

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет
Всеукраїнське товариство Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск II

Кам'янець-Подільський
2005

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4 Укр.)я434+74.58
I 18

Рецензенти:

історичні науки — **Григоренко О.П.**, доктор історичних наук, професор;
філологічні науки — **Щопень Г.М.**, доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор: *Сохацька Є.І.*, канд.
філологічних наук, доцент

Редакційна колегія:

Завальнюк О.М., кандидат історичних наук, професор (голова);
Тимошик М.С., доктор філологічних наук, професор; *Левківський М.В.*, доктор педагогічних наук, професор; *Баженів Л.В.*, доктор історичних наук, професор; *Каденюк О.С.*, доктор історичних наук, професор; *Шумило Н.М.*, доктор філологічних наук, професор; *Поліщук Я.О.*, доктор філологічних наук, професор; *Кеба О.В.*, доктор філологічних наук, професор; *Ляхоцький В.П.*, доктор історичних наук, професор; *Свідер П.І.*, доктор філологічних наук, професор; *Тюрменко І.І.*, доктор історичних наук, професор; *Конотоп Л.Г.*, доктор філософських наук, професор; *Бондарчук Л.І.*, кандидат філологічних наук, доцент (секретар); *Філітюк А.Г.*, кандидат історичних наук, доцент

I 18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта:** Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. II. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. — 260 с.

У збірнику вміщено матеріали, які репрезентують основні напрями сучасного огієнкознавства: історичний, філософський, релігійний, філологічний, культурологічний та книгознавчий. Статті, присвячені дослідженню творчої спадщини Івана Огієнка та її реценції в сучасному суспільно-культурному житті, мають новаторський та пошуковий характер, відповідають сучасному рівню ві української науки.

Для науковців, вчителів, студентів, а також тих, хто цікавиться історією духовності українського народу та української культурою.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4 Укр.)я434+74.58

Надруковано за ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського державного університету (протокол № 7 від 31 серпня 2005 року)

© К-ПДУ, 2005

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Другий випуск збірника “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта” є значно поглибленим дослідженням спадщини Івана Огієнка. У запропонованих статтях аналізується діяльність ученого-енциклопедиста у політологічному, культурологічному, історико-літературному та педагогічному вимірах. Вперше визначається проблема огієнкознавства як наукова проблема: пропонуються нові методи та підходи до вивчення формату постаті І.Огієнка, характеризується певна динаміка огієнкознавчих досліджень (І.Тюрменко). Незаперечною цінністю збірника є те, що творчість І.Огієнка досліджується в контексті світоглядних та художньо-естетичних пошуків не лише його доби, а й сучасності (М.Тимошик, О.Завальнюк, В.Ляхоцький, Н.Черниш, Л.Горболіс).

Наскрізним стрижнем наукових пошуків дослідників є ствердження націєтворчого, державотворчого змісту праць І.Огієнка, необхідності актуалізації його ідей в контексті сучасних процесів українського державотворення (М.Слободян, І.Васильків, Г.Бондаренко, В.Лизанчук, М.Рожик, О.Огірко).

Солідність наукового фактажу, опертя на архівні джерела, концептуальність, заактуалізованість на сьогоднішній день, притаманні статтям збірника, дають підстави стверджувати, що він значною мірою розширює параметри сучасної гуманітарної науки.

І щонайважливіше: як і перший, так і другий випуск Огієнківського збірника сприяє поверненню в Україну величного й чесного імені ученого, фундатора й організатора Кам’янець-Подільського державного університету, заповнює значною мірою прогалини вітчизняної історії та науки, до яких був причетний І.Огієнко.

Хочеться висловити впевненість, що розшириться коло вітчизняних огієнкознавців. Надіємося на творчу співдружність українських науковців, в ім’я будівничого української державності Івана Огієнка.

Євгенія Сохацька,
*голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка,
керівник Центру огієнкознавства
Кам’янець-Подільського державного університету*

ОГІЄНКОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

УДК 929(477):930.2 Огієнко

І.І.Тюрменко

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

СУЧАСНЕ ВІТЧИЗНЯНЕ ОГІЄНКОЗНАВСТВО: ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті аналізується динаміка сучасних вітчизняних досліджень з огієнкознавчої тематики, розглядається проблема пошуку нових підходів та методів до вивчення формату постаті І. Огієнка.

Ключові слова: Іван Огієнко, Огієнкознавство, методологія досліджень, інтелектуалізм, ментальність.

Сьогодні ім'я Івана Івановича Огієнка (1882-1972) є добре знаним в Україні. Ця непересічна постать ХХ ст. проторувала дорогу із небуття невгамовністю свого творчого генія, який втілювався, за неповними даними, в понад тисячу вісімсот назв наукових праць з різних галузей гуманітарних знань. Всі, хто внаслідок своєї наукової діяльності був причетний до тієї чи іншої грані творчого доробку І.Огієнка, захоплювався сміливістю та новаторством його думки, універсалізмом мислення, потужністю інтелекту.

Харизма, притаманна особистості вченого, зробила його творчий доробок чи не найпопулярнішим серед вітчизняних науковців, а кількість дисертацій з огієнкознавства сьогодні швидко наздоганяє чисельність дисертаційних робіт з грушевознавчої тематики. За 1991-2005 рр. в Україні було захищено понад 10 дисертацій, переважна більшість з яких, припала на педагогічну галузь.

Актуалізація Огієнкової тематики також спричинила значну кількість наукових розвідок у вигляді монографій, статей, оглядів, нарисів тощо. Значний пласт літератури дає можливість виділити вузлові напрямки огієнкознавства: історичний, джерелознавчий, філософський, педагогічний, релігійний, філологічний, мовознавчий, бібліографознавчий, книгознавчий тощо. Різноманітністю проблем,

грунтовністю опрацювання наукової спадщини вченого, вітчизняних та зарубіжних архівних джерел, об'єктивністю оцінки постаті І.Огієнка характеризуються праці В.Ляхощького, А.Марушкевич, Є.Сохацької, З.Тіменика, М.Тимошика, І.Тюрменко [1]. Подаючи переважно монографічні дослідження вищеназваних учених, слід наголосити, що цим далеко не обмежується весь потенційний список огієнкознавців, який втілюється у великій кількості наукових статей, що подані до наукових збірників, журналів, брошур, газет тощо.

Поряд з позитивним моментом такої великої уваги вчених до вивчення творчої спадщини вченого та його життєдіяльності, образ І.Огієнка втрачає формат своєї привабливої цілісності. Представлений через різні грані суспільно-політичного та наукового життя, він “розчиняється” в системі галузевих гуманітарних знань. І в цьому розумінні в огієнкознавстві постають якнайменше дві проблеми: 1) узагальнення доробку вітчизняних учених, зробленого за час незалежності; 2) написання фундаментальної інтегрованої праці про І.Огієнка, яка б розкривала його постать як цілісний феномен у нерозривній єдності ментальності і буття, харизмі його особистості та силі духу.

В сучасному вітчизняному огієнкознавстві простежується певна динаміка досліджень. Сплеск наукових праць, навіть можна стверджувати і так зв. “огієнкознавчий бум”, припав на другу половину 90-х рр. ХХ ст. — межі тисячоліть, протягом якого йшло “первісне накопичення наукового матеріалу”, усвідомлення Огієнкового феномену, визначення його місця в системі гуманітарних наук, і відносний спад в цьому напрямі, що намітився приблизно з 2003 р. Однак “затишшя” в системі огієнкознавчих студій зовсім не означає, що логіка досліджень завела науковців в глухий кут, а сама тематика вичерпалася. Така ситуація пояснюється тим, що архівний матеріал з вітчизняних архівосховищ, який “живить” науковця, на сьогодні в переважній більшості виявлений і опрацьований, а наукові праці І.Огієнка не є такими раритетним як на початку 90-х рр. ХХ ст., коли вченого знало лише вузьке коло спеціалістів, та й саме ім'я І.Огієнка було просто під забороною. Парадокс пострадянського часу початку 90-х рр. яскраво засвідчив, що характерна ознака радянської системи — “залізна завіса”, розповсюджена не лише на зовнішньополітичні відносини, а й на інтелект, духовність, ментальність по інерції ще слугувала за внутрішнього цензора, була мірилом консервативного мислення, відлякуючи тим самим “розважливих” учених від огієнкової тематики.

Отже, “огієнкознавчий бум” — це в певному сенсі — відкриття, вибух, що стався у свідомості не лише науковців, а й на рівні побутового мислення пересічного громадянина. Попит на огієнкознавчу тематику визначався потребами суспільної думки. Уможливило наукові потуги дослідників і відкриття спецфондів архівів та бібліотек, активізація наукових контактів із зарубіжними ученими, розширення

сфер обміну науковою інформацією. Прорив у дослідженні огієнкознавчої тематики дуже швидко заповнив ті прогалини вітчизняної історії та культури до яких був причетний Іван Огієнко, але з політичних причин був викреслений із різних сфер суспільного життя.

Говорячи про стан речей у вітчизняному огієнкознавстві сьогодні, треба зазначити, що для фундаментального дослідження формату постаті І.Огієнка вже підготовлений достатній ґрунт: опрацьований і узагальнений фактологічний матеріал, намічені основні віхи його життя і діяльності, уточнені факти біографії, зроблено спробу скласти бібліографічні списки його праць, визначено його місце в науковому, національно-державному та релігійно-культурному житті України. Тому вироблення якісно нових підходів та методів дослідження у царині огієнкознавчої тематики набуває неабиякої актуальності. Справді, кількісний перелік фактів біографічного порядку, де вчений постає як “річ в собі”, вже не може задовольнити потреби не лише вибагливого дослідника, а й пересічного читача, який прагне почути нове слово про І.Огієнка. Не мають перспективи і наукові розвідки, побудовані на “чистогані”, так зв. “науковому піарі”, вишукуванні “смажених” сюжетів в біографії, що нерідко спираються на чутки, домисли, недостатньо перевірені факти. Додаючи горе-дописувачу обманливої популярності, такий підхід перешкоджає просуванню правдивого слова про вченого. Непридатна і свідомо або несвідомо міфологізація образу І.Огієнка. Адже міф сам по собі має хибність викривляти світоглядні уявлення, створювати штампи, які інколи дуже важко змінювати. Це в свою чергу призводить до штучного сприйняття героя, відірваного від реалій повсякденного життя.

Новаторство у вивченні формату постаті І.Огієнка має базуватися на історіософських вимірах, які сприятимуть формуванню “живого” образу вченого через відтворення основних параметрів його інтелектуально-духовної активності, феноменології ментальності, харизматичності духу, психолого-діяльнісної характеристики його лідерства. Подані через тісний зв’язок його буття і свідомості, в широкому соціокультурному контексті минулого і сучасного, вони, безперечно, оновлять та урізноманітнять тематику огієнкознавчих досліджень, а головне зроблять їх інтегрованими, комплексними та динамічними, що безумовно додасть до вже створеного особистісного портрету вченого нових рис.

Важливим напрямком в огієнкознавстві є вивчення теоретико-методологічних параметрів мислення вченого. Реконструкція його розумових процесів абстрактно-духовної активності дає можливість виявити певні шари пізнання, що відбилися в мовних особливостях, психічних переживаннях, предметних образах, що створювались в свідомості, смислових характеристиках. Такий шлях допоможе визначити і притаманний лише І.Огієнкові науковий стиль, зі своїми особливостями та специфічними рисами, з його *profession de foi*.

Визначення феномену ментальності може бути універсальним ключем у розумінні підходів І.Огієнка до вивчення різноманітних наукових проблем, явищ і процесів в циклі гуманітарних, філософських, культурологічних наук. Власне, звертався до джерел своєї ментальності і сам учений, намагаючись пояснити свій стиль наукової роботи [2, с.276; 3, с.35; 4, с.8,9; 5, с.7,8,9; 14]. Ця проблема, на жаль, не знайшла своєї вичерпності в сучасній вітчизняній науковій літературі про І.Огієнка. Вона ще чекає на свого дослідника і на своє всебічне висвітлення. Зараз означилися лише перші кроки у її розробленні [6, с.96-99; 7, с.99-103; 14; 15, с.172-180].

Особливістю творчої спадщини І.Огієнка є те, що його науковий доробок не можна віднести до певної галузі гуманітарного знання. А тому часто вчені шукають методологію його досліджень в рамках тієї чи іншої науки. Скажімо, окреслення державницької домінанти як основи теоретико-методологічних підходів І.Огієнка до досліджуваних проблем має характер узагальненості, але він не претендує на універсальність і потребує подальшого вивчення.

Відомо, що саме за характером наукових студій І.Огієнко належав до представників української державницької школи, яка почала складатися на початку ХХ ст. Перебуваючи під впливом ідей О.Бочковського, М.Грушевського, С.Дністрянського, В.Липинського, В.Старосольського та інших, він критично переосмислив новонародницьку, консервативну і національно-державницьку ідеологію, однак наслідувати жоден з її напрямів не став, а трансформував у власну систему найраціональніші, на його погляд, ідеї, займаючи при цьому серединну позицію. Серед наукових інтересів ученого опинився не лише широкий спектр проблем державницького спрямування, але й ідея української державності слугувала за критерій історичних оцінок. Можна стверджувати, що саме державницький аспект став домінантою його ментальності, який увібрав весь комплекс українознавчих, культурологічних та теологічних проблем. У цьому контексті постає питання вивчення різноманітних аспектів, пов'язаних з визначенням характерних рис наукової школи І.Огієнка.

Ще однією нагальною проблемою, що чекає на свого дослідника, є проблема створення максимально вичерпної персональної бібліографії І.Огієнка. Спроби її підготовки були здійснені як за життя вченого, так і по його смерті. Особливо поживався цей процес на сучасному етапі. До складання бібліографічних списків долучилися З.Купчинська, М.Гордій, Г.Домбровська, З.Тіменик, В.Мацько, В.Ляхоцький [8, с.495-499] (прізвища авторів подані в хронологічному порядку укладання бібліографій). З огляду на повноту та вичерпність персональної бібліографії за тематичним спрямуванням треба детальніше зупинитися на праці В.Ляхоцького. В основу його покажчика були взяті різножанрові за науковим спрямуванням твори вченого, надруковані на сторінках Огієнкових періодичних видань: "Рідна

мова” (1933-1939), “Наша культура” (1935-1937, 1947-1951), “Слово істини” (1947-1951), “Віра й культура” (1953-1967). Показчик уміщено як додаток до його монографії “Просвітитель” [9, с.392-447]. За нашими підрахунками, бібліографічний список містить 1149 праць. На сьогоднішній день цей показчик є вагомим доробком на шляху до створення повної бібліографії І.Огієнка. Складність цієї роботи очевидна. Вона потребує копіткої дослідницької праці не одного, а спільних зусиль багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців у напрямку ґрунтовного опрацювання різних джерел.

Допитливий науковець життєдіяльності І.Огієнка неодмінно зверне увагу на те, що на шляху до створення модерних досліджень з Огієнкознавства існує багато об’єктивних перешкод. Одна з них – відсутність повного доступу до архівних джерел. Справді, джерельні матеріали, що стосуються І.Огієнка, розкидані по архівосховищах багатьох країн Європи та Америки (Австрія, Великобританія, Ватикан, Канада, Німеччина, Польща, Росія, США, Україна, Швейцарія та ін.).

Безперечно, перлиною архівних збірок по праву вважається приватний архів та бібліотека ученого, що зберігаються а архівосховищі Консistorії Української православної церкви в Канаді (м. Вінніпег). Опис канадського фонду митрополита Іларіона завершено архіваріусом Консistorії Української Православної церкви В.Сеньчуком [10, с.269-274]. Архів складається зі 100 томів-коробок. Лише кореспонденція митрополита Іларіона, за підрахунками Ю.Мицика, нараховує понад 200 адресатів, а загальна кількість документів його епістолярної спадщини дорівнює 1500 примірникам [11, с.260, 262]. Вагомий внесок щодо оприлюднення документів і матеріалів з Вінніпезької архівозбірні зробив М.Тимошик [12, с.439-442]. На жаль, доступ до архіву Консistorії Української православної церкви в Канаді з різних причин обмежений.

І все ж найбільша колекція документів знаходиться в архівосховищах України. Загалом документи, що тією чи іншою мірою стосуються життя і творчості І.Огієнка, містяться за неповними даними у 20 вітчизняних архівосховищах. У напрямі пошуку нових джерельних матеріалів про І.Огієнка дослідників, безумовно, чекають відкриття і унікальні знахідки. Враховуючи певну складність доступу до архівних матеріалів, їх розпорошеність по країнах, архівах, фондах актуальним залишається питання оприлюднення найвагоміших документів, видання “золотої” колекції документів, які б дали науковцям новий імпульс для досліджень.

Тісно пов’язана з пошуком та включенням в науковий обіг нових джерел і публікація повного зібрання творів І.Огієнка. Повернення його спадщини в Україну почалося з 1991 р. і вже сьогодні в Національній бібліотеці України ім. Вернадського зберігається значний науковий доробок ученого. Однак таку можливість може собі дозволити далеко не кожна обласна книгозбірня. Тому конче потребує свого ви-

рішення питання створення державної програми повного наукового перевидання творів І.Огієнка, що дасть можливість донести його слово до широкого загалу. Слід зауважити, що справу перевидання творів І.Огієнка активно просуває М.Тимошик, який в межах Фондації імені Івана Огієнка (митрополита Іларіона) започаткував видавничий проект з перевидання спадщини вченого. І все ж, невідкладною залишається справа цілеспрямованого переходу від поодиноких видань до системного перевидання повного зібрання І.Огієнка.

У статті подається далеко не повний перелік невирішених проблем в огієнкознавстві. Головним сьогодні залишається застосування нових методик, цілісність та інтегрованість у зображенні постаті І.Огієнка, залучення нових джерельних матеріалів, широке використання його наукових праць, актуалізація його ідей у контексті сучасних процесів українського державотворення. Учений залишив по собі не лише невичерпну скарбницю людської мудрості, а й подав приклад величчю духу, невгасимої любові до свого народу та наполегливої праці задля його добра. “Слово, як породіння Духа, безсмертне, й немає сили на його знищення...”, — писав І.Огієнко [13, с.274]. Перефразовуючи цю сентенцію, треба зазначити, що огієнкознавство ще тільки набирає своїх обертів, воно, як і слово І.Огієнка, промовлене до свого народу, — має майбутнє.

Список використаних джерел:

1. *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 2000. — 528 с.; *Його ж.* Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 2000. — 664 с.; *Марушкевич А.А.* Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка: Монографія. — К., 1998. — 339 с.; *Тіменик З.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882-1972. Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997. — 227 с.; *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / Передмова М.Г.Жулинського. — К., 1997. — 231 с. *Його ж.* “Лишуться навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — К.: Наша культура і наука, Вінніпег: Український Православний собор Св. Покрови, 2000. — 545 с.: іл.; *Тюрменко І.* Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передмова Н.І.Миронець. — К., 1998. — 282 с.
2. *Огієнко І.* Як писати для широких мас // Рідна мова. — 1934. — № 7-8.
3. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Українська академія друкарства, вид-во “Фенікс”, при сприянні фонду “Відродження”, 1995.
4. *Іларіон, Митр.* Українська Церква за час Руїни (1657-1687). — Вінніпег: Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1956.
5. *Іларіон, Митр.* Мої проповіді. — Вінніпег: Волинь, 1973.
6. *Тюрменко І.І.* До проблеми наукової етики в працях І.Огієнка — митрополита Іларіона // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання наці-

- онально свідомої особистості (До 115-річного ювілею видатного вченого). Матер. Всеукр. наук. конф. 16-17 січня 1997 р. — К.: Вид-во Київськ. між-регіонального ін-ту. удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка, 1997;
7. *Тюрменко І.І.* Методи наукових досліджень І.Огієнка — митрополита Іларіона // Там само. — С.99-103.
  8. Див.: *Тюрменко І.І.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю.А.Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. — Вип. 12: Визначні постаті української історіографії XIX-XX ст. — С.458-508.
  9. *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 2000.
  10. Див.: *Сеньчук В.* Архів митрополита Іларіона (І.Огієнка) в Консistorії Української Православної церкви в Канаді (опис фонду) // Болохівщина: Земля і люди. Матеріал. Всеукр. наук. конф. “Велика Волинь”. Т.20 / П.С.Смоленюк (гол. ред. кол.). — Хмельницький, Стара Синява, Любар, 2000.
  11. Див.: *Мищик Ю., Сеньчук В.* Болохівський край в архівній спадщині митрополита Іларіона (Огієнка): з нових досліджень // Болохівщина: Земля і люди: Матеріал. Всеукр. наук. конф. “Велика Волинь”. Т.20 / П.С.Смоленюк (гол. ред. кол.). — Хмельницький, Стара Синява, Любар, 2000. — С.260, 262.
  12. *Тимошик М.* “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — К.: Наша культура і наука, Вінніпег: Український Православний собор Св. Покрови, 2000.
  13. *Огієнко І. (митрополит Іларіон).* Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М.С.Тимошик. — К.: Либідь, 1995.
  14. *Іларіон, Митр.* Методологія наукової праці / Нотатки лекції, до друку зредагував прот. Степан Ярмусь. — Вінніпег, 1972. — 16 с.
  15. *Марушкевич А.* У пошуках наукової істини // Ювілейна книга: ч.1-2 / Концепція, ред., упор. А.А.Марушкевич. — К.: МОФ ім. Я.Мудрого, 2002.

The article deals with analyzing dynamics of contemporary home research in Ohienko studies, examine the problem of searching new approaches and methods in study of the format of Ivan Ohienko personality.

Key words: Ivan Ohienko, Ohienko conducting, methodology of the studies, intellectuality, mentality.

Отримано: 5.09.2005 р.

ІВАН ОГІЄНКО Й ПРЕДТЕЧІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

УДК 281.9(477)(092)

Є.І.Сохацька

Кам'янець-Подільський державний університет

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЧИ ВОРОЖНЕЧА?

Духовні пошуки Мелетія Смотрицького та Івана Огієнка в світлі рецепції Берестейської унії 1596 року

У статті йдеться про особливості релігійного світогляду двох діячів українського православ'я — Мелетія Смотрицького та Івана Огієнка. Акцентується увага на спільному, що їх об'єднує, — це бажання подолати кризу православної церкви, спричинену Берестейською унією 1596 року.

Ключові слова: православ'я, унія, церковні реформи, Україна, толерантність.

Берестейська унія 1596 року, за твердженням сучасної філософської думки, була зумовлена релігійно-церковною кризою в Руській церкві наприкінці XVI ст. [1, с.173-211].

Її найдраматичнішим наслідком був розкол названої церкви на уніатську та православну, кожна з яких обстоювала власне бачення як сутності інституту церкви, так і шляхів подолання її кризового стану.

Унія породила таке феноменальне явище, як полемічна література, одним із батьків якої був блискучий полеміст Мелетій Смотрицький (“Тренос”, 1610).

У 1627 році М.Смотрицький офіційно відмовився від пануючої доктрини українсько-білоруського православ'я і став прибічником унії. На її захист він випустив у світ чотири книги — “Апологія” (1628), “Протестація” (1628), “Паренезис” (1629), “Екзетезис” (1629).

Радянська історіографія, яка багато в чому продовжила православну традицію, не могла йому пробачити цей “гріх” чи “зраду”. Безумовно, з моральної точки зору це заслуговує на засудження, але не повинно впливати на наукову об'єктивність висвітлення процесу. У працях останніх десятиліть (Е.Прокошина, П.Яременко,

В.Короткий, В.Німчук, П.Кралюк) є намагання подолати в оцінці творчості й діяльності М.Смотрицького негативне ставлення до його конфесійного переходу. Найсерйознішим тлумаченням його переходу в унію є міркування П.К.Яременка. На його думку, Смотрицький бачив в унії рятуюнок для народу, обезкровленого і розколотого тридцятилітньою міжусобною війною між православними та уніатами [8, с.106].

Щирим вболіванням за народ пройнята його “Апологія” (1628 р.), створена не підступно з ворожими намірами, а написана за велінням лідерів православної ієрархії Йова Борецького і Петра Могили. Твір був поданий на суд громадськості і був розрахований на ділову дискусію. В творі багато глибоких і болючих роздумів про долю народу. Особлива увага приділяється проблемі обґрунтування необхідності примирення з уніатами задля національної згоди. Говорячи про відмінності між західною і східною церквами, М.Смотрицький робить висновок про те, що вони не є суттєвими.

Унія, на думку М.Смотрицького, утихомирить внутрішню релігійну колотнечу, відкріє двері шляхетському стану до земських урядів і до сенату, допустить міщанство до міського магістрату, побудує училища, приоздобить церкви, монастирі *“всьому бідному нещасному народові руському в містах і селах щоденні сльози з очей утре”* [8, с.109].

Пізніше, офіційно прийнявши унію, Смотрицький не ізолоує себе від народу в келії, а продовжує перебувати в гущі подій, дбаючи про єднання національних сил суспільства.

Ще до “Апології” проповідь національної єдності звучала у його “Верифікації невинності” (1621), яка поклала початок полеміці між православними традиціоналістами та уніатами й католиками. Діяльність уніатів він насамперед засуджує не лише за релігійний розкол, а за національний. Національна єдність мислиться ним як єдність на основі “крові”, спільності походження: *“... не вироджується зі своєї крові той, хто міняє віру. Хто в руського народу римську віру приймає, не стає одразу ж іспанцем чи італійцем, а по-старому залишається шляхетним русином. Отже, не віра русина русином, поляка поляком, литвина литвином робить, а уродження й кров руська, польська, литовська”* [3, с.121].

Фактично, за твердженням Петра Кралюка, М.Смотрицький першим у історії української думки виклав етнічне розуміння нації. Тобто нація, народ розглядалися ним як *“спільність людей за одним етнічним походженням”* [3, с.121].

Пророчим та геніально-інтуїтивним було обґрунтування М.Смотрицьким доцільності утворення православного патріархату на Русі — Україні, незалежного ні від Москви, ні від Константинополя. У творі “Паранезис, або Нагадування від велебного в Бозі Мелетія Смотрицького” (1628) він зазначає, що відокремлення “руської” церкви від Константинопольського патріархату не принесе їй ніякої шкоди. Він нагадував ті часи, коли “руська” церква наставляла митрополитів без згоди Константинополя. Смотрицький наголошував, що

зараз це варто робити самраз, бо занепад Константинопольського патріархату очевидна (в чому він переконався в час подорожі на Схід 1623(1624)-1626 рр.).

Утворення православного патріархату на Русі-Україні, на думку М.Смотрицького, сприяло б піднесенню церковної освіти. Ясна річ, “руський” патріархат мислився в єдності з римським престолом. Так ідея “руського” патріархату, до речі, була вперше публічно висунута, обґрунтована і національно-месіанськи забарвлена саме М.Смотрицьким.

Останньою серйозною спробою духівника до порозуміння та обміну думками був його “Екзетезис, або Поквитання” (1629 р.). Письменник бачив вихід з кризи українського християнства в унії та, відповідно, в латино-католицькій окциденталізації. М.Смотрицький вважав, що саме патронат католицького, а не протестантського Заходу посприє церковній організації, а також піднесенню культури в православних. Ці дві проблеми його чи найбільше турбували. М.Смотрицький утверджував думку, що християни, зокрема східні патріархи, повинні визнати верховенство римського папи, але це зовсім не означає асиміляції римо-католиками окремих церков, в т.ч. й “руської”. М.Смотрицький, маючи ренесансну освіченість, мав певну схильність до вільного, далеко не фанатичного ставлення до церковних догм і канонів, і він ладен був піддати апробації ті чи інші релігійні положення. У кінці книги М.Смотрицький заохочує жителів Русі зібратися на спільний собор православних та уніатів, що мав відбутися 18 (28) жовтня 1629 р. і на який письменник покладав особливі надії. “Екзетезис” був своєрідною підготовкою до цього собору.

Незважаючи на різні заходи уніатів, зокрема й самого М.Смотрицького, собор так і не відбувся. Він втрачає надію на порозуміння, більше не береться за перо, щоб вступати в полеміку, усамітнюється у своєму монастирі. Гірко було усвідомлювати, що тридцятирічна полеміка нічого не дала. 27 грудня 1633 усамітнився в келії, де мирно спустив дух. Поховали його в Дерманському монастирі. На похорон прибув сам митрополит Й.В.Рутський — колишній завзятий суперник покійного.

Із викладеного важко однозначно оцінити його діяльність взагалі, і перехід в унію (теоретично) зокрема. Він жив і творив згідно своїх переконань, продиктованих умовами свого часу. Навічно увійдуть в історію українських змагань його бажання прислужитися Україні, яка мріялась йому культурною і поєднаною із цивілізованим світом.

За П.Кралуком, треба говорити не лише про православно-традиціоналістські аспекти творчості М.Смотрицького, а про новизну його уніатської діяльності, про ті принципово нові моменти, які вона вносила в розвиток української духовності; а саме:

- намагання централізувати церковне життя, посилити роль ієрархії, звести до мінімуму вплив автономних структур (типу братств);

- відмова від протестантської окциденталізації й орієнтації на окциденталізацію католицьку;
- стимулювання церковної освіти, відкриття шкіл, підготовка й видання необхідної релігійної літератури – “Катехизису”, “Життя святих” і т.п. [3, с.177].

Саме уніат М.Смотрицького був предтечею церковних реформ, які послідовно реалізувались П.Могилою й створили йому славу.

Виклад основних положень церковно-освітньої програми М.Смотрицького наводить на паралелі з життям православного ідеолога, церковно-культурного діяча ХХ століття Івана Огієнка.

Принципові положення церковно-громадської діяльності І.Огієнка:

- обстоювання автокефалії Української церкви (1918 р.), відродження (а не створення) її як первозванної, апостольської;
- суперечливе ставлення до Берестейської унії;
- просвітницько-подвижницька духовна діяльність (переклад Біблії, мовознавча і культурологічна діяльність);
- любов до України, мрія про її входження в цивілізований світ. Але трохі детальніше про це...

За часів Центральної Ради у грудні на одному із її засідань виникла думка про доцільність створення при Центральній Раді державного органу, який міг би взяти до рук справу Української церкви – щось на зразок Генерального секретаріату церковних справ. Рада одногосно ухвалила пропозицію архієпископа Олексія Дородниці про кандидатуру на цю посаду професора Київського університету Івана Огієнка (таким високим був його авторитет як громадянина, науковця і освітянина, йшов Огієнкові 35-тий рік).

Якраз напередодні старого нового року 13 січня 1918 року було скликано Собор Української православної церкви (правда, без участі держави).

На прохання організаторів Собору з доповіддю “Відродження Української церкви” перед поважним духовенством виступив Іван Огієнко. У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви.

Переконливо залучаючи до своїх аргументів свідків старої Української церкви – лаврські стародруки – про її існування і боротьбу за самостійність, він аргументував свою думку про необхідність не українізації, а дерусифікації церкви, її “відмосковлення”. Йшлося, отже, про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату, про що сьогодні забувають деякі ревнителі російського православ'я в Україні.

Після такого успішного виступу (частина духовенства несподівано підвелася з місць і почала співати український гімн “Ще не вмерла Україна”). Огієнка обирають членом секції з підготовки до видання українською мовою богослужбових книг, що організовувалася при постійно діючому робочому органі Церковного Собору.

Через багато років, роздумуючи над причинами поразки визвольних змагань українського народу, Огієнко надзвичайно влучно написав: *“Одною з головних причин, чому Українська держава таки не могла відразу вдержатися на своїй рідній землі (безумовно було те, що початкова українська революція пішла без своєї церкви, не звернула на неї належної уваги.... Власне, це було найбільшою недостачею Української національної революції”* (Рятування України. — Вінніпег, 1968) [4, с.6].

Подвижництво І.Огієнка у справі відродження національної православної церкви відбилося у його діяльності як ученого-мовознавця, зокрема у перекладах богословських книг і їх впровадження у практику православних парафій. Будучи ректором Кам'янець-Подільського університету, створив комісію при богословському факультеті по перекладах Святих книг.

Зайнявши посаду Міністра віровизнань в уряді УНР (1919 р.), Огієнко розгорнув активну популяризацію ідеї автокефальності Української православної церкви, повернення її стародавніх звичаїв, впровадження у богослужіння живої української мови. За його редакцією благодійне видавництво “Українська автокефальна церква” зуміло впродовж короткого часу (20-ті роки) видати чималу кількість популярної літератури для віруючих. Серед них — “Як Москва взяла під свою владу вільну церкву України”, “Українські церковні братерства — їх організація і завдання”, “Як цариця Катерина обмосковлювала церкву Українську” та ін.

Переїхавши до Канади у 1947 р., він видає (як додаток до своїх журналів “Слово Істини” та “Віра й Культура”) нові праці тепер уже митрополита Іларіона:

- “Українська церква — церква первозванна”;
- “Князь Володимир прийняв православ'є, а не католицизм”;
- “Кирило й Мефодій — апостоли всеслов'янські”.

1942 р. у Празі побачило світ солідне — у двох томах — видання Огієнкової “Української церкви” (перевидано в Україні 1993 рр.). Пізніше, в Канаді, відчуючи потребу доповнення викладеного раніше матеріалу “Української церкви”, Огієнко вирішує глибше й досконаліше дослідити окремі періоди її розвитку — найскладніші й найдраматичніші, — зокрема: “Українська церква за Богдана Хмельницького 1647-1657” (Вінніпег, 1955 — 180 с.), “Українська церква за часів Руїни. 1657-1687” (Вінніпег, 1956).

Логічним продовженням розпочатої теми мало стати ще одне дослідження — “Українська церква за час гетьмана Мазепи” (не встиг написати, хоча й відібрав для неї архівний матеріал).

На окрему увагу в світлі поставленої нами проблеми заслуговує праця митрополита Іларіона, що побачила світ по його смерті з благословення і зі вступним словом протоієрея Василя Макаренка “Берестейська унія: її генеза, теорія, практика” (1993 р.). Тут

подається короткий хронологічний опис подій 1595-1596 р. Додатком до книги була публікація 33 статей, в яких розкривався стан Української православної церкви і гарантувалося православним додержання папою і королем їхніх прав. А насправді? У дях православних єпископів І. Огієнко вбачає зраду (це чи не накладання на його інтереси чину православного митрополита – виховання своєї пастви?).

Такі ж різкі випадки на унію – в попередніх книгах: “Українська церква за Богдана Хмельницького” і “Українська церква за часів Руїни”.

Але найбільшою заслугою Огієнка на церковному поприщі, що дає йому визначення просвітителя (так і називає митрополита сучасний дослідник Володимир Ляхоцький), був його переклад Біблії, до якого він йшов 42 роки (з 1920 по 1962 рік) [6, с.239-260]. Будучи палким адептом українського православ'я, І.Огієнко ще в часи УНР, виконуючи обов'язки міністра віровизнань, проявляє риси толерантності щодо римо-католицького духовенства. Надає допомогу греко-католицькому духовенству, що масово прибувало до Кам'янця через переслідування і репресії з боку окупаційної влади в Галичині [7, с.25-26]. Будучи головноуповноваженим УНР, сприяє виданню газети “Галицький голос”, створює Міністерство галицьких справ, по лінії Українського Червоного Хреста допомагає обідами галицьким емігрантам – студентству, вчителям, священникам, проводить богослужіння для греко-католиків в Домі “Просвіти” та інших місцях. Про це згадував митрополит Іларіон в журналі “Слово Істини” (Вінніпег, 1949. – Ч.3.).

І це за 40 років до скликання II Ватиканського собору (1958-1963 р.), який проголосив єкуменізм!

Згодом, перебувати в Тарнові і продовжуючи виконання обов'язків Міністра уряду УНР, він мав намір встановити тісні зв'язки з римо-католицькою церквою, про що свідчило його інтенсивне листування у 1921-1922р. з Тарнова до Української дипломатичної місії у Римі. І.Огієнко домагався, щоб у Східному Орієнтальному Інституті вивчали, крім московської, і українську мову, щоб у католицьких семінаріях Європи вчилися і українські православні богослови (“з огляду на звичайний християнський вчинок помочи ближньому”). Він наголошував, що в Україні почався большевицький антирелігійний наступ і духовні школи масово закривали. Про це йшлося у його листі “До всіх українських Послів і Голів Дипломатичних Місій УНР” від 10.III.1921 р. [7, с.31].

Із соборницьких міркувань Огієнко прагне поширювати свої переклади богослужбових книг у середовищі греко-католицького духовенства Галичини. Так уперше зазвучала рідномовна відправа в Огієнковім перекладі в одному з найбільших храмів Львова – Преображенській церкві (26 березня 1922 р.). Невипадково директор польської поліції у Львові у своїм донесенні до Варшави назве православного Огієнка ініціатором відродження греко-католицької церкви [7, с.31].

Після Тарнова Огієнко прибув до Львова наприкінці 1922 року. Надав йому допомогу голова греко-католицької церкви владика Андрій Шептицький, влаштує його на роботу до Української семінарії [7, с.33]. Залишаючись послідовним прихильником православ'я, І.Огієнко переконується у визначній духовній, патріотичній і культурній праці першоієрарха УГКЦ, української греко-католицької церкви на користь власного народу. За це він високо цінує церкву — сестру, постійно говорить про те, що об'єднує, а не роз'єднує: *“Не нападайте на галичан-уніатів, ведіть з ними лагідне співжиття, це ж наші браття, хоч належать до іншої Церкви”* [5, с.293].

У роки другої світової війни, коли І.Огієнко став холмсько-підляським ієрархом, згодом митрополитом, виникає спонукка церковної консолідації (більшовицький терор на Волині в 1939-41 роках, польсько-шовіністичний — на холмсько-підляській землі), в повітрі повисає ідея духовного поєднання Української Православної Церкви із Греко-Католицькою. З осені 1941 року налагоджується прямий зв'язок між Даниловою горою (в Холмі) і Святоюрською горою (у Львові). Наступ улітку 1944 р. Червоної Армії перервав заміри обох владик про об'єднання (лист І.Огієнка, архієпископа Іларіона, до митрополита Андрія від 14.XI.1941 р.).

На еміграції в Канаді він нагадує палкого Огієнка УНР-івських часів. Привертає увагу його різдвяне послання, трансльоване по радіо на всю Канаду — “Не можу мовчати” (січень 1948 р.). Він звертається до всіх скитальців-емігрантів — православних і греко-католиків, до протестантів — “до всіх, в кого українське серце і українська думка”. У посланні звучить заклик берегти українську інтелігенцію, досвід і талант якої потрібен для творення української держави. Як ієрарх, Іларіон під час літургійних богослужінь виголошував “Молиत्व за скитальників”.

28-30 квітня 1960 р. за його ініціативи і за безпосередньою участю у Вінніпезі укладено й проголошено акт духовного поєднання усіх трьох Українських Православних Церков: Греко-Православної у Канаді, Православної у США й Автокефальної. Православної на чужині [5, с.56].

Чи міг про таке мріяти М.Смотрицький у XVII віці? (Може, й XXI принесе подібне в Україну?).

29 березня 1972 р. І.Огієнка (митрополита Іларіона) не стало. То був Великодній час. Замість “Вічна пам'ять” лунало багатотисячне “Христос воскрес!”. У заупокійних богослужіннях взяло участь православне духовенство, греко-католицьке на чолі з митрополитом Максимом Германюком, римо-католицьке. На православній секції Вінніпезького цвинтаря Глен-Іден спочиває його прах, а поряд грудка землі — з рідної України (через туристів).

Обох — і М.Смотрицького, і І.Огієнка — об'єднує любов до України.

І.Огієнкові не випало щастя побачити Україну, яку він покинув 1920 року (правда, у 1925 перебував у Львові).

*Кому я повім своє горе,
Кому розкажу всю печаль,
В кого таке серце просторе,
Щоб міг зрозуміти весь жаль?*

*Покинув свою я родину,
Покинув я рідний свій дім,
Та все ж як найкращу перлину
Ношу їх у серці своїм...*

*А серце без Рідного Краю
Тріпоче, як пташка, й болить...
Чи я коли щастя зазнаю
Побачить його хоч на мить?*

(“Слово Істини”, 1947) [7, с.53].

Розкол нації за конфесійною ознакою, спричинений Берестейською унією, був однією з чільних причин того, що на сьогодні Україна належить до внутрішньо розколотих у цивілізаційному відношенні країн [2, с.211].

Зведено духовні мури всередині однієї нації і залишено у спадок нащадкам нелегке завдання їх подолання.

Подолати ці мури, напевне, що треба. Треба не ворожнечею, ствердженням кожною із церков власної “істинності”, “правовірності”, а толерантністю, вируzumінням, цивілізаційно.

Список використаних джерел:

1. *Історія релігії в Україні: У 10-ти т.* — К.: Центр духовної культури, 1997-1998. — Т.2 [За ред. проф. П.Яроцького].
2. *Кочан Н.* Берестейська унія та її наслідки. Історія релігії в Україні. — Т.2. — Українське православ'я / За ред. П.Яроцького. — К.: Центр духовної культури, 1997.
3. *Крालюк Петро.* Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. — К.: Український центр духовної культури, 1997.
4. *Огієнко Іван.* Рятуння України. — Вінніпег, 1968.
5. *Пащенко В.* Іван Огієнко // Історія України в особах XIX-XX ст. — К.: Україна, 1995.
6. *Тимошик Микола.* “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег-Київ, 2000.
7. *Тіменик Зіновій.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон). — 1882-1972. — Життєписно-бібліографічний нарис. — [Визначні діячі НТШ]. — Львів, 1997.
8. *Яременко П.К.* До питання про еволюцію світогляду Мелетія Смотрицького // Українська література XVI-XVII ст. та інші слов'янські літератури [АН УРСР. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка.]. — К.: Наукова думка, 1984.

The article focuses on the peculiarities of religious outlook of two figures in the Ukrainian Orthodox Church — Meletiy Smotrytskyi and Ivan Ogienko. They had a lot in common. Both tried to overcome the Orthodox Church crisis caused by the treaty signed in Berestechko in 1596.

Key words: Orthodox Church, treaty, church, reforms, Ukraine, tolerance.

Отримано: 7.02.2005 р.

УДК 821.161.2-1+82.01]091

Г.Й.Насмінчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ЖАНР ТРЕНОСУ В ЄВРОПЕЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЯХ

У статті на рівні типологічних паралелей простежується відповідність полемічної праці М.Смотрицького “Тренос” античним елегійно-трагедійним зразкам. Зокрема співставляється змістове наповнення та емоційна тональність твору української полемічної літератури і тренетичної трагедії Есхіла “Перси”.

Ключові слова: тренос, архетип, бароко, розповідні монологи, хор, тренетична ораторія

Написану у 1610 році нову полемічну працю М.Смотрицький назвав «Треносом» (у підзаголовку «Плач єдиної Святої Вселенської Апостольської східної церкви»). У фольклорі плачами (голосіннями) називали невеликі за обсягом поетичні твори, пов'язані з похоронним обрядом. “Голосіння над покійниками, — писав Іван Огієнко, — відоме з найдавнішого часу як на Сході, так і в Європі. Про голосіння згадує вже Біблія” [3, с.253]. В голосіннях зверталися до мерця, як до живого, виповідаючи йому свої жалі, вихваляючи, прагнучи «розбудити» і благаючи повернутися. Входячи до системи літературних жанрів, пов'язаних з темою смерті (епітафія, реквієм), тренос (плач), як правило, присвячується конкретному реальному померлому, хоча часто зустрічаються плачі («ляменти») з приводу трагічної події, яка стосується цілої суспільної групи чи прошарку (пор.: «Вірш на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича і «Лямент о пригоді мешан острозьких» невідомого автора).

Підхід до треносу з боку жанру дозволяє використовувати цей жанровий різновид як архетипну матрицю для аналізу різних варіантів його змістового наповнення.

М.Смотрицький майстерно поєднав у «Треносі» особливості фольклорних і літературних плачів. Чимало деталей увійшло у полемічний твір з народних зразків. Питомо народними є вишукані тропи і фігури, вжиті письменником, образ покинутої невдячними дітьми вдови перегукується з фольклорними аналогами, ритмічна проза нагадує думний речитатив.

«Тренос» М.Смотрицького необхідно розглядати і в контексті літургійної поезії про Скорботну Богородицю, зокрема у генетичному зв'язку з тими гімнографічними творами, які склали основу православної богослужіння протягом страсного тижня. На основі візантійських джерел в українській середньовічній літературі постав «Плач Богородиці» Кирила Туровського (XII ст.), Григорія Цамблака (XV ст.), Кирила Транквіліона-Ставровецького (XVII ст.) [Див.: 4].

«Тренос» органічно вписується в контекст давньоукраїнської книжної, загальнослов'янської та європейської ренесансної традиції. Помітна жанрова, образна, поетикальна спорідненість твору М.Смотрицького з такими зокрема плачами, як «Плач во дні великого голоду» німецького поета XVII ст. А.Грифіуса, «Плач про полонення та остаточне зубожіння Московської держави» анонімного російського автора XVI ст., «Трени» польського поета XVI ст. Яна Кохановського, «Жалобні вірші на смерть Яна Кохановського» польсько-українського поета XVI-XVII ст. Себастьяна Фабіана Кльоновича та ін. Ясна річ, не йдеться про безпосередні впливи, а передовсім про генетичний, типологічний взаємозв'язок, що зумовлений стилем тогочасної доби. Медієвіст Тетяна Трофименко, посилаючись на авторитетні європейські розвідки, цілком резонно зауважує, що *«специфічна текстова форма «плачу» (мається на увазі передусім плач Богородиці під хрестом і над тілом Ісуса Христа — Г.Н.), в якій реалізується мотив, не ідентифікується сучасними дослідниками виключно в межах католицької традиції. Натомість говориться про потребу провести лінію розвитку назад — від західної версії до візантійської традиції і до античної похоронної пісні»* (підкресл. наше — Г.Н.) [7, с.10].

На рівні типологічних паралелей маємо на меті у цій роботі простежити відповідність «Треносу» античним елегійно-трагедійним зразкам. Культивування та розвиток ліричного жанру треносу має багатовікову історію в стародавній Греції. Відомі величні плачі про безсмертя загробного життя Сапфо, Піндара, Сімоніда. Жанрові вкраплення тренів знаходимо в епічних і драматичних творах (плач Гекуби, Пріама, Андромахи над тілом Гектора в «Іліаді» Гомера, плач Кассандри над своєю долею в «Орестей» Есхіла). Наскрізь тренетичною є трагедія «Перси» Есхіла, вчені визначають її жанр як «тренетична ораторія». Тут оплакується доля перського війська, яке потерпіло поразку у війні з греками. В обох творах причини національних трагедій витрактуються з точки зору світового правопорядку і божественної справедливості. Носієм божественної мудрості в «Персах» виступає цар Дарій (вірніше, його тінь), який засуджує свого сина за надмірність посягань, за осквернення чужих храмів, за порушення світової гармонії. Ксеркса і його воїнство Дарій називає «захланними», «зухвалими», відтак застерігає:

*В своєму щасті на чуже позадривившись,
Утратите, захланні, весь достаток свій.
Бо тим, що загордились, не уникнути*

*Покари, що суворий Зевс відмірює.
Тож мого сина, Ксеркса нерозважного,
Прошу вас, напоумте, хай не сміє він
Зухвальством ображати небожителів [2, с.47].*

В оцінці Святої Церкви відступництво православних єпископів постає теж як порушення закону волі Бога: *“О злочинцелі, а не учителі! О темнильники, а не світильники! Impostores, а не Postores! Episcoti, а не Episcopi! Порушили ви закон волі Божої, ввели в оману душі свої проклятою сьогосвітньою Мамоною” [5, с.83]*

Отже, в одному й другому випадку говориться про моральний переступ, який породжує колос біди і великим тягарем лягає на плечі народу. Шукаючи виходу зі становища, обидва письменники звертають свій погляд у минуле, називаючи імена славних лицарів, які колись прислужилися вітчизні. У Есхіла це екзотичні імена перських вождів, полеглих на полі битви. Хор тужить за ними, називаючи кожного поіменно:

*Де хоробрий Фарандак?
Де Суз, Палагон?
Де Асаммії, Дотам, Агдабад?
А де Сусіскан,
Боєць із Екбатани?
Де славний в бою Аріомард?
Де Севалк, воевода?
Благородний де Лілей?
Де Мемфіс, Масистр?
Тарібід, Гістехм, Артембар? [2, с.51].*

М.Смотрицький, оплакуючи втрату Костянтина Острозького у 1608 році, а потім і втрату довгої низки українських шляхетних родів, в уста Східної Церкви вкладає все те ж запитання: *Де? «Де тепер неоціненний той камінець, той карбункул, що сяяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила — дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитньої віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дороги й однаково неоціненні тієї ж корони камінці — значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти — князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Руженські, Соломерецькі, Головинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лук омські, Пузини й інших без ліку, що їх поодинокі вчисляти було б справою довгою?» [5, с.84].* Плач церкви, незважаючи на одного «виконавця», — багатотональний, «симфонічний». Тут і сльози, і ридання, і печаль, і туга матері, яку кинули напризволяще рідні діти.

Хоча діапазон тренетичного жанру не піддається ні метричній, ні строфічній регламентації, як правило, у плачах чергуються розповідні і ліричні монологи чи партії. В «Персах» розповідні монологи переважають у першій частині, тут вони несуть основне сюжетне навантаження: в них повідомляється про лихі передчут-

тя матері Ксеркса і про поразку персів. У другій частині зростає роль ліричних партій хору. Мінорним багатоголоссям, частим повторенням слів «біда! Біда!», «яка печаль! Яка журба!», «болю наш, болю!», «ридай! Підхоплюй криком крик!» хор виносить остаточний присуд нерозважливому Ксерксу.

За емоційною тональністю «Тренос» М.Смотрицького близький до аналогічних фольклорних і літературних першотворів. М.Возняк відзначав, що твір цей написаний ритмічною прозою і нагадує думи. *“Тут устуги пориваючої сили мови, вибухи розжаленого почування, голосної скарги, гіркої наруги, яскраві малюнки та страшні погрози чергуються з сумовитою поезією й сильним пафосом. Тон незвичайно нервовий”* [1, с.490]. Емоційно наснажені вкраплення «горе мені!», «біда мені!», «хто потоки сліз моїх погамує?», «послухайте голосіння мого!» підсилюють викривальні пасажі полемічного твору.

Отже, жанр треносу, добре відомий античній традиції, а потім розвинутий світською і церковною літературою середньовіччя, отримав у полемічній праці М.Смотрицького своєрідні риси. Вони були зумовлені ренесансними і бароковими віяннями на східнослов'янських теренах, а також новими обставинами полемічної боротьби в Україні. Не зайве зауважити, що тренос не став реліктом минулого, він продуктивно функціонує як жанр і як архетип в українській літературі до сьогодні. Для прикладу назвемо «Плач Ієремії» Г.Чубая, «Трени Чернишевського» В.Стуса, «Тренос» Р.Корогодського.

Список використаних джерел:

1. *Возняк М.С.* Історія української літератури: У 2 книгах. — Кн. 1. — Львів, 1992. — 696 с.
2. *Есхїл.* Трагедії. Перекл. з давньогрецької А.Содомори та Бориса Тена. — К., 1990. — 318 с.
3. *Іларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. — К., 1991. — 424 с.
4. *Пелешенко Ю.* «Плач Богородиці» в українській літературі // Медієвістика. — Одеса, 1998. — Вип.1. — С.30-40.
5. *Смотрицький М.* Тренос // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступ. стаття В.І.Крекотня. — К., 1987. — С.67-92.
6. *Содомора А.* Жива античність. — К., 1983. — 232 с.
7. *Трофименко Т.* Образ скорботної Богородиці у збірці «Перло многоцінне» Кирила Транквіліона-Ставровецького // Слово і час. — 2002. — №11. — С.9-13.

The author tries to demonstrate that «Trenos» by M.Smotritsky correlates to the ancient tradition. This article is devoted to the similar traits of Eshil's tragedy «The Persians» and M.Smotritsky's pamphlet.

Key words: trenos, archtype, baroque, narrative monologues, choir, trenos oratorie.

Отримано: 14.03.2005 р.

**І.ОГІЄНКО ПРО ВПЛИВ “МІНЕЙ” Д.ТУПТАЛА
НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

У статті розкриваються погляди І.Огієнка на значення творчості Д.Туптала у житті українського народу.

Ключові слова: духовність, погляди, переконання.

У науковому доробку І.Огієнка, присвяченому історії Української православної церкви, помітне місце займають життєписи її видатних діячів, представлені у фундаментальних історико-біографічних творах. Необхідність написання ґрунтовних праць у цьому напрямку зумовлена поглядами ученого на церкву як домінанту духовного життя суспільства, сильну своєю тисячолітньою традицією і міцним зв'язком з рідним народом. Тому з-під пера митрополита Іларіона виходить низка історичних монографій, у яких висвітлюються життя і діяльність непересічних особистостей — вихідців з українського народу, з часом забутих і належним чином неоцінених. Серед них помітне місце займає постать Дмитра Туптала, митрополита Ростовського, автора чотиритомного збірника “Четві — Мінеї”, над яким він працював упродовж 20 років, використавши при написанні до 60 різних джерел.

Оцінюючи його внесок у розвиток духовної культури українського народу, І.Огієнко зазначав у монографії “Святий Димитрій Туптало” (1960 р.): *“Святитель Димитрій Ростовський, — яке це велике ім'я в історії Української Православної Церкви, в історії української духовної культури взагалі! Це один із тих передових українських великих духовних мужів, що реально вели вперд розвії української церкви і що позоставили плідні сліди своєї видатної праці в кожній закутині українського релігійного і культурного життя”* [1, с.242].

Народився Дмитро Туптало у грудні 1651 року в місті Макарові, що під Києвом, у сім'ї козацького сотника. Помер 28 жовтня 1709 року на чужій ростовській землі, де й похований. Описуючи недовге, 58 — літнє життя святителя, І.Огієнко, на основі багатого джерельного матеріалу, докладно проаналізував умови, у яких зростає Дмитро Туптало, охарактеризував головні віхи його біографії, детально спинився на основній праці — “Життя святих” і розкрив її значення в українській церкві і в українській культурі. На думку митрополита Іларіона, *“святитель Димитрій був і пізніше став всеукраїнським учителем, — багато осіб виховувались на його “Життях святих” чи “Мінеях”. Ці “Життя” любила і шанувала вся Україна, залюбки читала їх, і на них виховувалась, і на них трималася й зростала чеснотність українська. “Мінея” давала безконечне число великих прикладів та зразків життя по Бозі в світі. Знаємо, що багато-пребагато видатних українців перебували під сильним впливом “Міней” Святите-*

ля Тупталенка, і під їхнім впливом творили свій світогляд” [1, с.346]. Підтверджуючи ці висловлювання, І.Огієнко наводить для прикладу ім'я видатного українського поета Т.Г.Шевченка, який у дитинстві часто слухав оповідання про Святих Мучеників, що читав його батько. Варто зазначити, що й сам І.Огієнко перебував під сильним впливом “Міней” Д.Туптала, які були на той час в Україні дуже популярними. Згадуючи цей період свого життя, він пише: “... мене сильно тягли до себе 12 грубих книжок “Життя святих” Св. Димитрія, які лежали в бібліотеці міністерської чотирикласної школи в м. Брусиліві й лякали учнів. Я довго не відважувався їх брати. Але нарешті взяв, — і читав їх з небувалим тремтінням і захопленням... Мені відкрився зовсім інший світ, світ ясний та блискучий, і саме буденне життя моє стало іншим... З того часу я зрозумів по-іншому цілий світ і всі свої обов'язки в ньому. У мене виросла воля й розум, і вся бідна наша хатинка перетворилася на Небесну Палату, і я виразно відчув в собі душу, що незалежна ані від убогості, ані від бідних обставин... “Життя святих” Димитрія Туптала перетворили бідного хлопця на свідому людину і вказали йому на його безцінну основу, — на душу живу і безсмертну!” [1, с.347].

Глибоке враження від прочитаного твору І.Огієнко проніс через усе своє життя, сповнене важких випробувань і невірянь, долати які йому допомагали глибокі істини, почерпнуті з “Міней” святителя. У знак пошани й вдячності до нього, митрополит Іларіон у 78-річному віці, перебуваючи на далекій канадській землі, у видрукуваній монографії возвеличив ім'я цієї великої людини, канонізованої у 1757 році й причисленої до сонму святих.

За переконанням І.Огієнка, Україна повинна знати імена всіх своїх синів, які шляхом самопожертвування, великого терпіння й мужності працювали для піднесення людського духу. Саме таким був Дмитро Туптало, що залишив у спадок нащадкам неоціненний скарб — фундаментальну працю “Четьї — Міней”, на якій, за словами митрополита Іларіона, “зростала духовність України”. В життєписах святих, наведених у цьому творі, міститься глибокий і повчальний матеріал, ознайомлення з яким, на думку І.Огієнка, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій особистості й утвердженню споконвічних моральних якостей: доброти, милосердя, любові, здатності зрозуміти іншу людину і прийти їй на допомогу.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Святий Димитрій Туптало // Митрополит Іларіон. Життєписи великих українців. — К., 1999.
2. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки. — К., 2003. — С.306-309.

The article shows the views of I.Ogienko on the meaning of D.Tuptalo's work “Minei” in the life of the Ukrainian people.

Key words: spiritualness, views, convictions.

Отримано: 10.05.2005 р.

Н.О.Лаврусевич, О.А.Рарицький

Кам'янець-Подільський державний університет

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ БАРОКО В ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ

У статті розглядаються проблеми українського бароко з погляду їх вивчення у загальноосвітній школі. Висвітлюються взаємозв'язки європейського письменства з творчістю І.Вишенського, К.Зіновієва, з козацькими літописами та латиномовною українською поезією.

Ключові слова: бароко, українська барокова література, риси бароко.

Література доби бароко є одним із найскладніших і водночас найбагатших періодів у розвитку і становленні давньої української літератури зокрема, культури загалом. Проблема ця не нова, порушувалася вона у працях І.Огієнка, Б.Степанишина, Д.Наливайка, В.Соболь, проте з огляду на українську бездержавність тривалий час замовчувалася і не розглядалася. Особливо гостро проблема вивчення українського бароко постає у вузівській та шкільній практиці. Науковцям спільно із учителями-практиками варто належно розв'язати назрілу проблему для об'єктивного висвітлення одного із ключових етапів розвитку української літератури.

Хронологічні межі літературного бароко датуються кінцем XVI та кінцем XVIII-го століття. Літературний процес цього часу — явище багатопланове й неоднозначне — розвивався у непростих суспільно-політичних умовах. У зазначений період набули сили творчі контакти з європейськими літературами та зі світовою культурою. Тому дослідження естетики бароко сприятиме вивченню, з одного боку, національної своєрідності української літератури, з іншого — її тісних зв'язків зі слов'янськими літературами, із загальноєвропейським літературним процесом.

У сучасній шкільній програмі з української літератури літературне бароко представлене творчістю Івана Вишенського, літописом Самовидця, «Історією Русів», «Прокламацією гетьмана Мазепи» тощо. На цей період припадає становлення та розвиток давньої драматургії. У дев'ятому класі вивчаються такі основні жанри: історичні драми «Милость Божа...» невідомого автора, «Володимир» Феофана Прокоповича, вертепна драма «Цар Ірод» та інтермедії соціального та побутового характеру. Із поетичного доробку давньої літератури програма пропонує текстуальне вивчаються творів Климентія Зіновієва, Івана Некрашевича та віршів на історичну тематику. Оглядово знайомляться дев'ятикласники із творчістю мандрівних дяків. Своєрідним підсумком доби бароко в українській літературі є творчість Г.Сковороди. *“З ним літературне бароко не доживило, а догоріло повним полум'ям до кінця та враз згасло. Згасло разом з прита-*

манною українському бароко літературною мовою: на зміну йому прийшла мова народна” [6, с.244].

Матеріал, запропонований дев'ятикласникам, досить складний і тому першим уроком, на якому відбудеться знайомство учнів з літературою доби бароко, повинна стати лекція.

Вчителю пропонуються матеріали вступної лекції.

Питання українського бароко не нове. Слід звернутися до матеріалів літературних дискусій початку ХХ століття з приводу приналежності до стилю бароко визначних пам'яток давньої української архітектури та живопису. Саме в ході цих суперечок і народилася думка про те, що бароко є найхарактернішим виявом українського національного стилю в мистецтві.

Сьогодні наукою встановлені та осмислені прикмети бароко в літературі, зокрема українській, XVI-XVIII століть. Простежено її спадкоємний зв'язок з мистецтвом Античності, Середньовіччя та Ренесансу. Це дозволяє дослідникам “... виокремити в межах великого періоду три пієріоди: Раннє Бароко (кінець XVI — 20-ті роки XVII ст.), Зріле Бароко (30-ті роки XVII ст. — 10-ті роки XVIII ст.), Пізнє Бароко (20-ті — 90-ті роки XVIII ст.)” [3, с.3].

Саме поняття бароко походить з італійської, що означає “химерний”, “дивний”. Це напрям, що виник в Італії у кінці доби Ренесансу в XVI столітті і поширився по всій Європі в XVII столітті. Бароко знаменувало становлення художньої культури на новій основі, виявило спробу синтезу знань про людину і світ. На ньому позначилися глибокі світоглядні зрушення кінця XVI — початку XVII ст., зумовлені великими відкриттями в астрономії, фізиці, механіці. Перед людиною світ постав у різних контрастах, глибоких суперечностях, у нескінченності часовій і просторовій.

Розквіт стилю бароко в Україні припадає на добу козацької державності, саме тоді напрям набирає оригінальних національних рис і здобуває назву українського або “козацького” бароко. Українське бароко залишило не лише численні пам'ятки церковного та цивільного будівництва (будинки Києво-Печерської лаври, палаци в Збаражі, Бережанах та ін.), живопису (Троїцька церква Києво-Печерської лаври, іконостаси й портрети), гравєрства, а й літератури. Саме українська барокова література мала величезний вплив на російську літературу XVII-XVIII ст. (за свідченням проф. Д.Лихачова), менший — на південнослов'янські літератури, незначний — на польську. Художню систему літератури бароко через її надзвичайну складність та багатогранність важко звести до спільного знаменника. Головні риси літератури доби бароко простежуються у тяжінні до різних контрастів, формальних та смислових, динамізм образів та композицій, алегоризм, емблематичність, ускладнена метафоричність. Висока оцінка оригінальності часом призводила до переобтяження літературних творів стилістичними прикрасами (метафорами, гіперболами, антитезами). Для прикладу вчителю доцільно зачитати уривок з твору Івана Вишенського “Послання до єпископів”.

Внаслідок взаємодії народної та книжної словесної культури набувають нового розвитку гумористично-сатирична поезія, вертеп. У царині прози народжується таке самобутнє явище української культури, як «козацькі літописи».

Найбільш значущою для учнів є робота над вивченням козацьких літописів, які розглядатимуться після вступної лекції. Текстуально опрацьовується літопис Самовидця. Вчитель формує питання, які осмислюються на уроці. Ключовими з них є:

1. Політичні ідеали Самовидця, звернення до барокової моделі історії.
2. Суб'єктивність оцінки подій, своєрідність трактування діяльності Богдана Хмельницького та його наступників.
3. Роль у творі історично достовірних подій та їх фольклорного переосмислення.
4. Образ автора літопису.
5. Стильові особливості твору.

Вирішуючи проблему виникнення козацьких літописів, вчитель вказує, що основним імпульсом до розвитку барокової історіографії послужила національно-визвольна війна 1648-1654 рр. та події, спричинені нею. Тому доречною буде на уроці присутність вчителя історії (якщо проводиться бінарний урок). Під час інтегрованого уроку необхідно розробити план роботи із використанням знань учнів з історії України, української мови, фольклору та суміжних мистецьких дисциплін (архітектури, образотворчого мистецтва тощо).

У пошуках раціональних форм і методів роботи, що використовуватимуться на уроці, вчитель може звернутись до евристичної бесіди та розв'язання проблемних питань, як-от:

1. З'ясуйте проблему авторства літопису Самовидця.
2. У чому виявляється своєрідність образу Богдана Хмельницького у творі?
3. Чи розкривають і як саме козацькі літописи поняття «Україна», «український народ»?
4. У чому специфіка барокової концепції історії в літописі Самовидця? Опрацьовуючи твір у скороченому варіанті, учитель-словесник переслідує як близьку (вивчення власне літопису), так і далеку мету (у кінці навчального року він зможе опертися на одержані знання, вивчаючи історичний роман П.Куліша «Чорна рада»).

На урок-бесіду із позакласного читання або для самостійного опрацювання учням пропонується ознайомлення з літописами Самійла Величка та Григорія Граб'янки. Якщо ж у школі є факультативні заняття з літератури, то питання українського бароко може стати проблемою факультативу в дев'ятому класі. У цьому плані доречно було б запропонувати учням вивчення на факультативних заняттях нарисів про українську культуру Івана Огієнка (митрополита Іларіона). На нашу думку, найбільше заслуговують на увагу, з огляду на

програмові твори, що представляють українське бароко, статті “Українська церква за часів гетьмана Мазепи”, “Розп”ятій Мазепа”, “Незалежна Україна в політиці Богдана Хмельницького”.

Українська література XVIII століття, особливо першої його половини, зберігаючи бароковий характер і розвиваючи традиції попередньої епохи, формувала риси нової літератури [5, с.6]. Книжна мова витіснялась живою розмовною. Поряд з народною розвивається і посідає чільне місце поезія, авторами якої були, за свідченням О.Мишанича *«церковні ієрархи, рядові священики і ченці, вчителі, студенти, урядовці, мандрівні дяки, письменні селяни»* [5, с.7]. Матеріал стане більш зрозумілим для дев'ятикласників, коли вони перед знайомством із художніми текстами, що пропонуються програмою, опрацюють статтю з шкільного підручника «Віршована література» [4, с.55-58].

Текстуальна робота проводиться над віршами Климентія Зіновієва із книги «Вірші. Приповіді посполиті», що забезпечують високий потенціал морального, естетичного і трудового виховання школярів. У «Проекті програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література 5-12 класи» до вивчення поезії бароко пропонується ввести твір Себастьяна Фабіана Кленовича «Роксоланія», як такий, що *«...першим широко описав і прославив перед ученим світом українську землю як етнічно самодостатню»* [2, с.34]. Ця латиномовна поезія подається до вивчення у перекладі М.Білика і тісно пов'язана з творчістю тих українців, що в XV-XVI століттях навчалися в університетах Західної Європи, діяльністю своєю звіщаючи світу про долю рідної вітчизни.

Працюючи над творами українського бароко, учень зможе доторкнутися до історії рідної літератури, переконавшись, що деякі її проблеми не втратили своєї актуальності й дотепер.

Список використаних джерел:

1. *Давня українська література: Хрестоматія / Упорядник М.М.Сулима.* — К.: Рад. школа, 1991. — 576 с.
2. *Огієнко І. (митрополит Іларіон).* Українська культура. — К., 2001. — 342 с.
3. *Проект програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання // Укр. літ. в загальноосвітній школі.* — 2002. — № 5. — С.34-54.
4. *Соболь В.О.* Українська література доби бароко. Методичні матеріали для студентів філологічного факультету. — Донецьк, 2001. — 48 с.
5. *Степанішин Борис.* Українська література: Підручник для 9 кл. — 6-те вид. — К.: Освіта, 2000. — 336 с.
6. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Вступ. стаття О.В.Мишанича.* — К.: Наукова думка. 1983. — 690 с.
7. *Українське літературне бароко: Збірник наукових праць.* — К.: Наукова думка 1987. — 304 с.

8. *Чижевський Д.І.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль: МПП “Презент”, за уч. ТОВ «Феміда», 1994. — 480 с.

The article deals with problems of Ukrainian baroque from the point of view of its studying in comprehensive school. The author works out interaction of European’s writers and the works by I.Vishensky, K.Zinoviev, of cossaks chronicles and Ukrainian Latin poetry.

Key words: baroque, Ukrainian baroque literature, baroque characteristics.

Отримано: 20.09.2005 р.

**ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ Й
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ**

УДК 001(477)(092):378.4(477.43)

М.С.Тимошик

Національний університет імені Тараса Шевченка

**ЙОГО “БІЙ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ” НА ЧАСІ
Іван Огієнко та його послідовники в боротьбі
за українську Україну**

У статті йдеться про необхідність увічнення імені Івана Огієнка в сучасній Україні, зокрема в Кам'янці-Подільському (щодо присвоєння його імені державному університету) та Києві (щодо перейменування вулиці Ю.Мельникова на вулицю Івана Огієнка).

Ключові слова: державотворець, національно свідомо громадянськість, ліві сили, українська Україна

Видаючи у Вінніпезі у 60-х роках свої історичні епопеї у двох томах з глибоко символічною назвою “Наш бій за державність” і глибоко вірячи, що Україна таки буде колись незалежною державою, Іван Огієнко, проте, не міг і передбачити, що й через десять років проголошення Української Незалежності назва цього двотомника буде такою актуальною. Адже цей невидимий бій продовжується й нині, хіба що в завуальованій і прихованій формі. Продовжується він і довкола його імені. І це можна переконливо продемонструвати лише на одному прикладі — ініціативі ряду наукових, навчальних, просвітницьких організацій, а також окремих діячів культури, науки, народних депутатів про присвоєння імені Івана Огієнка Кам'янець-Подільському педагогічному інституту (колишньому Кам'янець-Подільському державному українському університету, який він створював і першим ректором якого був) та одній з вулиць Києва (конкретно — вулиці в Шевченківському районі з нинішньою назвою Мельникова).

Варто навести коротку хронологію долі цієї ініціативи.

Початок 1992 року. Ухвалу про необхідність клопотання перед державними органами щодо прийняття рішення про перейменування Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В.Затонського в університет імені І.Огієнка приймають дві Всеукраїнські науково-практичні конференції у Львові та Кам'янці-Подільському, присвячені 110-й річниці від дня народження Івана Огієнка.

1993 рік. Лист до Кабінету міністрів України від студентів та громадськості Кам'янця-Подільського. Зібрано кілька сотень підписів. Того ж року було прийнято відповідне рішення вченої ради інституту (протокол №7).

1994 рік. Звернення до Кабінету міністрів щойно заснованого Всеукраїнського товариства Івана Огієнка.

1995 рік. Таке ж звернення надсилає туди Комітет у справах премії імені Івана Огієнка. Того ж року ще одне ґрунтовне і переконливе клопотання надсилається відразу на кілька адрес: прем'єр-міністру, віце-прем'єру з гуманітарних питань, Верховній Раді України, міністру освіти України, Конгресу української інтелігенції, голові Хмельницької облдержадміністрації. Підписали його керівники більш ніж десяти громадсько-політичних організацій.

Здавалося б, після кількарічного мовчання крига, нарешті, скресла. Адаже автори звернення отримали дві відповіді — від Міністерства освіти України та від комісії з питань культури і духовності Верховної Ради України, у яких висловлено прихильне ставлення до порушеної проблеми. Але й ці відповіді, як пізніше з'ясувалося, були звичайнісінькими відписками.

1996 рік. В авторській передачі “Божа іскра Івана Огієнка” (перша програма Національного радіо) йдеться про маловідомі архівні матеріали про життя й діяльність цього українського вченого-державотворця, необхідність увічнення його імені в назві університету.

1997 рік. Січень. Центральний орган Компартії України газета “Комуніст” (число 3, січень), вміщує статтю В.Зарічного “Прикра помилка чи свідоме замовчування”, в якій бездоказово, без жодного посилання на архівні документи говориться про так зване зрадництво Івана Огієнка, його співпрацю з німцями в роки Великої Вітчизняної війни. Автор оперує згаданими на початку розділу контрпропагандистськими публікаціями радянського періоду. Статтю В.Зарічного з “Комуніста” передруковує “Комуніст Поділля” (№9). З посиланням лише на цю публікацію до Кабінету Міністрів відправляється звернення за підписом керівників Кам'янець-Подільських організацій лівого спрямування. (Текст цього звернення публікує газета “Подільнин” в числі за 11 квітня).

1997 рік. Липень. Надісланий на ім'я віце-прем'єра з гуманітарних питань до Кабінету міністрів лист на захист імені Івана Огієнка публікується в ряді державницьких засобів масової інформації (“Літе-

ратурна Україна”, 7 серпня; “Українське слово”, 24 липня; “Час-Тайм” (№30); “Вечірній Київ”, 29 липня). Цього разу його підписали Ю.Мушкетик, І.Драч, П.Мовчан, П.Кононенко, І.Юхновський, М.Косів, М.Жулинський. А.Погрібний, Є.Сохацька, М.Тимошик, В.Яблонський.

1997 рік. Жовтень. У Кам’янець-Подільській міській газеті “Фортеця” (число від 3 жовтня) з’являється чергова заява “представників лівих сил”, яку підписали голови міськрайонних рад: ВСР — О.Сенюк жінко-трудівниця — З.Боровська, ветеранів — В.Скрипко, секретар міськкому комсомолу О.Білий. В тексті заяви — та ж огульня й бездоказова викривальна риторика, з відомими вже штампами і ярликами: *“...В історію нашого міста і держави Огієнко ввійшов як зрадник свого народу, що пліч-о-пліч з німецько-фашистськими загарбниками скоїв важкі злочини проти людства... Нагадуємо, що витягування з помийки історії фашистських обозників, засуджених Нюрнберзьким міжнародним судом буде наругою над пам’яттю мільйонів загиблих у Другій світовій війні”*.

1997 рік. Листопад. Урядова постанова про надання Кам’янець-Подільському педагогічному інституту імені В.Затонського статусу педагогічного університету. Ім’я Затонського знято з офіційної назви навчального закладу, але імені Огієнка... не присвоєно.

1997. Листопад. Лист на ім’я віце-прем’єр-міністра України В.Смолія, підписаний головою оргкомітету по відзначенню року І.Огієнка, Головою Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Гр.Ващенко професором А.Погрібним. Витяг з цього листа:

“З почуттям великого вдовolenня національно свідомо громадськість України сприйняла недавнє повідомлення про повернення Кам’янець-Подільському педінститутіві статусу університету... Водночас залишається невирішеним ще одне питання, що тягнеться уже декілька років — про присвоєння цьому закладові імені першого його ректора, видатного діяча української культури Івана Огієнка. Існує вже цілий архів паперів, пов’язаних з цією справою. Це — численні листи, клопотання, звернення, в т.ч. і від підкомітету постійного комітету Верховної Ради України з питань науки та культури, і від Конгресу української інтелігенції, і від “Просвіти”, і від Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, і від окремих народних депутатів і т. д. Позитивне ставлення до перейменування висловили ще 1993 року й Міністерство освіти України.

То в чому ж річ? Що заважає присвоїти ім’я вченого Кам’янець-Подільському університетові вже цього року, який, як відомо, оголошено роком Івана Огієнка?

Як видається нам, причина тут одна: надто вже перестрашувальницька позиція частини керівництва цього тепер вже знову університету. Так вже сумлінно дослухається воно до галасливих крикунів,

в увяленні котрих великий український патріот, вчений-енциклопедист не хто інший, як “фашистський обозник” (див. копію “заяви” у місцевій компартійній газетці). Рахуватися з наявністю різних голосів, звичайно, варто, та ще важливіше — твердо, неухильно дотримуватися ректоратом чіткої державницької позиції. Як вбачається нам, присвоєння імені закладові — не приватна справа його керівника чи керівництва. У даному випадкові заклад цей — державний, тож найперше мусить тут виявитися воля саме держави”¹.

1998 рік. Березень. Президент України дав розпорядження керівнику Міністерства освіти України п. Згуровському М. внести пропозиції щодо присвоєння імені Івана Огієнка Кам’янець-Подільському та імені Олеса Гончара Дніпропетровському університетам. (“Літературна Україна”. Число від 26 березня 1998 року).

1998 рік. Травень. На адреси Президента України, Верховної Ради України, Міністра освіти України надходить чергова заява від “представників лівих сил” Кам’янець-Подільського за підписами: С.Танасов (міськком Компартії України), В.Ковальчук (райком Компартії України), М.Кіров (міська рада ВСР, А.Лоточинський (міськрада прогресивної інтелігенції “Прометей”) та В.Скрипко (міськрада ветеранів України). Цитата із заяви: “Ліві сили Кам’янець-Подільського обурені розпорядженням Президента України п. Кучми (газета “Літературна Україна”, 26.03.98)... Документально доказано, що Іван Огієнко співпрацював з фашистами до початку і під час ВВ війни (див. газету “Комуніст” № 3, 1997 і “Комуніст Поділля” №9, 1997 р. стаття В.Зарічного)... Громадсько-політичні організації Кам’янецьчини залишають за собою **право зібрати підписи громадян міста і району і звернутися до Ради Європи, а при необхідності і до ООН, з протестом**” (виділення мої. — М.Т.). Текст заяви публікується в газеті “Фортеця” (29 травня).

1998. Травень. В газеті “Фортеця” (№39) вміщено статтю-відповідь заявникам під назвою “Невігластво чи фальсифікація” Зіновія Тіменика — кандидата філософських наук зі Львова. Витяг із статті: “Чи задумувалися автори, що “Закон про пресу”, ст. 37 якого конкретизує персональну відповідальність за розповсюдження необгрунтованої інформації, тобто — дезінформації?”

1998 рік. Червень. На адресу Голови Служби національної безпеки Л.Декача відправляється лист за підписом доктора філологічних наук, викладача Інституту журналістики Київського університету М.Тимошика такого змісту:

“Шановний Леоніде Васильовичу!

Звернутися до Вас мене, як ученого, спонукали обставини, пов’язані з реабілітацією видатного українського вченого і релігійного дія-

¹ Копія листа А.Погрібного до Віце-прем’єр міністра України від 26 листопада 1997 року зберігається а особистому архіві автора.

ча Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

За роки незалежності в нашій державі вийшов великими тиражами ряд творів цього вченого, активно працює Всеукраїнське товариство Івана Огієнка. Його іменем названо вулиці ряду міст. порушено питання про присвоєння імені Огієнка Кам'янець-Подільському педуніверситету, який свого часу він створив і був першим ректором. За позитивне розв'язання цього питання висловився і Президент України, давши відповідне доручення Міністерству освіти України.

Однак деякі представники лівих сил, передусім Кам'янця-Подільського, періодично піднімають у пресі питання про так зване зрадництво Івана Огієнка, посиляючись на нібито його співпрацю з німцями в роки Другої світової війни. При цьому жодних посилань на конкретні документи в таких публікаціях не робиться (газета "Фортеця", 29 травня 1998 р.)

Готуючи до захисту минулого року докторську дисертацію про наукову спадщину Івана Огієнка, мені вдалося ретельно і глибоко опрацювати всі архіви (за винятком архіву СБУ) у Києві, Львові, К.-Подільському. У пошуках Огієнкових слідів у еміграції опрацював також у 1996 році архіви в Женеві і Лозанні, де він перебував в еміграції, що дало мені можливість захистити дисертацію, видати монографію "Толгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності". Минулого року на запрошення Колегії Св. Андрія Манітобського університету я провів двомісячні дослідження в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі, зібрав матеріал до другої книги. В усіх цих архівах будь-яких документів "співпраці" Огієнка-Іларіона з німцями мені не вдалося виявити.

Аби поставити крапку в цих багаторічних дискусіях і з'ясувати, нарешті, це питання заради його як наукової, так і політичної суті, просив би Вашого дозволу і сприяння в пошуку та опрацюванні документів архіву СБУ, які можуть стосуватися життя й діяльності Івана Огієнка — митрополита Іларіона зокрема за період 1940-1945 років. Результати таких пошуків могли б суттєво доповнити один з розділів моєї книги, заповнити ще одну пляму нашої історії і вичерпати в дискусіях з опонентами заполітизовану суть питання.

З повагою — Микола Тимошик".

1998 рік. Жовтень. Лист-відповідь за підписом начальника Державного архіву Служби безпеки України О.Пшеннікова (№ т-14 від 19 жовтня 1998 року):

"Шановний Миколо Степановичу!

Вашу заяву уважно розглянуто. Повідомляємо, що у Службі безпеки України та Управлінні СБУ у Хмельницькій області матеріалів про життя й діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) немає".

1998 рік. Листопад. Лист-відповідь на ім'я голови Всеукраїнського товариства Івана Огієнка Є.Сохацькій від заступника голови Служби безпеки України В.Пристайка:

“Шановна Євгеніє Іванівно!

Ваша заява щодо розслідування обставин життя та діяльності І.І.Огієнка у роки Другої світової війни Службою безпеки України уважно розглянута.

Повідомляємо, що пошук таких документів проводився нами вже неодноразово. Останній раз — у вересні цього року за запитом Інституту журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка. В результаті встановлено що ні в Державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівних підрозділах інших областей України, а також у Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії будь-яких документальних матеріалів про І.І.Огієнка немає.

У зв’язку з цим проводити розслідування діяльності І.І.Огієнка у роки Другої світової війни, відповідно до норм чинного законодавства (ст. 4.94 КПК України), у Служби безпеки України підстав немає”¹.

1999. Січень. Редакція Хмельницької газети “Подільські вісті” у статті Тетяни Слободянюк “Навіщо сенсації, коли так потрясають будні” (число від 1 січня), коментуючи авторитетний і остаточний висновок СБУ у так званій справі Огієнка, прагне поставити крапку в цій історії: “Цей лист — важлива перемога українства у жорсткій ідеологічній війні старого з новим, тоталітарного — з національним. Таки є Божа справедливість. І дуже хочеться, щоб усі ми не забували про неї у будь-яку пору життя, незважаючи на лихоліття та зневіру. На добре діло Бог допоможе — і тому творім добро, щоб життя достойним ставало”.

Всі наступні спроби патріотично налаштованої професури Кам’янець-Подільського університету на чолі з мужньою Євгенією Сохацькою щодо присвоєння імені Івана Огієнка його дітищу в місті над Смотричем не увінчалися й досі успіхом.

Немає сенсу подавати подібну хронологію перипетій, пов’язаних з достукуванням до сердець і розуму посадових осіб столиці щодо перейменування вулиці Ю.Мельникова на вулицю Івана Огієнка. (Неодноразові листи на ім’я міського Голови з підписами поважних людей, в тому числі й відкриті, опубліковані в пресі, серія публікацій “Огієнко і Київ” у “Вечірньому Києві” і навіть прихильна резолюція Олександра Олександровича Омельченка на одному з таких листів у липні 1997 року: “Прошу позитивно вирішити”). Увазі читача варто запропонувати лише ось цю відповідь за підписом заступника Голови Київської міської державної адміністрації І.Голубевої на ім’я голови оргкомітету по відзначенню року І.Огієнка А.Погрібного. Цей документ можна вважати класичним взірцем нової української бюрократії, яка, навчившись уже не казати категоричного “ні!”, більше того, навіть схвалюючи в цілому надіслані пропозиції, не поспішає їх вирішувати позитивно:

---

¹ Копія листа СБУ до Є.Сохацької від 12 листопада 1998 року зберігається в особистому архіві автора.

“Київська міська державна адміністрація розглянула листа громадськості м. Києва, в якому порушується питання про перейменування вул. Ю.Мельникова на вулицю Івана Огієнка — видатного українського вченого державного і політичного діяча.

Підтримуючи звернення провідних діячів української культури та науки щодо увічнення пам'яті великого державотворця, мінистра уряду УНР, повідомляємо.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 20 липня 1995 р. № 536 “Про проведення в 1999 році Всеукраїнського перепису населення” та відповідно до розпорядження голови Київської міської державної адміністрації від 27.05.96 № 790 1 липня 1997 року закінчені всі роботи по уточненню меж районів та міста в цілому і нанесені в планах міста та адміністративних районів всі існуючі та проектні вулиці із зазначенням їхніх назв і меж.

У зв'язку з цим Київське міське управління статистики звернулося з проханням тимчасово призупинити перейменування вулиць та зміну нумерації будинків до завершення перепису населення”.

Відповідь надіслана всередині 1997 року. Після того приймалося міською владою вже не одне рішення про перейменування вулиць, тільки чомусь Огієнка в той перелік ніяк не потрапляє. І причина вже тут не в ефемерному переписі населення...

На протилежній стороні від Огієнка та його послідовників невидимого двоюбою за українську Україну, який в останній період нашої новітньої історії ще більше загострився, опинилися не лише наділеною владою бюрократи-приспосованці, а й деякі титуловані за попереднього режиму вчені, особливо ті, хто стояв біли витоків ствердження й поширення розробленої в Москві на догоду кремлівському керівництву концепції про так звану колицку трьох братніх народів, про вторинність української мови, культури, а відтак української нації в цілому перед усім тим, що зветься нині російським. Показовим у цьому контексті є такий приклад.

2001 року в Києві вийшов перший том п'ятитомного академічного видання “Історія української культури” (видавництво “Наукова думка, 1136 с). Варто було сподіватися, що нарешті на одинадцятому році української незалежності ми дочекалися появи першого фундаментального видання, де з наукових, а не політичних позицій переосмислена вся історія нашої культури, її витоків та роль у творенні нації. На жаль, незважаючи на оголошення Фондом інтелектуальної власності “Україна — XXI століття” таким видання не стало. Та ж теорія “спільної колицки”, те ж безмірне цитування російськомовних джерел, ігнорування праць репресованих тоталітарним режимом українських учених, їхніх наукових концепцій і гіпотез. До кола тих, чию багатогранну діяльність на терені витоків саме української культури сповна зігнорували автори цього солідного видання віднесено й Івана Огієнка. У величезному за обсягом іменному покажчику, під-

креслимо, складеному в основному з імен російських дослідників, на українознавчі праці Івана Огієнка є лише одне посилання. Неймовірно, але посилання те... негативне. Йдеться про Огієнкову “Українську культуру” — твір який усі підрадянські роки зберігався в найвіддаленіших спецсховах бібліотечних фондів як особливо крамольний. Передусім за той колосальний пізнавальний і виховний заряд, закладений тут. Проте всі ті роки книга поширювалася нелегально і робила свою справу: спонукала народ думати, підніматися з колін, позбавлятися насадженого століттями чуття хохла, малороса з вихолощеною національною свідомістю, з принизливим комплексом меншовартості. І саме за те, що в цій книзі, як зазначено в “Передмові до п’ятитомника” (с.21) *“багато уваги приділено фактам, що засвідчують антиукраїнську політику російських царів”*, шанована редколегія зробила свій “авторитетний” вердикт: *“ця праця набула виразно поемічного (і “політизованого”, за сучасним виразом) характеру”*.

Що ж, з прикрістю доводиться констатувати, що й нині ім’я Івана Огієнка тяжко повертається на батьківщину, як тяжко стверджується і його справа. Не буде перебільшення ствердити, що його бій за українську Україну продовжується.

В умовах, коли в радянській Україні ім’я Івана Огієнка було заборонене, його справу почали стверджувати наші земляки за океаном. Передусім у Канаді, де прожив цей діяч останню чверть свого віку, де найповніше, маючи сприятливіші для цього умови, реалізував він свій талант, де й знайшов, врешті, свій вічний спочинок.

Саме в Канаді вийшла друком переважна більшість його творів, зокрема й тих, що написані були ще в Європі. Саме тамтешні наші земляки, пам’ятаючи заповіді свого духовного наставника і вчителя, берегли значні наклади цих книг для того, аби в слушний час переправити їх в Україну. Найбільше прислужилися в цій справі Товариство “Волинь” і його, на превеликий жаль, уже покійний голова Ілля Онуфрійчук та громадський комітет “Допомога Україні”, що діє при найстарішому українському часописі Канади “Український Голос” (голова комітету Анна Фігус-Ралько). Сотні книжкових посилок з колись забороненими більшовицькою владою науковими працями Івана Огієнка (митрополита Іларіона) надійшли останнім часом на сотні українських адрес — передусім бібліотек, дослідницьких центрів і навчальних закладів.

Завдяки клопотанням української громадськості в діаспорі у 115-ту річницю від дня народження видатного українського вченого, державного і церковного діяча та 25-ту — від дня його упокоєння світова організація ЮНЕСКО оголосила 1997 рік “Роком Івана Огієнка” (див.: “Вісник-Herald”. 1997, 15 березня; “Український Голос”. — 1997. — 14 квітня). В серії різноманітних заходів, що проводилися повсюдно за кордоном з цієї нагоди, передусім варто виділити Міжнародний симпозіум, присвячений пам’яті великого сина України і

духовного батька українського православ'я у ХХ столітті, який проводився в Торонто (Канада) в лютому 1998 року. Організаторами проведення цього представницького заходу стала Українська православна церква Канади і зокрема її Східна єпархія на чолі з єпископом Юрієм. Головними доповідачами на симпозіумі були: від України — доктор філології з Київського університету імені Тараса Шевченка Микола Тимошик, від Польщі — магістр історії Люблінського університету Григорій Купріянович, від Канади — протопресвітер, доктор богослов'я Степан Ярмусь та редактор українського журналу “Форум” Андрій Григорович. По закінченні симпозіуму його матеріали широко обнародовані через мережу Інтернет та видані окремою книгою.

Того ж року в канадському Монреалі українська громадськість відзначала 20-ліття української недільної школи імені митрополита Іларіона, яку тривалий час очолювала відома громадська діячка, соратниця Огієнка Галина Змієнко-Сенишин.

Годі говорити вже про десятки ґрунтовних публікацій про життя й діяльність митрополита Іларіона, які періодично з'являються як в україномовній, так і англійській пресі Заходу.

Восени 2000 року в багатьох містах Канади, де компактно проживає українська спільнота, відбулася велелюдна, воістину всеканадська, презентація книги автора цих рядків «Лишуть навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження». Видання цієї книги в Україні і Канаді, написаної на основі невідомих досі вітчизняним науковцям канадських архівів, було ініційоване і підтримане спеціальним комітетом Українського православного Собору Св. Покрови у Вінніпезі. Саме громада цього Собору 1947 року організувала переїзд митрополита Іларіона із Швейцарії до Канади, попросивши його стати їхнім душпастирем. І саме з цього Собору почалося згодом непросте сходження Іларіона-Огієнка обраного ним ще 1940 року в Холмі шляху, як *“смирненого Богомольця за кращу долю українського народу”*, що вивів його на вершину українського православ'я Канади.

Подана вище хронологія боротьби за чисте і чесне ім'я Івана Огієнка за кордоном і в Україні не потребує коментарів. Потреба є лише в наголошенні на одній принциповій думці.

Не буде перебільшенням сказати, що совість і сумління перед українським народом були в Огієнка чистими. Все своє многотрудне життя він служив Україні, величній і благородній ідеї її незалежності, соборності, демократичності. Власне, тій ідеї, за яку століттями проклинали її поборників у церквах і на майданах, у книгах і розтиражованих статтях поневолювачі України та їх бездумні прислужники з числа зманкуртчених, зденационалізованих земляків.

Доведений є той факт, що ні в роки громадянської, ні тим більше в роки Другої світової війни Іван Огієнко — митрополит Іларіон ніколи не брав до рук зброї, не пролив нічиєї крові. Його найгострішою зброєю завжди, в усі часи, було слово. Своєю думкою, друкова-

ним словом приходив він до конкретної людини, спонукав її думати, а відтак усвідомлювати, до якого народу вона належить, яку мову й культуру вона має знати і берести.

Незважаючи на багаторічне паплюження, перекручення, грубе й непрофесійне фальшування радянською пропагандою наукових, релігійних, художніх творів, його діяльності, Огієнко до останніх днів свого життя залишався вірним своєму народові, своїй Україні. З вірою в кращу будучність своєї Батьківщини він і помер далеко на чужині, не дочекавшись ні своєї реабілітації, ні омріяного, вистражданого дня здобуття Україною незалежності, ні повернення в Україну своїх творів.

Можна припустити, що ніякими аргументами переконати опонентів Огієнка і сьогодні не можна. Та чи й варто це робити? Живемо ж бо час плюралізму думок, терпимості й прагнення розуміння чужих поглядів, переконань.

Певною відповіддю на антиогієнківські виступи в пресі, про які йшлося, може стати ось цей поетичний твір-роздум, надісланий київським інженером Сергієм Цушком на адресу авторської програми “Божа іскра Івана Огієнка”, яка звучала по Першій програмі Національного радіо протягом 1996-1997 років:

*Слабкі будують храми в небі,
До неба тягнуться малі,
Згубивши істину в золі,
Поклони б'ють в палкій потребі
Знайти опору на землі.*

*Нащадки каїнів і хамів,
Що небо узяти на сміх,
Прибрали сон божків земних,
Привласнили і святість храмів,
Блазнують і гендлюють в них.*

*І тільки велетні єднають
Земне й небесне. Між облуд.
Не стогнуть і не проклоняють
І, зіцлюючи нас, лишають
Високу честь, свідомий труд.*

Не склавши остаточної, а відтак повної бібліографії наукової і творчої спадщини Івана Огієнка (митрополита Іларіона), не систематизувавши і не вивчивши його величезний архів, зокрема епістолярію, не перевидавши в себе в Україні бодай найголовнішого з того масиву фундаментальних праць, не з'ясувавши усіх обставин і перипетій многотрудного життя ученого, нам важко досягнути сьогодні глибини і велич того, що зробила ця людина для України. Як і збагнути, усвідомити життєдайну силу, що піднімала його дух, благословила на невтомну працю заради тієї ж України, незважаючи на численні перепони і прикросці, якими так рясно була встелена його життєва дорога.

The article states the necessity to immortalize the name of Ivan Ogienko in present-day Ukraine, particularly in Kamyanets-Podilsky (where the state university should be named after him) and in Kyiv (the street named after Ju. Melnykov should be renamed after I.Ogienko).

Key words: statesman, nationally conscious community, the left political parties, Ukrainian Ukraine.

Отримано: 13.04.2005 р.

УДК 929 Огієнко + 94:32](477) “1918-1972”

М.І.Слободян¹, І.Д.Васильків²

¹Львівський інститут МАУП, м. Львів

²СЗШ №31, м. Львів

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)

У статті досліджується діяльність І.Огієнка як патріота-соборника у царині єдності народу, нації, держави, мови, культури, церкви. Показана творча співпраця двох великих митрополитів — І.Огієнка і А.Шептицького, які були не лише великими соборниками, а й великими патріотами України.

Ключові слова: огієнкознавство, державник, патріот, соборник, соборницькі ідеї, греко-католики, православні, Греко-Католицька Церква, Православна Церква, Наддніпрянина, Галичина, Українська Народна Республіка, митрополит Андрей Шептицький, митрополит Іларіон, соборна українська мова, відродження.

І.Огієнко — яскрава постать українського національного відродження. Це людина енциклопедичних знань. Він залишив нам майже дві тисячі праць з різних галузей. Важко сказати, в якій із сфер діяльності вчений залишив найпомітніший слід. Одне незаперечне: він чесно й віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав подвижницької праці на ниві відродження держави, нації, мови, культури.

У радянський період творчий здобуток І.Огієнка силою історичної несправедливості був вилучений з наукового обігу, на його праці, як і на всю його діяльність, було накладено ідеологічне вето.

Сьогодні Україна відродилась як самостійна незалежна держава, пишається своїми видатними синами, віддає належне своїм світочам, які виборювали, підтримували Україну словом, діяннями, розумом і духом. До них належить справжній син українського народу, будівничий української держави І.Огієнко.

Вітчизняні вчені вже зробили вагомий внесок у розвиток огієнкознавства. Це дослідники творчої спадщини вченого І.Тюрменко, М.Тимошик, В.Ляхоцький, З.Тіменик, Є.Сохацька, А.Марушкевич та ін. Названі огієнкознавці, які дослідили ті чи інші аспекти його діяльності, зокрема філософські, історичні, державотворчі,

мовознавчі, педагогічні, редакторсько-видавничі, релігійні, ідеї соборності України торкаються лише побіжно. Мета нашого дослідження, наскільки це дозволяє зробити обсяг статті, показати І.Огієнка як соборника-патріота у царині єдності українського народу, нації, держави, мови, церковної, релігійної діяльності.

Ідея соборності України червоною ниткою проходить у його наукових працях, державній, громадській, культурній, церковній діяльності. Будучи патріотом-соборником, він все своє життя, навіть перебуваючи в еміграції, боровся за соборну незалежну українську державу, брав активну участь у її розбудові, перебуваючи на посадах міністра освіти і віросповідань уряду УНР. Досвід державотворення, набутий у роки Української революції, простежується у всій наступній соборницькій діяльності І.Огієнка. Він брав безпосередню участь у підготовці до свята Злуки 22 січня 1919 р., розробляв план його святкування як міністр народної освіти УНР. Через багато років, маючи вже важкий досвід життя в еміграції, аналізуючи невдачі визвольних змагань доби УНР, І.Огієнко з болем у серці писав: *“З мого наказу три дні дзвонено по всіх церквах України (...), сповіщаючи всім про найбільше свято, але в Галичині не дзвонено. Бо наказ міністра України її не стосувався (...). І створили ми Соборність найдивнішу в світі: приєдналась Галичина, але (...) з окремим військом, з окремим диктатором, з окремим навіть правописом (...). Що ж, не дивно, що ця паперова Соборність так хутко відцвіла, не розцвівши”* [1, с.389].

Доля ближче познайомила І.Огієнка з Галичиною навесні 1919 року, коли після більшовицької окупації Кам'янця-Подільського уряд УНР опинився за Збручем. Ця тримісячна вимушена еміграція (як писав І.Огієнко, тулячка) за маршрутом Тернопіль — Станіслав — Бучач — Чортків — Борщів зміцнила його соборницькі переконання. Поневіряння І.Огієнка у Галичині (квітень-червень 1919 року) співпали в часі з бурхливими подіями українсько-польської війни. Він став свідком польської окупації Галичини в умовах наступу армії Галлера, спостерігав переслідування українства з боку польської та більшовицької влади по обидва боки Збруча. Повернувшись у червні 1919 року до Кам'янця, І.Огієнко продовжує виконання міністерських повноважень. Він налагоджує співпрацю з галичанами, керівництвом ЗОУНР, які після рішення Паризької конференції від 25 червня 1919 року про право Польщі на тимчасову окупацію Східної Галичини і переходу УГА через Збруч, разом з диктатором ЗОУНР Є.Петрушевичем перебували у Кам'янці. Саме тоді у Кам'янці розпочалася співпраця І.Огієнка з отцями-василіанами, яка продовжувалася згодом, коли доля закинула його у Тарнов, Винники, Львів, Варшаву. Політична еміграція самого І.Огієнка розпочалася восени 1920 року, коли уряд УНР виїхав до Тарнова [2, с.25-26].

Через переслідування і репресії з боку окупаційної польської влади до Кам'янця з Галичини масово прибувало греко-католи-

цьке духовенство. У серпні 1919 року тут починає виходити часопис “Галицький голос”, який інформує про становище у Галичині і центральному Поділлі. В липні 1919 року Директорія утворює Міністерство галицьких справ з відділами освіти і культур, котре реєструвало *“всі відомі факти про долю української школи й церкви, учителів і духовенства в Галичині”* [3, с.25].

У Кам'янці І.Огієнко спільно з дружиною Домінікою допомагає усій галицькій еміграції — студентству, вчителям, священникам. Згодом він напише: *“Деся зимою 1919 року, прийшовши додому на обід, я застав гостя — греко-католицького священника з Галичини. виявилось, що священник під півраною реверендою нічого не мав. Домініка Данилівна сказала, що таких священників є більше, а це не робить нам честі”* [4, с.26]. 19 жовтня 1919 року Міністерство сповідань передає другу університетську церкву для релігійних потреб емігрантів з Галичини, а в січні 1920 року протоігумену Чину св. Василя Великого о. Анастасію Калишу видано було на культосвітню працю на Поділлі 4 млн. крб., окрім того, виділялася десятина на монастирські будівлі.

У державотворчій діяльності І.Огієнко був патріотом-соборником, прагнув у всіх сферах побудови незалежної української держави до співпраці з різними суспільно-політичними напрямками, течіями, партіями, рухами, співробітничав з відомими діячами західних областей України. Далекоглядність Огієнка-державника виявилася, зокрема у тому, що він умів співпрацювати і з Центральною Радою, і Гетьманатом, і Директорією. Як зазначає дослідник-огієнкознавець З.Тіменик, він *“дотримувався принципу позапартійності, своєрідного центризму, роблячи все для утвердження українського соборництва — у сферах державно-законотворчій, релігійній, культурноосвітній, науковій”* [5, с.15]. Коли провідні діячі Центральної Ради збойкотували владу гетьмана П.Скоропадського, не пішли на службу і їхні місця зайняли діячі промосковської орієнтації, що допомогло русофілам наблизитись до гетьмана, то саме завдяки, в значній мірі, І.Огієнку, було чимало зроблено для знеросійщення української духовності. Виходячи з ідеї соборності, він йшов, попри всю свою принциповість, на певні компроміси. Так, будучи ректором Кам'янець-Подільського університету, він добрим фахівцям-викладачам дозволяв читати програмний курс російською мовою із зобов'язанням за два місяці оволодіти українською.

Виконуючи повноваження міністра ісповідань, І.Огієнко проводить толерантну політику щодо польського римо-католицького духовенства, яке опинилося в межах УНР, але зобов'язує це духовенство знати українську мову, запроваджує в римо-католицьких семінаріях обов'язковий курс українознавства. У зверненні до українського народу міністр ісповідань говорить: *“Я буду служити народам усякої віри, але уряд не потерпить, аби воля віри ким-небудь оберталася у засіб денационалізації українського народу”* [6, с.1]. Як державний діяч

він демократично допускає багатоконфесійність нації, вважає, що український народ по вірі може бути ким хоче, але він завжди повинен залишатись українським народом. І.Огієнко закликав з повагою ставитись до людей іншої віри, не допускати розбрату, ворожнечі. Він писав: *“Нехай не буде більше у нас на Україні ні насильства, ні погромів, ні пригноблених інших націй, що живуть у межах нашої держави, бо ми самі були довго пригнобленими... Хто має справжню віру Христову в серці своєму, той повинен до всіх народів мати щирю шану та любов”* [7, с.3]. І.Огієнко водночас наголошує на тому, що *“Україна — не тюрма народів, а колиска культур: погляньте, які сильні пагони російської, єврейської літератур і мистецтва зросли тут”* [8, с.8].

Великий прихильник ідеї соборності України наголошує на спільному історичному минулому різних у географічному плані частин території України. Вивчаючи історію української мови, він знаходить закономірності розвитку всього українського народу, проводить історичні паралелі, виявляє причини виникнення проблем на шляху до єдиної держави. Найбільшим лихом у нашій історії, на думку вченого, стали внутрішні незгоди. На схилі життя, аналізуючи уроки минулого, І.Огієнко зазначає: *“Єдність і згода були головними точками ідеології України всі її віки, бо бракувало їх у нас. Так і в теперішній час: головна вимога ідеології українського народу поміж її провідниками — таки Єдність і Згода, — конче потрібні нам по всіх ділянках нашого життя...”* [9, с.132] Саме через чвари, незгоди і наддніпрянці, і надністриянці довгий час перебували під іноземним гнітом, але ідея єдності, соборності завжди горіла у їхніх серцях. *“За довгі роки свого існування народ український натерпівся мук, набрався горя та лиха і, проте, перегорівши, як криця, як золото в огні, вийшов чистим із мук та неволі, вийшов міцним та дужим, талановитим і тямучим...”* [10, с.130]. Тим самим Огієнко обґрунтовує феномен невмирущості українського народу.

В історії становлення народів він цінує, передусім, їх вміння вдержувати єдність всупереч сильним зовнішнім впливам і міцність центральної влади, чого бракувало українцям. Так, зазначає він, пересварені між собою українські князі не могли протистояти татарам у 1237, 1240 роках, що призвело до занепаду державності та культури. У тому ж XIII столітті, зазначає І.Огієнко, перед загрозою захоплення мечоносцями і тевтонцями окремі литовські племена об'єднались в одну державу і змогли розширити межі на схід, відвоювавши у татар українські землі. Незалежне Галицьке князівство також впало через внутрішні причини. Галицьких бояр він називає гордими, “занархівованими”, винними у руйнуванні держави.

Великим ударом по єдності українського народу, на думку І.Огієнка, стала Берестейська релігійна унія 1596 р., яка спочатку не була підтримана широкими масами, але започаткувала напівсмертельний для нашого народу як нації процес ополячення української

інтелігенції та шляхти. Зміна віри вела до зміни мови, до “винародовлення” нашої національної верхівки. Польська урядова політика, насильне запровадження унії спричинили еміграцію кращих сил з Галичини й інших західних земель на схід. У першій чверті XVII ст. у Києві, при Печерській Лаврі, працювала велика група вчених діячів, вихідців з Галичини. Це були архимандрити Єлисей Плетенецький, Захарій Копистенський, митрополити Петро Могила, Іов Борецький, а також Памва і Степан Беринди, Тарасій Земка, Лаврін Зизаній Тустановський. Вони створили у Києві потужну на той час друкарню, привнесли в тодішню літературну мову багато полонізмів та західноукраїнських висловів.

У той же час, коли у Наддніпрянській Україні після відомих царських указів російська цензура забороняла творити українською мовою, Галичина, особливо Львів, стали місцем праці для тих, хто не міг повноцінно творити в Києві. Вихідці з Наддніпрянщини відновили національне українське життя в Галичині.

Формування і зміцнення національного українського руху в напрямку соборної України І.Огієнко тісно пов’язує з розвитком соборної літературної мови, зазначає, що найбільше у цьому контексті зробив І.Франко. Він наголошує на спільних зусиллях галичан і наддніпрянців у виданні “Руської історичної бібліотеки”, діяльності “Наукового товариства імені Т.Шевченка”, О.Огоновського, М.Драгоманова, М.Грушевського. У 1924 році у Львові в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка вийшов Огієнків “Український стилістичний словник”, до якого додано підзаголовок “Підручна книга для вивчення української літературної мови”. Про мету створення словника автор писав: “...Внаслідок певних історично-політичних причин літературна мова Галичини стала, головним чином, через полонізми, такою, що її зовсім не розуміє загал на Наддніпрянській Україні. Те ж помічаємо на Україні Великій: тут вноситься чимало виразів та форм російських, а це також каламутить чистоту нашої літературної мови. Отож, укладаючи цього словника, я мав на оці допомогти обом кордоном поділеним сторонам — Великій Україні і Галичині — ближче пізнати мову одна одної і тим полегшити такий помітний уже процес утворення спільної української літературної мови, одної для сходу і заходу” [11, с.2].

Життя висувало нагальну потребу мовного об’єднання нації, ідею соборності мови. Адже народ, за словами І.Огієнка, який не має спільної літературної мови, — то незріла нація [8, с.6]. Мова, на думку вченого, завжди була своєрідним показником сили та висоти культури кожного народу, його душею, найціннішим скарбом. У праці “Наука про рідномовні обов’язки” він ще раз наголошує на тому, що для одного народу повинна бути одна літературна мова, одна літературна вимова, один правопис. Цим питанням присвячені п’ятий, шостий і сьомий розділи названої праці. І.Огієнко склав “Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина” [8, с.16-

24]. До всіх українців світу вчений звертається із словами: *“Скільки книжних мов, стільки й народів. Не робімо зі свого єдиного народу кілька народців!”* [8, с.19]. Мовознавець наголошує на тому, що народ, який не знає соборної літературної мови, не знає і відчуття національної єдності, натомість у ньому панує політична і культурна анархія, яка спричиняє безсилля, зазнайство, продажність, невігластво, винародовлення, зраду [8, с.18]. З глибини минулого століття пророчо звучать слова І.Огієнка про те, що *“народ, який не має соборної літературної мови, не має почуття національної єдності, не визнає своїх авторитетів і не може мати добрих керівників. Але чужих “авторитетів” такий народ визнає по-рабському і некритично”* [8, с.18]. Вчений намагається всіма силами і можливими засобами боротися за єдність української мови — як на теренах Наддніпрянської і Наддністрянської України, так і в далекій діаспорі. З цією метою він у 1933-1937 роках, долаючи скрутні матеріальні умови і значний моральний тиск, редагує та видає щомісячний науково-популярний часопис *“Рідна мова”*. Журнал редагували у Варшаві, а друком виходив у друкарні отців-василіан у Жовкві і поширювався у всьому вільному світі, за винятком радянської України. Через відсутність повних комплектів у наших, навіть найбільших, бібліотеках, це видання й досі залишається мало вивченим.

На жаль, значна частина української інтелігенції, особливо галицької, з часу виходу часопису сприйняла його рішучу орієнтацію на єдину літературну мову не лише насторожено, а й вороже. На нараді педагогічних працівників українських шкіл у Перемишлі влітку 1933 року при обговоренні піднятих *“Рідною мовою”* правописних проблем було прийнято рішення: кожний учитель-україніст хай навчає дітей писати по-своєму. Незважаючи на настанови Наукового товариства ім. Шевченка про єдину літературну мову, повернення до старого, галицького правопису, спостерігалось і в інших місцевостях Галичини. Не сподіваючись, що перемишльські педагоги прислухаються до аргументів *“Рідної мови”*, І.Огієнко пише для української преси свою статтю *“Не туди дорога: перемишльське вчителство проти культурної єдності нації”*, але жоден з галицьких часописів її не надрукував і вона залишилася у чорновому варіанті [12, с.67]. У листі до редактора журналу *“Новий час”* вчений у травні 1933 року пише: *“...Не робіть із Галичини бодай мовно якоїсь провінційальної закутини. Зрозумійте ж, нарешті, глибинне значення рідномовного гасла — тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис. Зрозумійте і зреалізуйте його”* [12, с.73]. Вчений-історик розумів об'єктивні і суб'єктивні причини такої ситуації. У статті *“Без спільної літературної мови немає нації”*, що вийшла у 1935 році, він констатує: *“Глибока відрубність і вікове роз'єднання doprowadили навіть до погорди між частинами одного народу. Перегляньте галицькі шкільні читанки: там уривки з наддніпрянських письменників тисько перероблені на мову місцеву... На цих зіпсутих читанках ще й сього-*

дні Галичина навчається літературної мови... Кому це потрібне? Кому це на користь? Кричимо про соборність, а не можемо дійти навіть до спільного правопису” [1, с.389]. Видання часописів “Рідна мова” і “Наша культура” сьогодні можна оцінити, як і тоді, як прояв великої громадянської мужності соборника, великого патріота України І.Огієнка.

Виступаючи за соборність українського народу, держави, мови, православний Огієнко проводить велику роботу по співпраці з Греко-Католицькою Церквою, зокрема з митрополитом Андреем Шептицьким та іншими релігійними об'єднаннями. Коли в силу певних обставин, тобто більшовицької окупації Кам'яця, І.Огієнко улітку 1922 р. без будь-яких засобів для існування опиняється у Львові, а потім у передмісті Винники, то митрополит Андрей дає йому працю в Українській учительській семінарії. А коли у 1932 році І.Огієнка звільняють з Варшавського університету і він стає безробітним, що загрожувало голодом його сім'ї, то Андрей Шептицький приходиться з новою допомогою: доручає йому науковий опис Литовської метрики. У 1935 році в Огієнковому ювілейному привітанні з нагоди 70-ти річчя митрополита Шептицького звучать не тільки слова подяки, а й пропозиції, заклики до спільної праці. 25 листопада 1936 р. у Львові відбувся унійний з'їзд, на якому з доповіддю виступив митрополит Андрей. В ній він закликає до співробітництва Католицької Церкви зі Східною. А архієпископ Іларіон у своєму посланні у 1942 р. молитовно просить, щоб *“Господь об'єднав усю нашу роз'єдану інтелігенцію”* і теж закликає православних і греко-католиків до співпраці [2, с.139]. У 1944 митрополит Андрей благословить правити православним владикам, що прибули зі Східної України, в одному з найбільших греко-католицьких храмів Львова — Преображенській церкві. Саме в ній 14 березня було відправлено панахиду з приводу смерті Тараса Шевченка [2, с.50]. А на Данилову Гору, натхненні духом соборності, часто приходять на богослужіння і греко-католики, які теж відправляють такі соборні панахиди за Тараса. Такі відправи стали традиційними. Першим кроком у співпраці Православної і Греко-Католицької церков, на думку І.Огієнка і А.Шептицького, мало бути очищення свого обряду від чужих впливів. Архієпископ Іларіон мріяв про той час, коли Українська Православна Церква, позбавлена чужих їй запозичень, і Церква Греко-Католицька, очищена від латинських привнесень, наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри. Він писав: *“Я завжди буду молитися Милосердному Господеві, щоб він наблизив цей спасенний час, і щоби ми разом з Вами дожили до цієї великої історичної хвилі і побачили її своїми очима”* [2, с.50]. До Іларіонової думки приєдналися тоді й інші православні владики, які у своєму посланні до митрополита Андрея писали: *“Ми з радістю приймемо всіх наших братів греко-католиків (...) Ми всі щоденно молимося, щоб в Україні постала для всього народу одна Українська церква”* [2, с.50].

Однак наступ Червоної армії улітку 1944 р. перервав плани обидвох владик, наблизивши духовну катастрофу, якої, зрештою, можна було сподіватися. У листі до митрополита Іларіона митрополит Андрей напише: *“Пишу, може, кілька днів перед хвилиною, коли Червона Армія займе Львів. У порівнянні з тою пропастю руйни, яка, видається, простягнеться на цілу Україну, всі непорозуміння бліднуть”* [2, с.50].

Між митрополитами відбувався багаторічний обмін книгами, вітаннями з нагоди знаменних дат у житті один одного. На книгах, які дарував І.Огієнко митрополиту Андрею Шептицькому, знаходимо такі автографи: *“Прийміть цю працю на знак моєї правдивої пошани до Вас. Архієпископ Іларіон”*, *“Іх Ексцеленції Митрополитові кюр Андреєві на знак глибокої пошани”*. Коли 11 березня 1944 р. архієпископа Іларіона нагородять почесним саном митрополита, його привітає владика Андрей. Уже перебуваючи в еміграції, І.Огієнко закликав православних і греко-католиків до спільної добродійної акції, говорив про давнє добре знайомство з А.Шептицьким, нагадував, що сам митрополит Андрей їхні відносини називав приятню. Рік 1944 підсумував більш як двадцятирічне співробітництво владик Іларіона і Андрея. Багаторічна співпраця обох душпастирів ще мало вивчена, але вона спонукає до роздумів над минулим і ще більше над майбутнім українських Церков.

Обсяг статті не дає можливості в повному обсязі висвітлити всю соборницьку діяльність І.Огієнка в царині єдності народу, нації, держави, мови, культури, церкви. Однак аналізованого матеріалу достатньо, щоби зробити висновок про те, що перед нами не лише соборник, а й великий патріот України.

Сьогодні ще не пізнаний і достойно не поцінований на Батьківщині творчий доробок І.Огієнка особливо потрібний Україні, адже боротьба за незалежну, соборну Україну нині все ще триває, вона переходить живою і активною із покоління в покоління.

Список використаних джерел:

1. *Огієнко І.* Без спільної літературної мови нема нації // Рідна мова. — 1935. — №9.
2. *Тіменик З.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. *Огієнко І.* До українського народу. (Звернення) // Вісник Міністерства Ісповідань УНР. — 1920. — 22 черв. — №2.
7. Там само.
8. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів, 2001.
9. *Митрополит Іларіон.* Слово про Ігорів похід. — Вінніпег, 1967.
10. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія життя українського народу. — К., 1991.
11. *Огієнко І.* Український стилістичний словник. — Львів, 1924.

12. *Тимошик М.С.* «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передм. О.Кравченка та В.Скопенка. — К.: Наша культура і наука, 2000.

The article shows the activity of Ivan Ohienko as a patriot-sovereign in the sphere of the people's sovereignty, nation, state, language, culture, church. The article shows the creative cooperation of two great metropolitans — Ivan Ohienko and Andrey Sheptytsky, who were not only the sovereigns, but also great patriots of Ukraine.

Key words: Ohiyenkolearning, statesman, patriot, sovereigner of the sovereign ideas, Creek-Catholics, Orthodox, Creek-Catholic Church, Orthodox Church, Naddnipyrianshchyna, Galicia, metropolitan Andrey Sheptytsky, metropolitan Hilarion, sovereign Ukrainian language, revival.

Отримано: 14.04.2005 р.

УДК 002.2

Н.І.Черниш

Українська академія друкарства, м. Львів

ПОГЛЯДИ І.СВЕНЦІЦЬКОГО ТА І.ОГІЄНКА НА ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА

Викладено відомості про основні книгознавчі праці видатних науковців І.Свенціцького та І.Огієнка, що аналізують витоки українського друкарства. Наведено характеристику тематичних особливостей стародруків, визначено їх конструктивні та художні риси. Наголошено на спільності та відмінностях в наукових концепціях дослідників, які вперше в історії української бібліології ґрунтовно опрацювали початки національного книговидання.

Ключові слова: витоки українського друкарства, історія української рукописної та стародрукованої книги, тематика і цільове призначення стародруків, особливості їх продукування, художнього оформлення й ілюстрування.

Видатний громадський і культурний діяч Д.Донцов писав: *“Мусимо відповісти собі виразно на питання: де, в якій добі нашої історії, в яких її провідних постатях маємо черпати свій заповіт, свої ідеали”* (цит. за [5, с.39]). На нашу думку, у пошуках відповіді особливої уваги заслуговує культурне життя Галичини початку першої третини ХХ ст., що було багатим на події, які мали важливе значення не лише в контексті свого часу, а й залишилися такими і донині.

Загалом початок ХХ ст. став визначальним для становлення світогляду та формування когорти непересічних особистостей, насамперед учених з доволі різноманітними, дійсно енциклопедичними зацікавленнями (згадаймо хоча б А.Кримського, І.Пулюя, В.Кубійовича). Фактично немає ділянки життя України, куди б не сягали інтереси наших співвітчизників. Не стали винятком і книгознавство,

історія рукописної та друкованої книги, які цілком закономірно привернули увагу багатьох науковців у період активізації бібліологічної роботи на Галичині, що засвідчувало, зокрема, створення спеціалізованого осередку — бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Видатні діячі науки і культури розуміли винятково важливе значення друкованого слова, усвідомлювали необхідність у вивченні феномену української книги як головного стимулятора виховання національної самосвідомості, культурного розвитку нації. До кола вчених, які у першій третині ХХ ст. закладали концептуальні засади науки про книгу, сприяли виокремленню та подальшому розвитку українського книгознавства (а це передусім І.Левицький, І.Калинович, Ю.Меженко, С.Сірополко, В.Дорошенко, Л.Биковський та ін.), нині слухно увійшли імена І.Огієнка та І.Свенціцького, чий внесок в українську культуру і науку, справу поступу нації, піднесення її духовності незаперечний.

Відновлюючи історичну справедливість, дослідники все частіше привертають увагу наукової громадськості України до багатоаспектної діяльності цих непересічних особистостей, що підтверджують ґрунтовні монографії М.Тимошика [21; 23], В.Ляхощького [5], З.Тіменника [20], присвячені І.Огієнку, статті О.Колосовської [4], Н.Черниш [24] та інші, на жаль, поодинокі розвідки про І.Свенціцького (див. [1; 7]). Акцентуючи увагу в першу чергу на широті інтересів як І.Огієнка (визначного громадського, культурного та церковного діяча, літературознавця, філософа, педагога, мовознавця, видавця), так й І.Свенціцького (відомого мовознавця, музейника, мистецтвознавця), відзначаючи глибину опрацювання ними різних за тематикою питань, ґрунтовність зроблених висновків та, зрештою, наголошуючи на унікальності досліджень в галузі філології, книгознавства, культурології, що викликають повагу та неабияке захоплення, сучасні вчені все ж залишають поза опрацюванням низку проблем, де зацікавлення науковців збігалися.

Безперечно, не можна не зауважити пильної уваги І.Огієнка та І.Свенціцького до важливих питань історії української рукописної та друкованої книги, насамперед витоків друкарства, стану збереження давніх пам'яток книжності, спільності поглядів вчених щодо виняткової ролі та значення книг, рукописів — невід'ємних складових загальнонаціонального спадку українського народу, який необхідно ретельно досліджувати. Відомі бібліологічні праці І.Огієнка (передусім “Історія українського друкарства” [8], “Програм опису українських стародруків” [10], “Свято нашої культури: нарис з історії початків українського друкарства”, “Друкарська трійця — Фіоль, Скорина і Хведорович” та ін.), чисельні розвідки І.Свенціцького (зокрема, “Початки книгопечатання на землях України” [17], “Рукописи львівських збірок” [18], “Каталог книг церковнослов'янської печаті” [15] та ін.) яскраво

засвідчують насамперед єдність наукових підходів до феномену Книги: виникнення українського друкованого слова вчені вважали проявом духовної зрілості нашого народу, його самобутності, а подальший розвиток друкарства розглядали в контексті культурно-історичного процесу. Слова І.Огієнка про те, що *“у який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно склав свою культуру народ український. Скрізь на всьому поклав він свою ознаку багатой і яскравой талановитості”* [12, с.55], стосуються і книгодрукування — від його початків упродовж століть до сучасного стану. На наш погляд, посилена увага двох видатних дослідників до історії друкарства базувалась ще й на усвідомленні того факту, що без наукового вивчення витоків українського друкованого слова, виокремлення основних етапів його розвитку, визначення їх характерних особливостей неможливий подальший поступ книжкової справи.

Створенню найвизначніших бібліологічних праць видатних науковців — а це згадані вище “Початки книгопечатання на землях України” І.Свенціцького (1924 р.) та “Історія українського друкарства” І.Огієнка (1925 р.) — передувала копітка дослідницька робота, що тривала упродовж багатьох років та впливала, на нашу думку, з мовознавчих студій, зокрема вивчення історії української мови, ознайомлення з давніми рукописними пам’ятками, збирання та опрацювання чисельних зразків кирилических книг.

Цілеспрямовано опікуючись відділом стародруків Національного (Церковного) музею у Львові, ґрунтовно опрацьовуючи численні рукописні пам’ятки, кирилическі раритети XVI-XVIII ст., учений не міг оминати увагою проблем, пов’язаних з початками українського друкарства. Саме бібліографування рукописних матеріалів і кирилических стародруків у Львові та інших містах, палеографічний опис сотень пам’яток, каталогізація численних видань і в зв’язку з цим — нагромадження величезного масиву відомостей, власних спостережень та висновків, дотичних до формування та розвитку національної книжкової справи, зробили можливим створення дослідження “Початки книгопечатання на землях України”. За значимістю і глибиною його порівнюють з “Історією українського друкарства” І.Огієнка, що побачила світ через рік після книги І.Свенціцького.

На нашу думку, факт майже одночасного звернення двох видатних науковців, непересічних особистостей, яких вирізняло загострене почуття національної гідності, до проблем історії української книги і друкарства — не випадковий. Не можна не зауважити, що характерною ознакою української бібліології того часу був її яскраво виражений національний характер, постійна апеляція до національної ідеї. Власне, в окремий період національна ідея виступала головним стимулятивним чинником всіх сфер життя українського суспільства. Будь-яка можливість вивчення тем українознавчого характеру, дослідження українського питання як самостійного в загальноєвропейському контексті сприймалися з боку українських вчених з

великим ентузіазмом. Національною за змістом була й українська бібліологічна наука, адже у тогочасних суспільно-історичних умовах активізації національних змагань книга усвідомлювалась як один з найголовніших чинників культури нашого народу, його загальнонаціональний спадок, а тому пошук витоків української друкарської справи в контексті європейського книгодрукування (а саме це зближує наукові концепції І.Свенціцького та І.Огієнка) мав особливе значення. Власне, таку думку висловив і сам І.Свенціцький, що сформулював мету написання книги “Початки книгопечатання на землях України” наступним чином: створити образ національної книжкової справи на тлі й у зв’язку зі спорідненим, сусіднім і далеким міжнародним друкарством.

Так само, як І.Свенціцький, І.Огієнко протягом багатьох років вивчав та опрацьовував не лише з мовознавчого боку, а й з огляду на палеографічні та бібліологічні аспекти численні рукописні та стародруковані пам’ятки, накопичував та систематизував величезний корпус першоджерел і критичної літератури, дотичних до проблем історії книги, друкарства, діяльності першодрукарів — творців унікальних кирилических раритетів.

Досліджуючи видання XVI-XVII ст., науковець з прикрістю виявив, що *“вивчені ці стародруки надзвичайно мало, а навіть докладно не описані, бо всі існуючі описи зовсім коротенькі, а тому правдивого значення стародрукованої культури не показують”* [10, с.6]. Усвідомлюючи багатоаспектність та фундаментальність роботи бібліолога, що працює над бібліографуванням українських раритетів XVI-XVII ст. (а таке завдання почасти вирішував і сам І.Огієнко при підготовці матеріалів, необхідних для створення “Історії українського друкарства”), вчений вже у 1925 р. розробив всеохоплюючу програму дослідження стародрукованих видань, зокрема, мав намір у подальшому завершити монографію “Опис стародруків Української Землі”, укласти “Словник всіх прикрас (мініатюри, заставки, кінцівки, ініціали)” (див. про це [13]).

До написання свого ґрунтового дослідження з історії українського друкованого слова І.Огієнко приступив лише тоді, коли вже видав низку статей з цієї теми, зокрема такі: “Як Москва знищила волю друку Києво-Печерської Лаври” (1921 р.), “Свято нашої культури: нарис з історії початків українського друкарства” (1924 р.), “Дерманська друкарня” (1925 р.), набув досвіду бібліографування та палеографічного опису унікальних раритетів. Вирішальну роль відіграло й ознайомлення з працями інших науковців, опублікованими раніше. Воно переконало І.Огієнка: повний, неупереджений, обґрунтований науковий огляд історії українського друкарства ще нікому з дослідників не вдалося подати, хоча попередніх напрацювань та розвідок (від окремих книжкових видань значного обсягу до чисельних журнальних та навіть газетних статей) було чимало. У післямові до “Історії українського друкарства”, констатуючи деяку фрагментар-

ність та певну описовість розробки цієї важливої теми, вчений наголошує: *“Такий стан речей примусив мене поставити своїм завданням бодай зібрати до купи все те, що досі зроблено в нас з цієї широкої дисципліни і відповідно пояснити зібране й доповнити там, де це було можливо. Я поставив собі завданням в міру можливості освітити всі головні моменти в історії українського друкарства, виразно намітити всі найголовніші риси його”* [8, с.388].

Безперечно, визначальною подією в історії книги, національної книжкової справи є датування початків друкування на українських територіях, ім'я першодрукаря, характеристика його унікальних видань (з огляду як мистецтва книги, так і технічних характеристик). В “Історії українського друкарства” І.Огієнко поставив під сумнів домінуючі і безальтернативні до виходу у світ його праці теорії щодо підпорядкованості української книжкової справи російській, а також суттєво змінив традиційне датування початків і подальших етапів розвитку національного книгодрукування (представлене, зокрема, відомою працею А.Петрушевича “О начале книгопечатания на Руси вообще а в городе Львове в особенности” [14]). Виносячи на суд наукової громадськості (істориків, бібліологів, численних дослідників української культури) власну переконливу наукову концепцію виникнення книгодрукування, дослідник стверджує: друкарство на Україну прийшло не зі Сходу (тобто з Москви), а з Заходу, до того ж задовго до виходу у світ у 1574 р. у Львові “Апостола” Івана Федорова. Безперечно, найціннішим в дослідженні І.Огієнка є його сміливе обґрунтування нової періодизації виникнення і поширення друкарської справи на українських землях. Логічно вмотивованим виглядає поділ автором її початків на два періоди: перший — поза етнічною українською територією; другий — власне на українських землях. Щодо першого періоду, то І.Огієнко недвозначно називає дату появи українських друків поза офіційними кордонами тодішньої України — 1491 р., коли у Кракові на замовлення української громади німецький друкар Швайпольт Фіоль випустив кириличним шрифтом “Часослов” та “Октоїх” (“Осьмогласник”). Мовні та правописні особливості цих видань, передусім в тих місцях, де друкар не був пов'язаний з традиційним церковнослов'янським текстом, датування книг від Різдва Христового, а не від створення світу, як, зрештою, й загальне стилістичне оформлення (зокрема, заставки, кінцівки, мініатюри, наближені до західноукраїнських рукописних книг) — все це чітко вказує на українське походження раритетів. Щодо виникнення друкарства на власне українських землях, то І.Огієнко вказує 1569 р. та містечко Заблудів, що знаходилося на українсько-білоруському пограниччі і де переважало українське населення. Саме там Іван Федоров випустив “Учительне Євангеліє” — видатний (однак не перший) витвір українського друкарства.

Жодним чином не применшуючи важливої ролі видатного друкаря в національній книжковій справі та непересічного культурно-

історичного значення його плідної діяльності (що засвідчує, зокрема, розділ, присвячений цій постаті, обсяг якого становить майже 50 с.), І.Огієнко, однак, вважає Івана Федорова не засновником книгодрукування в Україні, тобто українським першодрукарем, а фундатором постійного, неперервного в часі друкарства. Не маючи доступу до багатьох джерел, І.Огієнко на той час не міг віднайти відомостей, які б підтверджували факти існування дофедорівського друкарства саме на Галичині, у Львові, а тому і не викладав цієї гіпотези. Однак змістом своєї праці дослідник ніби вказував послідовникам можливість перегляду традиційних і, на перший погляд, непорушних концепцій витоків української книжкової справи, усталених хронологічних етапів її подальшого розвитку.

Праця І. Огієнка має особливу цінність в контексті сучасних книгознавчих досліджень ще й тому, що її автор систематизовано подає величезний масив унікальної бібліографічної інформації — книжкові видання, публікації у часописах, різноманітні покажчики тощо, дотичні до історії українського друкарства XVI-XVIII ст., виразно наголошує, що саме ще не зроблено, заохочує вчених до подальшого наукового пошуку, щоб у майбутньому створити вичерпно повний, науково обґрунтований, неупереджений огляд історії національного книговидання та книжкової справи, адже за словами науковця, *“друкарство — це величезна й велична ділянка нашої культури, а поміж тим ще й досі стоїть вона облогом... Друкарство — це така велика ділянка в нашій культурі, що праці хватить на ціле життя не одному поколінню”* (цит. за [21, с.137]).

Хоча дослідження І.Свенціцького “Початки книгопечатання на землях України” концептуально відмінне від праці І.Огієнка, зміст його засвідчує високий рівень наукового мислення автора, глибину теоретичних узагальнень, викликає й нині подивування переконливістю аргументації, широтою охопленості фактичних матеріалів. На жаль, доля цієї книги виявилась непростою: якщо “Історію українського друкарства” І.Огієнка було перевидано в серії “Пам’ятки історичної думки України” у період національного відродження останнього десятиліття XX ст., а саме у 1994 р. (передусім завдяки наполегливості київського видавництва “Либідь” та копіткій текстологічній роботі упорядника проф. М.Тимошика) і вона стала надбанням всіх, кому небайдужа доля нашої культури, то “Початки книгопечатання на землях України” І.Свенціцького ще й досі майже недоступні широкому загалу наукової громадськості. Обмеженість накладу видання 1924 р., збереження книги переважно у спеціалізованих відділах академічних бібліотек, а головне — багаторічне свідоме замовчування внеску І.Свенціцького в українську науку призвели до того, що кожний примірник праці давно вже став раритетом.

Власне, книга складається з трьох частин: перша має назву “Частина історична” та подає короткі нариси про Швайпольта Фіоля,

Франциска Скорину, Івана Федорова, а також про всі друкарні кириличного шрифту в Україні та білоруські осередки передусім у Вільні; друга (“Видавнична техніка”) висвітлює, переважно на підставі опублікованих матеріалів Львівського братства, засади організації підприємств, спосіб фінансування видань, містить матеріали про постачання паперу, майстрів оформлення книги та книгарство; у третій частині (“Річеві прилоги”) вміщено 560 зразків друку і прикрас давньої книги України.

Описуючи початки українського друкарства, І.Свенціцький зазначає, що перші книги, надруковані кирилицею, — це “Октоїх” (“Осьмогласник”) та “Часослов”, видані у Кракові 1491 р. Швайпольтом Фіолем. Дослідник вдається до всебічного книгознавчого розгляду цих видань, зокрема, звертає увагу на літерний склад відливних форм. Окремі розділи своєї праці науковець присвятив Франциску Скорині та Івану Федорову, однак варто зазначити, що про останнього він не віднайшов і не виклав нових, не відомих на той час фактів. На нашу думку, в цій важливій праці І. Свенціцькому все ж не вдалося вповні піднятися на принципово інший концептуальний рівень і, ретельно зіставивши та проаналізувавши значний масив відомостей, показати витоки національного книговидавання та його подальший шлях так новітньо і переконливо, як це зробив І.Огієнко в “Історії українського друкарства”. Натомість ґрунтовно та детально науковець висвітлює працю Франциска Скорини (“Книгодрукування у Вільні і на Білій Русі”). Так, найвизначнішими друками цього регіону, на думку І.Свенціцького, є “Апостол” (1525 р.) та “Мала подорожня книжка” Франциска Скорини (1522 р.), видання білоруських друкарень, а саме дві лютеранські книги Будного з Несвіжа (1562 р.), “Псалтир” з “Часословом” та “Учительне Євангеліє” із Заблудова (1569-1570 рр.). В цьому питанні також зауважуємо відмінність позицій І.Свенціцького та І.Огієнка. Останній, як ми зазначили вище, вважає роком виникнення друкарства на власне українських землях саме 1569 р. і називає містечко Заблудів, що знаходилося на українсько-білоруському пограниччі і де переважало українське населення, натомість І.Свенціцький відносить заблудівські друки Івана Федорова до білоруських набутоків.

Як бачимо, у своєму ґрунтовному, ошатно виданому дослідженні “Початки книгопечатання на землях України” І.Свенціцький охопив величезний масив матеріалу, в якому міститься чимало цінних фактів, що є важливими для усвідомлення витоків українського друкарства, основних тенденцій його поступу продовж XVI-XVIII ст., внеску видатних друкарів та найвідоміших книжкових осередків у справу піднесення культури і духовності нашого народу. І хоча праця науковця все ж не спричинила перевертоту в традиційному датуванні початків українського книговидавання та змін в усталеному визначенні основних етапів його подальшого розвитку, як це спромігся зробити І.Огієнко у своєму

фундаментальному нарисі, все ж цілісно і багатоаспектно вона подала загальну і водночас детальну картину історії української книги в її зв'язках з європейськими тенденціями та процесами, висвітлила тривалий і подекуди суперечливий шлях національної книжкової справи. Не можна не погодитись з думкою сучасників І.Огієнка та І.Свенціцького, які закликали віднестися до історико-книгознавчих досліджень цих вчених “з захопленням і пошаною”, наголошували на “точності фактів та ясності викладу”, “переконливості аргументації та бездоганності теоретичних узагальнень” (власне, саме так оцінив К.Студинський доробок науковців).

Безперечно, і “Історія українського друкарства” І.Огієнка, і “Початки книгопечатання на землях України” І.Свенціцького, інші розвідки з бібліології, що належать їм, не втратили своєї непересічної цінності й нині та стали б, на наш погляд, окрасою окремої серії книгознавчих праць українських науковців кінця XIX – першої половини XX ст. – видавничого проекту, актуальність втілення якого в життя саме зараз, в умовах поглиблення ролі книги в житті суспільства і, відповідно, піднесення його книгознавчої культури та розгортання бібліологічних досліджень, безсумнівна. Імена І.Огієнка, І.Свенціцького посядуть належне місце серед інших лицарів української книги – І.Левицького, І.Калиновича, Ю.Меженка, С.Маслова, Л.Биковського, а їх внесок у книгознавство, історію друкарства буде нарешті вповні поцінований науковою громадськістю України.

Список використаних джерел:

1. *Єдлинська У.* Свенціцький Іларіон Семенович (1876-1956) // Архіви України. – 1966. – № 7. – С.43-47.
2. *Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В.* Початки українського друкарства. – Львів: Центр Європи, 2000. – 224 с.
3. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Ін-т українознавства, 2002. – 520 с.
4. *Колосовська О.М.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – 2003. – Вип. 10. – С.7-36.
5. *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. – 527 с.
6. *Маслов С.І.* Етюди з історії стародруків (I-VIII). – К., 1926. – 80 с.; (IX-X) // Ювілейний збірник на пошану Д.Багалія. – К., 1927. – С.698-719; (XI-XII) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – № 21-22. – С.45-93.
7. *Нуваров К.* Свенціцький Іларіон (До 90-річчя з дня народження) // Українська мова в школі. – 1966. – № 4. – С.34-35.
8. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв. – Львів, 1925. – 409 с.
9. *Огієнко І.* Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний, палеографічний огляд з повною бібліографією та альбомом 155 знімків з кирилівською транскрипцією // Студії до української грамати-

- ки. — Варшава, 1929. — 248 с.
10. *Огієнко І.* Програма опису українських стародруків. — Варшава, 1932. — 31 с.
  11. *Огієнко І.* Українська Житомирська Євангелія 1571 року. — Тернів, 1922. — 57 с.
  12. *Огієнко І.* Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
  13. Опис українських стародруків // *Стара Україна*. — 1925. — № XI/ХІІ. — 31 с.
  14. *Петрушевич А.* О начале книгопечатания на Руси вообще, а в городе Львове в особенности // *Временник Института Старопигийского с месящесловом*. — Львів, 1884. — С.3-18.
  15. *Свеніцький І.С.* Каталог книг церковно-славянської печаті. — Жовква, 1908. — 213 с.
  16. *Свеніцький І.С.* Нариси історії української мови. — Львів, 1920. — 143 с.
  17. *Свеніцький І.С.* Початки книгопечатання на землях України (В пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні). — Львів-Жовква, 1924. — 86 с.
  18. *Свеніцький І.С.* Рукописи львівських збірок. Опис рукописів Народного Дому з колекції А.Петрушевича // *Українсько-руський архів*. — Львів, 1906. — Т.1. — Вип.1. — Ч.1; Львів, 1911. — Т.6. — Вип.2. — Ч.2; Т.7. — Вип.3. — Ч.3.
  19. *Свеніцький І.С.* Українські наукові книгозбірні // *Бібліологічні вісті*. — 1926. — № 4(13). — С.91-94.
  20. *Тіменник З.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон) 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997. — 228 с.
  21. *Тимошик М.С.* Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 231 с.
  22. *Тимошик М.С.* Історія видавничої справи. — К.: Наша наука і культура, 2003. — 496 с.
  23. *Тимошик М.С.* “Лишусь навік з чужиною...” Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження. — Вінніпег-Київ, 2000. — 548 с.
  24. *Черниш Н.І.* Іларіон Свеніцький як дослідник давнього українського друкарства // *Друкарство*. — 2003. — № 6. — С.83-87.
  25. *Черниш Н.І.* Книгознавча діяльність І.Свеніцького // *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського*. — 2004 — Вип.13. — С.150-172.

The information about the main bibliographic works by famous scientists I.Sventsitskiy and I.Ohiyenko is covered by analyzing the basis of Ukrainian printing. The characteristics of incunabula thematic peculiarities are pointed out; their constructive and art features are described. The work stresses common and different features in the scientific concepts of the investigations that for the first time in the history of Ukrainian bibliography worked up the beginning of national book-publishing thoroughly.

Key words: bases of Ukrainian manuscript and incunabula books, themes and purpose-oriented use of incunabula, peculiarities of their publication, design and illustration.

Отримано: 8.04.2005 р.

Г.П.Бондаренко

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Луганськ*

ПРИНЦИПИ НАУКИ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядаються рекомендації Івана Огієнка щодо шляхів повернення українській мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях; створення сприятливих умов для оволодіння нею, особливо у період становлення своєї держави.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, винародовлення, мовне лі- нивство, рідномовна політична несвідомість, свідомий член нації.

Іван Огієнко, у духовній діяльності митрополит Іларіон, люди- на енциклопедичних знань. Свій природжений хист і талант він од- наковою мірою успішно застосував як геніальний вчений, мовозна- вець, літературознавець, педагог, методист, письменник, перекладач, богослов, державний і громадський діяч. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечно: він чесно і сповна служив українській справі, до остан- ніх днів свого довгого і важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвер- дженні та розвіті української мови та культури в цілому.

На жаль, переважна більшість творів Івана Огієнка і сьогодні є недоступною для українського читача: знаходяться вони за кор- доном (переважно в Канаді), а та незначна кількість, що видавала- ся у нас у 20-х роках, ще донедавна перебувала в спецсховах як заборонена.

Ми маємо доступ лише до поодиноких праць цього геніального діяча української культури, що видаються останнім часом у нас та за кордоном. Як наслідок — відсутність серйозних монографічних до- сліджень багатогранного таланту цієї феноменальної постаті, особ- ливо його діяльності на ниві розвою та популяризації української мови. Натрапляємо на поодинокі публікації на сторінках періодич- них видань, написані, як правило, з нагоди чергової ювілейної чи пам'ятної дати. З-поміж них на особливу увагу заслуговують дослі- дження доктора філологічних наук, лауреата премії Івана Огієнка Миколи Тимошика, присвячені працям Огієнка щодо розвитку та історії української літературної мови, та Сергія Болтвіця, котрий вивчав особливості милозвучності української мови, визначені Іва- ном Огієнком, та його методичні рекомендації щодо викладання укра- їнської мови учням середніх шкіл.

Така ситуація є небажаною, адже у багатому й різноманітному доробку вченого найвагомніше місце посідають дослідження й розвід-

ки з питань розвитку української мови та культури. Чому так глибоко і всебічно він зосереджувався на таких студіях? Певним чином відповідь на це запитання дають ось ці міркування вченого: *«Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорохиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...»* [4, с.183].

Таким чином, метою нашою статті є аналіз рекомендацій Івана Огієнка щодо шляхів повернення українській мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях; створення сприятливих умов для оволодіння нею, особливо у період становлення своєї держави.

Зусиллям по відродженню української мови Іван Огієнко присвятив майже дев'ять десятиліть свого сповненого невсипущої праці життя. Такі зусилля вилилися у довгий список виданих у різні роки різних за характером і призначенням праць — від підручників, навчальних посібників, методичних порадників до фундаментальних монографій, які набудуть згодом міжнародного значення і принесуть авторові славу великого вченого світового масштабу.

Розуміючи, що *“мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості”* [4, с.203], Іван Огієнко на посту міністра Освіти УНР у січні 1919 року підписує Закон про мову, яким передбачалося викладання в усіх типах шкіл українською мовою, крім того обов'язковим було безплатне відвідування школярами вистав і виступів українських театральних і хороших колективів, а 10 березня в усіх державних школах було оголошене днем літературних ранків і вечорів з обов'язковими лекціями про Т.Шевченка.

Ставши 15 вересня 1919 року міністром віровизнань, І.Огієнко підписує циркулярного листа єпископам Пимену і Фадею з вказівками: приступити до українізації церкви, зокрема проводити служби, читання, спів і треб виключно українською мовою, причому *“...вимову українську заводити поступово й лагідно, а сама вимова повинна бути милозвучною”* [6, с.254].

Уже не маючи влади адміністративної, учений-мовознавець береться за створення підручників, посібників, таблиць для школи і самостійного вивчення української мови. Здобуває авторитет педагога, викладання якого визначалося високою науковою якістю, яскравістю викладу, доступністю, всебічністю характеристики мовних явищ. Такими методичними перлинами є *“Наглядна таблиця мило-*

звучності української мови”, “Наглядна таблиця українського правопису”, “Наглядна таблиця відмін наддністрянської й наддніпрянської літературної української мови”, безліч підручників для середньої та вищої школи.

Не полишив піклування Іван Огієнко про розвиток української мови й перебуваючи у вимушеній еміграції за кордоном. Вершиною наукової праці на ниві мовознавства цього періоду став п'ятитомник “Українська літературна мова”, виданий у Канаді протягом 1950-1952 років. У ньому розглянуто такі важливі питання, як: історія української літературної мови; граматичні особливості української мови; український літературний наголос; стилістичні та фразеологічні особливості української літературної мови. На превеликий жаль, до сьогодні цей п'ятитомник є недоступним для українських учених (він зберігається в Канаді) і чекає на своїх дослідників.

З метою пробудження широких кіл української інтелігенції від мовної байдужості, перебуваючи у Варшаві, Іван Огієнко вирішує випустити унікальний за своїм типом часопис “Рідна мова”, аналогів якому і за тривалістю випуску, і за широтою проблематики, і за результативністю впливу на читача досі не було.

Вже з самого початку виходу часопису (січень 1933) почала чітко вимальовуватися його лінія, спрямована на реалізацію головного гасла, висунутого І.Огієнком — *“для одного народу одна літературна мова, один правопис, одна вимова”* [6, с.303]. На обґрунтування цього гасла в статті “Без спільної літературної мови нема нації” учений писав: *“...мусимо творити одну спільну соборну літературну мову. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним”* [5, с.256].

Усвідомлюючи, що не тільки єдність правопису, а й *“єдність наукової термінології — це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу”* [3, с.35], редакція “Рідної мови” справою надзвичайної ваги визначила підготовку різноманітних матеріалів щодо створення термінологічних словників (“Словник чужих слів”, “Матеріал до словника окремих говірок”, “Шкільна термінологія”, “Українська канцелярійна мова”, “Спортивна мова наших учнів”, “Автомобілева термінологія”, “Військова термінологія” та ін.) та формулювання наукових засад побудови української термінологічної бази.

Провідним принципами формування галузевих терміносистем були проголошені єдність наукової термінології, якої мусять дотримуватися всі, та рідномовна основа термінологічних одиниць, оскільки *“для розвитку культури й всенародної свідомості народу сто-крат корисніш мати одну, хоч і недосконалу, але соборну термінологію, аніж термінологію запозичені, хоч і ліпші”* [3, с.36].

Створювати наукову термінологію повинні виключно вчені-мовознавці, запроваджувати до життя — уряд, а громадяни повинні покірно сприймати її.

Кожний термін повинен відповідати таким вимогам: “1. *Мусить бути створений на рідномовній основі.* 2. *Мусить найповніше віддавати вложену в нього думку,* і 3. *Не мусить викликати ще й іншого розуміння*” [3, с.36].

Однак навіть наполегливої праці науковців замало, допоки “*кожний інтелігент вільної професії: лікар, адвокат, інженер, дантист, кооператор, купець, агроном, землемір, нотар, артист, маляр, та ін. не будуть знати своєї літературної мови й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї, дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології*” [3, с.36]. Свідоме нехтування рідною мовою І.Огієнко вважав промовистими ознаками “*мовного лінивства та рідномовної політичної несвідомості*” [3, с.36].

Байдуже ставлення українців до власної мови ображало й по-всякчас непокоїло видатного борця за її розвій та поступ. Щиро вірячи, що лише “*рідна мова — найголовніший ґрунт на яким зростає і цвіте нація*” [3, с.12], І.Огієнко створює “Науку про рідномовні обов’язки” — програмовий твір, гідний найвищої оцінки мовно-державницької свідомості його автора. Ідеї, проголошені багато років тому не втратили своєї актуальності й до сьогодні. Вони можуть стати міцною основою будь-якої урядової програми сприяння відродженню української мови як державної. Якою ж має бути мовна політика за І.Огієнком?

Найголовнішу роль по впровадженню української мови у всі сфери життя вчений покладав на державу. Адже тільки держава має всі необхідні важелі для стимулювання розвою своєї літературної мови через “*церкву, пресу, школу, письменників уряду, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо та ін., що зобов’язані вживати доброї соборної літературної мови*” [3, с.13]. Проте сприяння розвитку та розповсюдженню державної мови не повинно відбуватися за рахунок мов національних меншин. Відсутність сприятливих умов для розвитку мов національних меншин завдасть непоправної шкоди соціальному спокою нації, оскільки неминуче призводить до “*мовного винародовлення, котре завжди провадить моральне каліцтво, а воно — найплідючіший ґрунт для різних злочинів*” [3, с.13]; робить з представників недержавних народностей “*своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі їй*” [3, с.14]. Але при цьому мовознавець зазначає, що державна мова мусить бути тільки одна. Лише спільна державна мова надає народові глибокого почуття “*всенаціональної одності, за якої всі нації боронять одна одну*” [3, с.16]. Наявність двох чи більше державних мов, на думку Огієнка, неминуче призведе до розколу нації.

Найактивнішими політчиками держави в творенні соборної літературної мови повинні стати: письменники, котрі мають “*не тільки найдосконаліше знати свою соборну літературну мову, але й постійно збільшувати це своє знання*” [3, с.20]; преса, кожне видання якої

“мусить мати мовного редактора й коректора, не випускати твори без відповідно мовної редакції, видавати їх тільки соборною літературною мовою та правописом” [3, с.23]; церква, бо “служби Божі в нерідній мові виховують у народі шкідливу байдужість до своєї мови й віри” [3, с.23]; чиновники державної служби, котрі повинні вживати “соборної літературної мови, вимови й правопису” [3, с.37] та подавати тим самим приклад іншим; учителі, бо учитель, що “навчає тільки місцевою мовою, приносить тим велику шкоду єдності свого народу” [3, с.26]; учені, оскільки наука чужою мовою не знаходить відгуку в серцях вихованців.

Починатися мовне виховання повинне в родині. Найбільша відповідальність у цьому покладається на матір, оскільки жінка завжди чуліша до рідної мови, а тому сильніше впливає на мовне виховання дітей. *“Кожна свідома мати повинна пам’ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, зостанеться в неї на ціле життя за наймилішу мову цілого світу” [3, с.28].*

Продовжувати естафету родинного виховання любові та поваги до мови мусить школа. Для цього серед школярів повинні створюватися “Гуртки плекання рідної мови”, проводиться свята рідної мови, а шкільні бібліотеки мати зразковий добір книжок для вивчення літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками й мовними журналами. Адже за відсутності рідних шкіл *“народ позбавляється найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво” [3, с.26].*

Завершуватися перетворення “етнографічного народу в культурну націю” має у вищих національних рідномовних школах. Як зазначає видатний педагог, *“народ, що не має своїх вищих рідномовних шкіл все ж таки мусить мати необхідні підручники рідною мовою для всіх ділянок вищої науки, а гуманітарні, педагогічні, правничі й богословські факультети вищих шкіл мусять викладати своїм слухачам і Науку про рідномовні обов’язки” [3, с.31].* Причому відповідальність вищих закладів у плеканні дбайливо ставлення до соборної літературної мови є найбільшою, оскільки *“студент, що не знає своєї соборної літературної мови, чинить тим злочин супроти свого народу й стає йому зайвий, бо не має найсвятішого — почуття єдності нації” [3, с.32].*

Лише за зазначених умов, на думку Івана Огієнка, можливе повноцінне повернення української мови не лише у сферу державного життя, а й у повсякденне побутове спілкування громадян. Тільки послідовно втілюючи в життя принципи Науки про рідномовні обов’язки, ми зможемо виховати свідомих громадян, котрі пишуться своєю мовою, знають і люблять її, піклуються про її чистоту та розвиток, не дозволяють глумитися над нею ні своїм малосвідомим співвітчизникам, ні чужинцям, свято дотримуються десяти найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина, проголошених

митрополитом Лларіоном, найголовніша з яких “*практично знати свою літературну мову й вимову та свій соборний правопис, працювати для збільшення культури своєї літературної мови*” [3, с.15].

Список використаних джерел:

1. *Болтівець С.* Іван Огієнко про деякі особливості української мови // Дивослово. — 1996. — №1. — С.14-20.
2. *Лларіон.* Навчаймо дітей своїх української мови, Вінніпег, 1961. — 52 с.
3. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.
4. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
5. *Тимошик М.* Весь вік, весь труд віддав Україні // Пам'ять століть. — 1997. — №1. — С.71-85.
6. *Ювілейна* книга на пошану Митрополита Лларіона. — Вінніпег, 1958. — 318 с.

In article focuses on Ivan Ohienko's recommendations concerning ways of assuring the status of the Ukrainian language in all state civil establishments. Favourable conditions for mastering it, especially in the period of native state formation.

Key words: the obligations of the native language, national degradation, language laziness, language political irresponsibility, conscious member of a nation.

Отримано: 28.04.2005 р.

УДК 801.73.0

Л.І.Бондарчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ШЛЯХАМИ ДО ІСТИННОГО ШЕВЧЕНКА: ЗА СТОРІНКАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ І.ОГІЄНКА ТА Я.ДЗИРИ

Представлені у зіставленні методи досліджень І.І.Огієнка та Я.Дзири, що ведуть до істинного, не сфальшованого Т.Шевченка.

Ключові слова: цензура, комуністична ідеологія, текстологія, віруючий християнин.

Він світильником був,

Що горів і світив

Св. Письмо

Ми звикли до характеристики видань Шевченкових творів як дореволюційних (прижиттєвих та після заслання), дорадянських чи радянської (комуністичної) доби. Майже не говорить про долю виданих Шевченкових творів як певну систему, що віддзеркалювала стан суспільно-політичної думки в царській Росії, пізніше в УНР, в

Україні радянській. Зроблені певні висновки про цензурування дореволюційних видань Шевченка та про те, що кількісно, сотнями тисяч Шевченко найбільше видавався за радянської доби. Відповідно, за панування комуністичної ідеології, десятки досліджень шевченкознавців були спрямовані на те, щоб показати революційний, атеїстичний зміст поетових творів, його образів, сюжетів (хай і біблійних), на те, щоб визначаючи місце геніального українського поета у світовій культурі, неодмінно порівнювати, зіставляти його з іншими національними культурними діячами.

Пам'ятаємо й те, що роками дослідники (і не тільки вітчизняні!) намагалися відповісти на питання: — В чому притягальна сила поета, де джерела тієї потужної енергії, яку випромінюють тексти “Кобзаря”? Чому важко знайти подібне явище в інших національних культурах? Чому немає (напевно, немає) у світовій літературі іншого митця, який зазнав таких фальсифікацій, як Шевченко?

Тим часом хтось мусив наважитися, за словами М.Тимошика, *“виокремити ту грань, за якою закінчувався образ справжнього Тараса Шевченка і починався сфальшований, неадекватний, розмитий”* [5, с.26]. Не випадково, зауважує дослідник, митрополит Іларіон з гиркотою констатує, що *“ми ставимо повсюду пам'ятники, але всього його ще не знаємо й не все зробили, аби пізнати”* [5, с.22].

Наблизитися до Шевченка істинного, більше пізнати його допомагають розгорнуті сторінки досліджень тих сумлінних шевченкознавців, які надавали величезного значення ретельному прочитанню рукописних текстів поета, зокрема, — їхній лексичній системі, стилю, правописові, окремій букві, логіці розділових знаків та іншим елементам, що дозволяли зробити доказовий висновок про автентичність (справжність) тексту чи його фальшування.

У нашій увазі — висновки І.Огієнка та Я.Дзири.

Радянські шевченкознавці не наважувалися коментувати автографи Кобзаря (зі зрозумілих причин) — такий задум виношує ще зі студентських років майбутній професор І.Огієнко. Розпочаті в Києві досліді Шевченкової мови учений продовжує у Кам'янці-Подільському, Варшаві, Холмі, Лозанні, завершує у Канаді. В об'єктиві уваги професора — видання “Кобзаря” В.Доманицьким (1910), від якого наступні друки все більше відходили, а також — лейпцизька збірка “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки” (1859) — перше прижиттєве безцензурне видання творів Кобзаря, що мало величезне резонансне звучання не тільки в царській Росії, але й у всій Європі.

На основі текстологічних зіставлень унікального лейпцизького та академічних видань Шевченка (від 1840 — до 60-х рр. ХХ ст.) І.Огієнко дійшов переконливих висновків: 1. Шевченко ніколи не був атеїстом, завжди був віруючим християнином-православним. 2. “Секрети” дивовижної Шевченкової популярності у народі (і не тільки українському, але у світі загалом) — у

його “релігійному стилі”, що є виявом правдивого стану душі поета, відображенням чесотної, високо шляхетної української народної мови, також — у самому способі думання Шевченка як інтимній, задушевній розмові з самим собою, своєю душею з Богом.

Послідовно, хоча й у переплетінні і взаємопов’язаності, розгортає І.Огієнко свої аргументи, які нерідко перегукуються з доказовими міркуваннями Я.Дзири. Саме Я.Дзира переконує, що майбутні упорядники Шевченкових видань мають звернутися до поетових автографів, на основі їхніх староукраїнських (козацьких) норм мають дати тексти з історичними коментарями, примітками, поясненнями — цілим науковим апаратом.

Витоками релігійності Шевченка, на думку обох дослідників, були традиції родини. У дитячі роки Шевченка на Звенигородщині (Правобережна Україна) русифікаторська політика царату робила тільки перші кроки. Можна передбачити, на думку Я.Дзири, що Граматику, Часословець і Псалтир учив Малий Тарас ще у староукраїнському варіанті церковнослов’янської мови — нею ж столітній дід Іван читав по неділях “Четьї-Мінеї” Дмитра Туптала. З цієї книги зрозумілою йому мовою Шевченко ще з дитинства збагнув інший, духовний світ, а Псалтиря знав мало не напам’ять.

Шевченко не розставався з Біблією (до речі, подарованою Варварою Рєпніною) під час заслання, перебував під сильним впливом Псалтиря. Чи ж дивно, що у “Кобзарі” поет так часто навчає, що треба молитися, що такими сильними є біблійні мотиви, образи. Проте, що слова Бог чи Господь та похідні від них сотні раз стрічаються у “Кобзарі”, пише І.Огієнко “... Він (Бог) постійно в його душі і серці, і автор не може ніколи забути про нього”; “Бог у Шевченка міцно пов’язаний з Людиною в одне нерозривне ціле” [2, с.177]. Як і Огієнко, Я.Дзира звертає увагу на таку невідому деталь: щоб представити Шевченка атеїстом, безбожником, матеріалістом, у радянських виданнях з малої літери подаються імена зі Святого Письма — Бог, Господь, Спаситель, Матір Божа, Слова “Біблія”, “Отче наш” тощо, хоча сам поет писав і друкував ім’я Бога з великої літери. До Бога Шевченко звертається в своїх творах, називаючи ім’я Бога понад 500 разів [1].

Шевченко, за спостереженням І.Огієнка, уживає багато незмінних (“утертих”) виразів зі словом Бог — ними насичена народна мова. Це такі вирази, як: Дай Боже, Поможи Боже, Слава Богу. Крий Боже, Сохрань Боже та ін. [2, с.177]. Часто Бог зветься тільки словом Святий (як і в Біблії). Частотні вирази Боже милий, (милосердний), Боже мій, так само — Світ Божий, день Божий, і просто Божий. Із самого серця випливає “високо цікавий” епітет святий у Шевченковій мові та слово свято — день, призначений на все святе, найкраще, чесотне [2, с.185]. Дуже поширені звернення до Матері Божої, Богородиці, пошаною до якої було перейняте життя в Україні з глибокої давнини.

Так само цікаво зіставляє І.Огієнко народну мову та мову Шевченка з погляду поширення назв християнських святинь: небо, рай, благодать, природа (як творіння Боже), місяць і зорі, краса Господня, також — благословення на порозі, що є, за народним віруванням, — найсильніше. Думи ж Шевченкові — це його діти. *“При такому високому, святому погляді, як на Боже Слово, поет рівняється з стародавнім пророком, що картає зло в світі, а покажує добро та Правду Божу — звідчи походить і Шевченків релігійний стиль. Шевченко часто досягає верхів цієї поезії і вона в нього чиста, тиха і високочесотна — свята, Божа поезія”* [2, с.193]. У Шевченкових творах життя людське проходить з Богом, і тому у текстах зустрічається слово гріх, за який карає рано чи пізно Господь. Часте й благословення, яке так поширене в Україні віддавна (від батька — дітям, або від старшого — молодшим). Помітною ознакою реальності в Україні є дзвонення, святкування неділі, читання молитов, силу яких знають дійові особи “Кобзаря”. Філософія самого життя в “Кобзарі”, зазначає І.Огієнко, — чисто народна, українська, релігійна і дуже проста [6, с.197]. У Шевченкових творах немає лайок, “розперезаної” мови. Його мова завжди чесотна, у ній немає навіть поширеного “чортзнащо” — замість нього подається бісна-що [6, с.204].

Виразною і високою, на думку І.Огієнка, є Шевченкова наука. Усе, що в “Кобзарі”, — це наука Великого Учителя у його неповторно розповідній, ритмізованій мові. Це наука Пророка, учителя життя, учителя моралі — і в цьому сенсі Шевченко справді неповторний, не має подібних собі у літературах інших. Це Учитель Правди Божої, це Просвітник, натхненний Проповідник. Така Божа воля! Твоя свята воля! Все од Бога! — ці слова досить частотні у текстах Шевченка. Моліться! — основний його заклик — заклик поета національної ідеї:

*Свою Україну любить,
Любить її. Во время лете
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа молить!*

Тільки в крайньому розпачі, на глибоке переконання І.Огієнка, міг Шевченко нарікати на Вседержителя — свідомим богохульником він ніколи не був [6, с.238]. По-євангелієвськи високою, за спостереженням І. Огієнка, є моральна наука того, *“хто Божу волю істотно носить у серці своєму”* [6, с.219]. Ця наука, по-євангелієвськи висока, кличе шанувати батька — матір та матір молодую з “своїм дитяточком малим”, гаряче любити Господа-Бога; молитися й за свою нещасливу Україну.

Не можна обминути слово “Україна”, яке є одним з ключових у творчості поета — всього форму “Україна” Шевченко вживає 200 разів” [2].

До 1930 р. жоден упорядник не сумнівався у вживанні “ї” у цьому слові, бо, переконує названий дослідник, таке вживання

було у списках віршів (з 40-х — поч. 50-х рр.) Куліша, Максимовича, Лазаревського, Жемчужникова та тих, хто чув, як вимовляв це слово поет, зокрема, — на літературних вечірках у В.Тарновського, де збиралися друзі поета [2]. *“Дя національно свідомо українська інтелігенція, — пише Я.Дзира, — вмiла відрізняти Україну від України”* [2]. Тим часом в академічних виданнях 1935-го і 1939-го рр. ужито русифікаторську форму “Украйна”. Немає жодних підстав, твердить Я.Дзира, подавати вже понад шість десятиріч геополітично-етнічний термін нашої Батьківщини — Україна як Украйна. У Шевченка термін “Украйна” уживається не більше 20 разів — як книжне, зумовлене загальною ритмікою віршів. Завдяки слову “Украйна” у Шевченкових творах воно й *“утвердилося у свідомості нашого народу як державний політично-етнічний термін”* [2].

Я.Дзира послідовно розгортає зовсім не риторичне питання. Чи маємо академічне видання Шевченка?

Переконливо спростовується думка радянських шевченкознавців про буцім російськомовний варіант вірша “Умре муж велій...”, бо цей твір є українською формою церковнослов’янської мови.

На думку Я.Дзирі, зрусифікованими є і біблійні епіграфи до віршів Шевченка — їм треба повернути їх первісне написання і вимову (Алилуя, Вифлієм, Пилат та ін.) “Зіпсуття Шевченкових текстів” — так називається окремий розділ праці Огієнка, присвячений непростій долі Шевченкових творів. “Підправляли” авторові твори нерідко їх переписувачі, на цензорські причіпки скаржився ще сам Шевченко, перероблення були й зумисні, з метою атеїстичності, про що йшлося вище. Зіставивши різні видання, І.Огієнко висловлюється за правдивість тексту лейпцизького видання (1859). Зокрема, наводить “паралелі” у текстах “Заповіту” київського та лейпцизького видань:

2. *Все покину і полину*
До самого Бога.
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога.

2. *Все покину і полечу*
До самого Бога.
Молитися... А до того
Поховайте та вставайте.

Правдивими рядками [2], логічно поет звертається до свого замілого поневоленого народу, щоб його розбудити і надихнути до визвольних дій. У цьому плані, за висновком І.Огієнка, *“мало й поверхово”* вивчена Шевченкова поема “Марія”. Кожне втручання у тексти Шевченка *“розкладає читача і забруднює йому душу. І це простий обман: Шевченко був глибоко релігійним!”* [6, с.280].

Отже, — *“на часі ґрунтовне вивчення текстології Шевченкових творів і їхнє повне видання. Цього не можна робити без видання на початку фотографічних копій з оригіналів усього “Кобзаря”*” — як не приєднатися до висновку М.Тимошика? [5, с.23]. Про елітарне видання “Кобзаря” для українського інтелігента висловився і всенародний президент В.Ющенко.

Список використаних джерел:

1. *Бондарчук Л.І., Савиченко М.М.* “Караюсь, мучуся, але не каюсь...” (Біблійні мотиви в творчості Шевченка) // Християнські сюжети та образи в художній літературі. — Житомир, 1993. — С.8-9.
2. *Дзира Я.* Козацький правопис поета. Чи маємо академічне видання Шевченка? // ЛУ. — 1994. — 10 березня.
3. *Дзира Я.* Геній і коментатори його творчості // ЛУ. — 1990. — №№ 10, 11, 12, 13.
4. *Тимошик М.* Шевченко, якого ми не знаємо // ЛУ. — 2003. — 6 березня.
5. *Тимошик М.* Канадська Шевченкіана митрополита Іларіона // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. — К.: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2003.
6. *Огієнко І. (митрополит Іларіон).* Тарас Шевченко. — К.: Наук. вид. центр “Наша культура і наука, 2003.
7. *Шевченко Т.* Поезії. У двох томах. — К.: Веселка, 1988.
8. *Сохацька Є.І.* Тарас Шевченко — не атеїст (І.Огієнко про лейпцизьке видання революційних віршів Тараса Шевченка // Сохацька Є. На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. — Кам’янець-Подільський: Оіум, 2004. — С.342-349.
9. *Сохацька Є.І.* Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка // Сохацька Є. На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. — Кам’янець-Подільський: Оіум, 2004. — С.357-389.

Ogiyenko's and Dzyra's methods of research which lead to veritable, non-falsified understanding of Shevchenko are compared in the article.

Key words: censorship, political ideology, textology, believer, Christian.

Отримано: 27.04.2005 р.
УДК 821.161.2.09(049.32)

В.В.Лизанчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

**“МІРКУЙМО ГЛОБАЛЬНО, ПРАЦЮЙМО ЛОКАЛЬНО,
ТВОРИМО НАЦІОНАЛЬНО!”**

У статті йдеться про працю О.Гриніва “Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення. Непретензійні нотатки” (Львів, 2004), присвячену проблемі теперішнього національного розвитку України.

Ключові слова: переосмислення історії, мінімалістська політична культура, роздвоєння українського народу, малоросійський етнографічний патріотизм, українське державотворення, національна мова, духовне об’єднання.

Кожна науково-публіцистична праця професора Олега Гриніва викликає неабияку зацікавленість, спонукає до всебічних роздумів про минулу, нинішню і майбутню Долю України після відновлення її незалежності. *“Треба мати на увазі, що незалежність Укра-*

їни означає її незалежність від Росії”, — слушно підкреслює Олег Гринів у новій монографії “Збуджена Україна: самоствердження нації після контузиї населення. Непретензійні нотатки” (Львів, 2004. — 436 с.). Тому питання теперішнього національного розвитку України — це питання її майбутнього, бо фронт протистояння європейської (атлантичної, євроатлантичної) і євразійської (азієвропейської) цивілізацій проходить по українській землі. Якими можуть бути наслідки життєстверджуючого вибору нашої держави?

Щоб відповісти на це — за формою просте, але дуже глибоке за змістом — питання, Олег Гринів об’єктивно проаналізував, осмислив декілька наукових, документальних, художніх творів, на основі яких підготував своє науково-публіцистичне видання. Це — “Щоденник” О.Довженка, “Імперія та нації” Р.Шпорлюка, “Предисловіе. Обвал. Послесловіе” О.Яковлева, “Fata morgana” М.Коцюбинського, “Вершники” Ю.Яновського, “Іван Рило” Леся Мартовича, “Собор” Олеся Гончара, “Мова і політика” Л.Масенко, “Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея” С.Вовканича, “Новий клас”, “Недосконале суспільство” М.Джиласа, а також деякі статті у періодичній пресі.

Автор монографії має рацію, що процес переосмислення історії навіть в умовах незалежної України не простий. По-перше, старі догми хапають за ноги істориків, яких навчали в радянській середній і вищій школі. По-друге, титуловані історики відчувають роздвоєність: з морального обов’язку вони мали би відмовитися від написаного за комуністичного режиму, а така позиція перетворює їх у “голих королів”. По-третє, дехто з таких “вчених” посідає керівні посади не лише в академічних установах, а й в державних органах.

Тривалий час однією з найважливіших проблем України, основною причиною зовнішньополітичних невдач і внутрішніх кризових ситуацій є несуб’єктивність політичної культури. Відомий політолог Андрій Окара зазначає, що українська політична еліта звикла задаватися питанням “З ким ми?”, але її майже не цікавить питання “А хто з нами?”. Олег Гринів у своїй праці правдиво розкриває історичні причини формування мінімалістської української політичної культури на відміну від польської, російської, які засновані на максималістських інтенціях.

У монографії показано, що трагічне роздвоєння українського народу в минулі століття досі має згубні наслідки під оглядом його національно-державницького розвитку. Західноукраїнські землі (Галичина, Буковина, Закарпаття) аж до середини ХХ століття належали до європейського цивілізаційного поля, а Велику Україну Москва брутально втягувала в євразійську цивілізацію, що суперечило всьому попередньому українському буттю. Перетворення Московського царства в Російську імперію відсунуло на другий план значення України також для багатьох українців. Малоросіянізацію забез-

печували не тільки підступною, агресивною російською силою. Козацька старшина, зневірена після поразки під Полтавою і перелякана жорстокістю Меншикова та клерикальною анафемою гетьманові Мазепі, перейшла на службу до “білого царя”, домагаючись тих прав, які мало тамтешнє дворянство. Етнографічне малоросійство (малоросіянство) не заважало “хахлам” перескочити в «князі», з чого так глузував Пушкін. «Малорос» не протиставлявся «великоросові», бо їх єднала імперія. Гоголівський старосвітський поміщик як малоросійський Дон Кіхот, дізнавшись про війну з Наполеоном, поривається до загорошеної на стіні шаблі. «Царський холоп» поступити інакше не міг. Про свою державу він вже не плекав жодної мрії: вона була таким далеким минулим, про яке згадувати годі, хіба хтось захотів похвалитися своїми славними предками. Навіть гетьман Павло Скоропадський признався, що не робить різниці між українською і російською культурами.

Свою любов до Росії малороси підсилювали ненавистю до галичан, бо ті не хотіли визнати себе ні частиною російського населення, ні частиною польської спільноти. Отож, малоросійський етнографічний патріотизм до України як провінційної частини імперії, тобто батьківщини, злітовувався із самовідданим патріотизмом до імперії, як вітчизни. Галушки, сало, горілка, шаровари, верби, тополі, замріяні, журливі пісні — от і вся Україна для малоросійського панства.

А закріпачене селянство ходило на панщину, втративши колишній лицарський дух. Воно також не знало протесту, не бачило якогось іншого майбутнього. В містах переважало малоросійське міщанство, — звісно, після російського і єврейського, — на кшталт Свирида Голохвостого (Галахвастова), Проні Прокопівни та інших героїв з відомої комедії Михайла Старицького. Національне обличчя Голохвостого окреслюють такі слова: *“Дурні хахли! Ідіть здорові! Што значить проста мужва? Ніякого поняття нету, ніякої делікатной хвантазіі... так і пре!”* Себе він називає Галахвастовим, бо така, мовляв, його *«хвямлія натуральна»*, яку *«необразованна мужва коверкаєть»*.

Олег Гринів зазначає, що голохвостівщина появилася в Україні ще в другій половині XVII століття, коли в 1665 році гетьман Іван Брюховецький поїхав до Москви у супроводі аж 500 осіб, представників від козацької старшини, духовенства і міщанства. Історик Дмитро Дорошенко пише: *“Гетьман заявив бажання здружитися з якоюсь «московською дівкою» й прохав визначити йому молоду; далі просив собі маєтностей поближче до московської границі й прислання на Україну значнішого відділу московського війська для своєї особистої охорони”*. Висновок не потребує пояснень: малорос не мав підтримки серед українського війська.

Після одруження з московкою цар надав Брюховецькому титул боярина, а козацькій старшині — московське дворянство. До таких почесей московський монарх додав їм ще й маєтності на українсь-

ких землях, хоч і не мав права втручатися у внутрішні справи Гетьманщини. Та Москва, як знаємо з історії, ніколи не зважала на право, протиставивши йому силу. О.Гринів вважає, що саме Брюховецький заслуговує на і ганебний титул «батька малоросійства».

Нашадки козацької старшини передали «бацили малоросійства» своїм нащадкам, які перетворилися на прихильників «шлункової філософії», сповідували міщанську психологію, беззастережно сприйняли засади життя, котрі нав'язувало їм московське чиновництво. Таких переродженців пихаті московські можновладці ярликували «тетерваками». За словами мудреця Григорія Сковороди «*всю Малоросію Великоросія називає тетерваками*», бо тетервак — «*птиця, дурна, але не злоблива*». Як приклад, філософ розповідає про такий випадок: «*Гуляла там дюжина тетерваків. Але коли найгучніш стрибали, горланили й танцювали, кричучи на повне горло, блискавкою впало на них сильце. Боже мій, який вереск, гергіт, хлопіт, стукотіння, шум, страх і борсання були! Тоді вибіг ловець і всім їм попереламував ший*».

Цей випадок — образне зображення української військової, духовної і політичної еліти, неспроможності побачити небезпеку від прихованого московського сильця. Зосередження — на одній проблемі без її аналізу в політичному просторі в часових тенденціях завжди губила наших провідників. Автор монографії ще раз звертається до Сковородинської притчі: «*Тетервак, налетівши на мисливську сітку, почав щосили жерти масну наживку. Нажершись по вуха, ходив надимаючись, вельми задоволений із себе, як задержуватий, модно вдягнений юнак*». Отак він переоцінював свою суспільну вагу, задовольняючись малими приманками поневолювача.

Для тетервака Андрія Половця було досить відчутти смак влади прапорщика російської армії, хоч він воював за чужі інтереси, а його пролита крав не давала жодної користі Україні — навіть навпаки! Більшовизований тетервак Іван Половець беззастережно вірив комісарові Герту з його «іконою» Маркса. — він, зачарований утопією «світлого майбутнього», не задумувався над тим, кому вигідне винищення українського роду Половців, що деградував у шаленому братовбивстві на радість московським комісарам.

Коли читаєш рядки Сковородинських притч, мимоволі згадуєш, що возний з п'єси «Наталка Полтавка» мав прізвище Тетерваковський. Чи випадково? А може Іван Котляревський таким побачив тетервака? Не лише «*задержуватий, модно вдягнений юнак*», а ще й чиновник, чи, за самохарактеристикою, «*по милості дворян — возний*», за яким «*копійка волочиться і про чорний день іміється*». Така тетерваківщина, що має підтримку в доморощених пройдисвітів виборних Макогоненків.

Тетерваківщина — синонім малоросійства, хоч його прояви багатолікі. Поет Євген Маланок передбачав, що ця хвороба малоросійства буде проблемою в незалежній Україні. Чому? Олег Гринів

відповідає: *“Малоросійство — це заник історичної пам’яті, вона притлумлена внаслідок систематичного впорскування цього комплексу. Нині тетерваківщина має ще ширші можливості як за царських і більшовицьких часів. Чому? Нащадки возного Тетерваковського захопили економічні і фінансові важелі, владу в столичних і регіональних структурах та, що, мабуть, найнебезпечніше, такий, потужний засіб масової інформації (і водночас дезінформації) як телебачення разом з радіо і пресою. Навіть, рекламуючи галушки у якомусь ресторані тепер можуть «нагадати», що це гетьманська страва, а гетьман Богдан Хмельницький «приєднав Україну до Росії». Малоросійство — на галушках”* (с.203-204).

За часів комуністичного тоталітарного режиму малоросійство насаджувалося різними способами. На ідеологічному рівні воно спиралося на відомий ленінський постулат, що лише при спільній дії пролетарів українських і російських можлива вільна Україна. Офіційна пропаганда приділяла особливу увагу паплюженню національних святощів, насадженню вульгарного *білямистейства*. Щоби створити комічний ефект, «тарапунькізували» українську мову. До речі, російськомовний учасник діалогу з Тарапунькою розмовляв літературною мовою. На жаль, «традиції» тоталітарного спотворення («суржикації») української мови за часів незалежного існування України не лише не подолані, а й посилюються. Тепер на російськомовних КВК за об’єкт глузу не рідко вибирають Українську державу, означенням якої «самостійна» і «незалежна» в російськомовному тексті надають протилежного значення. До речі, до такого пародіювання вдаються противники незалежної держави з лівого табору, які так само ці два слова пишуть у лапках.

На малоросіянізацію українців було спрямоване кіно. Згадаймо відомий кіносеріал, в якому «шляхетні» чекісти Жеглов і Шарапов борються проти злочинців, серед яких виділяється бандит на прізвище Левченко. Дуже прикро, що цей фільм вже не один раз демонструвався на «голубому екрані» після проголошення незалежності України. Чи треба коментарів!

Олег Гринів звертає увагу на своєрідність відригування малоросіянізації в такому явищі нашого життя, яке Є.Маланюк називав «горе-українізацією». Йдеться про механічну, мовну за формою, але не за змістом, костюмовану гейби-українізацію, користі від якої мало, а шкода очевидна. Звичайно, можна Снігуроньку одягнути у вишивану сорочку, змусити її вивчити український текст, але від цього вона не стане рідною, українською. Те саме стосується «горе-патріотичних» сценаріїв різних свят. Приміром, на День Незалежності на столичному Хрещатику показують шароварне дійство, де героїзм козаків проявляється в сценізованому хлебтанні з бочки горілки, а в той час московські клерикали в Києво-Печерській лаврі протиставляють нашій НЕЗАЛЕЖНОСТІ свою колоніальну акцію з практичними наслідками. Олег Гринів погоджується з тими, хто пропонує святкувати День

Незалежності і Соборності 22 січня. Чи не варто назвати його СВЯТОМ НЕЗАЛЕЖНОЇ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ, а 24 серпня відзначати як День відновлення національної державності?

Ні, до того ми ще не доросли, тому і в незалежній Україні вшановуємо чужі перемоги, зокрема під Полтавою, а не наші звитяги під Конотопом, Мотовилівкою, на горі Маківці в Карпатах. Чому? Малорос боїться показати московському держиморді, що національні інтереси українців і росіян різні. Ганебно відзначати круглу дату козацької ради в Переяславі, від якої розпочався «пропащий час» української нації! Берімо приклад з австрійців — вони не святкують аншлюсу.

Дуже важливу, правдиву думку висловлює О.Гринів: **“Малороси в незалежній Україні попали на найвищі щаблі державної влади і намагаються далі малоросіянізувати Україну, а українські інтелектуали соромляться обстоювати свої права навіть тоді, коли можновладні малороси плюють українцям у вічі”** (с.205).

Не може бути справжньої української України без повного позбавлення українців малоросійської психології. Треба, щоби українці поважали себе, свою мову і культуру, а уряд — свій народ, від імені якого він виступає. Цитуючи Олександра Довженка автор монографії підкреслює, що й нині в кабінетах сидять *“хамуваті свинтуси”*, *“тракторнохамські свині”*. Вони не зважають на людину, бо керують масами. Свою вищість номенклатурними *“підсилюють”* вживанням чужої мови, *“акають”* більше, ніж самі росіяни, як глузував О.Довженко, говорять *“найчистішою руською мовою... на 150%”*. *“Ленінська національна політика”*, якою нині гордяться комуністи в Україні, насправді здійснювалася для обману неросійських народів, щоби вони полюбили *“старшого брата”* і уподібнилися до нього, сприйняли його мову як *“другу рідну”*, щоби потім відмовилися від мови рідної, материнської.

Історія яскраво підтверджує, що *“на противагу всім законам людського співжиття Росія простує тільки в напрямі свого власного поневолення і поневолення усіх сусідніх народів”* (П.Чаадаєв). Росіяни не мають іншої національної ідеї, як імперська ідея. Проблема їхньої національної ідентичності впливає на поверхню міжнаціональних суперечностей як реакція на національні домагання поневолених неросійських народів. Найбільшою загрозою для Росії є утвердження незалежної України, адже без України Росія як імперія приречена. Саме тому українське державотворення зіткнулося з багатьма труднощами. Олег Гринів їх окреслює у політико-ідеологічному, соціально-економічному, морально-психологічному зв'язку з малоросійською психологією владоможців в Україні, які затято борються між собою, грубо ігноруючи конституційними засадами розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову та національно-суспільними інтересами. Московські комуністи, наприклад, відверто заявляють, що прагнуть відбудувати *“Велику Росію”*, тобто імперію Кремля. Малоросійські комуністи

про велику Україну ніколи не думали, тобто й нині допомагають відбудувати “Велику Росію” за сценарієм Г.Зюганова, бо незалежної України вони не визнають, проголосивши її відродження “контрреволюційним переворотом”.

Заявивши про “владу буржуазно-націоналістичних сил”, комуністи в Україні разом з прогресивними соціалістами Н.Вітренко розраховують на наївних людей, бо викрити обман дуже просто, зазначає Олег Гринів, адже в кожному місті на схід від Збруча ще й досі стоять пам’ятники більшовицькому вождеві Леніну, його ім’ям названі центральні вулиці в населених пунктах і навіть Чорнобильська АЕС. Хіба націоналісти і противники соціалізму стоять під прапором “вождя світового пролетаріату”, який ненавидів незалежну Українську державу і потопив її в крові? Не позбулася комуністичної утопії СПУ, яку очолює О.Мороз.

Противники Української держави пояснюють нинішні соціально-економічні проблеми “розвалом” СРСР, в якому начебто всі жили заможні. Але навіть найвище партійне керівництво називало часи “блаженства” за генсекретарства Брежнєва застоєм. Олег Гринів публіцистично вдало використав образ Івана Рила з оповідання Леся Мартовича, щоби показати моральний занепад багатьох українців, для яких життєва позиція: “Моя хата скраю”. Часи тоталітарного режиму відкрили нові сторінки “життєдіяльності” Івана Рила. Комуністична мораль звільнила його від традиційних заборон українського народу, який осуджував крадіжки, пияцтво, розперезаність, безвідповідальність і т.ін. Саме за комуністичного режиму були закладені основи корупції, хабарництва, які підсилив Леонід Кравчук, а Леонід другий — Кучма повністю відкрив скриню Пандори і біда, лихо заповнили мільйони сільських хат і міських квартир.

Крах комуністичного режиму породив у Івана Рила нові ілюзії про справедливий перерозподіл. Хтось розпускав поголос про переповнені радянські склади продовольчих і промислових товарів. А чому порожні магазини? От лишень змінити владу — і заживемо щасливо, як в Америці, хоч будемо працювати по-російському (Тень, тень — аби минув день). Іван Рило й тепер все перекладає на владу, передусім на В.Ющенко і Ю.Тимошенко, а сам скраю і цинічно запитує: “Що мені дала Україна?”. Знову хтось щось має дати, за Івана Рила вирішити. До речі, в Польщі патріотичні сили і державна влада запитують: “Що ти зробив для Польщі?”

Олег Гринів підкреслює, що нещаслива не тільки така людина, як Іван Рило — нещасливий і народ, серед якого він з’явиться: хвороба заразна і передається від однієї людини до іншої, руйнує організм як ракові метастази. Тоді народ втрачає снагу до відсічі, до боротьби за себе, за свої права, чекає ласки від “найяснішого цісаря”, запитує, хто пригорне його під свою зверхність, — за свою державу боротися не хоче; за чужу державу ж піде воювати, бо його примусять, а без примусу не ступить жодного кроку.

У монографії “Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення” також показано, що ворохобництво, нестримне бунтарство — протилежність позиції “моя хата скраю”. Якщо представником останньої був Іван Рило, а хитрий Панько відстоював свої права з гідністю, то Хома Гудзь з повісті Михайла Коцюбинського — це протестант, що дійшов до тваринної люті. Безвихідь опановує душу бунтаря — і він захиляється, спраглий крові, ламає, топтання, нищення. Не “око за око”, “зуб за зуб”, а безрозсудна помста, звірине жадання побачити ворога споганим, спотвореним, жалюгідним, на колінах, з благанням про пощаду.

Більшовицьке гасло “Грабуї награбоване!” особливо імпонувало люмпенізованим масам. Забрати чуже! Хіба може бути більше задоволення? Чому не підтримати більшовиків? Та більшовицькі бунтарі поглумилися над довірливою масою. За словами автора книги “Такої неизвестній Ленин” Олександра Бикова, — *“в первые же годы так называемой “советской власти” все богатства и сокровища страны и народа, собранные за многие столетия, были безжалостно разграблены кучкой вождей, свезены в один “фонд — золото партии”, переправлены за границу, вложены в американские и швейцарские банки, а затем бесследно исчезли в неизвестности”*. Отже, так звані “нові українці” нічого нового не вигадали, навчилися у неперевершених вчителів-комуністів.

Михайло Коцюбинський протиставляє Хоминому руйнівництву розважливий господарський підхід Прокопа Кандзюби. Хома Гудзь і Прокіп Кандзюба — люди однієї епохи, але різних світів. З Хомою можна лише руйнувати, а не будувати. Він навіть асоціації з анархістами і більшовиками. Не дурімо себе: Хома ніколи не стане державотворцем. Чи останні п’ятнадцять років не переконали нас в тому?

“Пішов у небуття тоталітарний режим з номенклатурним добром кадрів, а на владних посадах сидять одні і ті самі, приходять подібні до них. Якась дивовижа, — пише Олег Гринів. — Живемо у старому світі під новими прапорами. Сумно на душі, гірко... Не лише культурою, а й іншими гуманітарними галузями керує безсмертний Володька Лобода”. Тепер він має більше часу, бо не відвідує батька в притулку для людей похилого віку. Зовні Володька начебто й не подібний до того з Гончарового “Собору”, не метушиться, ходить спокійно, з високо піднесеною головою, дивиться вгору, бо ж паркет у столичному урядовому будинку рівенький і чистенький. Не спіткнешся. Лише заговорить — зразу відчуваємо, що перед тобою та сама істота. “Лободизм” вічний, стверджує Олег Гринів, хоч і змінює вбрання!

М.Наєнко пише: *“Похідний від персонажа твору (роману “Собор” — В.Л.) Володьки Лободи, він бив у саму точку існуючого режиму, бо поєднував властиві йому службовий кар’єризм, владолюбство, цинічність, посягання на свободу людську й багато інших суспільних аморальностей. Та небезпечний Лобода передовсім своїм “батькоп-*

родавством”, яке є його визначальною якістю. Створена за аналогією з “христопродавством”, ця образна характеристика сприймалася і в контексті з такими явищами, як денационалізація, потурнацтво, національний нігілізм тощо, набувала в романі історичної глибини”.

Коли Олесь Гончар писав свій великий твір, що став для цілого покоління маніфестом протесту проти тоталітарного режиму, маніфестом захисту національної культури, а для письменника — випробуванням на людську і національну гідність, він вже передчував наслідки “лободизму”, які не дають нам, громадянам незалежної України, можливості вибратися з-під руїн, подолати смугу перешкод бездуховності. Найбільшу небезпеку для нас втілює тип Володьки Лободи, який не приховує свого цинізму.

Малоросійські за своєю суттю і російські за мовою ретробільшовики, відверті противники нашої державності, для її зневаги іронічно використовують українські слова “незалежність” і “самостійність”. Як і сто років тому українська справа зіткнулася з пасивною силою опору й активною ворожнечею. Шкоди українському народові завдають ті, хто агітує «проти українського національного розвитку ім'я ширших завдань» і «сіє смуту і знеохочення до національної роботи, культурних засобів українських, українського слова, української мови», «вириває українську книжку чи газету з рук земляків» (М.Грушевський). Коли ми заздимо полякам чи народам вчорашніх Прибалтійських республік, то треба, наголосити, що вони не знають такого. Польський комуніст спочатку був поляком, а відтак — комуністом. Те саме і в Прибалтиці. У нас — навпаки.

О.Гринів слушно пише, що порівняно з часами М.Грушевського теперішні українофоби мають нові «козири» і нові засоби. По-перше, вони наголошують на вимогах глобалізації. Нинішні мерзотні сноби намагаються демонструвати свою вищість перед національною інтелігенцією англломовними запозиченнями, а «крута» суржикомовна шпана «вивищується» брутальною російською лайкою, бо людська гідність у постгекачепістському суспільстві не знає державного захисту. По-друге, українофоби утримують найсильніший засіб впливу — телебачення, а воно пропонує невибагливим споживачам «верок смердючок», «кроликів», «джентельменів», «діканьок», «гусаков» тощо. Навіть в Радянському Союзі не було такого антиукраїнського цинізму. По-третє, романтичні нардепи-патріоти випустили з рук найголовніше: борючись за культуру, вони забули про її фінансово-матеріальне підґрунтя. Як наслідок, закони про деросійщення України залишилися звичайними деклараціями: державні органи, особливо місцеві, використовують усі «діри» в чинному законодавстві, щоби загальмувати деколонізацію в духовній сфері. Невже найвищі посадовці не розуміють, що українська мова в

---

¹ Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів, 2001. — С.14.

Україні, — то найголовніший наріжний камінь існування українського народу як окремої нації. *“Без окремої мови нема самостійного народу — підкреслював Іван Огієнко. — Найголовніший обов’язок кожної держави — всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови як найміцнішої основи для його духовного об’єднання”*¹.

Національна мова консолідує людську спільноту і водночас відокремлює її від сусідів. *“Спільна мова, — пише Лариса Масенко, — є одним з головних факторів, які забезпечують солідарність населення і, відповідно, стабільність держави. Не випадково спілкування, що заходить у глухий кут, визначають фразеологізмом «вони говорять різними мовами». Країна, в якій панують мова і культура колишнього колонізатора, не розвиватиметься як країна незалежна, а розвиватиметься як країна постколоніальна»*.

Панування мови і культури вчорашнього російського колонізатора в Україні підриває основи самого державотворення: по-перше, населення не може вийти з маргінального стану, цебто не піднімається до рівня національної самосвідомості; по-друге, не утверджується переконання в доконечності державного виокремлення нації, цебто нав’язується комплекс провансальства чи, на нашому ґрунті, — малоросійства; по-третє, у такій ситуації триває «війна мов», яка переноситься на всі сфери суспільного життя. Про гармонійне співіснування і взаємодію двох мов говорити недоречно, бо національній консолідації протистоїть роз’єднаність, а стабільності — руїна. Боротьба триватиме аж до остаточної перемоги однієї з мов.

За твердженням Лариси Масенко, тотальна двомовність, або білінгвізм, руйнує основи духовної своєрідності національної спільноти, а в колоніальних (постколоніальних) умовах двомовні, як правило, стають одномовцями і небезпека зникнення рідної мови підневільної нації не залишає сумнівів. *“Домінуюча мова, — попереджає Л.Масенко, — витісняє підкорену прямо пропорційно до обсягу інформації, що подається цими мовами, і обернено пропорційно до структурної диференціації мов, тобто генетично-структурна близькість підкореної мови полегшує домінуючій мові процес поглинання”*. Двомовність, як підтверджує історія, неодмінно переходить у перетворення однієї спільноти (поневоленої) в частину іншої (панівної).

Аналізуючи монографію С.Вовканича “Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея”, О.Гринів підкреслює: людина і нація, нація і слово, слово й інформація, рідне слово і рідна мова — їх доля найбільше тривожить С.Вовканича в час навальної глобалізації, коли народи поділені на бездомні і влаштовані. Щоби утвердитися в ХХІ столітті, Україна повинна реалізувати універсальний світовий принцип соціальної активності: міркуймо глобально, працюймо локально, творімо національно, а це буде корисно для всього людства.

Має рацію Олег Гринів, коли наголошує, що треба відмовитися від плачів за свою долю, бо сльозами не можливо підготувати глини для державного будівництва. Імперському “інтелектуальному антиукраїнізму” маємо протиставити наступальний українізм, послідовну національну позицію в усіх сферах суспільного життя. Ми, українці, зобов’язані стати на захист своїх прав, щоби викоринити українофобію в нашій державі; повинні “*спекатися фатального за наслідками національного самоїдства*” (С.Вовканич); покликані політично об’єднати усіх громадян України на засадах національної ідеї державотворення. Духовно нашу націю єднають образи Тараса Шевченка та Івана Франка.

The article focuses on the book by O.Gryniv “The Excited Ukraine”: the Nation’s Self-Assertion After the People’s Contusion. Unpretentious Notes” (edited in Lviv, 2004) where the problem of contemporary national development in Ukraine is analysed.

Key words: rethinking of a history, minimal political culture, dualization of the Ukrainian people, “malorosyiskiy” ethnographic patriotism, Ukrainian creation of a state, national language, spiritual affiliation.

Отримано: 10.07.2005 р.

УДК 821.161.2-92(049.32)

М.Є.Рожик

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИДАННЯ, ЯКЕ ВИЯВИЛОСЯ ДУЖЕ НА ЧАСІ

У статті йдеться про велику цінність праці В.Лизанчука “Кайдани ще кують” (Львів, 2004), присвячені актуальній темі відносин Росії з Україною. На думку автора, книга прислужиться процесові оновлення України після президентських виборів.

Ключові слова: зросійщення, лінгвоцид, меншовартість, демократичні перетворення, національна консолідація, енергія українства, оновлення України.

Події доленосних президентських виборів 2004 р., перебіг боротьби за демократичне майбутнє України під час помаранчевої революції підтверджують, що в середині країни і за її межами продовжують діяти сили, які сподіваються знову втягнути український народ в орбіту російського імперського домінування, позбавити націю історичних перспектив, поступу, розірвати її і в такий

¹ *Лизанчук Василь.* Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні. — Львів, 2004. — 992 с.

спосіб нав'язати свою волю, накинути оновлене чужоземне ярмо й встановити свій диктат.

Глибинні передумови і рушійні сили цього масштабного політико-ідеологічного, морально-психологічного явища тривалий час досліджує завідувач кафедри радіомовлення і телебачення факультету журналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка, доктор філологічних наук, професор В.В.Лизанчук. Результатом його наукових студій стала публікація об'єктивних фундаментальних праць. У 1995 р. світ побачила монографія “Навічно кайдани кували”, потім збірка публіцистичних статей “Завжди пам'ятай: Ти — Українець!”, а в 2004 р. — “Кайдани ще кують”¹, в якій автор продовжив вивчення складної, гостро актуальної теми відносин Росії з Україною. Ця книжка побачила світ завдяки фінансовій доброчинності патріота України Мусія Штуня (Великобританія). В опублікованій праці В.Лизанчук не збивається на виклад самих подій, оминає не суттєве, дрібне, — натомість зосереджується на аналізі тих фактів, офіційних і неофіційних документів, статистичних даних, живих свідчень сучасників, які дозволяють розкрити спонукальні причини агресивного російщення, денаціоналізації, насадження психології меншовартості і прислужництва. Він докладно осмислює угодовство частини українців, які підривають динаміку державницького духу, національну волю, руйнують націю зсередини.

У восьми розділах опублікованої книги автор роздумує над фактами, подіями й вчинками окремих історичних осіб, діячів сучасності, які створювали колись й намагаються сьогодні перешкоджати демократичним перетворенням і національній консолідації в Україні. Аналіз й оцінки історичних і сучасних реалій дають ключ для розуміння того, що відбувається в духовній і політичній сфері Української держави, звідки береться рушійна сила соціуму, психологічна енергія українства, його дух і порив. Новітні процеси в українсько-російських взаєминах, на думку дослідника, обтяжені, а часто спотворюються не тільки тягарем минулого, але й наполегливими, цілеспрямованими великодержавними інтерпретаціями лужкових, жириновських, гризлових...

“Зросійчити!” — таким був наказ і московських царів, і генсеків підручним та “справжнім” російським патріотам. Цьому підпорядковувалися усі методи боротьби з непокірним українським народом. Незважаючи на політичні кольори, “єдинонеділімську” політику заповідливо здійснювали усі правителі Росії. З особливою люттю застосовувався етно- і лінгвоцид до української етнічної спільноти як в межах імперії, так і поза ними, мовиться в передньому слові академіка Я.Дашкевича до праці В.Лизанчука. Оскільки *“ідеї реалізуються тільки так, як це дозволяє психологія суспільства”*, то саме тому послідовно ламали свідомість українців, руйнували пам'ятки національної української культури, вбивали історичну пам'ять, винищували українську інтелігенцію, а замість неї формували посе-

реднього, сірого, послухного і продажного совка. Жорстоких ударів зазнавала українська наука, особливо її гуманітарна сфера.

“Кожний з нас бачить, відчуває, розуміє, що українське державотворення відбувається за дуже складної суспільно-політичної, морально-економічної, психолого-ідеологічної ситуації”, — нагадує автор книжки. Для того, щоб підірвати національне самоствердження, зовнішні та внутрішні вороги українства використовують найрізноманітніші випробувані й оновлені способи. Президентські вибори 2004 року викрили найбрутальнішу політику втручання у внутрішні справи України північного сусіда. Різного гатунку зайшли політтехнологи, доморошені писаки, марнославні академічні челядники, продажні політичні волоцюги і покидьки були залучені для того, щоб зберегти в Україні послухний Москві прогнилий антинародний режим. Такі псевдомесіанські “собратели”, як Базилюк, Вітренко та інші знову витягнули запліснявілу фальшиву ідеологію слов’янської єдності і стару хворобу “двуязичія”. Звідки пішли ці “новітні” політичні рецепти, де їх історичне коріння і які сили активно їх експлуатують сьогодні, з вражаючою достовірністю й переконливістю розкриває автор у перших розділах монографії “...Од Бога і голос той і ті слова ідуть меж люди” та “...Панувала і я колись на широкім світі”. Він залучає до правдивих оцінок стану українсько-російських стосунків авторитетні висловлювання діячів української і російської культури, письменників і поетів, істориків і політологів. Йдеться про відстоювання права українців на культивування своєї системи духовних цінностей і орієнтирів, прилучення їх до загального цивілізаційного процесу в усіх сферах розвитку й утвердження своєї держави, яка зможе динамічно увійти у світове співтовариство.

... Третє тисячоліття — це вже альтернатива: бути чи не бути українській Україні. Дослідник наголошує, *“щоб не минуло сучасний тип українця, а щоб сучасний українець був здатен формувати майбутнє”*. Це було написано за кілька років до подій помаранчевої революції, яка продемонструвала світу народження новітньої української нації, яка здатна творити своє майбутнє у колі вільних цивілізованих народів. Адже *“як свідчить історія, не може бути шанованою ніким і ніколи жодна з тих у світі націй, яка не поважає сама себе”*, — наголошує автор. Українці цілеспрямовано почали руйнувати морально-психологічні засади, що зумовлювали прояви національного нігілізму, непевність у тому, що народ є володарем своєї долі, своєї держави, творцем повноцінного духовного життя. Міркування автора, які були висловлені у формі логічно обґрунтованих можливих перспектив, стали реальністю. Це доказує його вміння аналізувати складні процеси, науково їх обґрунтовувати чітко побачити взаємозв’язок суспільних матеріальних і духовних реалій і на базі всебічного врахування історичних подій передбачати тенденції сучасного і майбутнього розвитку.

У розділах з промовистими назвами: “Довелось запить з московської чаші московську отруту!”, “Од молдаванина до фінна на

всіх язиках все мовчить...”, “... Той мурує, той руйнує...”, “Кати знущуються над нами, а правда наша п'яна спить” розглядаються ті факти, події, явища історичного минулого України під ігом Російської (царської і більшовицької) імперії, які й сьогодні відлунують у народній свідомості гострим бодем. Досліднику вдалося зібрати величезний масив історичних джерел, в тому числі офіційних документів, які тривалий час були невідомі широкому загалу, навмисне замовчувалися, або ж інтерпретувалися на догоду правлячим верхам. Вони незаперечно засвідчують поглинання владною Москвою свого “молодшого брата”. “Московська отрута” в Україні розливалася зусиллями російських монархів і комуністичних зверхників. Нищення гетьманства, Київської патріархії, зневажання й заборона української мови, освіти, переслідування українських національних діячів, представників культури і красного письменства супроводжувалося потужним брехливим пропагандистським зомбуванням. Дослідник наводить численні фатальні факти, які вказують на те, що російські можновладці незалежно від політичних уподобань вважали вкрай небезпечним навіть пояснення учням шкіл будь-яких понять по-українськи. Духовне ошукування, моральне придушення українства стало системою. Навіть відомий російський письменник М.Горький визнавав, що *“русские писатели удивительные консерваторы в отношении украинцев”*.

Василь Лизанчук переконливо показує політичний механізм встановлення нової ролі для російського народу — ролі “старшого брата”, який має *“почуття революційної національної гордості”*, тоді як інші народи були приречені бути погноєм для новітньої комуністичної імперії. Проаналізовані автором документи владних структур СРСР і ті, які плодилися в партійних верхах колишньої КПРС, розкривають рушійні механізми асиміляції й уярмлення народів, розгортання тотального переслідування усіх за вияви національної свідомості.

Страхітливий голодомор 1932-1933 рр. в Україні, руйнація українського села, масові репресії, інтенсивне російщення, отуплення й оглушення були закорінені в антигуманній брутальній політиці “єдинообразія”, месіанських претензій та інтернаціоналістичних спекуляцій усіх російських правителів. Читач знайде в монографії вичерпну відповідь на питання, як і в ім'я чого здійснювалася така політика, зможе до кінця зрозуміти, чому поборники “великодержавія”, “братства народів”, ініціатори ЄЄП та інших подібних оборудок так наполягають на запровадженні подвійного громадянства, наданні російській мові в Україні державного статусу. До цієї *“плекяди обороніції російської мови”* долучився лідер Соціалістичної партії, народний депутат України Олександр Мороз, який вніс на розгляд парламенту законопроект про надання російській мові статусу офіційної, тобто державної. Як відомо, надання російській мові статусу офіційної

було однією із основних програмних засад Віктора Януковича. На думку, академіка М.Жулинського, ініціатива О.Мороза — це суто політичний хід, спрямований на завоювання симпатій тих, хто на президентських виборах підтримував В.Януковича, і з прицілом на парламентські вибори 2006 р. У монографії переконливо показано, що російській мові в Україні ніхто і ніщо не загрожує. Нині, наприклад, у приватних електронних ЗМІ 90-95% передач ведуть російською мовою. На 100 росіян в Україні видається 54 російськомовні газети, а на 100 українців — лише 7 українськомовних. В останні роки на ринку України припадає на одну людину 47 книжок російською мовою і лише одна — українською. Отже, говорити про пониження російської мови в Україні — абсурд. Жоден з тих, хто у листопаді-грудні минулого року мерз на Хрещатику й Майдані Незалежності, не відчував мовного дискомфорту. Майдан переконливо довів, що в Україні не існує проблеми спілкування. Майдан, можливо, був єдиним місцем в Україні, де ефективно працювали чинні мовні статті Конституції. Богдан Червак зазначає, що “мовну ініціативу” О.Мороза можна розцінювати як провокацію, спрямовану проти В.Ющенка. Усім зрозуміло, що так зване мовне питання у частині надання російській мові статусу офіційної = державної не належить до пріоритетних, а його педалювання лише загострить і так складну суспільно-політичну ситуацію в Україні. Якщо ж парламент підтримає законопроект О.Мороза, то в Україні, зважаючи на існуючий стан, запанує одна державна мова — російська.

Українські “вірні лєнінці” разом з російськими шовіністами від жириновських до гризлових, які демонструють стурбованість становищем російськомовного населення в Україні, чомусь забувають про таке населення в багатьох інших країнах, яке живе нормально без захисту Москви. Ситуація вимагає від українців глибоко вивчити трагічні уроки історії, щоб викрити прагнення доморощеного політичного хама поєднатися з чужим, а також зрозуміти, чому офіційна Росія шукає в Україні рецидивістів для досягнення своїх цілей. Дослідження В.Лизанчука якраз цьому сприяє. У розділі “Один на другого кують кайдани в серці” автор розкриває облудну політику московських “благодійників” стосовно нівеляції й уярмлення українського народу, розхитування національної єдності та ідентичності. Документальна база монографії дає можливість читачеві самому робити відповідні висновки, об’єктивно оцінювати реалії комуністичного тоталітаризму і зрозуміти сучасних “ощасливлювачів” України, які не бачать вільної України без патронату Москви. “Обґрунтування” цього постулату є одним з потужних блюзнірських антиукраїнських чинників захисту режиму Л.Кучми.

Слід погодитись з думкою В.Лизанчука, що *“кількість недругів, які хочуть накинути Україні кайдани, не зменшилася”*. Разом з тим

підтримую сподівання автора, що опублікована науково-публіцистична праця “допоможе читачеві глибше пізнати своє національне “Я”... Якщо та чи інша держава чи нація не виховує патріотів, вона не має майбутнього”.

Безперечно, монографія “Кайдани ще кують” викличе різну реакцію читачів. Одне незаперечне — вона глибока за змістом, корисна для читачів усіх вікових верств, бо об’єктивна. Своєю правдивістю значно розширює горизонти розуміння важких проблем українсько-російських відносин. Книжка на часі, вселяє оптимізм і, безперечно, прислужиться процесові оновлення України після президентських виборів.

The article states the value of the book by V.Lyzanchuk “Fetters Are Still Being Made” (edited in Lviv, 2004), which concerns the problem of relations between Ukraine and Russia. In the author’s opinion the book will help the process of Ukraine’s renewal after the presidential election.

Key words: russification, “lingvocide”, smaller cost, democratic transformations, national consolidation, energy of the Ukrainian people, updating of Ukraine.

Отримано: 10.07.2005 р.

УДК 37 (09) (477) (075.8)

А.І.Шинкарюк

Кам’янець-Подільський державний університет

**ПОГЛЯДИ І.ОГІЄНКА НА ІКОНОПОЧИТАННЯ
ТА МИСТЕЦТВО ІКОНОПИСУ
(за матеріалами монографії “Іконоборство”)**

В статті розкриті погляди І.Огієнка на іконопочитання та мистецтво іконопису, висловлені ним в історико-догматичній монографії “Іконоборство”.

Ключові слова: ікона, іконопочитання, мистецтво іконопису.

Історико-догматичну монографію “Іконоборство” митрополит Іларіон підготував у Канаді, і вона була видана в 1954 році Українською Греко-Православною Церквою у Вінніпезі. В ній він насамперед аналізує добу іконоборства, яке розгорілося у VIII-IX століттях. Проте, як вчений-енциклопедист, Іван Огієнко викладає і своє бачення іконописного мистецтва, а як духовна особа та українець, і свої погляди на вплив Ікони на духовне життя людини. Він пише: “*Ми живемо на еміграції, серед чужого оточення, і щоб нам не виродитися, треба конче дотримуватися всього свого,*

що нам дала наша Православна Церква і історія. А серед цього найбільша наша святиня, відповідна українському духові, то наші чесні Ікони” [3, с.14].

Беззаперечною перевагою зазначеної праці є те, що в ній не тільки подаються закономірності становлення і розвитку іконопочитання з часів, коли в Єгипті ще за 3000 літ до Христа отримав широке розповсюдження звичай виготовляти так звані похоронні портрети і занесення цього звичаю до греків та римлян і так далі у хронологічному порядку, але й з позицій принципу історизму здійснюється аналітичний розгляд описуваних фактів. Автор пише, що *“Ці похоронні ікони робилися звичайно чи зараз, чи по смерті. І Греція (Візантія) дала їй свою назву цим портретам: eikōn (читається ікон), наше ікона (чи Образ), перше значення якого — всякий портрет, пізніше — портрет тільки Святого, цебто Ікона”* [3, с.21].

Залучення історичного матеріалу для теоретичного аналізу дозволяє зрозуміти, як змінилось сприймання цих портретів у перших християн, які застосували їх тільки до Святих. Більш того, митрополит Іларіон зазначає: *“Але погляд на Ікони в Християнстві цілком змінився. Для поганина ікона була правдивим богом, фетишем, і він вклонявся їй, як своєму богові. У поган не було різниці між образом і первообразом, а тому їх поклоніння образом було ідолопоклонством.*

І зовсім інше для християнина: Ікона — це йому тільки символ Первообразу, намальованому на ній, і християнин вклоняється не дереву, не малюнкові, а тільки тому, хто на іконі намальований, цебто Первообразу” [3, с.23].

Вже в першій дуже поважній обороні іконопочитання, висловленій у формі Канону Шостим (Трульським) Вселенським собором, який відбувся 692-го року, вказується, як писати Ікону Спасителя, щоб Совершенно представлялася очам усім мистецтвом. Ось це затвердження іконопочитання, яке наводить Митрополит Іларіон: *“На деяких чесних Іконах зображується агнець, на якого перстом (пальцем) показує Предтеча, і цей Агнець прийнятий як благодать, який через Закон показує нам Істинного Агнця, Христа, Бога нашого. Почитаючи давні Образи (сіні), що передані церкві, ми ставимо наперед Благодать і Істину, як виконання Закону. Тому, щоб Совершенно представлялося очам усім мистецтвом, наказуємо відтепер Образ Агнця, що бере гріхи світу, Христа Бога нашого, на Іконах малювати за людською природою, замість давнього Агнця, щоб, бачачи смирення Бога Слова, ми приводилися до згадування життя його в тілі, Його страждання й спасаючої смерті, і таким чином виконаного викуплення світу”* [3, с.123]. І децю далі: *“І взагалі треба підкреслити, що іконопочитання має в собі чисто христологічну основу, а саме — Тайну Боговтілення. З неї воно повстало”* [3, с.123].

І.Огієнко тонко відчував вплив Ікони на емоційний стан і почуття людини під час молитви, які за допомогою Образу асимілюються, інтенсифікуються, зростають. Він пише, що *“На VII Вс. Собо-*

рі в виясненнях читали: *“Ікона подібна до первообразу не істотою, а тільки нагадуванням і положенням намальованих членів. Мистець, малюючи портрета якоїсь людини, не намагається намалювати душу”* (Д.223). Звичайно, добрий мистець тепер *пильнує й душу віддати в тілі людини*” [3, с.142]. Тобто автор підкреслює необхідність за допомогою мистецтва викликати естетичні почуття — емоційні стани, які виникають під час естетичного сприймання Ікон. Можна стверджувати, що естетичні почуття являють собою специфічне переживання, яке викликається цим сприйманням і виступає як почуття піднесеного, трагічного, прекрасного! Безумовно, що головним джерелом цих емоційних станів митрополит Іларіон вважав те, що з теологічної точки зору релігія пов’язана з одвічним внутрішнім почуттям людини, яке відображає її зв’язок з певним духовним початком.

Розглядаючи підстави для Догмату іконопочитання, І.Огієнко наводить думку, висловлену в передостанній постанові VII-го Вселенського собору (787-го року): *“...Ікони ми почитаємо й почитально поклоняємось їм, а саме, — Ікони Спасителя, Божої Матері й усіх Святих, щоб при допомозі мистецьких малювань можна було приходити до спомину й нагадування про Первообраз (цебто про самих намальованих і їх чесноти), і стати спільниками певного освячення”* [3, с.159]. А також митрополит Іларіон наводить і його повний текст, який починається так: *“Ми недоторканно бережемо всі церковні Передання, установлені для нас писемно або й не писемно, а від них одне, — це іконного мистецтва малювання, яке зідне з оповіданням Євангельської науки, і служить на підтвердження істинного, а не подуманого Втілення Бога слова, і до подібної користі”* [3, с.160].

Релігія, як одна з форм суспільної свідомості, характеризується єдністю світогляду, почуттів і культу (обрядових дій), невід’ємною частиною яких є Ікона. *“Подібно зображенню Чесного Хреста й Живостворяючого Хреста, містити в Святих Божих Церквах, на Священному Посуді й Одежі, на стінах і дошках, в домах і на дорогах чесні й святі Ікони, написані фарбами, чи з дрібного каменя (цебто мозаїчні), чи із іншого придатного на те матеріалу зроблені...”* [3, с.160]. Отже, мистецтво, яке є формою відображення суспільного буття, пов’язане з іншими явищами духовного життя суспільства і насамперед з життям Церкви.

Водночас, митрополит Іларіон підкреслює, що тільки, *“... освячення таємно змінює цілу природу картини чи портрета, — воно робить її Іконою. Поклонятися можна тільки освяченій Іконі, — неосвячена вона тільки звичайний портрет. Освячується Ікона “Благодаттю Пресвятого Духа, окропленням освяченою водою”. Таким чином, Освячення портрета — це церковне ототожнення образа з Первообразом, перетворення портрета на Ікону.*

У нашій Українській Православній Церкві Ікона освячується після молитов, окропленням освяченою водою. А в Церкві Грецькій — через помазання Св. Миром, при чому Ікона позостається в церкві на

40 день, і тільки по цьому віддається власникові. Освячення Ікон є і в католицькому Ритуалі” [3, с.165].

Мистецтво як специфічна форма суспільної свідомості і людської діяльності являє собою відображення дійсності в художніх образах, які полегшують сприймання. І.Огієнко зазначає, що “Святі Отці й великі Учителі Церкви завжди підкреслюють у своїх творах духовну користь від Ікон, особливо для неграмотних, бо ікони заступають їм книги. Так, св. Григорій Ниський, IVв., молодший брат св. Василя Великого, писав про малюнок жертвоприношення Ісаака Авраамом: “Я часто бачив малюнок цього страждання, і ніколи не проходив повз нього без сліз, так виразно малює цю історію мистецтво” [3, с.166]. І дещо далі: “Прослухавши оповідання Григорія Ниського, один з Отців VII Вc. Собору сказав: “Св. Отець часто читав цю історію Авраама, і певне не плакав, але коли побачив мистецький малюнок її, то заплакав” [3, с.166].

Твори мистецтва, матеріалізуючи в образах естетичні почуття, виступають дієвими засобами не тільки пояснення питань віри, але й емоціонального виховання, вони дійсно є джерелами радості та натхнення. “На VII Вc. Соборі читали багато найрізніших свідчень св. Отців Церкви, і почуте переконувало всіх, що Ікони мають велике значення для виховання людського духу” [3, с.168].

Розмірковуючи над чудотворними іконами, І.Огієнко зазначає: “Власне кожна Ікона через Освячення стає чудотворною, бо стає святою. Кожен християнський народ має свої чудотворні Ікони, є їх немало і в Україні, і то Ікон стародавніх, які традиція відносить ще до часу Володимира Святого, до X-го віку. Деякі з цих Ікон перейшли в Москву, деякі в Польщу, і найстарішою Іконою Божої Матері позсталася натепер Ікона Холмської Божої Матері” [3, с.169].

Як відомо, психологія мистецтва вивчає закономірності процесу сприймання та розуміння людьми творів мистецтва і в ній доведено, що на цей процес впливає сама структура художнього твору. “З найдавнішого часу встановилася традиційна метода малювати Святих. Вони малюються з поважним обличчям, в поважній поставі, гарній одежі. Над головою святих малюється т.зв. німб чи авлеоля, — сяйво довкола голови, що з найдавнішого часу визначає святість.

З бігом часу за кожним Святим усталилася певна форма, як його малювати... У середні віки на Сході появилися т.зв. “Подлинники”, — рукописні підручники, як малювати святих, — вони відомі вже з XVI-го віку. Такі підручники іконописання в Україні звалися ще Ермініями” [3, с.173-174].

І.Огієнко був глибоко переконаний, що духовний світ можна передати релігійним мистецтвом і що іконопочитання освятило мистецтво на службі у Церкві. Він нагадує, що сам Бог у Старому заповіті освятив мистецтво, наказавши Веселілу приготувати прикраси для Скинії [1]. Митрополит Іларіон сумує, що за час іконоборства понижено силу-силенну неоцінених мистецьких Ікон та попалено стоси давніх книжок, в яких згадувалось про Ікони [3, с.219].

І як українець І.Огієнко пише: “Увесь український народ — з — первовіку іконопочитателі, а до сучасних іконоборців належить тільки небагато тих, що покинули свою прабатьківську довговікову Віру Православну і вклоняються богам чужим” [3, с.14]. Українська Православна Церква завжди підтримувала духовність українського народу [2].

Праця митрополита Іларіона “Іконоборство” є важливою ланкою творчої спадщини вченого-енциклопедиста, а розкриті в ній погляди на іконопочитання та мистецтво іконопису можуть бути залучені для виховання національно свідомої особистості та розбудови сучасного духовного життя в Україні.

Список використаних джерел:

1. *Біблія* або книга Святого Письма старого й нового заповіту (Пер. д-ра І.Огієнка (Митр. Іларіон). — Лондон: Британське Біблійне товариство, 1954. — 1523 с.
2. *Грушевський М.С.* Духовна Україна: Зб. тв. — К.: Либідь, 1994. — 556 с.
3. *Іларіон.* Іконоборство (Історико-догматична монографія). Вінніпег: Видання Української греко-православної церкви в Канаді, 1954. — 239 с.

The article depicts I.Ohiyenko's views on worshiping icons and the art of icon-painting, which were expressed in his historical and dogmatic monograph “Iconfighting” (“Iconoborstvo”).

Key words: icon, to worship icons, the art of icon-painting.

Отримано: 3.10.2005 р.

ДО СТВОРЕННЯ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 821.161.2.09

Я.О.Поліщук

Ягеллонський університет, м. Краків, Польща

СЕМІНАР ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА ТА ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті з'ясовуються методологічні та організаційні засади семінару професора В.М.Перетца. Цей семінар перетворився в найвидатнішу в дореволюційній Україні наукову школу філологічного напрямку. Наукові інтереси та принципи професора Івана Огієнка склалися під впливом школи В.М.Перетца.

Ключові слова: семінар, наукова школа, філологічний метод, джерелознавство, літературознавство, наукова діяльність, національна ідея.

В історії української філологічної науки особливе місце займає діяльність семінару професора В.М.Перетца при Київському університеті св. Володимира. Керований талановитим і досвідченим ученим, підтримуваний ініціативою молодих кадрів, авторитетний у тогочасному академічному середовищі, цей семінар перетворився у справжню наукову школу, що дала науці немало яскравих імен. Найважливішим наслідком діяльності семінару (1907-1914) було виховання нового покоління вчених, котре в наступних десятиліттях репрезентувало обличчя української науки й залишило в ній багато вартісних та ґрунтовних праць. Серед найбільш видатних учнів В.М.Перетца – професор Іван Огієнко (пізніше – митрополит Іларіон), котрий, перейнявши кращі традиції семінару, розвинув їх у своїй багатоаспектній науковій творчості. Проте якщо до 1920-х років про І.Огієнка згадували в числі найкращих вихованців семінару [10, с.45-47], то пізніше на це ім'я було накладено табу. Між іншим, і в сучасних дослідженнях його постаті не приділяють належної уваги. Так, у відомій монографії проф. М.К.Наєнка з історії українського літературознавства ХХ століття, хоча чимало місця присвячено

семінарові В.Перетца [4, с.145-152], названо серед найталановитіших його учнів Л.Білецького та Д.Чижевського, тоді як ім'я І.Огієнка не згадується [4, с.150].

Семинар постав у знаменні часи першої російської революції, яка забезпечила українському рухові часткову відміну цензури. Хоч якими невпевненими й непослідовними були ці реформи, вони все ж обудили українське суспільство, зокрема спонукали університетську молодь до активної праці для України, причому відкривали нові перспективи такої праці. Молоді наукові кадри усвідомлювати, що не можна задовольнитися лише культурними аспектами, вони ставили перед собою й політичні завдання [3, с.80]. Молодий І.І.Огієнко, маючи великі здібності до наукової праці, від самого початку не обмежувався лише нею, але прагнув прилучитися до утвердження політичних інтересів свого народу. Така принципова позиція, що виявилася ще в часі його участі в філологічному семінарі, назавжди залишилася переконанням Огієнка.

Спробуємо, однак, представити тут методологічні та організаційні засади семінару В.М.Перетца, що послужили доброю професійною та світоглядною школою молодому Іванову Огієнку, вплив якої позначився не тільки в роках молодості, але й визначив характер цілої наукової діяльності ученого. З одного боку, ці засади безпосередньо були пов'язані з особою та поглядами засновника й керівника семінару проф. Перетца [6; 7; 8]. З іншого ж, сам професор неодноразово підкреслював, що очікує від своїх учнів творчої ініціативи й відкритий дію діалогу, а це означало, що науковий поступ семінару немалою мірою завдячує також молодим кадрам, які на різних етапах включалися в його роботу [5].

Професор-керівник визначив (з огляду на ситуацію) конкретні завдання семінару, що були пов'язані з науковою проблематикою України, її минувшини, культурної традиції. Зосередженість на проблемах локального характеру виявилася також добрим засобом, аби зацікавити наукову молодь Україною та її самобутньою культурою, спонукати до пізнання культурної традиції тоді зневажаного колоніального народу. Так, літературні тексти для дослідження вибиралися переважно з огляду на те, що були колись написані на Україні чи зберігалися у місцевих фондосховищах.

Хоча сам В.Перетц, будучи вихованцем столичного Петербурзького університету, засвоїв ідеї провідних російських учених О.Веселовського та О.Соболевського та прагнув їх розвивати у своїй творчій практиці, проте умови праці в Київському університеті не були найсприятливішими в цьому сенсі. Чиновницько-адміністративний нагляд і наукова цензура маргіналізували самовідданий науковий пошук В.Перетца та його учнів, змушували відмовлятися від теоретичних претензій, зате дослідницьку працю добре обґрунтовувати потребою дослідження місцевих архівів та фондосховищ [11, с.28].

¹ З лат. — неодмінна умова.

Умови переслідування були особливо гострими після революції 1905 року, коли семінар перервав роботу.

Формулюючи завдання новопосталої філологічної школи, В.Перетц наголошував, що семінар покликаний виробити основи професійного вміння інтерпретувати тексти в рамках університетської програми з філологічних дисциплін. Звичайно, це був лише мінімум, *condito sine qua non*¹, оскільки найбільш талановиті студенти ставали самостійними ученими, розвивали здобуті в семінарі знання на відповідальному й професійному рівні.

Варто зауважити, що дослідження давніх текстів було вдалим тактичним ходом, аби уникнути цензурних заборон, оскільки ставлення до української літератури з боку російської влади було однозначно негативним, навіть після формальної відміни цензури в 1905 році. Проте твори давньої літератури цікавили майже винятково фахівців; і з погляду важкої книжної мови, і з погляду давно знеактуалізованих ідей вони не могли викликати якихось серйозних претензій влади. Таким чином, заняття медієвістикою з усіма специфічними її рисами (труднощі у відчитуванні та ідентифікації давніх рукописів і стародруків) стало своєрідною конспіративною практикою для семінару, що забезпечила його успішну діяльність в цілком несприятливих умовах революції, переслідувань, нерозумних заборон влади та суспільного антагонізму.

Слід відзначити професійний бік зосередженості семінаристів В.Перетца на давніх текстах, що виявився в застосуванні формальної методики аналізу. Нерідко сам матеріал спонукав до такого підходу. Скажімо, в барокових творах XVII-XVIII століть форма ставала автономною, а формальна досконалість цінувалася понад усе. Сам Перетц дуже активно цікавився такою творчістю, ще з часів своїх університетських студій у Петербурзі, коли вперше виявив *“інтерес до вивчення України, особливо давньої української літератури та штукарської віршованої поезії”* [10, с.9]. Зрозуміла річ, він, росіянин, зумів зацікавити бароковим мистецтвом і багатьох своїх вихованців, що походили переважно з України та відчували природні патріотичні почуття.

У роботі київського філологічного семінару панівним виявився *філологічний* метод, основу якого проф. В.Перетц вбачав у ретельному вивченні першоджерел. Він вважав, що сумарні результати такої чорнової роботи мають стати підвалиною для майбутніх досліджень, спроможних осягнути вищу мету [11]. Ішлося, загалом кажучи, не про стратегію інтерпретації текстів (таке завдання В.Перетц вважав справою майбутнього), а про стратегію їх описування та каталогізування. Філологічний метод включав, щоправда, окремі аспекти формального аналізу, що пізніше вплинули на науковий світогляд як самого керівника семінару, так і його найбільш талановитих учнів. Однак найбільше уваги керівник приділяв добротній фаховій

підготовці семінаристів: *“Пусть специально-филологические работы дают иногда очень скромные, даже незначительные выводы; но эти выводы сравнительно точны, на них могут опереться последующие научные работники”* [11, с.7].

Однак зі спогадів семінаристів довідуємося, що метод професора містив конструктивні засади різного роду знань, які він поєднував, щоб навчити молодих дослідників працювати самостійно: *“Приступающему к научной работе предлагалось начинать ее с изучения общих вопросов истории и теории литературы (Paul, Brunetier, Потебня, Веселовский и др.), приемов научного анализа и синтеза у различных ученых (академики Буслаев, Шахматов, Истрин, Соболевский и др.), приемов научно-критических изданий памятников литературы и языка”* [10, с.28].

Серед виконаних у семінарі наукових робіт абсолютно переважають ті, що присвячені історії літератури та мови. Рідко трапляються такі, що торкалися методологічної проблематики літературознавства. У звіті за перше п'ятиріччя діяльності гуртка наводиться кількість прочитаних доповідей — 176, у 31 з них порушувалися питання методології науки [11, с.12]. Переважна більшість, а саме понад 130 відчитів, присвячувалася питанням історії літератури. Однак нам вдалося виявити лише кілька рефератів про методологію літературознавства: про завдання історії літератури, за Теном і Веселовським (І.Часовников, 1907), критику міфологічної школи та теорії запозижень мови (М.Чистяков, 1908), погляди Гумбольдта і Вундта на походження мови (О.Імшенецька, 1909) та погляди Потебні на завдання літературної критики (Є.Тимченко, 1909) [11, с.20-25]. Прикметно, що методологічні проблеми оцінювалися з плюралістичних позицій, не було накидання певних методик керівником. Важливо також, що найпильніший погляд був звернений на вітчизняну філологічну традицію, зокрема на вчення О.Потебні. Це сприяло зверненню до потєбніанського досвіду наступних поколінь українських учених та й, певною мірою, заважило на визнанні поглядів О.Потебні найбільш плідним національним методом у літературознавстві, що переконливо засвідчили праці учасника семінару Л.Білецького [1, с.29], а також пізніші М.Гнатишака [2, с.16] та І. Фізера [13, с.171].

Методологічний пошук та апробація новітніх методик не були, проте, сильною стороною діяльності семінару В.Перетца. Високі якісні показники семінару торкалися головню майстерності роботи з художніми текстами, відчитування та інтерпретування їх. Давалася взнаки певна університетська відстороненість від життя та його вимог. Черпаючи матеріал своїх праць здебільшого із забутої та мертвої давньої літератури, молоді учені все ж нечасто стикалися із явищами сучасного письменства. Це, до речі, пояснює, що в пізнішій кар'єрі вони рідко вдавалися до літературної критики, але з більшим інтересом заглиблювалися в далеку історію. Стосується сказане й І.Огієнка, який відчував потяг до історії, але нечасто брався за оцінки сучасної літерату-

ри, а якщо й брався, то це давалося йому не без труднощів (див., наприклад, критичний відгук на поезію Б.І.Антонича [9, с.9]).

Звичайно, погляди самого проф. В.Перетця із бігом часу також зазнали еволюції, а в його працях з'явилися прикметні зауваження про пріоритетну увагу до аспектів форми твору (це передусім стосується праць, що з'явилися протягом 1914-1920-х років [5; 6; 7; 8]). Такі ідеї викликали живу реакцію в колі російських символістів, котрі посилалися на досвід Перетця як на підтвердження істинності формального методу. Це було тим більше важливо, що учений, здається, першим серед тогочасних університетських авторитетів виразно заявив про визнання формального підходу до аналізу літератури. Тому-то в огляді славістичних досліджень у Росії Р.Якобсона та П.Богатирьова проф. В.Перетця названо серед безумовних лідерів [15, с.29].

В.Перетц, визнаючи потребу дослідження художньої форми та націлюючи на це своїх учнів, загалом лишався в рамках традиційної теорії. Його погляди на літературу визначалися засадами культурно-історичної та філологічної шкіл, окремі положення яких було змодернізовано в дусі доби [10, с.28]. Про це свідчить хоча би той принциповий момент, що вивчення літератури керівник київського семінару не уявляв поза рамками історії та культури [5, с.118, 207-209].

Перетцівський семінар, безумовно, виконав настанову, яку любив підкреслювати сам Учитель, тобто дав цілому ґрону молодих здібних філологів професійній інструментарій дослідження художньої літератури. Протягом 1907-1914 років у семінарі брала участь 71 особа, було прочитано 176 доповідей, було проведено 8 наукових екскурсій з можливістю роботи семінаристів у найцінніших бібліотечних та архівних фондах Києва, Петербурга, Вільна, Москви, Катеринослава, Житомира [11]. Усе це забезпечило величезний фаховий досвід, який придався кожному з випускників семінару в самостійній праці.

Багато важив для вчених-початківців особистий приклад і авторитет керівника семінару. Вже згадувалося, що це була високоосвічена, ерудована, культурна людина, яка вміла працювати з молоддю творчо й делікатно. Не випадково випускники семінару завжди з особливою симпатією згадували свого професора. Він умів поєднувати високу вимогливість із доброзичливістю та щирістю. Усе це створювало ту неповторну атмосферу, яка сприяла професійному вишколу молодих кадрів:

“Член Семинария, занявшийся самостоятельной работой, потом невольно и неизбежно попадал в орбиту технических принципов школы и под обаяние личного примера его руководителя. Суровый эмпиризм, требование эрудиции, строгости метода, возможной полноты материала, доказательности положений и отчетливости задач работы, ее изложения и выводов, — вот те внутренние принципы, которые прививались работникам Семинария” [10, с.29].

Іван Огієнко був у числі засновників семінару. Від самого початку він виявився не тільки одним з перших, але й дуже актив-

ним, старанним, справді перейнятим науковими інтересами. Огієнко належав до найближчих співробітників професора Перетца, мав у його очах велику повагу та авторитет. Він був присутній на перших організаційних зборах семінару 1904 року, що відбувалися на квартирі професора В.Перетца, разом з С.Шевченком, О.Грузинським, О.Соболевим, М.Соколовським, М.Масловим [11, с.8]. 1906 року І.Огієнко виступає у щойно відновленому семінарі з доповіддю [11, с.9], а небавом стає одним із перших професорських стипендіатів [11, с.11]. У нелегкі роки після поразки революції 1905 року він переконано стоїть в обороні політичних прав українців, співпрацюючи з Науковим товариством імені Т.Шевченка та його головою проф. Михайлом Грушевським, іншими українськими організаціями, які тоді представляли поневолену націю та її духовні запити [3, с.102].

Наукові зацівлення молодого І.Огієнка засвідчують його виступи під час засідань семінару. У бібліографічному зведенні названо два такі виступи: про драми Дмитра Ростовського та твори Йоанікія Галятівського [10, с.31]. На тлі інших доповідей, що відображали теми з російської словесності, впадає в очі, що Огієнко цілеспрямовано зайнявся давньоукраїнською літературою. Його увагу привернула доба українського бароко, на той час мало досліджена. Для молодого вченого барокова література давала блискучі приклади багатства та своєрідності української книжної культури. До речі, лише через кілька десятиліть ця епоха була наново відкрита та здобула високу оцінку в працях Дмитра Чижевського [14, с.337-340].

Якщо оцінювати ранні праці Івана Огієнка в контексті його пізнішої кар'єри, то випадає зауважити, що саме вони означили традиційне коло наукових інтересів, якому вчений залишався вірним протягом свого життя. І в працях 1920-30-х років, що видавалися у Варшаві та присвячувалися проблемам староукраїнської мови, історії українського друкарства тощо, і в студіях повоєнного періоду І.І.Огієнко розвивав та поглиблював ідеї, висловлені в ранніх виступах. "Героями" його монографічних досліджень нерідко були світочі доби бароко, які справді відповідали Огієнковому ідеалу людини-християнина, людини-патріота, мудреця, пророка. Це ціла галерея величних постатей української історії, як-от Петро Могила, Арсеній Мацієвич, Дмитро Туптало (Ростовський), Лазар Баранович, Паїсій Величковський, Григорій Сковорода тощо.

У пам'ятній книзі, укладеній учнями В.М.Перетца та виданій у 1929 році в Ленінграді, Іван Огієнко вже представлений як відомий учений, фахівець з української мови та історії української літератури, професор Варшавського університету. Тут же наводиться чималий список його друкованих праць [10, с.45-47]. У гроні вихованців київського семінару він лишався одним з найбільш авторитетних, хоча й працював поза Батьківщиною, в еміграції.

Наукова діяльність І.І.Огієнка (митрополита Іларіона) стала гідним продовженням засновків та ідей, сприйнятих у семінарі В.М.Перетца. У працях проф. І.Огієнка виявляється філологічний метод

у його найкращих виявах. З одного боку, це виявляється в докладності фактів та обставин, ретельній студії текстів, скрупульозності, що доводить добрий філологічний вишкіл, уміння зосереджуватися на феномені тексту в його безпосередньому значенні. З іншого боку, зріла філологічна культура поєднується у працях І.І.Огієнка з широким культурно-історичним контекстом, який необхідний для того, аби вказати місце аналізованих явищ у культурній історії України.

У свого київського Вчителя Огієнко перейняв також цілковиту відданість науці, свідомість певної місії вченого. Ці високі критерії доводить його виняткове вміння працювати, долати важкі проблеми, знаходити оптимальні шляхи наукового поступу. Так, в уже зрілому віці І.І.Огієнко уклав для своїх вихованців у Канаді інструкцію “Методологія наукової праці”, де сформулював вироблені й перевірені його багатим досвідом найважливіші принципи [12, с.308].

Разом із тим Іван Огієнко виявляв чіткі національні переконання, які впливали на вибір матеріалу наукових студій, а ще більше — на оцінки того матеріалу. В його працях дуже виразно простежується національна ідея, а також ідея тягlosti розвитку української культури — від праслов'янської спільноти до Київської Русі, від Русі до старожитньої України з велетнями її духу XVII-XVIII століть. Уже перша велика синтетична розвідка з історії української духовності, що постанала внаслідок викладання в Київському університеті, чітко проартикулювала цю ідею. Переконаючи свого читача, Огієнко однозначно підкреслював, що Україна з її багатою героїчною минувиною не є пересічною провінцією тогочасної Росії, а сам автор викладає історію “*культури оригінальної, своєрідної*”. Це переконання І.Огієнка утвердилося під час ретельного опрацювання джерел старокіївської літератури, зокрема періоду бароко, джерел, що засвідчували не тільки літературну традицію, а й виразні світоглядні та національні засади. Отже, молодий учений реалізував у своїй творчості переконливі погляди на своєрідність української духовності та неповторний історичний шлях розвитку українства. Він представляв “*культуру нашого народу як нації, ... ту культуру, до якої він дійшов довгим шляхом*” [16, с.55].

Список використаних джерел:

1. *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики / Упор., автор передм. та прим. М.Ільницький. — К.: Либідь, 1998. — 408 с.
2. *Гнатишак М.* Історія української літератури / Упор. О.Горбач. [Репринт із вид.: Прага, 1941]. — Мюнхен, 1994.
3. *Михутина І.В.* Украинский вопрос в России (конец XIX — начало XX века. — М.: Б.в., 2003. — 288 с.
4. *Наєнко М.* Українське літературознавство. Школи. Напрями. Тенденції. — К.: ВП «Академія», 1997. — 320 с.
5. *Перетц В.Н.* Из лекций по методологии истории русской литературы. — К., 1914.
6. *Перетц В.Н.* К вопросу об основаниях научной литературной критики // Ученые записки Самарского университета. Вып. 2. — Самара, 1919. — С.43-63.

7. *Перетц В.Н.* О культурной истории к исторической поэтике // Памяти акад. А.М.Веселовского... — Петроград, 1921. — С.35-42.
8. *Перетц В.Н.* Краткий очерк методологии русской литературы. Пособие и справочник для преподавателей... — Петроград: Academia, 1922. — 163 с.
9. *Огієнко І.* Соняшний поет Б.-І.Антонич. Характеристика поетичної творчості // Наша культура (Варшава). — 1936. — Кн. 3. — С.214-220.
10. *Семинарий* русской филологии акад. В.Н.Перетца. Участники Семинария — своему руководителю. — Ленинград, 1929. — 58 с.
11. *Семинарий* русской филологии при императорском университете св. Владимира под руководством проф. В.Н.Перетца. Первое пятилетие. — К., 1912. — 64 с.
12. *Сохацька Євгенія.* Иван Огієнко про методологію наукової праці // Сохацька Євгенія. На варті українства. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. — С.307-312.
13. *Фізер І.* Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Мета-критичне дослідження / Авториз. переклад В.Брюховецького. — К.: Обереги, 1996. — 192 с.
14. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури. — К.: Обереги, 2003. — 576 с. (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії; Т.4).
15. *Якобсон Р., Богатырев П.* Славянская филология в России за годы войны и революции. — Б.м.: ОПОЯЗ, 1923. — 64 с.
16. *Огієнко Іван (митрополит Іларіон).* Українська культура. — К.: Наша культура, 2002. — 342 с.

This article considers the methodological and organization principles of prof. V.M.Peretc's seminar. This seminar turned into the most famous scientific school of philological tendency in pre-revolutionary Ukraine. Scientific interests and principles of prof. Ivan Ohiyenko were formed under the influence of Peretc's school.

Key words: seminar, scientific school, philological method, source study, study of literature, scientific activity, national idea.

УДК 001(477)(092):070 “1918-1919”

О.М.Завальнюк

Кам'янець-Подільський державний університет

БІОГРАФІЯ ІВАНА ОГІЄНКА ЗА УКРАЇНСЬКИМИ ЧАСОПИСАМИ 1918-1919 РОКІВ

Розглядаються біографічні матеріали І.І.Огієнка, вміщені в українських часописах 1918-1919 рр., зроблено припущення щодо їх походження.

Ключові слова: Великий Українець, свідоме українство, неточності, перекручення, періодична преса, інформаційна цінність.

Ім'я І.І.Огієнка (1882-1972), великого українця, освітянина, науковця, державотворця, церковного і громадського діяча, вже давно належить вітчизняній історії. Його життя і діяльність є

яскравим прикладом самовідданого служіння українській справі, викликає справедливий інтерес з боку свідомого українства, молоді, різних політичних структур.

З початку 90-х років минулого століття в колах українських науковців було зроблено перші важливі кроки, спрямовані на дослідження різних сторін біографії І.І.Огієнка. У зв'язку з цим ті чи інші питання підняли А.О.Копилов, Є.І.Сохацька, І.І.Тюрменко, М.С.Тимошик, В.П.Ляхоцький, В.С.Лозовий, З.Тіменик, А.А.Марушкевич, А.М.Колодний, М.І.Кирюшко, Р.Трачук, В.Плисюк, О.Козловська, Л.О.Филипович, В.О.Пашенко, О.Ф.Головко, В.Г.Притуляк, О.Климчук, Л.В.Баженов, Т.І.Колотило, Л.В.Третьяк та інші¹. Роботи згаданих авторів ще потребують серйозного історіографічного аналізу, однак, поза сумнівом, вони стали етапом у розгортанні новітнього огієнкознавства. Найбільшим його досягненням слід вважати ґрунтовні монографії І.І.Тюрменко², В.П.Ляхоцького³, М.С.Тимошика⁴.

Проте, незважаючи на зазначені успіхи, у науковій літературі, на жаль, ще зустрічаються прикрі помилки, неточності, перекручення, які відверто засвідчують про недостатню обізнаність окремих дослідників навіть з основними, вже доведеними фактами із життя і діяльності І.І.Огієнка. Так, у нарисі про нього, вміщеному у презентабельній книзі “Острозькі просвітники XVI–XX ст..”, безпідставно стверджується, що “*літом 1918 р. Директорія УНР (? – О.З.) призначає його (І.І.Огієнка. — О.З.) міністром освіти, а згодом — міністром віросповідань*”⁵. І це тоді, коли достеменно відомо, що Директорія УНР прийшла до влади у середині грудня 1918 р., а міністром освіти І.І.Огієнко працював з 6 січня по 26 квітня 1919 р.

Не можна погодитися і з З.Тімеником, який вважав, що І.І.Огієнко, ставши восени 1919 р. Головноуповноваженим уряду УНР, формально залишив “*за собою і надалі посаду міністра освіти...*”⁶. Як і з М.Памірським, у роботі якого днем початку функціонування факультетів Кам'янець-Подільського державного українського університету є 1 вересня (замість 1 листопада) 1918 р.⁷

Не витримує критики твердження про те, що за часів ректорування І.І.Огієнка вийшли у світ п'ять томів “Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”⁸.

На жаль, це не єдині погрішності, допущені авторами у працях, присвячених зазначеному діячеві. Щоб уникнути подібного надалі, слід ґрунтовніше працювати з історичними джерелами, у т.ч. періодичною пресою. До останніх належать, зокрема, публікації 1918-1919 років, вміщені у київському часописі “Відродження” — “Іван Огієнко — професор і ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”⁹, у кам'янець-подільських — “Святі Поділля” — “Іван Огієнко. Перший ректор і професор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”¹⁰, “Подольской мысли” — “Іван Огієнко. Професор і ректор Кам'янець-Подільського Державного

Українського Університету” (скорочений варіант нарису, опублікованого у “Святі Поділля”)¹¹, “Освіті” — “Міністр Народної Освіти Іван Огієнко” (скорочений передрук із “Свята Поділля”)¹², “Україні” — “Іван Огієнко. Біографічний нарис” (скорочений варіант нарису із “Свята Поділля”)¹³ та інші. З-поміж них найбільш змістовними є дуже схожі матеріали, вміщені у “Відродженні” та “Святі Поділля”. Обидва часописи називають І.І.Огієнка *“людиною, яка відіграла надзвичайно велику роль в тому, що Україна має другий рідний, близький їй по духові й національним завданням університет”*¹⁴. Зупинимося на цих нарисах детальніше, взявши за базовий з “Відродження”.

І.І.Огієнко народився 2 (14) січня 1882 р. у бідній селянській родині, що мешкала у містечку Брусилів Радомишльського повіту Київської губернії. Батько помер рано. Його замінила матір, *“найкращу пам'ять про яку заховав на все своє життя”* і якій присвятив своє оповідання “Обмана”.

Першу освіту здобув у Брусилівській селянській двохкласній школі. “Свято Поділля” (далі — “С.П.”) конкретизує: *“Учився дуже добре, за що на нього було звернуто увагу і зроблено заходи, аби свою освіту продовжував далі”*¹⁵. 1896 року 14-літній Іван разом з мамою направився пішки до Києва (“С.П.” уточнює: пішов *“з торбою на плечах”*¹⁶). Там найкраще склав іспити і був зарахований до першого класу військово-фельдшерської школи. У 1900 р. закінчив її, але до медичної практики не приступив, бо прагнув зайнятись філологією. (“С.П. зауважує, що Іван *“педагогічній праці почав віддаватись ще в сільській школі і в вільні хвилини давав уроки своїм меншим товаришам”*¹⁷). Тому вирішив отримати університетську освіту. Але для цього бракувало атестата про середню школу. Його отримав 1903 року в Острозькій гімназії. Оформляючи документи на право екстерном скласти іспити за цей навчальний заклад, він подав автобіографію, виконану у віршованій формі. Іспити склав дуже добре, про що писав “Киевлянин”. Цю тезу продовжує “С.П.”: *“Цікаво одмітити ті матеріальні умови, в яких приходилось Іванові Огієнкові готуватись (до іспитів. — О.З.): жалування одержував всього 8 карб. у місяць: із цих грошей 5 карб. платив репетіторові, а 3 карб. відсилав матері”*¹⁸.

У 1903-1909 рр. навчався на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира. Відвідував семінар професора В.П.Перетця, у якому виділявся своїми науковими розвідками. Після закінчення навчання мав бути залишений в університеті в якості професорського стипендіата. Однак міністр освіти впродовж 1,5 року зволікав із затвердженням цього рішення через демонстративну українськість І.І.Огієнка (писав твори українською мовою ще з 1905 р.). “С.П.” пояснює: *“На підставі цих даних одним із чорносотенних професорів Володимирського Університету (Г.Флоринським. — О.З.) було зроблено в міністерство доноса, який не давав змоги Івану Огієнкові працювати при Університеті. Але через настоявання академіка В.Перетця в Міністерство освіти було послано*

ходатайство вдруге, на підставі якого Івана Огієнка було затверджено професорським стипендіятом, Таким чином, після дуже трудних перешкод Іван Огієнко мав змогу працювати науково в тій ділянці, в якій празнує це з молодих років. Про цю плутанину була ціла стаття в часописові “Речь”.

Перебуваючи професорським стипендіятом, продовжував свою працю в філільогічному семінареві академіка Перетця, де знання, науковий та методичний досвід не раз сприяв молодим його товаришам, студентам до кращого прикладу — між иншим, Іван Огієнко був тим старшим товаришем, який ніколи не відмовлявся давати вказівки, коли до нього звертались студенти, як до людини свідомої, яка своєю порадою могла в чому допомогти. Таким він зостався й до останнього часу”¹⁹.

З 1909 р. І.І.Огієнко вчителював у приватних середніх школах, крім гімназій, поєднуючи цю працю із науковою. У 1914 р. став учителем гімназії чорносотенця Стельмашенка. Тут він здобув чималих педагогічних успіхів, однак власнику це не сподобалося і у 1916 р. його звільнили з роботи. Не погодившись з таким несподіваним рішенням, учні, яких вчив українець І.І.Огієнко, два дні поспіль страйкували.

Після того перейшов на роботу до 6-ї Київської гімназії, де зацікавлено викладав українську мову. Разом з тим, як свідчить “С.П.”, *“обтяжений педагогічною працею, цілими купами тетрадок, учнів, Іван Огієнко готовився до магістерських іспитів, останні були закінчені у 1915 році. До праці у вищій школі Іван Огієнко своєчасно не міг приступити тільки через те, що в той час Університет св. Володимира було вивезено у Саратов”*²⁰.

З 1917 р. І.І.Огієнко — приват-доцент Володимирського університету, професор українського народного університету і педагогічної академії, лектор усіх курсів інструкторів і вчителів середніх шкіл. Брав участь у заснуванні Київського українського народного університету. 5 жовтня 1917 р., під час відкриття закладу, прочитав академічну промову “Українська культура”, з якої слухачі дізналися про великі культурні цінності українців, витворені впродовж історичного розвитку. Текст промови опублікували брошурою. В університеті під такою ж назвою запровадили академічний курс, який викладав автор. Крім того, він посідав посаду секретаря історико-філологічного факультету.

І.І.Огієнко — член українських наукових товариств у Львові і Києві, один із редакторів “Записок наукового товариства у Києві”, член “Общества любителей древней письменности” (Петроград), кількох археологічних товариств.

У громадському житті був досить активним: входив до складу Генеральної шкільної ради, правління Товариства шкільної освіти. Один із засновників Брусилівської вищої початкової школи, її почесний попечитель. “С.П.” доповнює: *“Почотний попечитель двохкласової школи у м.Брусиліві, в якій учився, на свої власні заробітки купував книжки і одсилав до останньої і сприяв організації гарної бібліотеки”*²¹.

Коли у червні 1918 р. постала Комісія у справах вищих шкіл і наукових інституцій України від головування академіка В.І.Вернадського, І.І.Огієнка запросили до неї як в.о. ректора майбутнього Кам'янець-Подільського державного українського університету. Тут він брав активну участь у обговоренні законопроектів про створення двох українських держуніверситетів. 6 жовтня, коли відбулося відкриття КДУУ, студенти вшанували І.І.Огієнка і провели до залізничного вокзалу, звідки він від'їжджав до Кам'янця-Подільського.

У створенні КПДУУ І.І.Огієнко відіграв значну роль. “Відродження” стверджує, що *“вся справа збудування університету у Кам'янці-Подільському належить майже виключно І.Огієнку”*²². “С.П.” повторює цей висновок, пропустивши одне слово — *“майже”*²³. Оба джерела наголошували на великому значенні відкриття вказаного закладу. *“Трудно зараз оцінити те велике діло, але майбутнє покоління, коли буде позинати всі ті культурні здобутки, які дасть цей університет, тільки тоді справедливо оцінить ту велику роль, яку відіграв І.Огієнко, як організатор і перший його ректор. За це велике діло і щира подяка українського народу тому, хто віддав стільки своїх сил і здоров'я на те, аби український нарід мав справжнє огнище, яке освітлювало б і сприяло розвитку всіх здобутків народнього культурного життя”*²⁴. “С.П.” робить ще один висновок, якого немає у “Відродженні”: *“Іван Огієнко в це велике діло вкладав і вкладає всю свою душу, за що сміливо можна сказати, що Іван Огієнко в збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету є його справжній фундатор”*²⁵.

“Відродження” наводить кількість (70) наукових, педагогічних і художніх творів І.І.Огієнка. “С.П.” подає перелік 58 наукових праць і зауважує, що його (Огієнка) поетичні твори друкувалися в часописах “Рада”, “Громадська думка”, збірнику “Неволя” та ін.²⁶

“С.П.” завершив біографічний нарис заздравицею на честь І.І.Огієнка: *“Пошли, Боже, йому здоров'я й сил на довгі роки великої і культурної праці. Слава Іванові Огієнкові! Слава Першому Ректорові і головному організаторові Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету!”*²⁷

Таким чином, можна допустити, що оба матеріали, опубліковані у київському “Відродженні” і кам'янецькому “Святі Поділля”, походять з одного джерела — були підготовлені самим І.І.Огієнком. Незначні відмінності у текстах пояснюються редакторськими правками, внесеними у столичному варіанті.

Штрихи до біографії І.І.Огієнка подає О.Пашенко у замітці “Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі”. Авторка згадує про візит Івана Івановича до адміністративного центру Подільської губернії 4 квітня (за н. ст.) 1918 р. у складі київської делегації, зокрема лекцію “Українська культура”, прочитану у міському театрі. *“Змовчали ті, хто не вірив, що можна*

“малоросійським” викладати науку. Захоплені були всі, хто чув кольоритну промову проф. Огієнка. Перед очима пробігали одні образи за другими поборників нашої культури, зазначались трудні етапи розвитку її. Довго потім пригадувались ці промови, і як тільки хто з ворогів починав доказувати свій погляд на “малоруське наречіє”, то лиш стоїло нагадати лекцію проф. Огієнка, щоб прихильник “наречія” більш про нього не задував”²⁸.

О.М.Пашенко, єдина із усіх мемуаристів, наполягала на тому, що тоді (4 квітня 1918 р.) *“Кам’янець душею почув і вибрав першого ректора свого Університету (майбутнього. — О.З.) проф. Ів. Ів. Огієнка. Як українці “просвітяне”, так й гласні Думи зрозуміли, що тільки тоді, коли Ів.Ів.Огієнко візьметься за цю надмірну тяжку справу, вона буде доведена до кінця”²⁹.*

Починаючи з 6 липня 1918 р., коли І.І.Огієнко вдруге побував у Кам’янці-Подільському і було утворено постійну університетську комісію для проведення підготовчих робіт із відкриття КПДУУ, *“весь тягар праці, — стверджувала О.М.Пашенко, — взяв на себе пан Ректор і в допомогу йому стала Університетська комісія. Все, що зробилось в Києві по утворенню законопроекту про Державний Кам’янецький Університет, всі асігнування, всі клопоти по відкриттю і збудуванню — все то діло рук Огієнка”³⁰.* (Цей висновок не підтверджується працями сучасних дослідників).

У святковому числі “Подольской мысли” було вміщено короткі спогади “Педагог з дитинства” В.Сильченка, випускника Брусилівської двохкласної школи, 1888 р. народження, про шкільні роки І.І.Огієнка. *“... Огієнко був найкращий учень в школі. Приготовишки (діти з підготовчої групи. — О.З.) раділи. Да й було чому радіти. Ніхто з малих не бачив кривди від нього. Кожний чув ласкове слово, одержував допомогу в тому, чого не знав. Коли почнеш пустувати, тихесенько підійде до тебе, погладить по голові, загляне в зошит, перегляне написане, розкаже як треба робити і ласковим словом приохотить до роботи”³¹.*

Згадає В.Сильченко й про те, як в університетські роки І.І.Огієнко, як і його товариші-студенти, займався репетиторством, глибоко вивчав літературу з педагогіки і методики. Коли Іван Іванович посів посаду вчителя 6-ї Київської гімназії, він багато працював з учнями після закінчення уроків, відвідував з ними лаврську бібліотеку. Відзначаючи Огієнкову любов до людей, автор вважає, що саме вона *“повела Івана Івановича на тяжкий, але світлий і святий шлях педагога і стала головною з тих причин, що дали змогу піднятися від убогої селянської комірчини до найвищою щабля вищої рідної школи”³².*

У тому ж часописі було вміщено замітку О.М.Пашенко “Справа Кам’янецького Університету в Києві”. Серед іншого авторка зафіксувала вибори І.І.Огієнка Радою лекторів КУНУ на посаду в.о. ректора КПДУУ. Роздумуючи над цим фактом, вона наголошувала: *“Дуже гарно розумів Огієнко, що це велика жертва з його боку: в*

той час, коли наша національна культура, українська філологія, література досягнула змоги вільно розвиватись, для Огієнка розкрилось широке поле научної праці, один за другим намічались труди, друкувались граматики, історія культури..., багато наукових творів, треба було одірватись од цієї чисто наукової праці і взятись до непривичної організаційної та адміністративної роботи. І це була жертва не тільки особиста з боку Огієнка, а і з боку нашої молоді науки. Бо в той момент, коли утворюється літературне слово і шукає своїх сталих форм, в той момент філолог не може зоставить свого велико значного поста, він на нім день і ніч повинен слідувати та направляти як керовничий й тому це була велика жертва — одібрати такого видатного працівника-філолога як Огієнка. Так за справу відкриття університету в Кам'янці на Поділлі взявся Огієнок"³³.

Отже, біографічні нариси і матеріали до біографії І.І.Огієнка, вміщені в українських часописах 1918-1919 рр., багаті за змістом, висвітлюють різні періоди життя і діяльності, хронологічно доведені до відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Їм властиві достовірна основа, яка походить від самого діяча і водночас об'єкта біографічного дослідження, набір важливих подій і фактів із його життя і діяльності, які у повному обсязі, на жаль, не відбиті у ряді праць про нього. Разом з тим, періодика містить чимало суб'єктивних моментів, які зводяться зокрема до певного перебільшення зусиль названої особи у становленні університетського закладу в адмінцентрі Подільського краю. Однак цей недолік не може серйозно знизити інформаційну цінність виявлених джерел.

Примітки:

1. Див.: *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження* (до 110-річчя від дня народження): Тези доповідей науково-теоретичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 1992. — С.3-215; *Колодний А.М., Кірюшко М.І., Филипович Л.О.* Митрополит Іларіон. — Львів, 1993. — 77 с.; *Марушкевич А.А.* Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнка. Педагогічний аспект. — К., 1996. — 128 с.; *Тіменюк З.* Іван Огієнка (митрополит Іларіон). 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1997. — 228 с.; *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції: До 115-річчя від дня народження.* — Кам'янець-Подільський, 1997. — С.3-345 та ін.
2. *Тюрменко І.* Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К., 1998. — 282 с.
3. *Ляхоцький Володимир.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 528 с.; *Його ж.* Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 664 с.
4. *Тимошик Микола.* Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми і держа-

- вотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 231 с.; *Його ж.* “Лишусь навіки з чужиною...”. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег-Київ, 2000. — 548 с.
5. Див.: *Кушнір Мирон*. Іван Огієнко (1882-1972) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. — Острог, 2000. — С.245.
  6. Див.: *Тіменик Зиновій*. Зазначена праця. — С.22.
  7. Див.: *Українська журналістика в іменах* / За ред. М.М.Романчука. — Вип. II. — Львів, 1995. — С.155.
  8. Див.: *Памірський Михайло*. Кам'янець-Подільський у житті Івана Огієнка / Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. Серія історична та філологічна. — Вип. I. — Кам'янець-Подільський, 2003. — С.194.
  9. *Відродження*: Щоденна безпартійна демократична газета. — Київ. — 1918. — 22 жовтня. — Ч.165. — С.3.
  10. *Свято* Поділля: Видання Подільського Українського товариства “Прогресива”. — Кам'янець-Подільський. — 1918. — 22 жовтня. — С.2-3.
  11. *Подольская мысль*: Орган прогрессивно-демократической мысли. — Каменец-Подольский. — 1918. — 22 (9) октября. — № 63. — С.1.
  12. *Освіта*: Двохтижневий педагогічний журнал: Видання Подільської губернської народної управи. — Кам'янець-Подільський. — 1919. — № 1. — С.1-4.
  13. *Україна*: Щоденна газета. — Кам'янець-Подільський. — 1919. — 22 жовтня. — Ч. 8. — С.2.
  14. *Відродження*. — 1918. — 22 жовтня. — Ч.165. — С.3; *Свято* Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С.2.
  15. *Свято* Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С.2-3.
  16. Там само. — С.3.
  17. Там само.
  18. Там само.
  19. Там само.
  20. Там само.
  21. Там само.
  22. *Відродження*. — 1918. — 22 жовтня. — Ч.165. — С.2.
  23. *Свято* Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С.3.
  24. *Відродження*. — 1918. — 22 жовтня. — Ч.165. — С.3; *Свято* Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С.3.
  25. *Свято* Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С.3.
  26. Там само.
  27. Там само.
  28. Там само. — С.6.
  29. Там само.
  30. Там само.
  31. *Подольская мысль*. — 1918. — 22 (9) октября. — № 63. — С.1.
  32. Там само.
  33. Там само. — С.2.

The article deals with the biographical materials of I.I.Ohienko, placed in Ukrainian journals in of 1918/19. The origin of these materials was searched.

Key words: Great Ukrainian, nationally minded Ukrainians, mistakes, distortions, mass media, information value.

Отримано: 25.07.2005 р.

О.Б.Комарніцький

Кам'янець-Подільський державний університет

**БРУСИЛІВ — РІДНЕ МІСТЕЧКО ІВАНА ОГІЄНКА — НАПЕРЕДОДНІ
І В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.**

У статті висвітлено сторінки історії містечка Брусилів з початку ХХ ст. до 1920 р., зацентовано увагу на українському національному русі, взаєминах української і єврейської громад містечка.

Ключові слова: містечко, український національний рух, маніфестація, “Просвіта”, вище початкове училище, аграрний рух, вибори, погром.

Історичне минуле Брусилова, рідного містечка видатного державного, громадського і освітнього діяча І.І.Огієнка доби Української революції, практично не досліджувалось. Окремі сторінки цього революційного періоду відображені в працях радянських істориків Ю.Білана [1], Г.Заставенка [8], [9], в одному з томів 26-томного видання “Історії міст і сіл Української РСР”, присвяченому Житомирській області [11] сучасних українських дослідників — П.Захарченка [10], В. Сергійчука [17]. Проте український національний рух, взаємини корінного етносу з єврейським, низка інших проблем, із зрозумілих причин, залишилися поза увагою істориків. Метою повідомлення є наповнення новими даними історії м. Брусилова з початку ХХ ст. до 1920 р.

Напередодні революції містечко було одним з найбільших у Радомишльському повіті, центром його торговельно-промислового життя. Важко встановити точну кількість його жителів, оскільки наявні джерела подають суперечливу інформацію. Якщо з кінцем ХІХ ст. ситуація більш-менш відома (у 1880 р. у Брусиліві проживало 5256 осіб, 1887 р. — 5510 [46, арк.10], 1897 р. — 6703 [2, с.62], [12, с.512], [16, с.79]), то з початком ХХ ст. діаметрально протилежна. У виданні “Список населенних мест Киевской губернии” ми знаходимо дані, що 1900 р. у містечку нараховувалося 4365 жителів [18, с.1006]. У свою чергу подільський історик Ю.Сіцинський повідомляє, що у 1912 р. тут було 15 тис. осіб [46, арк.10]. На нашу думку, останні дані є перебільшеними. Всеросійський сільськогосподарський і земельний переписи 1917 р. зафіксували 5184 брусилівчан [28, арк.1 зв.-2].

У адміністративному відношенні Брусилів був волосним центром, заведено міщанське правління. У містечку знаходились камери станового пристава, міжповітового земського страхового агента, мирового судді [3, с.564]. Досить важливим було соціальне значення містечка. Тут функціонували земська поштова станція, телеграф, оцадна каса, фотосалон, вище початкове училище, костел, аптека, земська та єврейська лікарні, працював ветеринарний ді-

льничний лікар [4, с.780], [3, с.564-565], [38, арк.39]. Брусилів був переважно аграрним населеним пунктом. У 1918 р. тут налічувалось 603 селянські господарства, які мали в користуванні 1668 десятин землі. Розподілялася вона нерівномірно. 43 селянські двори зовсім не мали землі, 127 — менше десятини, 260 — від 1 до 3. Аналогічне становище було і з худобою, якої налічувалося 2846 голів, у т.ч. робочої — 447, корів — 536. 55 господарств зовсім не мали худоби [11, с.359]. Натомість поміщики володіли 2051 дес. землі, церква — 104 дес. (дані на 1900 р. — Авт.) [18, с.1006]. Всього за даними перепису 1917 р. у містечку працювали 1032 хлібороби, переважно жінки (667 осіб). 519 чоловіків-брусилівчан воювали на фронтах Першої світової війни [28, арк.1зв.-2]. Промисловість у Брусиліві була малорозвиненою. На 1913 р. тут функціонували винокурня, кілька заводів по обробці шкір, 2 млини, лісосклад, винна крамниця, 20 бакалійних, 7 галантерейних, 20 мануфактурних закладів, 2 книжних і 5 залізо-скоб'яних магазини, споживче і ощадне товариства. По середах і п'ятницях у містечку проводилися базари [3, с.564-565]. Брусилів особливо поживався під час ярмарку, яких у 1912р. нараховувалося 26 (по понеділках через кожні 2 тижні) [46, арк. 9 зв]. Архівні дані свідчать, що у 1917 р. кількість господарств, які займалися промислами становила 367. 545 осіб займалися промисловістю [28, арк. 1зв.-2].

Падіння самодержавства стало поштовхом до розгортання у містечку українського національного руху. Місцеві дописувачі повідомляли про проведення тут українських маніфестацій. Провідником стала інтелігенція, яка проводила широку організаційну роботу (*“кожного дня [проводила] засідання”*) [37, арк.1-1зв.]. Ускладнювала їхню діяльність відсутність агітаційної літератури. По допомогу брусилівчани зверталися до свого земляка І.І.Огієнка, оскільки *“необхідно [було] влаштовувати читання і співбесіди про новий політичний устрій Росії”* [37, арк.2 зв.].

Пробудженню активності містечкових жителів сприяла місцева “Просвіта”. Один з брусилівчан на шпальтах газети “Нова Рада” писав: *“Трудно ладнати з нашим темним людом. Але й цей забитий, залжаний народ починає помаленьку прочуватися від сну. Йде злехка, озираючись на всі боки, на зустріч просвітянам... А просвітяне кличуть його до єднання, до світу, до суміжної праці”* [22, с.4]. До початку серпня 1917 р. просвітяни поставили дві вистави. Виручку від останньої (“Матинаймика”), вирішили витратити на поповнення бібліотечного фонду, переділати 6 газет, будівництво “Народного Дому” [23, с.3], на потреби якого передали також і зібрані кошти (500 крб.) від постановки вистави “Борці за мрії”, що відбулися 2 і 3 березня 1918 р. [26, с.4].

Місцева “Просвіта” влаштовувала національні свята. Зокрема 11 червня 1917 р. організували “Вечір Вільної України” [22, с.4], 25 лютого 1918 р. — вечір, присвячений черговим роковинам Тараса Шевченка. Тут говорилося про “значення таких свят”, заслухано біографію поета, виконувалися його вірші та пісні [21, с.3].

У листопаді 1917 р. у Брусиліві було створено селянську спілку, до якої увійшла 71 особа. Обрали комітет з 5 осіб. Тоді ж було закладено земельний з 17 осіб [25, с.3] і продовольчий комітети [43, арк.6 зв.].

Свідченням широкої самоорганізації та зростання громадянської і національної свідомості населення містечка була поява у його середовищі закону місцевої самооборони — Вільного козацтва. До формування вступило 40 (за іншими даними — 60) брусилівчан [27, арк.48], [25, с.3].

Жителі Брусилова взяли участь у виборах до Всеросійських Установчих Зборів. Цікаво, що один з місцевих мешканців у листі до І.І.Огієнка писав, що *“найбільш підходящим кандидатом в члени Установчих Зборів від Брусилова і волості є Ви, оскільки користується популярністю серед населення”* [37, арк.3]. Архівні документи повідомляють про результати виборів на одній із виборчих дільниць містечка. Так, за список №1 (Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська селянська спілка, Українська соціал-демократична робітничка партія) проголосувало 627 брусилівчан із 1402, які були внесені до виборчого списку, що склало 44,7%. Інші списки набрали набагато менше голосів: №8 (позапартійний блок російських виборців) — 50, №12 (РСДРП(б), Партія соціал-демократів Польщі та Литви) — 26, №6 (Партія народної свободи) — 3 і т.д. [30, арк.20]. На жаль, архівні документи про вибори у містечку до Українських Установчих Зборів не збереглися.

У Брусиліві функціонувало, як уже зазначалося, вище початкове училище. Вагому роль у його відкритті відіграв І.І.Огієнко. Початок було покладено 7 липня 1913 р., коли сільський схід прийняв рішення уповноважити свого земляка вирішити позитивно справу створення освітнього закладу. У грудні того ж року клопотання надійшло до інспектора народних училищ Радомишльського повіту М.Т.Миньковецького. Але через бюрократичну систему доби царату справа розглядалася повільно. Лише навесні 1915 р. її розглянув Міністр народної освіти. 1 липня 1916 р. училище відкрили. Відомі слова І.І.Огієнка, присвячені Брусилівському ВПУ: *“Дай Бог, щоби нове училище принесло і нове щастя брусилівцям. Дай Бог, щоби діти ваші успішно набирались розуму в школі. Дай Бог, щоби вони, вирости батькам своїм на втіху, а церкві і батьківщині на користь”*. Громада містечка надавала посильну матеріальну допомогу школі. Зокрема брусилівчани зобов'язувалися знімати під училище приміщення, на його облаштування училища зібрали 1300 руб. [38, арк.39, 40]. Відповідно до проекту кошторису Міністерства народної освіти, складеного наприкінці 1917 р., на утримання закладу потрібно було 11795 крб. [39, арк.64]. Незважаючи на це, училище було у досить скрутному становищі, особливо його бібліотека (не вистачало україномовної літератури). Інспектор школи 30 жовтня 1917 р. писав І.І.Огієнкові: *“Українізація в нашому повіті йде дуже важко через*

те, що багацько вчителів настроєні вороже до українства... надішліть свої праці, виберіть для учнів і учителів по одному примірнику для фундаментальної бібліотеки, вкажіть, які краще твори використовувати для ознайомлення з українською мовою, себто виробіть мені коротку програму..." [38, арк.20-21].

Іншою негативною стороною була незадовільна поінформованість місцевого населення про політичне життя в Україні. Один із брусилівчан просив Івана Івановича: *"...напишіть мені, чи твердо стоїть Україна і чи не може повернутися в попередній свій стан?.. Адже якщо більшовики завоюють, то пропало все... Чи можна надіятися на достатнє положення духовенства на Україні і як до нього відносяться? Звичайно духовенство сільське в масі ярі українці, та й хто буде їти проти своєї Батьківщини..."* [37, арк.8-8 зв.]. Руйнував українську державність, негативно впливав на політичну і національну свідомість населення аграрний рух. Ситуацію ще більше ускладнювали і неправомірні, часто провокаційні дії місцевої влади. Наприклад, радомишльський повітовий комісар Мандрика, щоби *"залучити людей на свою сторону по всьому повіту говорив, що поміщицьке добро народнє..."* [37, арк.6]. У відповідь розпочалися грабунки. У Брусиліві було пограбовано шкіряні заводи Гріневського і Помірчого [42, арк.3-3 зв.], здійснювалася рубка лісу поміщика Синельникова [37, арк.6]. Тому 21 жовтня 1917 р. у штабі Київського військового округу вирішили розквартирувати у Радомишльському повіті військові частини, у т.ч. у Брусиліві — 50 солдат [15, с.87].

За гетьманату було суттєво обмежено демократичні свободи. Мали місце випадки, коли без суду і слідства заарештовували земських діячів, членів містечкових рад і управ. Прикладом може слугувати арешт голови Брусилівської управи М.Станишевського [32, арк.5 зв.]. Відповіддю на такі дії став замах на життя міліціонерів Брусилівської дільниці Г.Березюка і І.Осарича [44, арк.6 зв.].

Найбільшим лихом став німецький окупаційний режим. Німці грабували населення, чинили насильства й розправи, забирали в жителів зерно, худобу, реманент [11, с.359]. Реакцією на таке "господарювання" стали селянську в Брусиліві перемістився повітовий повстанський комітет [9, с.92]. Саме тут окружний повстанком на початку серпня скликав нараду, у якій взяли участь, крім місцевого повстанкому, представники радомишльського, ходорківського, та інших повстанкомів. За прийнятим на нараді планом, повстання мало охопити райони Брусилова, Радомишля, Ходоркова, Малина, Коростишева. Днем виступу намічено 20 серпня. Для оперативного керівництва повстанням було створено штаб, який обрав місцем свого перебування у с.Солов'ївку, неподалік від Брусилова.

Напередодні повстання революційний комітет Сквирського й Радомишльського повітів видрукував на гектографі листівку, в якій закликав до боротьби проти "німецько-гетьманського режи-

му” [8, с.120]. Бойові виступи розпочалися у призначений час. У ніч на 20 серпня загін повстанців напав на поміщицьку садибу у с.Покришів Брусилівської волості. Інший загін вчинив напад на маєток поміщика Гарбарєва в хуторі Лазарівка, Водотіївської волості. В ніч на 23 серпня спалахнуло повстання і в Брусиліві. Тут повстанці знищили одного і поранили 4-х німецьких солдат [13, с.71], [31, арк.258 зв.]. Але з Кочєрова надійшла підмога і німці знову захопили містечко [10, с.94]. Почалися репресії. 1 вересня 1918 р. німці повісили 4 партизанів [1, с.360].

Даних про Брусилів за доби Директорії УНР обмаль. У виданні “Історії міст і сіл Української РСР. Житомирська область” зустрічаємо дані про “визволення” населеного пункту більшовицькими військами у лютому, вересні 1919 р., червні 1920 р., встановлення тут радянської влади [11, с.360]. Один з архівних документів (звіт Головного інформаційного бюро Армії УНР за 9 лютого 1919р.) повідомляє, що у ході першого “визволення” об’єднаний загін більшовиків, угорців і китайців, загальною чисельністю 400 осіб, розбрів українську міліцію і забрав її з собою [33, арк.7].

Досить складними були стосунки корінної української громади містечка з єврейською. За матеріалами Всеросійського перепису населення 1897 р. тут проживали 3575 євреїв (53,3% від загальної кількості населення). Цікаво, що Центральної Ради постановою Радомишльських повітових народних зборів єврейському населенню виділили для проживання окрему територію [36, арк.28]. Євреї обрали свій орган управління — громадську раду [34, арк.143]. Ще перед цим Брусилівська містечкова управа клопоталася перед Міністром єврейських справ про дозвіл єврейському органу самоврядування вести метричні книги. До цього такі функції виконував равін, спільно з Радомишльською міською управою [36, арк.28 зв.]. У газеті “Нова Рада” зазначалося, що у Брусиліві “*До українських справ єврейство ставиться прихильно*” [23, с.3]. Інші приклади співпраці українців і євреїв нам не відомі.

Наступні факти ілюструють антагонізм у стосунках представників двох етносів. У листі до І.І.Огієнка один з брусилівчан повідомляв: “... *у нас селяне ніяк не хочуть об’єднатися з євреями для утворення містечкової управи і діють самостійно, а євреїв гонять і добре роблять. Євреї притихли, і мені один єврей говорив, що їх більшість виїхала б з Росії, якби був відкритий кордон... Вони комерцією тепер майже не займаються, оскільки, що не везуть євреї, то селяне все реквізують...*” [37, арк. 4 зв.-5].

Подібне спостерігалось і під час виборів до волосного земства. У день виборів селяни не допускали євреїв до виборчої скриньки, а інструктора ледь не побили, оскільки він “*мовляв, щось чи не єврей*” [24, с.3]. По закінченню виборів до Всеросійських Установчих Зборів один з представників виборчого списку “позапартійний блок російських виборців” О.Москвичов подав до Київської

Окружної виборчої комісії апеляцію, оскільки у Брусиліві всі іменні посвідчення виборців-євреїв і бюлетні з єврейськими кандидатськими списками були відібрані і спалені [29, арк.70].

У містечку в 1917 р. відкрили єврейську мішану гімназію у складі трьох класів [35, арк.2]. Відомо, що у закладі, мовою викладання у якому визнано російську, відмовилися вивчати українознавчі предмети. На що один із дописувачів газети “Народне діло”, цілком доцільно зауважив: *“Хочеться нам знати, як це євреї хочуть жити з нами (українцями — Авт.) і не бажати, навіть знати їх (українців — Авт.) мови”* [20, с.2]. Також тут функціонувала єврейська народна школа, яку відкрила культурно-просвітницька організація “Культур-Ліга” [41, арк.1].

Трагічною сторінкою в історії євреїв стали єврейські погроми. Не обминули вони єврейську громаду Брусилова. Перший погромницький ексцес зафіксовано нами у квітні 1918 р. [19, с.247]. Наступні — пов’язані з 1919 р. Одна з причин погромництва крилася в участі представників багатостраждального єврейського народу в органах більшовицької влади. З цієї причини сім’я жителя Брусилова Казановича погрожувала розправитися з рідними голови місцевого більшовицького виконкому Ейдельмана (він, до речі, писав про себе: *“популярність моя досягла того, що думають: не було б Ейдельмана, не було б комунізму”*), з волі якого було розстріляно її голову [17, с.115]. Радянський дослідник С.Гусев-Оренбурзький повідомляє про погроми повстанського отамана Соколовського у містечку, які відбулися 13 червня 1919 р. [6, с.11]. На жаль, архівні документи, які конкретизували дані про погроми, кількість їхніх жертв відсутні. В одному з них біженці Брусилова, які тимчасово проживали у Фастові, 3 жовтня 1919 р. писали Міністру єврейських справ: *“В останні декілька тижнів єврейське населення Брусилова .... переслідується зі сторони темних елементів і селян... Наруховуються десятки, сотні вбитих і замучених у т.ч. жінок і дітей, багато будинків спалено, пограбовано”* [40, арк.1]. Крім того, у Подільському районі Києва було зареєстровано 505 біженців з Брусилова, у т.ч. 136 дітей [7, с.386]. Українські історики С.Бріман і О.Козерод повідомляють, що внаслідок погромів у містечку загинуло 46 осіб [14, с.45]. Як би там не було, але євреї містечко фактично залишили. За даними радянського демографа І.Вейцблота у 1920 р. тут проживало лише 2 євреї, 1923 р. — 90, а в 1926 р. — вже 379 [2, с.62]. Внаслідок громадянської війни значно скоротилася і загальна кількість жителів містечка. У 1924 р. тут мешкало 3,2 тис. осіб [5, с.410].

Таким чином, містечкове населення Брусилова з початку Української революції 1917-1920 рр. активно включилося у політичне життя, підтримало державотворчі починання українських урядів. Революція стимулювала культурне життя українців і євреїв, представники яких мешкали у містечку. Разом з тим невіршеним залишалось єврейське питання, що призвело до погромів. У підсумку це підірвало довіру євреїв до українців, посилювало про-

більшовицькі настрої і підривало хитку співпрацю з єврейськими масами.

Список використаних джерел:

1. *Белан Ю.А.* Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1960. — 332 с.
2. *Вейцблiг І.І.* Рух єврейської людності на Україні періоду 1897-1926 років / Ін-т єврейської культури при ВУАН (соціально-економічна секція). — К.: Пролетар, 1930. — 176 с.
3. *Весь Юго-Западный край на 1913 год.* Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям / Сост. под общим наблюдением М.В.Довнар-Запольского и под ред. А.И.Ярошевича. Изд. 1-е. — К., 1913. — С.564.
4. *Вся Россия:* Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календар Российской империи — М.: Изд-во А.С.Суворина, 1897. — С.780.
5. *Вся Украина на 1924-1925 год.* Адресная и справочная книга. — Одесса: Изд. Украинского Красного Креста, 1925. — С.650.
6. *Гусев-Оренбургский С.* Книга еврейских погромов на Украине в 1919 г. — Петроград: Изд-во З.И.Гржебина, б.г. — 160 с.
7. *До десятиріччя денікінських погромів // Збірник праць Єврейської історико-археологічної комісії ВУАН / Під кер. А.Е.Кримського.* — К., 1929. — Т.2. — С.385-388.
8. *Заставенко Г.* Крах німецької окупації на Україні в 1918 році — К.: Держполітвидав України, 1959. — 156 с.
9. *Заставенко Г.* Розгром німецьких окупантів на Україні в 1918 році. — К.: Держполітвидав України, 1948. — 108 с.
10. *Захарченко П.П.* Селянська війна на Україні: рік 1918 / Національний університет ім. Тараса Шевченка, Національна Академія внутрішніх справ. — К., 1997. — 188 с.
11. *Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область /* Ред. кол.: О.С.Чорнобривцева (гол. ред.), Г.П.Булкін, І.Л.Бутич та ін. — К.: Гол. ред. УРЕАН УРСР, 1973 — 728 с.
12. *Шабад Я.* Киевская губерния // Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Издания общества для научных еврейских изданий и издательства Брокгауза и Ефрона. — Санкт-Петербург, б.г. — Т.9. — С.512.
13. *Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918-1920 гг).* Сборник документов и материалов / Под ред. П.Т.Тронька. — К.: Госиздат, 1962. — 538 с.
14. *Козерод О.В., Бриман С.Я.* Денькинский режим и еврейское население Украины: 1919-1920 гг. — Харьков: Курсор, 1996. — 57 с.
15. *Куташев І.В.* Селянський рух в Україні (березень 1917 — квітень 1918р.): Дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. — К., 2002. — 236 с.
16. *Населенные места Российской Империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным Первой Всеобщей переписи населения 1897 г.* / Под. ред. Н.А.Тройницкого. — Санкт-Петербург, 1905. — С.79.

17. *Сергийчук В.* Симон Петлюра і єврейства // Дніпро. — 1999. — №5-6. — С.105-140.
18. *Список* населенных мест Киевской губернии. — К., 1900. — С.1006.
19. *Чериковер И.* Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной Рады и гетмана // Революция на Украине: по мемуарах белых / Состав. С.А.Алексеев; под ред. Н.И.Попова. — М.-Л.: Госиздат, 1930. — С.239-276.
20. *Народне діло.* Газета народних організацій Радомишпольского повіту. — Радомишль. — 1917. — 9 вересня. — №35.
21. *Народна воля.* Щоденна селянська газета. — 1918. — 23 березня (4 квітня). — №44.
22. *Нова Рада.* — Київ. — 1917. — 1 липня. — №77.
23. Там само. — 1917. — 16 вересня. — №138.
24. Там само. — 1917. — 28 вересня. — №149.
25. Там само. — 1917. — 29 листопада. — №197.
26. Там само. — 1918. — 22 березня (4 квітня). — №49.
27. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* — Ф.811. — Оп.1. — Спр.2.
28. Там само. — Ф.1061. — Оп.4. — Спр.7.
29. Там само. — Ф.1156. — Оп.1. — Спр.24.
30. Там само. — Ф.1061. — Оп.1. — Спр.1.
31. Там само. — Ф.1216. — Оп. 1. — Спр.72.
32. Там само. — Ф.1216. — Оп.1. — Спр.82.
33. Там само. — Ф.1429. — Оп.5. — Спр.19.
34. Там само. — Ф.1856. — Оп.1. — Спр.20.
35. Там само. — Ф.1856. — Оп.1. — Спр.169.
36. Там само. — Ф.1856. — Оп.1. — Спр.534.
37. Там само. — Ф.1871. — Оп.1. — Спр.1.
38. Там само. — Ф.1871. — Оп.1. — Спр.2.
39. Там само. — Ф.2581. — Оп.1. — Спр.37.
40. Там само. — Ф.3301. — Оп.2. — Спр.52.
41. *Центральний державний архів громадських об'єднань України.* — Ф.41. — Оп.1. — Спр.93.
42. *Державний Архів Київської області.* — Ф.Р.2796. — Оп.1. — Спр.8.
43. Там само. — Ф.Р.2796. — Оп.1. — Спр.23.
44. Там само. — Ф.Р.2797. — Оп.1. — Спр.79.
45. Там само. — Ф.Р.2797. — Оп.1. — Спр.215.
46. *Державний Архів Хмельницької області* — Ф.Р.3333. — Оп.1. — Спр.22.

The article represents the history of small town of Brusiliv from the beginning of 20th century to 1920. Ukrainian national movement, relations between Ukrainian and Jewish town dwellers are described.

Key words: small town, Ukrainian national movement, demonstration, “Prosvita”, higher initial school, agrarian movement, election, massacres.

Отримано: 12.09.2005 р.

СУЧАСНИКИ ІВАНА ОГІЄНКА, ЇХ ВКЛАД У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

УДК 371.4:23

О.В.Огірко

*Львівський інститут Міжрегіональної Академії
управління персоналом, м. Львів*

ДУХОВНІ ВЕЛЕТНІ ХХ СТОЛІТТЯ: МИТРОПОЛИТИ АНДРЕЙ ТА ІЛАРІОН

В статті розглядаються славетні духовні постаті ХХ століття: митрополити Андрей Шептицький та Іван Огієнко (Іларіон), а також їх вклад у розвиток українських Церков та розбудови української держави.

Ключові слова: церква, митрополит, Андрей, Іларіон, Біблія.

Коли дивитися на державотворчі культурні та цивілізовані почини в лоні народу й української держави, то бачимо скрізь безпосередній вплив Церкви та її людей на духовне життя народу. Цьому ми завдячуємо величезній праці велетам Української Церкви: митрополитам Іларіону, Климу Смолятичу, Петрові Могилі, Андрею Шептицькому, Іванові Огієнку (Іларіону), патріархам Йосифові Сліпому та Мстиславові Скрипнику, які вірно служили Богу, Церкві і народу. Виняткова роль Церкви в новітніх процесах в Україні, які привели до проголошення державної самостійності. Церква спричинилася до заміни старих суспільних структур новими, до забезпечення національної незалежності основних людських прав, свободи совісті.

І нині Церква виступає активним чинником духовного відродження. Зріс її суспільний статус. Вона дістала можливість вільно, без перешкод активно провадити свою канонічну, катехизаційну та проповідницьку діяльність, що сприяє духовному відродженню і стабілізації суспільства, підтриманню громадянського миру і злагоди.

Нинішнє відродження Церкви в Україні стало виявом високого духовного злету нашої нації, який ми належно зможемо оцінити хіба з висоти століть. ХХ століття відбилося в народній пам'яті не тільки

двома світовими війнами, трьома голодоморами, репресіями, гулагами, одіозними постатями Володимира Леніна, Йосифа Сталіна, Лазаря Кагановича, а насамперед славетними духовними велетнями — митрополитами Андреем Шептицьким та Іваном Огієнком (Ларіоном), які стали для українців всього світу незгасимими світильниками віри, правди та любові до Бога, України та народу.

Відомим діячем Греко-Католицької Церкви в Україні був митрополит Андрей Шептицький (1865-1944). Митрополит Андрей Шептицький упродовж 44-років з 1901 по 1944 рр. очолював Церкву й українське суспільство в період двох світових воєн, пережив сім режимів: австрійський, російський, український, польський, радянський, нацистський і знову радянський.

У віці 36 років Андрей Шептицький, обдарований надзвичайними духовними харизмами, стає Главою Греко-Католицької Церкви. Він невтомно трудиться, щоб примирити різні етнічні групи, і залишає по собі багату спадщину творів на тему суспільних проблем і духовності. Розробляє нові методи служіння. Засновує чин Редemptористів та монастир Студійського Уставу в Україні та інші релігійні згуродження. Він стає фундатором лічниці, Національного музею, Богословської Академії, надає грошову допомогу різним релігійним, культурним та освітнім установам.

Князь Церкви митрополит Андрей був покровителем митців, студентів, в тому числі і багатьох православних християн, а також піонером в екуменізмі. Він опанував єврейську мову настільки добре, що міг спілкуватися з євреями. Під час його душпастирських візитів у міста єврейські громади зустрічали його з Торою. За роки нацистської окупації він переховував у своїх палатах сотні євреїв, а, зокрема, рабина Меїра Кахане. У цей період митрополит пише пастирського листа «Не убий», який став сміливим протестом проти звірства нацистів.

Із славного роду графів на Шептицях, у Прилбичах біля Яворова, з батьків Івана та Софії з роду Фредро, дня 29 липня 1865 р. народився третій син, якого при хрещенні назвали Роман, Олександр (Марія). Від наймаліших літ юності мати виховувала Романа Олександра в глибоко релігійному дусі. З уваги на слабке здоров'я, Роман не ходив до школи, але вдома під проводом матері та найкращих учителів приватно прошов матеріал вселюдної школи й перших чотирьох класів гімназії. З дитинства, окрім української і польської мов, досконало знав французьку мову. Вищі класи гімназії від п'ятої до восьмої закінчив у Кракові в гімназії св. Анни, завершивши їх з відзнакою 11 червня 1888 р. З тих часів треба згадати особливе захоплення Романа до збирання книжок, на яких підписувався по українські. Після матури відвідав з батьком Унів — митрополічу палату, де зберігалися пам'ятки про Шептицьких. Тоді також поїхав до Венеції і пробув там місяць. Після повернення зголосився до одноріч-

ної військової служби і був приділений до першого полку драгунів, але військової служби не докінчив, бо важко занедужав на скарлатину. Як наслідок тієї недуги йому залишилося гостре запалення суглобів, із чого почалася недуга ніг. Майже одночасно Роман записався на правничий факультет Краківського університету. Видужавши перейшов на третій семестр права у Братиславі. Після двох семестрів знову повернувся до Кракова, де й 19 травня 1888 р. осягнув ступінь доктора права. Світ обіцяв Романові блискучу кар'єру, але він відмовився від неї, йдучи за Божим покликом [3, с.222-223].

Ще по maturi 1883 р. Роман просив у батька дозволу вступити до Чину св. Василя Великого. Однак батько не погодився на те. Увесь час правничих наук Роман не втрачав своєї мети стати монахом української Церкви. Його подорожі під час навчання в Україну, до Москви, а передовсім його аудієнція в Папи Лева XIII, тільки скріпили його в постанові. Щойно по завершенні докторату Романа його батько погодився і 28 травня 1888 р. Роман приїхав на новіціат до Добромилля. Вступлення молодого графа, доктора права та ідейного нащадка Шептицьких до українського ще й до того греко-католицького монастиря знайшло відповідний відгомін в нашій та зарубіжній пресі. З великою ревностю він брався до всіх духовних вправ, а передовсім до умертвлень і постів, так що настоятелі повинні були стримувати його запал. Бачачи його ревноість, настоятелі постаралися для нього про скорочення часу вступної проби з шістьох місяців до одного. Дотичне звільнення надіслала св. Конгрегація для поширення віри від 21 червня 1888 р. [3, с.223-224]. Внаслідок цього 1 липня кандидат “брат Олександр” зодягнувся у василіанську рясу і хресне ім'я змінив на чернече: Андрей, яке стало символічним в його діяльності, бо апостол Андрей Первозванний один з 12 Апостолів Христових вперше проголошував Євангеліє на наших землях, благословивши Київські гори.

Після новіціату, що тривав рік та шість тижнів, Андрей зложив перші чернечі обіти 13 серпня 1889 р. в Добромилі. До кінця шкільного року 1889/90 брат Андрей перебував далі в Добромилі і в той час вивчав теорію церковної вимови. Згодом перейшов до єзуїтської колегії в Кракові, де вивчав схоластичну філософію, а після неї богослов'я, закінчивши її докторатом богослов'я. Після трьох років другого новіціату в празник Успіння Божої Матері 1892 р. брат Андрей склав у Кристинополі (Червонограді) торжественну професію і став канонічно влучений між вірних Греко-Католицької Церкви та 22 серпня 1892 р. отримав священничі свячення у Перемишлі з рук відомого історика української Церкви єпископа Юліана Пелеша. Після духовних торжеств у Прилбичах, о. Андрей залишився кілька місяців у Кристинополі. Коли ж 1893 р. василіани перейняли ведення новіціату в Добромилі — то призначили на відповідальний уряд магістра новиків о. Андрея. Повних три роки о. Андрей виконував цей

важкий уряд, а його учні — новики одногосно підкреслювали великі дарування та прикмети, якими відзначався їх улюблений учитель. Його незвичайно лагідна вдача робила з нього радше батька, як настоятеля, а своїм зразковим життям він неначе вчив усіх безнастанно [3, с.224].

Одначе вже 20 червня 1896 р. о. Андрея призначено ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові. Щойно тут апостольський запал о. Андрея набрав дійсно широкого розмаху. За час свого недовгого побуту у Львові о. Андрей розвинув таку велику душпастирську й місійну працю, що справді треба подивляти його енергію та витривалість. Десятки місій для народу, реколекції для священників, монахів і монахинь, недільні й принагідні проповіді, завжди глибокі і змістовні, слухання сповідей, ведення братств та товариств — те все вщерть виповняло працюю кожний день о. Андрея. З 1897 р. він був одночасно також секретарем Протоігумена і єпископським комісаром для справ Сестер Василіанок і Сестер Службениць. Щоб відповісти своєму задушевному бажанню одночасно навчати народ, о. Андрей разом з о. Філясом, ЧСВВ відважилися на сміливий план у тих умовах: почали видавати релігійний місячник для народу “Місіонар”, в якому часто вияснявали соціальну науку Папи Лева XIII. Перше число “Місіонаря” появилось 19 травня 1897 р. у 10.000 примірників. Цей журнал був дуже популярний, мав найвищий наклад із усіх наших часописів та виходив аж до другої більшовицької займанщини (1944 р.) [3, с.225].

У монастирі в Кристинополі, де були богословські студії, бракувало професорів, а тому о. Андрея звільнено з обов'язків львівського ігумена та іменовано професором догматики то моральності в Кристинополі. Однак не довго учні втішалися своїм добрим професором, бо цісар іменував о. Андрія Станіславським єпископом, а Папа Лев XIII потвердив його 19 червня 1899 р.

Особливою батьківською опікою владика огортав українську шкільну молодь, відвідував її в бурсах, де вона вчилася, давав стипендії та підмоги, уділяв молоді великопісні реколекції. Зокрема зайнявся справою будови духовної семінарії в Станіславові (Івано-Франківську), докупив сусідню землю, де мала стати семінарійська каплиця і випросив в австрійського уряду 300.000 корон на будову. Владика подарував Станіславській Капітулі свою цінну бібліотеку, що майже нараховувала 4.000 томів, крім цінних стародруків. Згодом заснував окрему фундацію, відсотки якої в сумі 1.200 корон були призначені на охорону й побільшення цієї книгозбірні.

Тому й не дивно, що коли 4 травня 1900 р. у Львові помер митрополит Ю.Куїловський, всі звернули увагу на владика Андрея, як на найбільш гідного засісти на митрополичому престолі своїх славних попередників. І справді, 17 грудня 1900 р. Папа Лев XIII іменував єпископа Андрея галицьким митрополитом, а 17 січня 1901 р. відбулася його

інтронізація в архикафедральному храмі св. Юра у Львові.

За довгий час митрополит розгорнув велику всебічну діяльність. Щороку своїм коштом утримував 20 бідних юнаків та 20 дівчат, даючи їм можливість отримати найрізноманітнішу освіту. На свій кошт у Львові збудував середню школу на вул. Замкнений (теперішня СШ №34), допомагав грошима приватним школам. У 1928 р. заснував Богословську академію, пожертвував 110 тис. золотих на “Академічний дім”, який був гуртожитком і бібліотекою для багатьох українських студентів з різних міст і сіл, котрі навчалися у Львівських гімназіях і вищих школах.

Митрополит допомагав і дитячим установам. Після першої світової війни зібрав сиріт, щоб дати їм опіку. Для них влаштував декілька “Сиротинців”. Він щорічно проводив оздоровчу компанію для убогих дітей. У Волинському районі, серед Карпатських лісів, збудував для них будиночки, в яких навчали молитов, української мови, історії, поведінки.

А.Шептицький підтримував діяльність культурно-просвітницьких товариств, зокрема “Просвіти”, піклувався церковними та світськими хорами. Подарована ним земельна ділянка та відновлені будівлі стали основою для діяльності добродійного лікарського товариства “Народна лічниця”. За його значною фінансовою участю тут збудовано український шпиталь. Згадаймо, що митрополит був ініціатором вивчення та збереження природи Карпат. Він подарував для сільськогосподарської школи товариству “Просвіта” великі господарські садиби в селах Коршові та Милованю. Митрополит жертвував на виховання молоді величезні суми, завдяки чому у Львові зразково діяли “Бурса Товариства педагогічного” і жіноча гімназія. За кордоном та у Львові на його кошти навчалися молоді богослови та художники, вихідці з бідних родин. Ним було засновано та матеріально забезпечено “Національний музей” у Львові. Стараннями митрополита в Галичині повстала мережа читалень “Просвіта”, шкіл і гімназій “Рідна школа”, гуртків спортивних товариств “Сокіл”, “Січ”, члени яких з початком першої світової війни стали Січовими стрільцями під час визвольних змагань 1918-1920 років. Дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка (з 1925 р.).

Політична діяльність митрополита мала виражене українське державотворче спрямування. Він був депутатом Віденського парламенту і Галицького сейму. Всі важливі події в українській спільності Галичини консультувалися митрополитом. Часто брав участь у багатьох політичних акціях: протестував проти переслідування українських студентів Львівського університету, очолював делегацію до цісаря з вимогами надання рівних прав українцям в Австро-Угорській монархії.

Під час першої всесвітньої війни 1914 р., коли 3 вересня російські війська зайняли Львів, митрополит Андрей уповні свідомий небезпек, добровільно залишився у Львові, щоб своїм прикладом і словом підбадьорювати вірних. Щодня пополудні збирав він у своїй

палаті тих інтелігентів, що залишилися у Львові та підносив їх на душі. Вплив митрополита був для росіян небажаний. Тому вони задумали “поразити пастиря, щоб розбіглися вівці”. Росіяни найперше інтернували митрополита в його палаті, а потім його вивезли до Києва 19 вересня. Але тому, що приїзд до Києва викликав схвилювання серед київських українців, росіяни перевезли митрополита найперше до Нижнього Новгороду, згодом до Курська, а врешті до Суздаля, де була сумної пам’яті в’язниця для духовних злочинців. Там митрополит пробув понад 2 роки. Скільки разів відправив він там реколекції, скільки натерпівся фізично та морально — про те ніхто не знає, бо митрополит про це нікому не оповідав. Із занепадом царату, митрополита звільнили, він поїхав до Петрограду і там упорядкував церковні справи. Поворот митрополита перетворився у справжній триумф. Народ вітав його всюди зі словами радості, але найторжественіший привіт приготував йому княжий Львів [3, с.231].

Тільки рік прожив митрополит під австрійською владою, бо після розпаду Австрії прийшла українсько-польська війна. Після війни митрополит збирався до відбудови архієпархії, але східна Галичина 15 березня 1923 р. рішенням Ради Амбасадорів припала відновленій Польщі. Від польського уряду прийшлося митрополитові зазнати немало прикрощів. В 1933 році провів з’їзд “Українська молодь Христові” за участю 100.000 молоді, а також збирав і передавав кошти та зерно для голодуючих Сходу України. Митрополит Андрей Шептицький разом з ієрархами Української Греко — Католицької Церкви видав від 24 липня 1933 р. пастирське послання “Україна в передсмертних судорогах. До всіх людей доброї волі”, в якому рішуче засудив голодомор як злочин — геноцид проти українського народу.

Коли ж у 1938 році тодішня польська влада почала масово руйнувати православні церкви на Холмщині, тоді зі Святоюрської гори грімко залунав голос протесту митрополита Андрея; і хоч польська влада skonфіскувала протестаційний лист Митрополита, але його голос почув увесь світ. Його почули передовсім православні християни й зберегли у вдячній пам’яті.

Коли ж у 1941 р. німці захопили Україну, тоді митрополит сподівався, що прийшла хвилинка здійснення мрій про з’єднання. 30 грудня 1941 р. він видав спеціального листа до всіх православних Архієреїв в Україні з метою примирення і поєднання українських Церков. А 3 грудня 1942 р. видав окремий лист до української віруючої православної інтелігенції, в якому наголошував на виборі спільного для українських Церков Київського митрополита із православних Архієреїв, який би був з’єднаний із Вселенською Церквою. Для митрополита Андрея повна злука греко-католицького і православного віровизнань була справою подальшого майбутнього [1, с.125-126].

Останні роки життя митрополита були його Голгофою. Майже 80 літній старець від десятків літ прикутий до крісла хворобою ніг,

він не тільки керував галицькою церковною провінцією в дуже важких часах, але ще під час другої світової війни бачив майже тотальне знищення провінції й руїну своєї праці і своїх задумів. У вересні 1939 р. прийшла перша окупація Галичини більшовиками, які з тактичних причин не розгорнули ще свого плану знищення релігії й Церкви, але почали безбожницьку пропаганду через пресу і насильне втягання молоді до комуністичних організацій. Згодом припинили діяльність духовних семінарій, усунули навчання релігії в школах, заборонили релігійну пресу та літературу. Незабаром почалися арешти, засуди й вивози вірних і священників, хоч український єпископат залишили ще до часу в спокою. Безстрашний старець-каліка протестував із гори св. Юра, та даремно. Тоді митрополит дав наказ священникам навчати дітей релігії по церквах. У січні 1940 р. скликав до Львова єпархіальний синод. Щочетверга в митрополичій палаті збиралося понад 100 священників, а митрополит навчав їх нових методів душпастирювання, відповідно пристосованих до обставин. Не маючи змоги видавати друком пастирських листів, митрополит диктував священникам короткі листи, з яких священники робили по кілька копій і роздавали іншим. Дбаючи про вірних, вивезених до Росії, розписав конкурс на парохії в Києві, Одесі й інших містах, а навіть створив чотири екзархати [3, с.238-239].

Під час німецької окупації митрополит став мужньо в обороні винищуваних євреїв, протестував проти надуживань гестапо в Україні і проти винищення радянських полонених. Під час другої радянської окупації, за три тижні перед своєю смертю, митрополит Андрей прийняв св. Оливопомазання з рук свого брата Климентія і ще двох священників. Не маючи змоги відправляти св. Літургію, щодня приймав св. Причастя з рук священника. Цілу ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1944 р. провів на молитві, вранці передбачив цілковите знищення Греко-Католицької Церкви в Україні, додавши, що в майбутньому Українська Греко-Католицька Церква відродиться і пошириться по всьому світі. І закінчив словами: *“І не почувте більше мого голосу аж до Страшного Суду”*. Помер 1 листопада 1944 р. на 80-ому році життя, з яких 56 років посвятив на вірну службу Богові і українській Церкві.

Величавий похорон відбувся 5 листопада при участі 5-бох владик і 150 священників. Надгробне слово виголосив наслідник митрополита Андрея — Архієпископ Йосиф Сліпий. Митрополита похоронили в підземеллях кафедрального собору св. Юра і Львові. Зараз успішно триває процес його беатифікації.

Митрополит Андрей повчав: *“Християнин може й повинен бути патріотом, але його патріотизм не сміє бути ненавистю!”* (Послання до вірних Станіславівської єпархії, 1899). *“Пам’ятайте, що християнське виховання є більшим добром, ніж усе добро світу”* (Лист до вірних, 1899). *“Найважливіша справа для Церкви, народу й родин, щоб діти були добре виховані... Щоб той обов’язок виховання дітей*

як слід виконати, пам'ятайте на мою так часто повторювану раду: спільно молитися рано й у вечір вголос, по змозі з Молитво- слова. При вас і мала дитина, яка ще нічого не розуміє, привикне до молитви, вслухаючись в слова Отче нашу і Символу віри. А кожне слово важливе, кожне слово є дверима до неба; воно підно- сить душу з болота матеріального життя і повсякденної злости, біди й нужди до чогось вищого, святого, чистого, — до Бога, до того життя, що нам його дає Благодать Ісуса Христа. Тому кожне слово молитви нехай буде проказане голосно, виразно, з острахом Божим, з глибоким переконанням, з душею, зверненою до неба та відверненою від гріха” (Лист до вірних єпархії, 1939 р.) [4, с.33-34].

Наступною славетною постаттю української православної Церкви був митрополит Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Народився Іван Огієнко 15 січня 1882 р. у Брусиліві Радомишльського повіту на Київщині (тепер Житомирщина) у селянській родині. Закінчивши початкову народну школу в рідному місті, в 1896 р. вступив до Київської фельдшерської школи. Культурна атмосфера столиці про- будила в 15-річного юнака літературно-наукові здібності. Закінчивши фельдшерську школу, стає помічником лікаря у київському вій- ськовому госпіталі на психіатричному відділі. Водночас працює са- мостійно, опановуючи, зокрема, грецьку та латинську мови [2, с.5].

У 1903 р. складає матуральний іспит і згодом вступає на істо- рико-філологічний факультет університету св. Володимира в Києві. В університеті він наполегливо працює над східнослов'янськими мовами та історією східнослов'янських літератур.

Після закінчення університету в 1909 р. його залишають у ви- щій школі з підвищеною міністерською стипендією — для підготов- ки до професорської діяльності. З 1905 р. він — член товариства “Просвіта”, член “Українського клубу”. В 1909 р. він працює педаго- гом середніх київських шкіл, стає членом Українського Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, а в 1915 р. його обирають приват-доце- нтом історично-філологічного відділу університету.

У 1917 р. Іван Огієнко був обраний професором Київського університету на кафедрі історії мови та літератури. Цього ж року його призначили членом Ради міністра освіти.

Після революції 1917 р. Огієнко займається бурхливою полі- тичною та громадською діяльністю в Україні і продовжує педагогіч- ну роботу. Іван Огієнко був одним із засновників Українського на- родного університету в Києві. 5 жовтня 1917 року відбулось його урочисте відкриття, де Огієнко виступив з академічною промовою — “Українська культура”. Працюючи в університеті, Огієнко був голо- вою комісії з вироблення нового статуту для вищих шкіл в Україні. Одночасно веде викладацьку роботу на педагогічних курсах при ку- раторії Київської шкільної округи, на Вищих Жіночих курсах, на курсах для урядовців міністерства закордонних справ, в Українській

науково-педагогічній Академії. В м. Брусиліві заснував початкову школу і був її куратором [2, с.6].

У 1918 р. І.Огієнко за дорученням уряду засновує університет в Кам'янці-Подільському, де його призначено ректором. Тут він викладає історико-філологічні предмети. До речі він зрікся свого ректорського утримання і передав його на заснування студентських стипендій.

7 січня 1918 року урочистим молебнем у соборі св. Софії відкрився Всеукраїнський православний Церковний Собор, а 14 січня на пленарному засіданні Собору Огієнко виступив з доповіддю “Відродження Української Церкви”. В 1919-1920-х роках Огієнко стає міністром освіти та віросповідання і скеровує всю свою діяльність на відродження української культури, Церкви та мови, яка до 1917 р. пригнічувалась царизмом.

Уже в 1917-1919 роках Огієнко готує і видає підручники для самоосвіти — “Українське писання”, “Українська граматика для навчання в народних школах”, “Вчімося рідної мов”, “Граматика малої Лесі”.

У січні 1919 р. уряд доручив міністрові освіти Огієнкові організувати і провести святкування проголошення Акта соборності України. Згідно з його програмою, це урочисте свято відбулося 22 січня 1919 р. в Києві на Софіївській площі, біля пам'ятника Б. Хмельницькому, як день злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки. 22-ге січня з його благословення стало державним святом вільної України.

У вересні 1922 р. Іван Огієнко разом з родиною переїхав до передмістя Львова у Винники. Тут він як безробітний розпочав працю над перекладом Нового Заповіту. Йому у скрутні часи надавав значну допомогу митрополит Андрей Шептицький, який постарався, щоб Огієнкові надали роботу вчителя української мови і літератури у Львівській гімназії, а його синів прийняли до митрополічої бурси. Коли згодом родина Огієнка переїхала до Львова, то митрополит Андрей подбав про житло для неї. Незалежно від того, що вони належали до різних українських Церков, довгими роками їх зв'язувала глибока дружба і взаємоповага. У 1944 р. митрополит Андрей звернувся до митрополита Іларіона з офіційним посланням з пропозицією поєднатися в єдину українську Церкву, але цим змаганням перешкодила смерть митрополита Андрея і арешт всіх греко-католицьких архиєреїв у 1945 р.

Огієнко вболівав і за тим, що Біблія, яка побачила світ 70-ма мовами у різних країнах, не була виданою українською мовою. Володіючи багатьма мовами, учений почав займатися перекладами текстів з релігійних книг на українську мову. В 1931-38-х рр. зробив український переклад Біблії, який остаточно завершив у Вінніпезі (Канада) в 1957 р. Цей переклад був зроблений з оригінальних старогребейських і старогрецьких видань. За переклад Біблії Британське й Закордонне Товариство в Лондоні обрало його своїм почесним

професором Манітобського університету. І досі переклад Біблії митрополита Іларіона, Глави української православної Церкви в Канаді, є найбільш досконалим [2, с.8-9].

У 1939 р. у Варшаві повстала Українська Церковна Рада під проводом професора Огієнка, після цього в 1940 р. його обирають кандидатом на єпископа в м. Холмі. 9 жовтня він став ченцем Іларіоном, ім'я якого є теж глибоко символічним, бо славетним українцем XI століття був митрополит Іларіон (1051-1086) — автор “Слова про закон і благодать”, який захищав інтереси незалежної Церкви. 10 жовтня монах Огієнко був висвячений дияконом, а 11 жовтня — ієромонахом з возведенням у сан архімандрита. Хіротонія архімандрита Іларіона на єпископа холмське-підляського відбулася 19 і 20 жовтня в соборі стародавнього міста Холма. В цій урочистій службі взяли участь понад 50 священників [2, с.9].

У 1944 р. Собор єпископів православної церкви у Варшаві надав владиці Іларіона титул митрополита. Військові події змусили його залишити м. Холм і виїхати на Лемківщину, далі — до Словаччини, а через два тижні до містечка Сан-Пелтен біля м. Відня. 2 квітня 1945 р. митрополит Іларіон виїхав до м. Лозанна (Швейцарія). Тут він важко хворів, переніс три операції.

16 вересня 1947 року митрополит Іларіон відлетів до Канади і поселився в м. Вінніпезі. Тут працював на релігійній та науковій ниві, видав багато книг, зокрема “Словник Шевченкової мови”, “Історія української літературної мови”, “Українська Церква за час Руїни”.

У 1951 р. Надзвичайний Собор Української греко-православної Церкви, що відбувся у Вінніпезі 8 серпня, обрав владику Іларіона правлячим першоєрархом з титулом — митрополит Вінніпегу і всієї Канади. У 1965 р. там відзначили його 25-літній ювілей релігійної діяльності.

Учений, педагог, громадський і релігійний діяч був членом багатьох товариств у Києві, Петрограді, Катеринославі, Москві, Празі, Варшаві, Львові. У 1928 р. стає членом Наукового Товариства ім. Т.Шевченка у Львові [2, с.9].

29 березня 1972 р. на 91-му році життя митрополит Іларіон помер в м. Вінніпезі і похований з належними йому почесностями.

Отже, славетні постаті духовних велетнів XX століття: митрополитів Андрея Шентицького та Івана Огієнка (Іларіона) — є прикладом для наслідування для прийдешніх поколінь у любові до Бога, Батьківщини і народу.

Список використаних джерел:

1. *Знаки часу: До проблеми порозуміння між Церквами / Упоряд. З.Антоноук, М.Маринович. — К.: Сфера, 1999.*
2. *Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів, 1995.*
3. *Назарко О.І. Київські і галицькі митрополити. — Торонто, 1962.*
4. *Катрій О.Ю. ЧСВВ. Перлини східних Отців. — Львів, 1998.*

In the article the glorious spiritual figures of XX century: metropolitans Andrey Sheptitskiy and Ivan Ogienko (Ilarion), and also their contribution to development of Ukrainian Churches and building of the Ukrainian state are considered.

Key words: church, metropolitan, Andrey, Ilarion, Bible.

Отримано: 17.05.2005 р.
УДК 94+371](477)(092)

В.П.Ляхоцький

Київський національний медичний університет ім. О.Богомольця

З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ
(Симон Петлюра та Іван Огієнко — праведники нації,
подвижники духовного ренесансу, будівничі державності)

У статті йдеться про спільність світоглядних позицій двох видатних діячів української державності — Симона Петлюри та Івана Огієнка.

Ключові слова: відродження української державності, українська еліта, порівняльний метод, духовний світ, концепція державотворення, школа виховання.

*Народ-герой героїв появляє.
Шануючи, він їх вінцем вінчає.*
Борис Грінченко.

Справжніх подвижників національного духу і свободи в усі часи, яку б країну ми не розглянули, небагато виділяла з-поміж мільйонів героїчна доба. Та значною є, з огляду на весь життєвий доробок, їхня безмірна соціальна вага. Ці люди — “озоновий шар” суспільства, що гарантує йому не просто існування, а повноцінне, наповнене високою мораллю майбутнє. Що ж до України, то особливу роль в історії її суспільної думки на межі ХІХ — першої чверті ХХ століть відігравали такі постаті, як Іван Франко, Леся Українка, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Сергій Єфремов, Софія Русова, Дмитро Донцов, Андрей Шептицький та ін. Вони визначали і визначають досі міру нашого розвитку, піднесення чи падіння, добра і зла, справедливості і краси, громадянської зрілості, мудрості, гідності, сумління, здатності кожного з нас до досягнення мети, виконання визначеної тому чи іншому поколінню, в тому числі і сущих, історичної місії, введення України в лоно найрозвинутіших націй. Зрештою, спонукають поставити перед собою питання: будівничими чого ми є, якими засобами його творимо, яка кінцева мета? — і відповісти на них. Мужньо і чесно.

В умовах докорінної зміни системи цінностей і її ціннісних орієнтирів, усього ідеологічного і соціально-культурного контексту, різного його прочитання, різноманітних підходів до розуміння “національного” важливо об’єктивно реконструювати історичний розвій

України, розглянути, проникнути в глибинні пласти духовності феноменів минулого, чітко персоніфікувати їх, віддати належне кожному за аристократизм духу, подвиг життя, відданого в ім'я народу. Беззаперечний інтерес у цьому процесі для нас становлять дійові особи відродження української державності в роки Української революції 1917-1920 рр., зокрема такі, як Симон Петлюра та Іван Огієнко. Неординарні особистості, наділені дивовижною, незламною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, величезною ерудицією та рідкісною працездатністю, що вкладається в надзвичайно емку формулу, яка найбільш влучно характеризує зміст їхнього буття, — “більше працювали, ніж жили”.

Їхню роль і місце в розвої національно-визвольного руху України, величезний внесок у Визвольні змагання першої чверті ХХ ст. яскраво висвітлює історичний літопис нації, засвідчується їх сучасниками, наступними поколіннями, як співвітчизниками, так і ученими багатьох країн світу.

Символом національної революції, провідником, який краще за будь-кого іншого творив і зберіг вірність ідеї національної революції, назвав Симона Петлюру той, хто 1992 року в резиденції Президента України в Маріїнському палаці в особі першого народнообраного Президента нашої держави Леоніда Кравчука передав чинній владі символи й атрибути Української Народної Республіки, останній керманіч Державного Центру УНР в екзилі, Президент України в еміграції, почесний професор економіки Кам'янець-Подільського державного університету Микола Плав'юк.¹

Як одного з найвидатніших синів України, що поклав життя за її волю, світле майбуття свого народу, державників позначив велич Симона Васильовича доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук.² Головою держави, котрий дав своїм сучасникам і наступникам добрий приклад соборної боротьби, назвав С. Петлюру доктор історичних наук, професор Сергій Литвин.³ Молодий історик Ігор Срібняк порівнює масштаб політичного впливу Головного отамана на маси з харизмою вождя національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. гетьмана Богдана Хмельницького, доводячи, що С.Петлюра був одним із тих, хто найвиразніше уособлював душу народу, його думки і почуття, ніж будь-хто у час Визвольних змагань 1917-1920 рр., хто відбив столітні, споконвічні прагнення нашого народу до самостійного життя, вільного існування у європейській сім'ї народів.⁴

Свідченням високого авторитету, шани, любові серед широких народних мас, пієтетного ставлення до безумовного лідера революції стали десятки пісень та віршів, складених про вождя. Вони віддзеркалюють глибину чутливого сприйняття патріотами свого провідника. Наведемо лише кілька з них:

*І в хаосі страшнім переполоху,
Неначе виточений з чавуна,
Спокійний, не схвильований ні трохи,*

*В квадратній рамі темного вікна,
До метушні байдужий і до грому,
Вдивляючись у той вогненний дощ,
Стояв, на лікоть спершиєсь нерухомо,
Свідомий сил і переваги — вождъ.*

(Юрій Клен)⁵

* * *

*Симон Петлюра — сурма свободи,
Будеш ти вічно жити в народі,
В пам'яті, в душах, у наших серцях.
Воля нас кличе під Симона стяг.*

(Галина Маняко)⁶

Високо поцінують нащадки й політичний, державотворчий, науковий набуток Івана Огієнка. Один з найвидатніших вчених-істориків сучасності, енциклопедист, багатогранний дослідник минулщини України, академік Національної Академії Наук України, директор інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України у м. Львові, доктор історичних наук, професор Ярослав Ісаєвич відзначає, що різнобічність талантів та спрямувань їх застосування наближують особистість Івана Огієнка до видатних учених — універсалів епохи відродження.⁷

Особистістю першої величини, яка увійшла в історію і *alma mater*, і нашої країни, яскравими спалахами істинної інтелігентності й порядності, сміливими демократичними й національно окресленими вчинками, перейнятими відчуттям причетності до долі свого народу, своєї Батьківщини, сприймає Огієнка, випускника історико-філологічного факультету в дореволюційну добу Імператорського університету св. Володимира, тепер Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його ректор, академік НАН України, Герой України, професор Віктор Скопенко.⁸ Його думку продовжує провідний огієнкознавець, лауреат премії імені Івана Огієнка, доктор філологічних наук, завідувач кафедри видавничої справи Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, професор Микола Тимошик: "...він чесно й сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації".⁹

Перелічуючи найбільш значущі напрями діяльності І.Огієнка, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Львівського Національного університету імені Івана Франка, лауреат премії імені Івана Огієнка Зиновій Тіменик вказує, що, зокрема, завдяки Огієнковій кирило-мефодіані український духовно-культурний, освітній і науковий світ став інтегральною частиною світу європейського. Оригінальним, наголошує він, є Огієнко і в лексикографії. Своєю "Наукою про рідномовні обов'язки..." він створив нову галузь мовознавства — на межі лінгвософії, психолінгвістики, соціософії, етики, естетики, духовної куль-

турології, політології. У державотворчій діяльності, акцентує огієнкознавець, був патріотом-соборником, прагнув до співпраці (також і в громадській сфері) з різними суспільно-політичними напрямками, течіями, партіями, рухами. Як церковний діяч (зокрема як каноніст-богослов), сприяв утвердженню автокефальних засад Української православної церкви, єкуменічній співпраці з Українською греко-католицькою церквою та іншими релігійними об'єднаннями.¹⁰

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Національного університету харчових технологій Ірина Тюрменко впевнена, що творча спадщина Івана Огієнка ще тривалий час слугуватиме життєдайним джерелом на шляху духовного відродження українського народу, спонукаючи до роздумів, досліджень та натхнення.¹¹

Співставлення як метод аналізу загальних рис та їх відмінностей, витоків формування світогляду, життєвого кредо, мотивації поведінки, вчинків, вибору рішення у часі, участі у тому чи іншому соціальному, науковому, творчому процесі в цілому або ж окремих фрагментів *curriculum vitae* двох, а то і одночасно більшої кількості персон існує в різних галузях соціогуманітарних наук існує давно. Його результати допомагають знайти ключ до розуміння лабораторії формування духовних засад особистості, які в різних обставинах мають індивідуальне виявлення в обраній особою ніші діяльності. Яким чином дії тієї чи іншої постаті набувають пасіонарної сили, викликають у масах солідарність, стають їм близькими, призводять до піднесення їх на вершини, які отримують означення в суспільстві як вожді, в руках котрих — доля мільйонів, окремих держав, інколи — світу.

Подібний прийом є надзвичайно актуальним, адже покликаний сприяти встановленню витоків формування передумов виникнення багатьох наших вад і хвороб сьогодні, передбачити їх появу у наступний період суспільного буття, в якому роль особистості набере важливої значущості і дії її можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки всепланетарного масштабу.

У чому причина того, що народ, який має автентичність, багатовікову історію, традиції, інтелектуальну і духовну самодостатність шляхом величезних жертв домагається піку досягнення мети, втрачає пріоритет, ініціативу, дозволяє витіснити себе на друге, навіть третє, другорядне коло діючих осіб, полишає індивідуальність, енергію руху, перспективу розвитку. Причина того, що володіючи на всіх етапах історичного розвитку власним могутнім інтелектуальним потенціалом, створюючи в кожному поколінні елітний прошарок суспільства, здатний до генерації інноваційних ідей та технологій здійснення демократичних перетворень, щоразу наражаємося на невдачу, поразку, стимулюємо нове коло регресу суспільного поступу? Чому потужна енергетика харизми окремих особистостей не є достатньою для забезпечення послідовності дій, спрямованих на досягнення українським зага-

лом очікуваної мети? Причина непослідовності у підтримці попередньо проголошених гасел, наступних актів її носіїв, з одного боку, та традиційного уже виникнення й інтенсивного зрощування в окремих соціальних групах непереборної енергії протидії, з іншого. Ментальність? Що ж є збудником зрадливості? Об'єднані ідеєю, прагненням досягнення високої мети, виборовши ключовий момент, оволодівши ситуацією, втрачаємо головне, заради чого боролися, покладали надзвичайні людські жертви, матеріальні сили. Чи не є це національним феноменом, на жаль, з від'ємним знаком?

Що відбувається з українською елітою, чому нас ніяк не полишає застаріла хвороба: нездатність до копіткої, послідовної, наполегливої праці, страх перед реальними справами, лідерством іншого, успіхом колеги, однопартійця або ж гурту соратників, здатних взяти на себе відповідальність за формування політики й результати її реалізації? Звідки ж виникають такі потворні явища, як параліч волі, духу в мислячих людей, кращих представників спільноти, почуття одностайності, солідарності як людської, так і національної? Де витоки антагонізму, що зароджуються поміж однодумцями й призводять до загибелі загальнонародної справи?

У чому витоки наступної байдужості до стану загального, до досягнення загалом громадського прогресу? Чому виникнення розбіжності думок на перспективу розвитку наступних тактичних дій у окремих їх носіїв призводить до краху спільної соціальної діяльності? Національний ідеал поступається особистісному, дрібному, перетворюючи могутній народний потік творчої енергії у "мілководні", імпульсивні сплески громадської активності, які знищують консолідацію сил, вносять розкол та сум'яття? Де високість духу, спадковість традиціям, що утримує у собі могутній потенціал досвіду, енергетику мудрості, честі, гідності, гуманізму, самовідданості і самопожертви в ім'я блага спільноти, родини, нащадків власного роду?... Ці та інші запитання із покоління в покоління повстають перед суспільством з особливим загостренням в момент істини, на вістрі суспільних зламів. Але чіткої відповіді досі на зазначену проблему так ніхто і не знайшов. Рефлексій же надто багато. Пояснення відсутні. Відповідь на поставлені запитання покликана допомогти знайти наука про людину: просонографія, найвищий рівень біографічних досліджень, який прослідковує народження мотивації її дій, їх розвитку, внутрішній світ, фактори, які вплинули на зміни в ньому, його впливу на шляхи реалізації власної амбітності в тій чи іншій галузі діяльності.

Вона досліджує велетенський, багатогранний надзвичайно цікавий та малодосліджений культурний прошарок життя соціуму. І хоча ця наука з кожним роком набирає обертів, вона все ж таки досі в нашій країні розвинена недостатньо. Не зупиняючись на аналізі її поступу,

відзначимо, що широкомасштабних біографічних просопографічних досліджень в Україні одиниці. Основну увагу історики, біографісти, письменники, як правило, зосереджують на зовнішньому боці висвітлення життєвого шляху, професійної діяльності, здобутках того чи іншого фігуранта, історичної особи, залишаючи поза зоною огляду соціально-економічне тло, умови існування, дозвілля, побут, особливості духовного середовища навколо, рівень виробничих та творчих міжособистісних відносин, духовності, манери, добробут, аксіологічні питання, мотиваційні поклики, характеристику, існуючих стратифікаційних рівнів суспільства, прояви індивідуальності, характеру особистості в різних життєвих ситуаціях, емоційну реакцію на ті чи інші події, лінію вибудови поведінки, її моральні засади тощо. Тобто всебічне висвітлення особистості без ідеалізації, однобічності або ж фальсифікування. Неабиякий інтерес представляє еволюція в її поведінці, яка відбулася під впливом тих чи інших обставин.

Для визначення рівня адекватності дій постаті в суспільстві в конкретний історичний момент необхідно здійснити аналіз, мати чітке уявлення про контекст середовища, в якому вони відбувалися.

Автор не перший, хто здійснює спроби співставлення вищезгаданих факторів, які визначили спільність рис Симона Петлюри, інших видатних осіб з жертвовної когорти національних героїв Визвольних змагань 1917-1920 рр. Перші кроки на цьому шляху проторували автори збірника "Дві постаті — одна ідея", видрукуваного коштом ОУН у Парижі 1948 р.¹² У ньому з глибокою шанобливістю розглянуто ідеологічні доктрини, що визначили життєву позицію та діяльність як Симона Петлюри, так і Євгена Коновальця, їх місце в організації національно-визвольних змагань українського народу. Серед сучасних дослідників, які методом співставлення характеризують певні світоглядні засади національних діячів, в цьому плані помітною стала й публікація Артура Губара, в якій розглянута відмінність поглядів на державно-церковне будівництво в УНР Симона Петлюри та Володимира Винниченка.¹³

На необхідність здійснення порівняльних досліджень одного зі складу Директорії УНР, а з 19.02.1919 р. її голови Симона Петлюри та високого рангу урядника уряду Директорії УНР — міністра освіти і мистецтва (06.01. — 25.04.1919 р.), міністра ісповідань (15.09.1919 — 30.09.1922 рр.), головноуповноваженого міністра УНР (15.11.1919 — 31.10.1920 рр.) (посади, введеної на час відсутності керівника держави та прем'єр-міністра в тимчасовій столиці УНР м. Кам'янець-Подільському), в.о. голови Ради народних міністрів (12.08. — 25.09.1920 р.), одного із засновників Державного Центру УНР в екзилі, в його перший тарнівський період (1921-1922 рр.), Івана Огієнка ми вперше звернули увагу учасників другої Всеукраїнської науково-теоретичної огієнкознавчої конференції, яка відбулася 18-19 лютого 1997 року в актовому залі заснованого Іваном Огієнком 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському уні-

верситеті — головному вищому навчальному закладі регіону.¹⁴

Мета даної публікації — привернути увагу дослідників на необхідність та корисність застосування у наукових дослідженнях порівняльного методу, як такого, що відкриває нові грані у відтворенні портрету однієї, кількох персон або ж цілого покоління, зокрема того, яке на початку ХХ ст. встало з колін, у відкритому двобої, з єдиним бажанням здійснити багатозікову мрію свого народу — жити в сім'ї вольній, новій, поклавши на жертковий алтар найдорожче — своє життя. Їх долі схожі, але вони всі різні, кожен з них неповторна, непересічна особистість — дивовижна, цікава, гідна всебічного й глибокого вивчення. Ми звернемо увагу читача лише на окремі спільні риси героїв нашого нарису.

Обоє — одного покоління. Симон Петлюра (1879 р.н.) — старший свого побратима Івана Огієнка (1882 р.н.) лише на три роки. Зростання, навчання, формування національної свідомості, світогляду, громадянської позиції відбувалося в одному політичному та соціально-економічному полі, яке зрештувала російська імперія, в т.ч. і на теренах України.

Родовід Петлюри¹⁵ та Огієнка¹⁶ сягає козацької днини. Парадоксальним за схожістю, проте у зворотньому порядку, можна назвати перебіг подій, пов'язаний із шляхом служіння Богові, висвяти в духовний сан представників кожної із родин. Прабатьця Симона Васильовича — засновниця трьох монастирів, брат діда на власні кошти збудував у Києві Іонівську церкву та заснував Іонівський скит. Ще один брат діда — Сильвестр посів кафедру архієпископа Одеського, тому природним було, що освіту Симон Петлюра розпочав у Полтавській духовній семінарії, у місті, де народився. Родина, закономірно, майбутню кар'єру Симона пов'язувала саме з набуттям ним духовного сану. Проте саме в стінах духовного навчального закладу він і здійснив, в той час ще неусвідомлено, перші кроки до політичного визначення вибору наступної діяльності, що й унеможливило закінчення ним навчального закладу.¹⁷ Напроти, Іван Огієнко початкову освіту отримав у чотирирічній Брусилівській міністерській (державній. — В.Л.) школі, продовжив у Київській військово-фельдшерській школі, згодом в університеті св. Володимира. Глибокі знання духовної літератури, старогребрейської та інших мов уможливили переклади її рідною мовою. Організаторський хист, приналежність до Української партії соціалістів-федералістів привели І.Огієнка до посади міністра ісповідань в уряді Директорії УНР та ДЦ УНР в екзилі (1919-1922 рр.), а в подальшому у 1940-1972 рр., прийнявши духовне ім'я Іларіона, пройти шлях від ченця до митрополита Холмського і Підляського, завершити його у сані первоієрарха Української православної церкви Канади.¹⁸ Загальними були — послідовність, наполеглива діяльність, спрямована на досягнення українською православною церквою статусу Автокефа-

льної з власним патріархатом, розгалуженою повноцінною системою організаційних структур. У виборі Симоном Васильовичем та Іваном Івановичем ціннісних орієнтирів і моральних пріоритетів життя превалуючу роль відіграла християнська, насамперед православна релігія, справжню суть якої вбачали в тому, що ідея Бога безпосередньо пов'язана з ідеєю реальності й абсолютної цінності людської особистості, яка у вірі вперше знаходить саму себе, притулок і опіку для того, що формує її сутність.

Для обох основоположною у формуванні світогляду стала схема української історії М.Грушевського, як і право народу на широке використання у всіх сферах життя рідної мови. Шанували Михайла Сергійовича як ученого, педагога, проте його діяльність політичного діяча не поділяли, вбачали в ній серйозні хиби та непрофесіоналізм. Обох захоплював літературною творчістю Володимир Винниченко та розчаровував політичними діями.¹⁹ Перелік одностайної оцінки ними діячів Української революції можна було б продовжити.

У сім'ї вбачали — оберіг. У ній вони знаходили загишок і місце найбільшої гармонії, що приносила душевний відпочинок. Так склалося, що дружини обох були невеличково хворими. Симона Петлюри — Ольга Опанасівна, після недуги на тиф, назавжди оглухла.²⁰ Івана Огієнка — Домініка Данилівна, під тягарем еміграційних негараздів була вражена онкологічним захворюванням.²¹

Батьківські серця на суворому тернистому життєвому шляху любов'ю і ніжністю зігрівали доньки, наречені одним лагідним ім'ям Леся (Лариса). Симон Васильович присвячував доньці кожен вільну хвилину, яка так рідко у нього випадала. Затамувавши подих, слухав він її ранні поезії, розглядав перші мистецькі вправи, радів разом з нею успіхами у малюванні. В еміграції це була чи не найбільша відрада для державника. С.Петлюра поринав з донькою у казковий світ, який відкривала перед Лесею книга, де все було чудове і цікаве. Заохочував зусилля глибше і скоро пізнати світ, його явища і закони. З радості нових відкриттів Лесина душа співала, народжуючи рядки поезії, частину з яких втілювала у дитячих малюнках. Але так ніколи і не дізнається батько, що, проживши лише 30 літ, 1941 р. вона, як птах, що набрав висоти, впаде на землю підкошена туберкульозом, не відчує ні любові коханого, ні щастя материнства, ні радощів, сотень крихітних, миттєвих, значних, властивих кожному віковому періоду життя людини, ні чуття захоплення власними досягненнями, визнання, гордості за самореалізацію в обраній професії, врешті, щастя відчувати себе корисною, дарувати його людям.

Іван Іванович — любив найменшу з трьох дітей (мав двох старших синів) і єдину доньку до нестями. Для залучення її до світу грамоти, навіть створив персональний навчальний посібник, який так і назвав "Граматика малої Лесі".²² Він дарував Лесі неповторне відчуття задоволення від спілкування з книжкою, через яку знайомив з глибиною людської мудрості, багатогранністю і нескінченніс-

тю складових життя — природи і суспільства. Бог дарував їй довгий вік. Але чи можна його назвати щасливим?

Любов до поезії, світу материнських пісень, почутих у дитинстві, легенд і переказів супроводжувала їх протягом всього життя. Симон Васильович, маючи баритональний тенор при слухній нагоді та в доброму настрої, затягував пісню, почуту ще на Полтавщині, таку до болю близьку і рідну, щемливу, що розчулювала глибинні струни душі і його, й присутніх. Обожаюючи музику, використовував кожну нагоду, щоб її послухати. Музика, пісня, література, журналістика, історія вабили Симона Васильовича з дитинства. В них він знаходив втіху й розраду. В спілкуванні був надзвичайно толерантний, врівноважений, прагнув уникати конфліктів, вирізнявся незмінною від обставин тактовністю, спокійною вдачею.

Пісня, література, історія, журналістика, дослідницька невгамовність — супутники Івана Огієнка. Приваблював комунікабельністю, вмінням бути дотепним, інколи “гострим на язик”, проте обхідливим, ввічливим, цікавим співрозмовником. Коли розпочинав свою розповідь — заворожував слухачів, поглинав всю їхню увагу. Володів неабияким даром переконання. Широко цим користувався для досягнення мети. Відомо, як С.Петлюра, маючи по роботі претензії до свого головноуповноваженого міністра в Кам’янці, напередодні зустрічі з ним, яка відбулася в травні 1920 р., рішуче був налаштований усунути професора І.Огієнка з посади. Після аудієнції — Головний отаман залишив приязнь та повагу до соратника, довіряв йому й надалі складні, відповідальні завдання.

Силою переконання володіли обоє. Секрети її — тема дослідження майбутніх біографів, істориків, психологів.

Ще одна загальна риса, характерна для обох — не цураючись зручностей, полюбляючи все гарне і естетичне у роботі, побуті, відпочинку, аскетизм. Життя будували та діяли у повній відповідності до вислову “*ad cogitandum et agendum homo natus est*”^{*}.

Прищепленою з дитинства любов’ю до всього українського завдячують спільністю духовного світу Симон Васильович та Іван Іванович. Вклоняючись у шанобі культурним надбанням власного народу, вирізняючи його з-поміж інших, ці почуття не стояли на заваді стійкій національній неупередженості кожного, шані й глибокій зацікавленості самобутньою культурною народів світу. Їм не був властивим етноцентризм. Розглядаючи українську культуру під поглядом її власних значень та цінностей, вони відстоювали її феномен, акцентували на самодостатності й цивілізованості, виходячи із суто прагматичного порядку денного, прагнули вивести сприйняття як власним народом, так і іншими, української культури (мистецтва, літератури, музики, живопису, архітектури, шлюбних та інших звичаїв, моделі трудової активності, структуру дозвілля тощо) як меншовагартісної, другорядної, “холопської”, подібний підхід до якої форму-

---

* Людина народжена для мислення і діяльності.

вався під пресом зросійщення протягом кількох століть. Мета діяльності літературознавця С.Петлюри та культуролога І.Огієнка чітко простежується у збереженні її національних рис, включення в процес соціалізації громадянина України, згодом співвітчизника за кордоном. У використанні її гуманістичного, пізнавального, інформаційного, комунікативного, ціннісно-орієнтаційного, нормативно-регулюючого потенціалу, у визначенні впливу на розвиток культур інших народів. Особливу увагу у своїй творчій, громадській та політичній праці визначні громадяни надавали впровадженню в суспільне користування рідної мови. В її основу поклали принцип абсолютної самоцінності кожної мови, як і кожної культури, людини, народу, в тому числі й українського. Проте дії їх відповідали реально існуючій мовній ситуації в Україні, специфічністю якої було (і нині подекуди залишається) те, що на теренах України, українська мова — мова так званої титульної, корінної і найчисельнішої нації — не була і не є повноприсутньою в суспільному житті. Її було витіснено на периферію в церкві, літературі, періодиці, науковому і культурному житті, зрештою і міському побуті — “працездатність” української мови паралізувалася, гальмувався її внутрішній розвиток, звужувався простір спілкування нації. Відповідно превалуючою в багатьох сферах життя була російська мова, російська культура, часто не в її натуральності, а у специфічній редукованості, запозиченні. Об’єктивно у прошарку національносвідомої інтелігенції, еліти народу, виникало об’єктивне запитання: чи це справедливо; чи це нормально; як це пояснюється; як може розвиватися ця ситуація і до чого призвести; яка роль мови у розвитку народу, нації, у збереженні його автентичності? На ці питання, відповідно до сфери діяльності, відповідав як політик першої величини С.Петлюра, так і його колега, вчений другого кола українського політикуму І.Огієнко. Природно, що робота випускника історико-філологічного факультету Імператорського університету св. Володимира у Києві, автора “Науки про рідномовні обов’язки” у зазначеній царині висвітлена науковцями значно ширше, ніж літературного критика, публіциста Головного отамана УНР. Думається, настав час розкрити і цю грань творчості Симона Васильовича в періоди — дореволюційний, УНР-івський, еміграційний. Цікавим штрихом цієї розвідки, безперечно, стане парадигма та практичні вказівки С.Петлюри представникам української діаспори щодо вивчення мови народу, серед якого жили співвітчизники, європейських мов, видання книжок рідною мовою і перекладної наукової літератури з проблем мистецтва, освіти, метою яких є піднесення рівня культури та повноцінної участі в міжнародному житті.

Єднало провідників нації й захоплення архівною спадщиною українського народу. С.Петлюра отримав перші навички археографічної обробки документів ще змолоду під час праці асистентом-дослідником в експедиції члена-кореспондента Імператорської Академії

Наук Росії Ф.Щербини, яка проводила свою діяльність у столиці Кубані в м.Катеринодарі. За розпорядженням наказного отамана краю генерала Я.Малами, що виявив у Кубанському Військовому штабі 200 тис. архівних справ з документами Запорозької Січі, Чорноморського флоту та Кубанських військ, її колектив упорядкував документи, здійснив археографічну обробку, готував до публікації. Відчутна частка праці С.Петлюри й у підготовці унікального, за документальною вартісністю тритомного (більш як 1000 сторінок кожен) видання “Історія козацького війська”.²³

Під час бурхливих подій протиборства військ УНР та Червоної армії доклав багато зусиль для збереження документального надбання народу, зібраного до Кам'янця з усієї України, який виконував роль останньої столиці УНР доби Української революції 1917-1920 рр. Ціною надзвичайних зусиль прагнув зберегти нащадкам письмові свідчення минулих епох, які за жорстоких обставин пекельної борні опинилися в скринях, лантухах або просто перев'язаними у стовпчики, як правило, в умовах далеких, навіть відносних для їх зберігання. Яких значних моральних зусиль та матеріальних збитків коштувало подібне ставлення до пам'яток минулого кожному з них. Ще однією ілюстрацією вищезазначеного може слугувати наступний факт самопожертви, принесеної Головним отаманом УНР заради рятування частки українських архівних фондів під час перебування в еміграції, зафіксований в одному з його листів до відомого вченого-педагога, колишнього урядника УНР, — Степана Сірополька, надісланого з Парижа: *“Лежать наші архіви десь на складі, — писав Симон Васильович, сповнений гіркоти та болю. — Хазяїн учинив скандал, бо довго не платили. Щоб уникнути процесу судового, довелося з наших (власних В.Л.) грошей заплатити 300 фр[анків]. Все це призвело до того, що ми перестали обідати і живемо кавою...”*²⁴

Івану Огієнку, який ще з студентських років активно працював в університетському “Семінарі російської фіології”, шітетне ставлення до історичних документальних пам'яток, які зберігаються в архівах, відділах рукописів бібліотек, прищепив професор філології Імператорського університету св. Володимира, видатний вчений, талановитий педагог — професор Володимир Перетц. Заняття в гуртку розпочиналися з пізнання вихованцями методологічних засад наукових досліджень, опрацювання архівних документів та рукописних пам'яток, текстологічного і палеографічного аналізу рукописів та першодруків. Під керівництвом наставника у канікулярний час, щоб вивчати й описувати архіви, музейні фонди, розташовані на теренах України та поза її межами, семінаристи систематично виїжджали в археографічні експедиції. Через все життя проніс Іван Огієнко усвідомлення, що архіви — то скарбниця соціальної пам'яті, документальне віддзеркалення багатовікового буття його народу. Саме тому, перебуваючи на високих урядових посадах, він долучився до

розробки планів будівництва у незалежній українській державі Національного архіву, прагнув реалізувати цю ідею створенням на базі Турецької фортеці в Кам'янець-Подільському “Архівної комори” (архівного сховища на кшталт Державного архіву. — В.Л).²⁵ За будь-яких відомостей, про наявність архівних фондів установ, організацій, підприємств, закладів, військових частин, приватних фірм тощо докладав зусилля для їх концентрації та централізованого збереження. Завдяки взаєморозумінню значущості проблеми обоє опікувалися тим, щоб у період евакуації з України військ, державних органів УНР, установ та організацій вивезти за кордон і зберегти від нищення архівні фонди, документи, які увібрали в себе героїчні сторінки боротьби кращих синів і дочок народу України за незалежність України, розбудову держави, драматичні сторінки Визвольних змагань.

Студіювання вітчизняної історії з найдавніших часів за стародавніми, оригінальними документами не могли не вплинути на формування світогляду вироблення власного погляду на неї у майбутніх провідників України. Це були університети не лише дослідницькі, але й громадянської зрілості, високого патріотизму.

Кожному огієнкознавцеві загальновідоме бібліофільство Івана Огієнка. Тема: «Книга у житті Симона Петлюри» — серед малодосліджених. Пристрасть до літератури — загальна риса наших героїв. З юних років піклувалися про збагачення домашніх бібліотечних колекцій. Вони супроводжували їх всюди, куди б не вирушали на постійне місце проживання. Куди б не закинула доля, прагнули створити умови доступу до книги найширшого кола читачів. На рахунок Івана Огієнка фундація бібліотек Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918), міністерства ісповідань УНР (1919), церковних парафіяльних бібліотек УПЦ як на теренах України, так і поза її межами (1919-1922), “Українського студентського дому” у Варшаві (1929), Холмсько-Підляської єпархії УПЦ (1942), однієї з найчисельнішої в українській діаспорі, в останній вінніпезький період життя (1947-1974).²⁶

Опіка над примноженням фондів книгозбірень УНР різних рівнів, проблема поширення та розповсюдження української книги — важливий напрям діяльності й Голови Директорії УНР. Найвагомішим історичним актом її в царині бібліотечного будівництва — ініціатива створення в еміграції національної бібліотеки, зародком якої згодом стала Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.²⁷

Обоє пройшли школу партійного гарту. С.Петлюра, з молодих літ долучившись, через членство у РУП, до революційної діяльності, став згодом одним з провідних діячів Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Зовсім незначний партійний стаж (1917-1922) здобув Іван Огієнко, перебуваючи, як засвідчують документи та учасники революційних подій, у лавах Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Однак саме належність до партії забезпечила йому її представництво в урядах Директорії УНР та

ДЦ УНР в екзилі. Авторитет партій, до яких належали, їх підтримка дозволили піднятися їм на найвищі щаблі державної виконавчої влади, реалізувати управлінський талант макромасштабу, відбутися як політичним, державним та громадським діячам. Але ні С.Петлюра, ні І.Огієнко не належали до фанатиків партії, в лавах яких перебували. Вони увійшли в історію державотворцями, діяльність котрих привертає увагу дослідників у двох площинах: ідеологічній та прикладній. С.Петлюра як політик, що довів повну утопічність поглядів своїх опонентів щодо можливого реального рівноправного існування української нації у складі федерації. Як політик, що пережив еволюцію від соціально-демократичного діяча революційного плану до діяча національно-державного. Як діяч, що відіграв вирішальну роль у виборі курсу розбудови Збройних Сил України, політичного курсу Директорії УНР, стратегії діяльності Державного Центру УНР в екзилі як політичного центру, покликаного забезпечити безперервність державотворення українців. Як прихильник парламентських форм державного управління. Як політик, що здійснив теоретичне обґрунтування визвольної боротьби, першим проаналізував соціальні та національні причини збройної поразки української революції.²⁸

Іван Огієнко, як автор власної концепції державотворення, складовими елементами якої, зокрема були: ідея про взаємозв'язок між соціальними та національними чинниками в державотворчому процесі, необхідність ідеологічної та політичної підготовки народних мас до вирішення складних державотворчих проблем; відмова від схеми політичної орієнтації на інші держави. Як державний діяч, що стояв біля витоків формування національної освіти, який не тільки теоретично обґрунтовував, а й впроваджував в практику такі принципи єдиної шкільної і вищої освіти, як демократизм, спадковість, послідовність різних форм навчальних програм і типів шкіл, доступність освіти для дітей всіх верств населення, впроваджував у практику навчально-виховного процесу національні принципи. Як політик, що, відстоюючи позиції централізму, відкидав при формуванні урядових структур використання принципу однопартійності, як прихильник об'єднання навколо державотворчих ідей представників різних політичних течій і партій. Як теоретик і практик здійснення на національних засадах церковного будівництва.³⁰

Як державних діячів їх турбували проблеми організації в суспільстві соціального пізнання, виховання, оптимізації функцій і розвитку системи освіти, освітньої політики, стан і динаміка соціально-культурних процесів у сфері освіти, процес створення законодавчої бази, розробка принципів, механізмів, технологій навчання, проблеми життєвого самовизначення, самореалізації і самоутвердження школярів, студентської молоді, проблеми вибору нею моральних орієнтирів у житті, визначення свого місця, власного призначення в ньому, шляхи пошуку розробки новітніх методик, які б сприяли

розкриттю пізнавальних можливостей особистості, поглиблювали ефективність виховання і навчання в реальних умовах життя людей, розробка досконалих способів розкриття закладених у школярів здібностей, взаємодія системи освіти з іншими сферами суспільного життя в незалежній державі. Перехід на загальноєвропейську систему організації навчання підростаючого покоління і молоді, всі інші проблеми пов'язані з цим, насамперед підготовки вчительських кадрів, забезпечення умов викладання державною мовою, підручниками тощо. Саме тому чинне місце на всіх етапах діяльності приділяли вони і розвитку освіти. До того ж в пам'яті кожного назавжди вкарбувалися спогади про перші кроки свого трудового шляху, який розпочинався з виконання репетиторських функцій та вчителювання. Доба революції дозволила С.Петлюрі як члену Директорії УНР, І.Огієнку як міністру освіти і мистецтва та ректору КПДУУ стати в ряд творців національної школи, в еміграції виступити ініціаторами і засновниками ряду українських навчальних закладів для дітей, юнаків, інтернаціональних вояків, священнослужителів, тощо.

Тема державотворення — одна з найцікавіших і найдраматичніших у дослідженнях. Особливу увагу викликає завершальний період Визвольних змагань, який ознаменувався поразкою і вимушеною еміграцією з України сотень тисяч патріотично налаштованих громадян. Обоє, ковтаючи сльози, вгамовуючи нестерпний душевний біль, залишали Україну в останнім ешелоні захисників свободи. Вони мужньо вистояли до кінця, використали весь арсенал засобів захисту української державності. Відступали, але не склали зброю, не скорилися, не втратили гідність, не зганьбили слави предків. Симон Петлюра долав кордон, не передбачаючи, що стане першим президентом розчленованої нації. Іван Огієнко — членом першого українського уряду за межами материзни. На вигнанні долею судилося разом формувати структуру, основні засади становлення й діяльності Державного Центру УНР в екзилі. Важливо, що при цьому в політиці вони дотримувалися необхідності забезпечення, навіть в умовах еміграції, принципу народовладдя, відстоювали засади демократії й гласності.

Завершували боротьбу за незалежність на теренах України без таких визначних орачів Української революції, що проклали першу борозну на полі державотворення, як М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, М.Шаповал, Ф.Швець, багатьох інших, що залишили народ в розпалі борні один на один протистояти червоному більшовицькому терору, який крок за кроком поглинав територію України, тим самим духовно обезкровлюючи, підриваючи його віру в непереможність ідеї, створюючи додаткові сприятливі умови нищення сильних духом фізично.

Однією з найсумніших сторінок Української революції назвав голова Ради народних міністрів Директорії УНР Ісаак Мазепа виїзд лідерів національно-визвольного руху за межі України: *“Утеча*

*політичних провідників за кордон... одна з найсумніших сторінок української революційної боротьби. Коли вожді революційного руху тратять голову і в критичний момент кидають поле бою, цим вони не тільки самі собі виносять політичний присуд, але й катастрофічно впливають на стан бойових сил цілого фронту”.*³¹

С.Петлюра та І.Огієнко серед достойників народу, які не заплямували себе подібним тавром, не залишили народ в сувору годину боротьби, виявили себе його справжніми лицарями, що мужньо боролися за волю і незалежність рідної землі, ні на хвилину не випускаючи з рук зброї. До останнього подиху вони боролися за свою Україну, за власну державу.

Окрема сторінка українського літопису, яка не має і донині повного висвітлення, — створення широкої панорами діяльності сильних духом С.Петлюри та І.Огієнка, сотень їх соратників, з організації й налагодження життєвих умов інтернованих вояків, цивільного населення. Нині існує чимало розвідок, в яких висвітлені окремі аспекти перебування на території Польщі українських воїнів, проте архіви свідчать — проблема вимагає фундаментальних досліджень і узагальнень. Вона чекає на допитливих, неупереджених ентузіастів.

Малодослідженою лишається і складна, суперечлива, проте об’єктивно визначна виконанням історичної місії збереження й продовження безперервності української державності, тема діяльності Державного Центру УНР в екзилі, зокрема з проведення ним широкої презентації України серед світового співтовариства, ролі С.Петлюри та І.Огієнка в налагодженні цієї архіважливої і конче необхідної справи. З цією метою робота громадських, наукових, мистецьких, просвітницьких організацій, видавництва підпорядковувалася двом завданням: збереженню автентичності українців як закордоном, так і в соціалістичному таборі, боротьбі з діючим на теренах України радянським режимом, у цьому контексті демонстрації, знайомства з багатомістовими демократичними традиціями українського народу світової громадськості. В ній, зазначає Василь Іванис, С.Петлюра *“проявляв велику ініціативу й підганяв своє оточення не пропускати нагоди, де б можна було говорити, про Україну”*.³² Стимулював створення українських культурних та наукових установ, громадських організацій, не залишав поза увагою долю молодого покоління співвітчизників, наполягав на необхідності створення за кордоном системи національних навчальних закладів.

До справи популяризації України в світі з перших днів перебування в еміграції долучився й Іван Огієнко, увійшовши, зокрема, до ініціативної групи науковців, яка згуртувалася у Варшаві. Разом з колегами з метою ознайомлення народів країн, де проживали українці, з історією свого народу, культурою, передбачили випуск циклу невеликих за обсягом (по 4 друкованих аркушів кожний) науково-популярних збірників статей учених, діячів культури та мистецтва, освіти англійською, німецькою й українською мовами під загальною назвою *“Визволення України”*.³³

У них друкувалася поезія Тараса Шевченка, сторінки з життєписів Богдана Хмельницького, Євгена Гребінки, огляд історії України Дмитра Дорошенка, мово та літературознавчі розвідки, поезія, публіцистика Івана Огієнка, Богдана Лепкого, Володимира Кубійовича. Вся подальша діяльність була нерозривно пов'язана із завданнями, поставленими перед українськими діячами головою ДЦ УНР в екзилі Симоном Петлюрою.

На окреме дослідження заслуговує й ораторське мистецтво, його особливості, методика, структура побудови промов у С.Петлюри і І.Огієнка. Вони різні за манерою, стилем, формою подачі, індивідуальні. Єдине — абсолютне володіння аудиторією та досягнення мети. С.Петлюра публічні проголошення розпочинав у спокійному ритмі, тихим голосом, здебільшого незначними фразами. Певно, — зазначав у біографічному нарисі про Симона Петлюру В.Іванис, — це була виправка: не говорити одразу основні думки й не витратити голосових засобів, поки слухачі не приготуються уважно слухати. У тихій передмові його голос набирав щодалі більшої сили, а ясні, чітко побудовані фрази допомагали опанувати аудиторією. Відсутність напускного, театрального, штучного, підкупали слухача.³⁴

Напроти, Іван Огієнко з перших слів неначе смерч вривався в аудиторію, пронизував мозок і душі слухачів високим, різким, напористим, дзвінким голосом, сповненим невидимою силою магнетизму, яка швидко заворожувала, поглинала увагу учасників зібрання.

У першому і другому випадку було наявне не лише високе мистецтво, а й харизма лідера, щедро подарована їм долею, як могутній інструмент володіння масами.

Справжнім покликанням на все життя обох персонажів нашої розвідки стала публіцистика, редакторська й видавнича діяльність. Достатньо перелічити основні видання, в яких кожен з них дописував, співпрацював, виступав редактором, співредактором, видавцем:

Симон Петлюра — “Добра новина” (Львів, 1903), “Областное обозрение и Вестник Казачьих Войск” (С.-Петербург, 1903), “Праця” (Львів, 1904-1905), “Селянин” (Чернівці, 1903, Львів, 1904), “Киевская старина” (Київ, 1904), “Воля” (Львів, 1905), “Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка” (Львів, 1905), “Вільна Україна” (С.-Петербург, 1906), “Літературний Науковий Вісник” (Львів, 1902-1907), “Слово” (Київ, 1907-1909), “Україна” (Київ, 1907), “Образование” (С.-Петербург, 1908), “Голос минувшего” (С.-Петербург, 1913), “Украинская жизнь” (Москва, 1912-1917), “Книгарь” (Київ, 1917-1919), “Трибуна України” (Варшава, 1923), “Табір” (Каліш-Варшава, 1923), “Тризуб” (Париж, 1925-1926).³⁵

Іван Огієнко — “Сельський вестник” (С.-Петербург, 1897), “Моя бібліотека” (Київ, 1898-1900), “Громадська думка” (Київ, 1906), “Рада” (Київ, 1907-1914), “Записки Наукового Товариства в Києві” (Київ, 1907-1910), “Літературний Науковий Вісник” (Львів, 1909-

1933), “Світло” (Київ, 1910-1994), “Библиотека дешевых словарей по русскому языку И.И.Огиенка” (Київ, 1911-1912), “Университетские известия”, (Київ, 1912), “Чтения в историческом обществе Нестора-летописца” (Київ, 1913), “Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии” (Катеринослав, 1913-1914), “Радомыслянин” (Радомысль, 1913-1916), “Киевские Епархиальные ведомости” (Київ, 1914-1917), “Вільна українська школа” (Київ, 1917-1918), “Вісник Українського Народного Університету” (Київ, 1918), “Освіта” (Кам’янець-Подільський, 1918-1920), “Записки Кам’янець-Подільського державного українського університету” (Кам’янець-Подільський, 1919-1920), “Вісник Міністерства ісповідань УНР” (Кам’янець-Подільський, Тарнів, 1919-1921), “Українська Автокефальна Церква” (Тарнів, 1921-1922), “Елпіс (Варшава, 1926-1932), “Визволення України” (Варшава, 1932), “Рідна мова” (Варшава, 1933-1939), “Наша культура” (Варшава, 1935-1937), “Звідомлення з Холмсько-Підляської Єпархії” (Холм, 1942-1944), “Слово Істини” (Вінніпег, 1947-1951), “Наша культура” (Вінніпег, 1951-1953), “Віра і Культура” (Вінніпег, 1953-1967), “Християнська бібліотека” (Вінніпег, 1961-1966) та ін.³⁶

Їхні дослідження, розвідки, статті в цілому тематично не співпадали. У публіцистичних дописах проблематика подекуди перекликалася, адже зачіпала злободенні проблеми соціально-економічного стану розвитку на теренах України, питань громадських рухів, державотворення, освітніх, церковних, науки, культури, багатогранного життя українців поза межами батьківщини тощо. Однак при оцінці письменницької вдачі обох авторів можна використати слова, якими віце-президент ДЦ УНР в екзилі, професор М.Степаненко охарактеризував перо Головного отамана, якому були притаманні “ясність викладу, сформованість стилю, образність мови, оригінальність підходу до проблеми, сумлінність критичного аналізу, велика ерудиція, а понад усе — чітко скристовалізована суверенно-державна філософія”.³⁷

Значний інтерес у дослідженнях життя та діяльності подвижників революційних змагань представляє здійснення опису населених пунктів, сіл, містечок, міст, вулиць та провулків, помешкань, в яких в той чи інший час жили, характеристика місцевих звичаїв, побуту, специфіка громадського та сімейного устрою, культурного розвою, особистісного сприйняття місцевості тощо, насамперед Санкт-Петербургу, Києва, Львова, Кам’янця-Подільського, Мотовилівки, Фастова, Варшави та ін. Адреси помешкань, соціально-економічні, політичні процеси, які диктували поведінку та лінію діяльності.

Сповнені усвідомлення, що для забезпечення повноцінності життя нагальною необхідністю людини є самовдосконалення, яке слугує поштовхом для вдосконалення навколишнього світу, що духовний світ є апіорним, С.Петлюра та І.Огієнок багато працювали над збагаченням як власного духовного життя, так і високості духу

співвітчизників. Як високоосвічені особистості, вони були глибоко переконані у тому, що людина, яка не прагне внутрішнього самовдосконалення, якщо гедоністично зорієнтована, вона духовно деградує, адже все у світі живе, постійно змінюється. І якщо людина не прагне досконалості, не рухається до кращого, то, відповідно до законів природи, інтелектуально зубожіє, відкидається назад. Працювали над собою, розуміли — творчачи себе або спотворюючи, людина так само перетворює світ або псує його. Суспільство в цілому, насамперед політиків та вчених різних галузей, цікавить міра потенціалу творчої здатності та механізми психічної самореалізації і вдосконалення, зумовлені особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби персони, підданій аналізу, у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні у її життєдіяльності загальнолюдських, національних етичних та естетичних цінностей. Унікальна річ, але С.Петлюра та І.Огієнко, усвідомлюючи, що їх високий духовний стан може бути підтриманий лише систематичними тренуваннями розуму, почуттів, шляхів внутрішнього діалогу, який допомагає формувати в собі терпіння прагнути побороти в собі своє Его і сприймати навколишнє середовище з точки зору цінності життя, власної користі у служінні своєму народові. Характерна риса Симона Петлюри та Івана Огієнка — прагнення постійно працювати над собою. Життя та багата творча й практична спадщина наших героїв є підґрунтям для клопіткого висвічення філософських засад, на яких базувався їх духовний світ. Розкриття зазначеної теореми, її персоніфікація, особистісна інтерпретація, корегування, вдосконалення, впровадження в практику тогочасного життя, значення для сьогодення — завдання сучасних дослідників — петлюрознавців та огієнкознавців.

Нині в зарубіжних архівах та архівах України, в книгозбірнях, приватних зібраннях зберігається величезна документальна та творча спадщина і Симона Васильовича Петлюри, й Івана Івановича Огієнка. На часі потреба активізувати дослідження їхньої державницької та багатоаспектної творчої спадщини, видати всі твори, епістолярій, світлини, інші документи, створивши широке об'єктивне наукове тло, визначити непроминальне місце кожного в історії нашої держави, світової культури. Відзначити життєвий подвиг гордості нашого народу створенням музеїв, присвоєнням вулицям, майданам, навчальним закладам, науковим установам їх імен, встановленням на них пам'ятників, яких досі немає в Україні, щоб вони слугували школою виховання нащадків, безсмерттю їхньому заповіту: майбутнє України у тяжкій повсякденній праці, у вірі, єдності, свободі.

Примітки:

1. *Плав'юк Микола*. Символ національної революції // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.3, 5.
2. *Сергійчук Володимир*. Невідомі документи великого державника України // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.6, 7, 8.
3. *Литвин Сергій*. Поборницький чин Симона Петлюри // Пам'ять століть. — 1999. — № 3 — С.63.
4. *Срібняк І*. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція: Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України / Упоряд. та передмова В.Михальчука. — К.: Рада, 1995. — С.162.
5. *Клен Юрій*. Попіл Імперій // Цит. за: Онацький Євген. Чесність з ідеєю // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.126.
6. *Маняко Галина*. Симон Петлюра. Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи та матеріали. Упоряд. В.Михальчук. — К.: Рада, 1996. — С.5.
7. *Ісаєвич Ярослав*. Нова книга про подвижницьку працю Івана Огієнка. Передмова до кн.: Ляхоцький В. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — С.9, 10.
8. *Скопенко Віктор*. Передне слово (від України) до кн.: Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.9.
9. *Тимошик Микола*. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) українське відродження). — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.16.
10. *Тіменик Зиновій*. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: Вид-во НТШ, 1997. — С.191.
11. *Тюрменко Ірина*. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Віпол, 1998. — С.14.
12. *Дві постаті — одна ідея*. — Париж: Накладом ОУН. — 48 с.
13. *Губар А.В.* Винниченко і С.Петлюра: Два погляди на проблеми автокефалії Української Православної Церкви // Замкова гора. — 1993. — № 8. — С.3.
14. *Ляхоцький В.* Їх поєднала віра // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.73-94; *Його ж.* І.Огієнко і С.Петлюра (з невидрукованого) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої всеукраїнської наук.-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 р.). — Кам'янець-Подільський-Київ, 1997. — С.75.
15. *Іванис Василь*. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993. — С.11; *Пустовіт Тарас*. Симон Петлюра (Полтавський період) // Він — з когорти вождів (Кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри). — К.: Дніпро, 1994. — С.10, 11.
16. *Тимошик Микола*. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.37.
17. Див.: *Литвин Сергій*. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела. — К.: Акваілон-прес, 2000. — С.39.

18. *Ляхоцький В.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. — С.13, 14, 19, 25-26.
19. Див.: *Ткачук Андрій.* Патріарх Мстислав про Симона Петлюру // Память століть. — 1999. — № 3. — С.101.
20. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. — С.367.
21. *Ляхоцький В.* Дружина // Я, ти, ми. Газета для жінок. — 1997. — № 1. (73) січень. — С.5.
22. Див.: *Ляхоцька Л.Л.* Виховний потенціал рідної мови у творчій спадщині Івана Огієнка: Дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. — К., 2000. — С.50, 56, 82, 93, 101, 110.
23. Див.: *Щербина Ф.А.* Симон Петлюра на Кубані // Збірник пам'яті Симона Петлюри. — Прага, 1930. — С.189-190.
24. Цит. по: *Сірополько С.* Сторінка з приватного життя С.В.Петлюри // Тризуб. — 1931. — Ч. 20-21. — С.25.
25. *Ляхоцький В.П.* Тільки книжка принесе волю українському народові... — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. — С.45-58, 225-248, 326-333; *Його ж.* На чолі Міністерства ісповідань // Память століть. — 1998. — № 2. — С.106-122.
26. Див.: *Ляхоцький В.* Тільки книжка принесе волю українському народові... — С.325-397.
27. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. — С.344.
28. Там же. — С. 367.
29. Там же. — С. 202.
30. Див.: *Тюрменко Ірина.* Назв. праця. — С.102-104.
31. *Мазена І.* Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). — К.: МП “Фенікс”, 1992. — С.21.
32. Див.: *Іваніс Василь.* Назв. праця. — С.215.
33. Див.: *Ляхоцький В.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — С.126-128.
34. Див.: *Іваніс Василь.* Симон Петлюра — Президент України. — С.215.
35. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. — С.41.
36. Див.: *Ляхоцький В.* Просвітитель. — С.299-300.
37. Див.: *У 100-річчя народження Симона Петлюри — президента Української Народної Республіки: Збірник статей і доповідей / Упоряд. М.Степаненко.* Вашингтон-Філадельфія: Вид-во “Україна”, 1979. — С.28.

The article dwells upon the likeness between the world views of two outstanding Ukrainian statesmen — Symon Petlyura and Ivan Ohienko.

Key words: revival of Ukrainian state, Ukrainian elite, comparative method, spiritual world, conception of state making, upbringing school.

Отримано: 20.09.2005 р.

ДОН КІХОТ ІЗ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті аналізується поетична творчість Миколи Чирського, активного захисника УНР і члена “празької школи”.

Ключові слова: українська національна революція, політична еміграція, поети-пражани, полум'яний патріот, оптиміст.

З усіх поетів-пражан Миколі Чирському чи не найменше поталанило із поверненням своїми творами на Батьківщину. Зрештою, така постановка питання досить умовна, бо, як це не прикро усвідомлювати, ми й досі не маємо виданих в Україні книг поезій, наприклад, Наталі Ливицької-Холодної, Оксани Лятуринської, Юрія Липи. Втім, їхні твори щедро приходили до читачів журнальними добірками, а ось Микола Чирський десь загубився зовсім. Ми не спромоглися навіть на добротну портретну статтю. Відізвався ужгородець Йосип Баглай про перебування поета, хореографа й драматурга в їхньому краї, принагідно побідкавши, що *“на жаль, і день, і місяць його народження загубилися у круговерті драматичних і трагічних подій української національної революції 1917-1921 років”* [1], промайнула стаття у Києві і все. Знаючи таку нашу вдачу, Євген Маланюк свого часу писав: *“Любезні землячки, очевидно, не потрудилися зібрати тих, до речі, передсмертних “Листів”, як і, взагалі, заховати хоч якусь пам'ять по цікавій, своєрідній, багатющій людині, якою був незабутній Микола Чирський, незабутній для кожного, хто хоч на кілька хвилин зустрівся з ним”* [2, с.17]. Зрозуміло, що 1958 року поет висловлював докір швидше літературознавцям та історикам літератури діаспори, але ж і ми вже доволі часу мали, аби спростувати сказане Є.Маланюком.

Микола Чирський цілковито належить часові, співтворцем якого йому довелося бути, і про який Наталя Лівацька-Холодна писала в одній із поезій: *“Та доба була неповторна, (як поезія Маланюка), і була вона недоговорена, наче вірш без одного рядка”* [3, с.181]. Це вже згодом доведеться почути в Нью-Йорку від поета Леоніда Лимана цікаве визначення “пражани то окрема нація», а в критичній літературі з'явиться термін “празька особистість».

Шлях Чирського до Праги-Подєбрад був традиційним для української політичної еміграції. Та й чи міг він бути іншим для уродженця Кам'янця-Подільського, якому в часи української революції доводилося бути столицею УНР, духовним центром України. Тим вільним духом перейнялося громадянство міста, поповнюючи лави українського війська. Найперше йшла до армії університетська молодь та гімназисти, одним із яких і був Микола Чирський. Пишу

про це спираючись на архівні матеріали. Гортаючи справи студентів Подєбрадської господарської академії, знаходив чимало колишніх спудеїв з Кам'янець-Подільського університету. Не певен, чи є ще місто в Україні, яке мало стільки випускників Подєбрадської господарської академії, як Кам'янець-Подільський: Вільчук Микола, Витвицький Володимир, Гнатовський Антон, Євтухов Олександр, Зав'ялов Лев, Кринський Пилип, Кульчицький Володислав, Ліницька Марія, Любинський Феодосій, Островський Віктор, Рейтер Олена, Сквирчанська Клавдія, Сціборська (Дрочинська) Марина, Мирський Олександр, Шарбау Олександр. Серед них міг би бути і наш Микола Чирський, та не склалося. Проте все по порядку.

Як не парадоксально це б звучало, але повернення й заповнення сторінок життєписів багатьох поетів-пражан маємо “завдячувати”... “батькові всіх народів” Йосипові Сталіну. Коли радянські війська зайняли Прагу, то з наказу Сталіна багатий архів, заснованого у 1925 році в місті Музею визвольної боротьби України, було таємно вивезено до Києва та заховано у секретні фонди. Зрозуміло, що колишнього “тихого семінарста» менше всього цікавили пам'ятки визвольних змагань та свідчення надбань еміграції. Архів був потрібен спецслужбам для подальшої роботи проти української еміграції. На щастя, ті унікальні фонди пережили і Сталіна, і Сулова з Шамотою і сьогодні, як і колись, служать народів України. Ось тільки, аби була моя воля, то відродив би на їх матеріалах Музей визвольної боротьби і це був би наш найбільший дарунок пам'яті тих, хто в еміграції творив Україну.

Отож, особова справа, заведена на Миколу Чирського ректоратом Української господарської академії 17.07.1925 року, дає нам чимало цікавої інформації до біографії письменника. Ми дізнаємося, що його “*місце мешкання в нормальні часи — Кам'янець-Подільськ*”, в якому він народився 8 лютого 1903 року [4, арк.1]. Зрештою, надамо слово самому Чирському. Ось, що він повідомляв про себе у “*Curriculum vitae*”: “*Народився я в м. Кам'яниці на Подолу 8 лютого 1903 р. В 1912 я вступив до Кам'янецької гімназії, в якій вчився до переходу до 6-ої класи в 1919 році. Пізніше я вступив до Української Армії, з якою й був інтернований в Польщі.*

До Ч.С.Р. прийшов у серпні 1923 та вступив до Господарської школи в Подєбрадах, в якій вчився на протязі 5 місяців. Виступити з неї я був примушений завдяки недержанню стипендії.

Тепер я вчуся на натуральних курсах при У.Г.А.” [4, арк.5]. Ми ще повернемося до цього документу, бо маємо спершу завітати на вулицю Довгу 91 у Кам'яниці-Подільському, де у сім'ї Антона Чирського майже разом з новим століттям народився майбутній поет. На жаль, сьогодні ми не маємо жодних відомостей про поетову родину, можемо лише домислити, що його батьки мали можливість віддати сина до місцевої гімназії. Після закінчення п'ятого класу, шістна-

дцятилітній гімназист Микола Чирський, замість сісти за парти наступної осені, став воїном армії УНР.

*Неспокій оця осінь голосить.
Зорі — безліч сполоханих віч.
Непокрите куйовдить волосся
Повстанцеві завтрена ніч.
Ось діждався нарешті він чести,
недавній хлопчак — гімназист.
У заставі, а поруч вінчестер,
що в руках задубілих затис [5, с.21], —*

писав через роки митець у поемі “Гімназистик» (1932), згадуючи буряну юність у державному Кам'янці-Подільському. “Він був юнаком старшинської школи в нашій армії, — це вже згадує близький приятель поета Євген Маланюк, — *отже, учасником Визвольної Війни 1919-1920 рр., бо наша т. зв. Спільна (для всіх трьох основних родів зброї) Юнацька Школа була школою “практичного» типу і являла собою просто одну з діючих бойових частин Армії» [2, с.17].* Миколі Чирському випало рівно рік фронтів визвольної війни. До фатального листопада 1920 року, коли сорокатисячне українське військо перейшло Збруч і здало зброю вчорашнім союзникам — полякам. Майбутній поет розділив з армією, зі своєю Юнацькою школою під командуванням генерала Миколи Шаповала, майже трирічне митарство таборами інтернованих вояків УНР. Там, за колючими дротами таборів, у тісних бараках та переповнених землянках його спіткали сухоти, які й вкоротять йому дочасно віку. Але саме у тих таборах гартувалася українська політична еміграція, там вигранувалася ота “празька особистість”.

Микола Чирський умудрявся встигати всюди. І в театральному колективі, що ним керував відомий український актор Микола Садовський, і не пропускати зібрання культурно-мистецького товариства “Веселка”, що біля його витоки стояв Юрій Дараган, а згодом очолив Євген Маланюк. Час від часу на сторінках однойменного з товариством журналу з'являлися поезії Миколи Чирського, точніше — Миколи Подоляка:

*Марить грім в далекому тумані...
Подихом тривожним шепіт будить вітер.
Дерева в зеленому жупані
Крають тло далекої блакиті [6, с.14].
(Із циклу “Перед бурею»)*

А почасти на сторінки журналу потрапляли прозові замальовки майбутнього письменника (“Фальшивий акорд”, “Вічне коло”, “Мій сон”). Було ще одне таборове захоплення у молодого емігранта танцювальний колектив під керівництвом знаного артиста Василя Авраменко. Для того, щоб читач зміг уявити масштаби таборових мистецьких проєктів, скажу, що, наприклад, у колективах В.Авраменка займалося близько тисячі осіб (у таборах Каліша-Щипьорно було

понад дванадцять тисяч інтернованих), а ще була його ж балетна трупа, що налічувала 120 осіб. Учасники балетної трупи — школи інструкторів отримували офіційний документ, що давав право фахової праці хореографа. Сталося так, що саме той документ давав Миколі Чирському протягом його короткого життя можливість заробити шматок хліба.

Щоправда, мріяв поет здобути вищу освіту і навіть намагався двічі стати студентом, але з того нічого не вийшло. 1923 року Микола Чирський залишає Польщу та переселяється до Подебрад, що завершити середню освіту на матуральних курсах при Господарській академії. Проте витримав лише п'ять місяців навчання. Цитовані вище документи з особової справи то його друга спроба вступу на економічне відділення у 1925 році.

До Високого Сенату УГА в Ч.С.Р.

Ласкаво прошу Високий Сенат Академії про прийняття мене по слухачем Економічного підвідділу, Економіко-Кооперативного Відділу Української Господарської Академії в Ч.С.Р.

Документи про освіту будуть мною представлені після закінчення матури.

До цього додаю:

1. *Curriculum vitas.*
2. *Прохання про стипендію.*
3. *Зобов'язання коритися правилам У.Г.А.*
4. *З фотографічні картки.*

В Подебрадах. 15.07.1925. Микола Чирський [4, арк.2].

Як бачимо, матуру наш поет ще не скінчив, але просив з першого вересня допустити його слухачем економічного відділення. Такі випадки вже траплялися. Так була зарахована, щоправда до Празького педагогічного інституту імені М.Драгоманова, Олена Теліга, яка тільки у жовтні 1923 року отримала свідоцтво про закінчення матуральних курсів при Подебрадській УГА. Документи свідчать, що такий дозвіл отримав і Микола Чирський. Його свідоцтва про середню освіту в академії чекали до 23 листопада, але... Але того документа невгамовна артистична натура нашого героя так і не отримала. Свідчення тому припис на справі: *“Відмовлено за браком освіти”* [4, арк.1]. Як і в польських таборах, Чирський встигав всюди, де тільки кипіло українське життя, а часу на навчання у нього не вистачало. Нам бракує фактів, аби що розповісти чим поет заробляв собі на життя у Подебрадах та Празі, але достатньо, щоб проілюструвати його активну участь у житті української громади. Разом зі студентами Подебрадської академії Юрком Матушевським, Леонідом Мосендзом та Петром Холодним-молодшим він бере участь у видавництві студентського сатиричного журналу “Подебрадка”. Його поезії з'являються на сторінках празького “Студентського вісника”, чернівецької “Самостійної думки”. Обдаровано-

го автора помічає Дмитро Донцов (або йому на нього вказує Є.Маланюк) і “Літературно-Науковий Вісник” друкує твори Чирського “Утома”, “Ранок” (1928), “Дон-Кіхот” (1929). До речі, близька поетовій натурі тема Дон Кіхота, народжує кілька однойменних творів.

*В пустелі міста, повнім згуку,
в далекій стороні,
в залізо сталости закутий
хтось їде на коні.*

*І стис рука до боку тисне
піднесене чоло,
а на устах веселу пісню
не заглуша галоп... [5, с.11]*

Друзі не забувають обдарованого поета, коли вже у Варшаві постає спершу група “Танк”, а потім журнал “Ми”. Юрій Липа в листі до Наталі Лівичької-Холодної пише про ініціативу створення “Танку”: “...В кожнім разі як не журнал то збірник повинні ми видати. Хто є? Такі кандидати: Чирський, Мухин, Ковальський, і, правдоподібно: Г.Журба, Гончаренко, Перфецький” [7, с.355].

Сказати, що Микола Чирський був неординарною митцем у колі поетів-пражан, це не сказати нічого, бо ж то було ціле товариство виключно непересічних особистостей. І все ж Микола Чирський вирізнявся своєю неспокійною вдачею, захопленням театром, хореографією, своїм на диво оптимістичним поглядом на життя, язичницьким захоплення світом і людьми. Євген Маланюк так пише про своєрідність вдачі, чи, може, й життєвих позицій свого приятеля. Згадуючи згаслих від сухот Ю.Дарагана, Максима Гриву, Леоніда Мосендза, Маланюк зазначав, що “єдиним ліком на ті прокляті сухоти була — у всіх них: творчість, творчість нестримна, горячкова, що жаждалася загубити ніже тую хвилину... І ото єдиний Микола Чирський, хоч залишив по собі збірник поезій і кілька драм, хоч був другом і ровесником Ольжича (теж “ченця й лицаря”), умудрявся свою творчу енергію — у левиній долі присвячувати життю, так-таки життю, як такому, але унятому, як мистецька тема, властиво, як рід мистецтва... природжена людина театру (він знав і любив театр і фільм, і в нім, безперечно, згас великий фільмовий актор для... нездійснених фільмів О.Довженка). Прекрасний танцюрист, дотепний і чарівний співрозмовець, до того ж природний алмаст в стилю Казанови, він мав замість життя якийсь невпинний барвистий роман, в яким безперервно миготіли найбільш несподівані і треба додати досить короточасні (але без жадних “драм”) героїні. Міг бути в якімсь товаристві найбільш нудотно-позребовий настрої, але ви-стачило з’явитися Миколі, його великим чорно-жагучим очам і всепокорючій, якісь “безпомилковій” усмішці, щоб раптом всі якби пробуджувалися, оживали, розквітали. І помилявся б той, хто

пояснював би це легковажністю, “віють вітри”, чи чимсь в тім стилі, Микола був зовсім не легкодух, не “баламут”, не “покоритель сердець”. Просто був носієм творчої радості і творцем її” [4, с.18]. Зрозуміло, що та радість щедро виполіскувалася на папері рядками поезій:

О.П.

*Зніми долоні з обличчя!
Світе срібних очей, заграй,
кожну ніч музикою сниться
твого сміху дзвінкий водограй;
щогла рук нат'яті до лету,
золотаві гадючки волосся
і уста — зачарована флейта,
що дйткнути не довелося... [5, с.34]*

“Із циклю “Театральна Одісея” (1929) “Ще з літературного фронту” (1932) — це вже взяті нами напомним назви статей Миколи Чирського на сторінках ужгородської “Пчоли”. Хронологічно вони відбивають сторінки театральної кар’єри письменника. Невгасима любов до театру приведе М.Чирського у 1928 року до “Руського театру товариства “Просвіта” в Ужгороді”. Там він дебютує як балетмейстер і актор професійного театру, отримає схвальну оцінку критики і глядачів, але жалюгідне фінансове забезпечення змусить його повернутися до Праги, згодом шукати кращої долі у Варшаві і знову повернутися до Ужгорода (1932), коли Микола Аркас спробує вкотре реанімувати місцевий український театр. До речі, цього разу Чирський дебютує в театрі і як драматург, написавши лібрето оперет “Новофавстіада”, “Місяць і зорі” та драму “Отаман Пісня”, які з успіхом йшли на сцені, комедію “Останній монарх” (перу Миколи Чирського належать також драми “П’яний рейд” та “Андрій Корибут”), проте в наступному сезоні його прізвища вже не знаходимо у складі трупи.

1934 року Микола Чирський відбуде до Будапешту і проведе в Угорщині кілька років, влаштувавшись викладачем танцю в закритому закладі шляхетних дівчат. У 1938 році він знову з’явиться в Карпатській Україні, очоливши у Хусті Українську мистецьку громаду “Говерля” та включившись до діяльності “Українського національного театру “Нова сцена” в Хусті”.

Особливо плідною була культурно-просвітницька праця Миколи Чирського як голови “Говерлі”. З його ініціативи в Хусті та околицях виступали з доповідями Ю.Горліс-Горський, У.Самчук, М.Карбович. А з осені 1938 року, з початком виборчої кампанії, при Карпатській Січі ним була створена театралізована агітаційно-пропагандистська бригада “Летюча естрада”, яка пролетіла цілим краєм з лекціями, театральними виставами, відозвами. Микола Чирський був не тільки організатором, але й писав сценарії дійств, відозви, виступав сам з палкими промовами.

Сталося так, що Миколі Чирському довелося розділити і драму знищення Карпатської України. Про своє перебування у концтаборі Вор'юлопош він згодом напише у нарисі "Тюрми й табори".

Поет повернеться до Польщі, де й застане початок Другої світової війни. Його здоров'я, підірване тюрмою, змусить частіше бути в лікарнях та санаторіях.

Ще наприкінці минулого століття, працюючи над життєписом Є.Маланюка, мав я чимало зустрічей з людьми, які знали і пам'ятали поета. Час від часу в їхній спогадах зринали й імена інших поетів-пражан, а серед них і приятеля Маланюка Миколи Чирського. На жаль, не пам'ятаю вже, хто розповів мені, що хворому на сухоти Чирському лікарі ще десь у середині тридцятих винесли невтішний присуд. Якимось чином той сумний висновок лікарів став відомим самому Миколі Антоновичу.

Він зібрав друзів і сказав: *"А не діждетесь! Дзуськи! Поки не побачу маму, я не помру!"* Може, й не повірив би тій історії, коли б згодом не знайшов тому підтвердження у спогадах про Миколу Чирського в самого Євгена Маланюка: *"Цей палаючий енергією життя й творчості сухитник, розуміється, не робив собі жадних ілюзій, зі стану свого організму. Він знав, що він приречений. Але й попри всю свою "легковажність" мав він одну заповідну ідею-мету: вмерти на Батьківщині і то вмерти в родинній хаті, побачити матір, що їй так міцно любив. І вдячне життя, якого мистцем був Микола, здійснило його мрію цілковито: Микола дочекався 21 червня 1941 року, як стій подався слідами війни до рідного Кам'яця, зустрів після більш як двадцятилітньої розлуки і обійняв матір, жив коло неї ще пару місяців. І люба многострадальна мати своєю материнською руюкою закрила очі синові"* [4, с.18-19].

Миколі Мирському вдалося здійснити свою мрію, свого часу заримовану в поезії "Кам"янцєві на Подолі»:

Готовий скочить просто з мосту в обійми любих Карвасар, зложить заїзжені кости під скелі Нового Бульвару... [5, с.5]

Історію з його поверненням додому досить детально викладає у своїх спогадах "На білому коні" Улас Самчук, який отримав дозвіл на поїздку в Україну ще на початку травня 1941 року. *"Починається збирання в дорогу... Брав відповідні речі, робив прощальні візити знайомим, відвідав, у товаристві доктора Євгена Омельчука, мого чудового друга Миколу Мирського, який догоряв свої дні у шпиталі для туберкульозних на Дейшцях при цьому завжди повторювалося — "побачимось у Києві". З Чирським якого я застав у відділі безнадійних, у товаристві людських кістяків, на які тяжко було дивитись, відогралась ціла мелодрама:*

— Що? То ви вже їдете? На Україну? А мене лишаєте тут? Ніколи! Я їду також!

Було нелегко дивитися на цього полум'яного патріота і жагучого оптиміста в його трагічному безсиллі. Ані я, ані доктор Омельчук

не брали його вибуху поважно. Його дні виразно були пораховані. Прощалися з виразом надії але без віри ще раз побачитися взагалі” [8, с.22].

Далі письменник розповідає про своє здивування, коли на вокзалі у Кракові його зустрічатиме Микола Чирський, який вже зібрався їхати “будувати Україну”. Друзям тоді вдалося вмовити його лягти в лікарню, поправити здоров’я, але восени 1941 року він з черговою похідною групою ОУН піде в Україну. Небо подарує йому кілька місяців прожити біля матері, організувати в Кам’янці-Подільському театр імені Шевченка, написати цикл публіцистичних статей “Листи до любезних земляків”, що їх друкувала місцева газета “Подільнин”, а 26 лютого 1942 року завершити свою мандрівку цим світом. Він повернувся у свій Кам’янець-Подільський тоді, в роки війни, повертається сьогодні, що залишиться в пам’яті земляків назавжди.

Список використаних джерел:

1. *Баглай Йосип*. Микола Чирський у культурно-політичному житті Закарпаття (До 100-річчя визначного балетмейстера, актора, поета і драматурга) // Ужгородський університет. — 2002. — 21 березня.
2. *Е.М.* Листи до любезних земляків // Вісник. — Нью-Йорк, 1958. — № 4.
3. *Лівицька-Холодна Наталя*. Поезії старі і нові. — Нью-Йорк, 1986.
4. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. — Ф.3795. — Оп.1.
5. *Микола Мирський*. Емаль. — Прага: Колос, 1941.
6. *Веселка*. — Каліш, 1923. — № 11-12.
7. *Матеріали до історії літератури і громадської думки*. Листування з американських архівів 1857-1933. — Нью-Йорк, 1992.
8. *Самчук Улас*. На білому коні // Дзвін. — 1993. — № 3.

Poetry by Mykola Chyrskiy, an active defendant of Ukrainian People’s Republic and adherent of the Prague School, is analysed in the article.

Key words: the Ukrainian national revolution, emigres, poets from Prague, flame patriot, optimist.

Отримано: 23.06.2005 р.

ІВАН ОГІЄНКО — МОВОЗНАВЕЦЬ

УДК 81'374

А.О.Євграфова

*Сумський державний університет***МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ
СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті розглядаються два словники Івана Огієнка — “Український стилістичний словник” та “Етимологічно-семантичний словник української мови” в 4 томах. Здійснюється їх аналіз в контексті лексикографічних праць автора.

Ключові слова: словник, етимологія, семантика, стилістика, норма.

Загальна проблема цієї розвідки пов’язана із вивченням творчої спадщини вченого-енциклопедиста Івана Огієнка. У колі інтересів сучасних науковців перебувають різні галузі, в яких працював Огієнко і де зробив значний внесок. Серед мовознавчих проблем, яким дослідник присвятив значну кількість праць і які дотепер залишаються маловивченими, слід назвати лексикографічний аспект. Поза увагою мовознавців були донедавна не відомі широкому загалу фахівців лексикографічні праці Огієнка — “Український стилістичний словник” та “Етимологічно-семантичний словник української мови” в 4 томах. Їх розгляд і є метою нашого дослідження.

Енциклопедія “Українська мова” називає Івана Огієнка як лексикографа у статті, присвяченій історії словникарства, у зв’язку з однією із його лексикографічних праць, а саме: “Українським стилістичним словником” (Львів, 1924) [2, с.281]. Але внесок професора І.Огієнка в українську лексикографію є досить вагомим: за життя автора було видано в книжковій формі десять його словників, крім того, залишився список наукових праць, що досі не опубліковані, і серед них — ще два словники. Усе це свідчить про серйозні здобутки вченого у галузі лексикографії.

Життя Івана Огієнка (1882-1972) припадає на той період, коли українська лексикографія ще вибудовувалася, формувалися концептуальні засади щодо нормалізації мовного матеріалу та упорядку-

вання окремих аспектичних типів словників. На цьому шляху розбудови лексикографічної теорії вможлиблюється укладання І.Огієнком “Стилістично-граматичного словника української мови” та “Етимологічно-семантичного словника української мови”. Ці дефісні назви свідчать про пошуки такого типу словників, який би об’єднував щонайменше два мовних аспекти, спрямованих на задоволення потреб у мовокористуванні.

Завдяки отриманому праву на друк спадщини митрополита Іларіона Інститут Дослідів Волині за останні роки опублікував 13 його книжок, які донедавна зберігалися в архіві за кордоном і чекали на свого читача на рідній землі автора. Залишаючись бібліографічним раритетом, книги тепер видані в Україні, і це тішить серце кожного філолога. Деякі словники Івана Огієнка стали доступними за межами того регіону, де вони були надруковані. Бібліотечний фонд Сумського державного університету нещодавно поповнився двома словниками професора І.Огієнка. Це “Український стилістичний словник” (Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1978. — 496 с.) та чотири томний “Етимологічно-семантичний словник української мови” (Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”. — Т.1. А-Д, 1979. — 365 с.; Т.2. Е-Л, 1982. — 399 с.; Т.3. М-О, 1988. — 415 с.; Т.4. П-Я, 1995. — 557 с.).

Незважаючи на своєрідний бум у вітчизняній лексикографії, наукові праці професора І.Огієнка залишаються своєрідними оберегами рідної мови, автор дбайливо піклується про цілісність мови, застерігає проти псування, пошкодження, руйнування літературної мови. Можливо, авторів можна у чомусь дорікнути, але тільки не в абстрагуванні від читача. У передмові до “Українського стилістичного словника” читаємо: *“... я буду вважати, що хоч до певної міри досяг своєї мети, коли книжка моя послужить заохотою до глибшого познання історичної долі рідної мови, а також до більшого пильнування чистоти її.*

Одне бажання було найголовнішим у автора при складанні цієї книжки — бажання дати до рук нашого широкого громадянства працю корисну, котра навчила б його справді чистій, — на власних основах збудованої, — літературної мови, а тим самим і привчила б його більше любити та реально шанувати мову свого рідну, що найпершу підвалину життя Народу, як окремої нації” [1, с.10-11].

Звертаючись до майбутніх читачів “Українського стилістичного словника”, професор Іван Огієнко пише: *“Мені дуже корисно було б почути голос самих читачів у тих питаннях, про які я пишу в цій книжці, цікаво було б знати також, яких слів читач не знаходить в Словнику. Хто б хотів писати, прошу адресувати: Винники коло Львова”* [1, с.10]. Передмова датована 26 листопада 1923 р. У сучасних словниках, мабуть, ми не знайдемо подібних відвертих слів до читачів, що, безумовно, свідчить про щирість автора й намагання бути почутим і зрозумілим.

Щодо теоретичного підґрунтя та з’ясування положень, які лягли в основу формування вокабуляру, відбору матеріалу, наявності

певних позначок і характеристик, то можна зауважити, що невідзначеність на той час предмета стилістики та відповідно відсутність понятійно-термінологічного апарату цієї науки призвели до досить неоднорідного подання мовного матеріалу. Наприклад:

Лекція під п. впливом кажуть в Г. (Галичині) на науку учителя в якій будь школі; задане виучити — теж лекція: У нас сьогодні п'ять лекцій. Я цієї лекції не вмію. На В.У. (“Великій” Україні) **лекція** — лише наука в вищій школі або виклад публічний; в Г. це — **виклад**. На науку в середніх і вищих школах на В. У. кажуть **урок**, від давнього **оуроць**, а не лекція. Лекція з історії, а не по історії м. [1, с.212].

Дана словникова стаття містить матеріал різного характеру: поперше, заголовне слово семантизується; по-друге, подається синонімічний ряд слів: *лекція, лекція, виклад, урок*; по-третє, диференціюється слововживання на рівні регіонів (Захід — Велика Україна); по-четверте, ілюструється слововикористання; по-п'яте, робиться застереження щодо правильності/неправильності вживання граматичних форм у прийменниково-іменникових словосполученнях. Таким чином, вміщений матеріал можна розглядати як пов'язаний із стилістичною проблематикою саме у тій площині, що він формує мовне чуття, сприяє піднесенню рівня культури мовного спілкування.

Є питання, які автор “Українського стилістичного словника” вирішує для себе однозначно й принципово. Проаналізувавши словники Б.Грінченка та Є.Желехівського (Словники української мови — “Київської Старини” (під редакцією Б.Грінченка) на Україні Великій та Є.Желехівського в Галичині й Буковині), Іван Огієнко відмовляється від тих форм, “що їх у літературній мові ми ніколи не вживаємо”, як це можна спостерігати у “Словарі української мови” Б.Грінченка, який *“до свого Словника вносив усе, що мав під рукою, бо дивився на нього, як на словника живої народньої української мови, а тому для довідок на вивчення мови літературної вони (ці словники) не завсіди можуть бути корисними”* [1, с.2]. Професор І.Огієнко вважає неприйнятним вводити у свій словник західноукраїнські, зокрема галицькі, діалектні слова, полонізми, російські запозичення, які він називає москалізмами. У той же час він намагається певним чином “примирити” ці дві стихії — мову Великої України й Галичини та Буковини. Про це у передмові до “Українського стилістичного словника” І.Огієнко пише так: *“На наших очах надзвичайно швидко народжується в Галичині нова літературна мова, що складається з елементів своїх і нових, свіжих елементів з Великої України... Те саме помічаємо й на Великій Україні. Тут же єсть певне бажання ближче пізнати літературну мову Галичини, де-що вже звідси її перейнято, але часто переймається як раз не те, що варте, а цим тільки псується та засмічується літературна наша мова”* [1, с.5]. Узагальнюючи свій підхід щодо формування реєстру слів, учений зазначає: *“Отже, укладаючи цього Стилістичного словника, я її мав собі на оці*

допомогти, в міру можливості, обом кордоном поділеним сторонам — Великій Україні й Галичині — ближче пізнати мову одна одної, і тим облегчити такий помітний уже процес утворення спільної української літературної мови, одної для сходу й заходу її” [1, с.6]. Критерієм втілення наукового принципу при підготовці та систематизації словникового матеріалу став історичний метод, який надав найбільшій об’єктивності, що було для автора *головним провідником у цій праці*. До цього ж долучалися етимологічні розвідки, порівняльний аналіз, особливо де це йшлося про запозичення з російської або польської мов, які переважали на той час серед іншомовної лексики.

Під час підготовки “Українського стилістичного словника” постало питання розробки правильного підрядного зв’язку на рівні керування. До речі, ця граматична проблема залишається саме проблемою й на сьогодні, оскільки керування має національну специфіку, тому боротьба за чистоту української мови, яку послідовно проводить І.Огієнко, втілюючи норму “наддніпрянської” мови, є актуальною, і цей аспект — керування в умовах білінгвізму — розробляється у сучасній україністиці в багатьох розвідках М.Волощак, О.Сербенської, З.Терлака, Є.Чак та ін.

І.Огієнко послідовно супроводжує помітками кожне слово; це стосується акцентології (над кожним словом позначається наголос, який відповідає тогочасній літературній нормі), граматичних позначок: для іменника — рід, відмінкові форми (часто і не лише Р. в.); подається керування при дієсловах, прикметниках, іменниках. Зазначаються ступені порівняння прикметників. Демонструється дери-ваційне коло того чи іншого слова.

Наводимо приклади статей із цього Словника.

Багатий, багатир, багатирський, багатіти, багатство, — так це слово пишуть і постійно вимовляють на Великій Україні; давній **вогатъ**, **вогатый**, **вогатъство**, **вогатъѣти**. В Галичині вжив. частіш арх. форм: багатий і т.п.

Багатий, багатший і багатіший. Багатий *на* що. Багатий на лати та на дрібні слози. Номис. Багатий у всіляки тони. Лепкий. Треба — *на* [1, с.20].

Балакати про кого — що: Що про те балакати. В Галичині балакати *о* що. Балакати українською мовою, телефоном, а не *на* укр. мові, *по* телефону. Не вживати слова “балакати” де не треба, бо в поважній бесіді не балакають, а — розмовляють, ведуть бесіду, точать мову, говорять. Див. по говорити [1, с.22].

Розробка словникової статті на прийменник *по* є дуже показовою, виправданою з огляду на специфіку вживання *по* в українській мові у порівнянні з російською. Подаємо статтю з певними купюрами.

По в укр. мові вимагає по собі місцевого (а не давального) відмінку: по лісах, по долах та горах, по селах (а не по лісам і т. ін.). В давній укр. мові *по* вживався і з дав. відмінком; в мові рос. *по* вжива-

ється лише з дав., а не з місцев. відм. *По* з прикметником, творячи прислівник, часто вживається з давальним: по-людському, по-божому, по-простому; але часто і з місцевим: по-батьківськи. *Йти*, побігти, ходити, *їхати*, послати *по* кого — що, а не *за* ким — чим: по воду, по сіно. *Йти*, *їхати*, бігти *за* ким — це *йти*, бігти, ззаду когось; Бігла собака за возом. *Йти*, *їхати*, посилати, говорити *чим* (а не *по* чому): говорити телефоном, *їхати* Дніпром, *йти* улицю, посилати поштою. Відповідав з історії, а не *по* історії. На прохання, на просьбу, а не *по* проханні, по просьбі. Поділ *по* змісту (а не за змістом). Знати пана по халяві. Погов. [1, с.287-288].

Порівнюючи ці та інші статті з Словника І.Огієнка із сучасними словниками неправильностей, труднощів тощо, можна стверджувати, що сучасні поради, застереження, що містяться у наукових розвідках, статтях з культури мови, у переважній більшості випадків, які нам вдалося розглянути, зіставити, є такими ж, як і у аналізованому нами Словнику. Це свідчить принаймні про два моменти: по-перше, про збереження мовної норми, її тяглість і усталеність в українській мові; по-друге, про глибину розуміння І.Огієнком природи мови, її динаміки й статички і водночас прогнозованість збереження стабільності тих базових, системних категорій, яких не розхитують час, небажані запозичення і вплив на мову екстралінгвістичних факторів.

Оприлюднений “Український стилістичний словник” професора І.Огієнка цілком виправдовує мету автора “*послужити заохотою до більшого познання історичної долі рідної мови, а також до більшого тильнування чистоти її*”. Це дуже цінна праця, за яку буде вдячний кожний, хто долучиться до вивчення української мови, хто бажає краще знати цю мову. Практичний характер “Українського стилістичного словника” жодним чином не знижує його наукової вартості, він стане підручною книжкою для вивчення української літературної мови, допоможе відповісти на питання “правильно” чи “неправильно” відносно того чи іншого варіанту, форми, слововживання. Слід додати ще й той момент, що ми, читаючи цей словник, як і інші вже відомі й видрукувані книги із доробку Митрополита Іларіона, долучаємося до тих праць незаангажованого науковця, яких так довго не вистачало сучасному читачеві.

Дослідники спадщини Огієнка-вченого відзначають різноаспектність його наукових праць: він залишив багату спадщину як лінгвіст, філософ, педагог, історик, етнограф, богослов. Напевно, через відсутність видрукуваних українських словників ми не маємо аналітичних праць, в яких би детально розглядався й оцінювався доробок І.Огієнка у лексикографічній справі, що дає нам право ще звернутися до розгляду вищезазначеного чотиритомного “Етимологічно-семантичного словника української мови”. Як свідчить сама назва, словник є заявкою на тип словника, який не став традиційним у лексикографічній практиці. Словник пояснює два взаємопов’язаних мо-

менти, що науково роз'єднані на етимологію, яка вивчає походження слова, і семантику, яка вивчає його значення. Якщо виходити з розуміння того, що назви слів є вмотивованими, то мотивація буде лежати саме у площині значення. Таким чином, етимологічно-семантичний словник термінологічно об'єднує ці лінгвістичні явища, що і доводить рецензований словник. Він стає джерелом інформації щодо походження, значення слова, містить ілюстративний матеріал, посилання на інші етимологічні словники і т. ін.; має місце і зрозуміла, цілком виправдана народна етимологія, яка базується на прозорій семантиці.

“Етимологічно-семантичний словник української мови” в контексті лексикографічних праць митрополита Іларіона мав складну історію перипетій у друкуванні, пройшов довгий тернистий шлях від 1964 р., коли була надрукована його початкова частина від *a* до *абшид*, потім видання переривалося, і тільки після смерті митрополита Іларіона, коли рукопис був переданий Товариству “Волинь”, виявилось, що він ще не був готовий до друку. Загалом цей словник укладався більше 30 років (1933-1964), друкувався окремими частинами у журналах “Віра й Культура”, “Рідна Мова”. Остаточний варіант словника самим І. Огієнком не був підготовлений до друку. Коли рукопис потрапив до редакційної колеги Товариства “Волинь”, з'ясувалося, що потрібні коректура, доповнення, осмислення всіх тих джерел, якими користувався автор, і, в цілому, доопрацювання матеріалу. І нарешті “Етимологічно-семантичний словник української мови” Івана Огієнка вийшов у чотирьох томах, які налічують 1736 сторінок друкованого тексту. Ця багаторічна праця є науковим виданням, яке збагатило сучасну лексикографію. Словник — не лише знак поваги до автора, це серйозна праця, концептуально виважена, вона доповнює уявлення про енциклопедичну діяльність Івана Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Проф. Огієнко І. Український стилістичний словник. — Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1978. — 496 с.
2. Тараненко О.О., Німчук В.В., Дзендзелівський Й.О. Лексикографія // Українська мова: Енциклопедія / Ред. кол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С.274-281.

Two dictionaries by Ivan Ogijenko are considered in the article — “The Ukrainian stylistic dictionary” and “The Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language” in 4 volumes. Their analysis is implemented in the context of the author’s lexicographical works.

Key words: the dictionary, the etymology, the semantics, the stylistics, the standard.

Отримано: 25.04.2005 р.

М.М.Паночко

*Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ*

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття висвітлює питання становлення, розвитку та майбутніх перспектив української юридичної термінології, що знайшли відображення на сторінках праці І.Огієнка “Словник правничої мови”. Дослідження робить спробу дати аналіз думок і поглядів Івана Огієнка на шляхи й подальші перспективи української юридичної термінології.

Ключові слова: українська юридична термінологія, словники юридичних термінів, історичні періоди.

Розвиток української правничої науки і її термінології був доволі складний і фрагментарний. Але, незважаючи на труднощі становлення, українська правнича термінологія початку ХХ ст. постала як відносно сформована терміносистема, яка потребувала розбудови та впорядкованості. Цьому, зокрема, сприяла й праця українських юристів із Західної та Східної України, діяльність Інституту Української Наукової Мови. Дослідженням історії становлення правничої термінології України займався також Іван Огієнко.

Актуальність дослідження зумовлена відчутною питомою вагою правничої термінології як різновиду підсистеми в складі загальнолексичної системи; значенням досліджень Івана Огієнка з історії розвитку правничої термінології 20-х років ХХ ст. та їх впливом на розвиток сучасної української правничої термінології.

Хоча в українському мовознавстві проблема становлення правничої термінології вже була предметом досліджень (дисертаційне дослідження О.Сербенської, праці А.Москаленка, З.Висоцького, Н.Артикуци та ін.), однак історичний розвиток правничої термінології України початку ХХ ст. та її зв'язок із сучасною українською правничою термінологією все ще потребує детального розгляду та вивчення. Вимагає перегляду і роль Івана Огієнка як дослідника в галузі становлення української правничої термінології.

Для систематизації та розвитку української правничої термінології на сучасному етапі потрібно мати цілісну об'єктивну картину розвитку правничої термінології на різних етапах існування нашої держави. Тому вивчення історії формування та розвитку національної правничої термінології на основі праць І.Огієнка є актуальною науковою проблемою.

У даному дослідженні як основний використовується описовий метод, що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження.

“Правнича парость у духовому житті кожного народу велика й

показна, тому нема нічого дивного, що й українські правники віддавна зачали були збирати вирази правничої термінології. Але на початку справа ця все була більш академічною, бо не мала практичного життєвого примінення. І тільки з 1917 року, зараз же по Великій революції, справа прибрала реальних форм, а в 1918 р. українські інституції вже сильно відчули брак своєї добре виробленої наукової правничої термінології” [4, с.389].

Іван Огієнко звернув увагу на історію становлення юридичної термінології часів Центральної Ради та Гетьманату. З 1918 року працюють різні правничі термінологічні комісії, а Українське Правниче Товариство в Києві випустило навіть свою працю «Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства». Але все це ще не могло задовольнити всіх широких правничих потреб. Тоді за справу взялася Українська Академія наук у Києві.

Соціально-економічний відділ Академії наук 27 лютого 1919 року вирішив створити “Правничу Термінологічну Комісію”, і з того часу й розпочалася підготовка ґрунтового правничого словника. Комісію очолив академік О.І.Левицький, секретарем обрали І.Ю.Черкавського, а членами комісії були: А.Кримський, Б.Кістяківський, М.Радченко, О.Хруцький, П.Стебницький, В.Ачкасов, О.Бутовський. Склад Комісії пізніше значно поповнився новими людьми, зокрема у її складі налічувалося більше двадцяти правників-практиків. Комісія працювала більше семи років, провела більше 395 засідань і нарад.

Огієнко ґрунтовно зупинився на джерелах формування словника. Комісія широко використала всі попередні напрацювання своїх членів у галузі юридичної термінології, а також звернула увагу на живу народну мову. Члени Комісії не тільки вибирали потрібний матеріал із народних творів, але й їздили по селах шукати правничі терміни. Тому у словнику широко представлені терміни, які були взяті з народної мови: *господарство, жалоба, опіка, позичка, право, рада, темниця* тощо.

“Надзвичайно корисною була думка Правничої комісії використати також давні українські акти, взагалі пошукати й стародавньої української правничої термінології. Хоч праця ця була дуже тяжкою, але вона дала корисні наслідки, бо Комісія знайшла коло 2000 стародавніх термінів” [5, с.18]. Використовувався також термінологічний матеріал з “Рускої Правди” та “Литовського статуту”. Варто зазначити, що правнича мова часів Київської Русі вже була настільки розвиненою, що забезпечувала вимоги державно-політичного життя русичів і, крім цього, сприяла утворенню бази для юридичної термінології початку ХХ століття.

Про це повідомляла і передмова до словника: *“Свідомо ми поводили в Словник багато слів із давньої правничої української мови, щоб з’ясувати зв’язок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів із давньої*

правничої мови захоче сучасна мова України й як жорстоко помиляються ті, що обвинувачують теперішню українську мову, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм тощо. Адже показується, що ті самі слова, які іноді, здається, так різють наше зросійщене вухо, мала в уживанні українська мова ще перед 200-300 роками, і тільки відірвавши нас в другій половині XVIII в. од нашої давньої культури, од нашої української наукової мови, русифікаційна політика московського імперіялізму примусила нас забути ту мову” [7, VIII].

Крім цього, джерелом для Словника була і західноукраїнська правнича термінологія, хоча до її використання підходили з великими застереженнями. Члени Комісії намагалися використати лише ті терміни, які мали поширення на Східній Україні, відкидаючи т.зв. “галичанізми”.

Про це згадував у своїх дослідженнях Іван Огієнко. *“Можна тільки пошкодувати, що академічна Правнична комісія виконала своє завдання без тіснішої співпраці з Львівським Науковим Товариством. У Галичині правнича традиція в мові також збереглася, тому й тут слід було добре пошукати правничих термінів” [4, с.392].*

Уже з середини XIX ст. в Галичині починає виходити русько(українською) мовою збірник «Вістник законів державних» та інші австрійські урядові видання. Вони включали переклад на українську мову законів та розпоряджень австро-угорського уряду. У 1851 році вийшов з друку словник “Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs”, який став першою спробою фіксації та узаконення вживання українських правничих термінів в Галичині. Ця праця відіграла важливу роль у подальшому розвитку і кодифікації правничої лексики в українській мові. Юридична лексика Галичини кінця XIX — початку XX ст. поступово стабілізувалася, конкретизувалася, набувала щораз системнішого характеру, по-новому кодифікувалася у зв’язку з новими суспільно-політичними віяннями, прагненнями до соціального й політичного самоутвердження її носіїв.

Так у 1893 році виходить перше видання “Німецько-руського словаря висловів правничих і адміністраційних”. Словник був виданий Науковим Товариством ім. Шевченка, а укладачем його став відомий політичний діяч та адвокат, редактор “Правничої Часописі” д-р Кость Левицький. Вже у 1920 році з’явилося друге поправлене й доповнене видання цього словника під назвою “Німецько-український правничий словар”. Саме про ці праці та їх важливість для становлення юридичної термінології України згадував Іван Огієнко у своїй праці “Словник правничої мови”.

Іван Огієнко ретельно дослідив також діяльність Правничої Термінологічної Комісії, перешкоди, які чинилися з боку влади. *“Праця оплачувалася марно або й зовсім не платилася. Сама Комісія розповідає, що члени її свою уперту працю провадили в жахливих умовах не тільки голоду, ба й холоду, бо приміщення Академії Наук узимку не*

опалювано: *Академія не мала дров*” [4, с.391]. Але, незважаючи на труднощі, вже у 1922 році головний матеріал для правового словника був зібраний. У 1924 році Комісія передала виготовлений словник на остаточну філологічну редакцію академікові А.Кримському. І нарешті, по всіх тих нелюдських терпіннях, Комісія в середині 1926 року таки випустила в світ свою укіпомну працю, цінну пам’ятку нашої культури — «Російсько-український словник правничої мови», тиражем 5000 примірників.

Ось як відгукувався про цей словник Іван Огієнко: *“це великої ціни праця не тільки для спеціалістів, але й для кожного українського інтелігента, особливо письменника. Комісія не склала тільки Правничого словника, але “Словника правничої мови”, цебто не обмежилася тільки правничими термінами, але дала й ті частіші слова, що потрібні правникові в його широкій громадській діяльності, даючи тим змогу не звертатися до інших словників. У Словнику вміщено також силу чужоземних слів з добрим українським перекладом. На словах поставлено наголоси, а це привчає адвокатів до правдивої літературної вимови, на що правники наші повинні звернути пильну увагу, бо ж і вони — творці своєї літературної мови”* [5, с.20].

Більшість термінів, які зафіксовані в словнику, функціонують і на сьогоднішній час. Багато з них є дійсно народними і заслуговують на широке вживання. Не слід відкидати і численні запозичення з європейських мов, які свідчать про входження української юридичної термінології у загальноєвропейське правниче поле. Тому слід ще раз з увагою звернутися до “Словника правничої мови”, проаналізувати всі його особливості з урахуванням досліджень І.Огієнка.

Отже, внесок Івана Огієнка у розвиток історії вивчення національної юридичної термінології, його праця на суспільно-політичній та мовознавчій нивах заслуговують на пильну увагу і вимагають подальших досліджень і пошуків.

Список використаних джерел:

1. *Артикуца Н.В.* Юридична термінологія: проблеми і перспективи вивчення // Право України. — 1998. — № 4.
2. *Огієнко І.* Для одного народу — одна наукова термінологія // Рідна мова. — 1935. — Ч.11.
3. *Огієнко І.* Інститут української наукової мови в Києві // Рідна мова. — 1933. — Ч.2.
4. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. — К., 2004.
5. *Огієнко І.* Словник правничої мови // Рідна мова. — 1933. — Ч.1.
6. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* Українське термінознавство. — Львів: Вид-во “Світ”, 1994.
7. *Російсько-український словник правничої мови.* — К., 1926.
8. *Русанівський В.М.* Історія української літературної мови. — К., 2001.
9. *Сербенська О.А.* З історії вивчення української юридичної термінології // Питання слов’янського мовознавства. — 1963. — № 7-8.

The problems of formation, development and the future perspectives of the Ukrainian legal terminology are elucidated which were reflected in the article of Ivan Ogienko "The Dictionary of Legal Terminology". In our research an attempt is made to present an analysis of the way of thinking and ideas of I.Ogienko concerning the ways of development and future perspectives of the Ukrainian legal terminology.

Key words: the Ukrainian legal terminology, dictionary of legal terms, historical periods.

Отримано: 15.06.2005 р.

УДК 811.161.2"36(092)(09)

Л.М.Марчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ЗНАЧЕННЯ "ГРАМАТИКИ" МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Погляд на українську термінологію як на відкриту систему, що постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус, ґрунтується на усвідомленні того, що її розвиток детермінований запитами національного життя та станом європейської наукової думки, від якої Україна ніколи не була відрізана. Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою граматик XVI ст.

Одним із перших дослідників становлення й розвитку української граматичної термінології був І.Огієнко.

Ключові слова: граматична термінологія, граматики, частини мови, терміносистема, дублетність, дублетні пари.

Формування і розвиток української граматичної термінології нерозривно пов'язані з історією розвитку й становлення наукової думки в Україні та станом самої української мови. На думку багатьох дослідників, для термінологів дуже важливо уявляти собі в світлі сучасних знань процес утворення поняття, тобто формування змісту поняття і фіксування його в знакові [2, с.89].

Словниковий склад української мови створює не лише складну систему лексичних зв'язків, а й поповнюється, постійно зазнає впливу інноваційних процесів у суспільстві.

Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою різних граматик XVI ст., хоча сягає своїм корінням античних часів. З генетичного боку українська граматична термінологія неоднорідна: серед українських граматичних термінів зустрічаємо запозичені слова, кальки, напівкальки, інтернаціоналізми, власне ж українських термінів небагато. Якщо говорити про загальну картину граматичної термінології, то її визначають терміни, утво-

рені на основі відповідних правил українського словотворення.

1591 рік — у Львові виходить граматика, складена студентами Львівської школи, так званий “Адельфотес”.

У 1596 році з'являється граматика Лаврентія Зизанія, а 1619 року у місті Євю біля Вільно вийшла праця Мелетія Смотрицького “Граматики словенскія правильное синтагма”.

Павло Житецький в праці “Очеркь литературной истории малорусского нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка” у 1889 році дав високу оцінку цим граматикам.

Термін *граматика* — грецького походження і спершу вживався у значенні “*стислий елементарний підручник, за яким навчали читати і писати*” [4, с.25].

Був час, коли граматика охоплювала морфологію, орфографію, синоніміку, просодію, орфоєпію і, навіть, літературознавство та деякі розділи філософії. У граматиці Смотрицького знаходимо розділи: Орфоєпія, Етимологія, Орфографія, Синтаксис. Від часу свого виникнення назва *граматика* не змінювалася. Єдину спробу дати цій науці нову назву зробили українські мовознавці М.Шевченко та П.Єфименко 1861 року. Вони пропонували такі терміни, як *мовниця* і *письменниця*.

Граматика Смотрицького укладена на основі тривалої попередньої граматичної традиції. М.Смотрицький формулював завдання граматики в дусі античного підходу до неї як до мистецтва (*граматика* — “*известное художество*”, яке вчить добре розмовляти та писати).

Автор розрізняв вісім частин мови: *имя, местоимение, глагол, причастие, наречие, предлог, союз* і вперше як окрему частину мови він ввів *междометие* (вигук), (хоч не виділяв прикметника). У граматиці М.Смотрицького *имя* розглядалось у контексті семи ознак — *оурявление, родъ, видъ, число, начертание, падежъ, склонение* [9].

Сьогодні в граматичній термінології самостійного терміна “*имя*” немає. В античні часи частина мови “ім'я” означала не тільки іменник, а й прикметник та числівник. Назву іменник почали вживати з 1873 року. Її першим використав О.Партицький. Але й після цього окремі граматики продовжували називати іменник *суцником*. Навіть правопис 1926 року іменник називав *речівником*. А в 1914 р. І.Левицький уперше чітко поділив “*имя*” на “*существительное, прилагательное и числительное*”.

У граматиці Смотрицького запропоновано таку відмінкову парадигму “імени”: *Именительный, Родительный, Дательный, Винительный, Звательный, Сказательный, Творительный* відмінки. Отже, вводиться поняття кличного відмінка.

Щодо дієслова, то давні греки знали цю частину мови під назвою *реченіє*. Далі в граматиках з'явився термін на означення дієслова — *рѣчь*. У 1591 р. у граматиці “Адельфотес” з'явилася назва *глагол*, яка залишилась і в граматиці М.Смотрицького, а далі і в російській мові.

Назва ж *дієслово* молодша від назви *глагол* на 270 років. Живе вона в українській мові з 1862 р. Її творцем був П.Дячан [5, с.72]. Категоріями дієслова в праці М.Смотрицького визнавались *зологъ, начертаніє, видъ, число, лице, наклоненіє, время, родъ, спряженіє*.

Формування і становлення сучасної мовознавчої термінології припадає на ХІХ ст. Микола Шевченко в статті “Замітка о русинської термінології” писав, що запозичена термінологія виправдовувала себе лише тоді, коли наука не була загальним надбанням [8, с.49].

Одним з перших дослідників становлення й розвитку української граматичної термінології був Іван Огієнко. Він визначив такі основні моменти зв'язку термінології з інтелектуальним розвитком нації: 1. У кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурний зріст, його культурне становище. 2. Не може бути науки, “*раз на вислів її недостає термінів*” [7, с.94].

Пріоритет у виробленні граматичної терміносистеми І.Огієнко віддає Галичині, де у 1830 р. виходить перша галицька граматикика — “Gramatika slavo-ruthena” М.Лучкая. У цій граматиці подаються погляди автора на відношення народних говорів до книжної церковнослов'янської мови. Лучкай привертає увагу в ній і до літери *Г*.

У 1834 р. виходить граматикика Осипа Левицького.

У 40-х роках з'являються граматики І.Вагилевича, Й.Лозинського, Я.Головацького. У 60-х — М.Осадці, П.Дячана, Г.Шашкевича, у 70-х — О.Партицького, потім — О.Огоновського, С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера.

В цих граматикиках автори відходили від традиційної старослов'янської граматичної термінології і намагалися створити лінгвістичні терміни на основі української мови.

Так (повторимось), П.Дячан закріпив термін *числівник* і *дієслово* (крім того, називає ще такі частини мови: *предметовникъ, свѣзникъ, приложникъ, мѣстоименникъ*).

О.Партицький вперше ввів терміни: *именникъ, приименникъ, при словникъ, займенникъ*.

О.Огоновський подекуди вживав термін *сполучникъ*, хоч і користувався терміном *союз*.

Назва *прикметник* з'явилася в підручнику Я.Головацького у 1849 р.

Г.Шашкевич 1865 р. вжив термін *займенник* (хоча у інших вчених залишався термін *містойменіє*).

Проте в граматикиках цього періоду зустрічаються вагання авторів у виборі між старослов'янськими (тобто традиційними термінами) та новими. І.Огієнко вказував, що автори мали б самі створювати назви (дефініції) для лінгвістичних процесів. Зрозуміло, що все-таки перше місце в українській граматичній термінології посідали грецизми, проте у Я.Головацького уже зустрічаємо терміни, що творяться за аналогією з іншими українськими словами: *законченіє, азбука, середній родъ, мова* тощо.

Творцями сучасної української граматичної термінології вважають С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера, які розробили теорію терміна; творчо використали термінологію П.Дячана і О.Огоновського, ввели десятки термінів: *відмінок, дієприслівник, оклик, уподібнення* тощо. Тобто українська граматична термінологія почала розвиток з наслідування термінів, які були в інших мовах, а потім поступово еволюціонували на народних засадах.

Заслугове на увагу і граматики “українського язика” І.Нечуя-Левицького (1914 р.) [6]. Автор пропонував свою термінологію, оскільки не сприймав термінів ні галицьких, ні східних. Так, йому не подобалися назви видів дієслова. Він створив такі терміни: *іменний, частотний, кликальний, число поодиноке і множейвенне, складчасте речення, діяльник* (підмет) тощо. Проте термінів, що стали нормою у сучасній мові, у нього небагато: *займенник, давальний, орудний, місцевий (надіж), умовний спосіб, теперішній час, просте речення*.

Тобто початок ХХ ст. визначав невпорядкованість термінів.

У період 1914-1918 рр. збільшується кількість підручників для шкіл. Серед них відомий “Початковий курс української мови” О.Курило, “Короткий курс української мови” Олекси Синявського.

Окремі терміни були закріплені в українській мові правописом 1927 р., наприклад, термін *частка*, який з’явився у 1926 р. У 1907 р. Є.Тимченко живив термін *вигук* (до того живився *межислівці*), який був закріплений також правописом.

Особливу увагу привернула до себе “Грамматика української мови” В.Сімовича, яку В.Дорошенко вважав “достойним образом нашої прегарної мови — не якоїсь калічі й покручу, а запашного цвіту Наддніпрянщини” [1, с.486]. Ця грамматика синтезувала мовні течії Наддніпрянщини, вводила в граматику поняття періоду (пор. у В.Сімовича — *періода*), склади поділяла на *відчинені і зачинені*.

Проте і на сьогодні в граматичних термінах української мови зустрічається багато запозичених слів — це і грецизми — *орфографія, синтаксис, грамматика*, терміни — *називний, давальний* — належать російському мовознавцеві Романові Брандту, з польської увійшли — *підмет, кратка, складня*; з нім. *форма*, з серб. — *однина і множина* [3, с.27].

У термінології існувала авторська дублетність *уднина* (Смаль-Стоцький), *однина* (Коцовський), *однина* (А.Кримський). Крім того і на сьогодні закріплені традицією існують такі дублетні пари — *деклінація — відмінювання; генетив — родовий відмінок; кон’югація — дієвідмінювання* тощо.

Утворені в різні часи і різними авторами українські граматичні терміни побудовані за різними принципами, проте мають і певну єдність структури: *фонема, лексема, грамема; прикметник, числівник; суфікс, префікс* тощо.

Сучасна українська граматична термінологія здебільшого усталена, закріплена традицією, яка веде свій початок від “Граматики” М.Смолотрицького, Лаврентія Зизанія та “Адельфотесу”.

Список використаних джерел:

1. *Вісник* політики, літератури й життя. — 1918. — Ч.33. — С.486-487.
2. *Jespersen O.* Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. — Oslo, 1925. — P.89, 119.
3. *Кочерга О., Непийвода Н.* Тенденції української термінологічної лексикографії // Урок української. — 2000. — № 9. — С.25-29.
4. *Мовчун А.* Етимологія граматичних термінів // Дивослово. — 2000. — № 7. — С.24-27.
5. *Москаленко Н.* З історії української граматичної термінології. — К.: Радянська школа, 1959.
6. *Нечуй-Левицький І.* Граматика українського язика: Частина І. Етимологія. — К.: Друкарня Другої Артїлі, 1914.
7. *Огієнко І.* Історія української граматичної термінології // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. — 1908. — Кн. 1. — С.94.
8. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* Українське термінознавство. — Львів: Світ, 1994. — 216 с.

The opinion about Ukrainian terminology, as an open system, which constantly is in a process of evolution and develops its functional status, is based on realising that its development is determined by the requests of national life and by the condition of European scientific opinion, from which Ukraine has never been cut off. The development of the Ukrainian linguistic terminology starts with the appearing of grammar of XVI century.

I.Ogijenko was one of the first researchers of development and coming into being of Ukrainian terminology.

Key words: grammatical terminology, grammar, parts of speech, system of terms, doublet, doublet pairs.

Отримано: 8.09.2005 р.

УДК: 811.161.2'373(092)

Б.О.Коваленко, Н.Д.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА В “УКРАЇНСЬКОМУ СТИЛІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ” ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядається поняття *просторіччя*. Підкреслюється, що *суржик* — це одна з форм українського просторіччя. Зазначено, що просторіччя були сферою наукових інтересів І.Огієнка, який на практиці одним з перших звернув увагу на масове вживання невіправданих русизмів в українській мові й подав рекомендації щодо їх усунення у своєму “Українському стилістичному словнику”

Ключові слова: просторіччя, суржик, русизм.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови неабияку цікавість викликає дослідження просторіччя. Завдання нашої статті — проаналізувати поняття *просторіччя* та *суржик*. Ма-

теріалом для спостережень послуговував “Український стилістичний словник” І.Огієнка.

Як сама сутність явища просторіччя, так і взаємодія просторічної лексики з літературною мовою ще й досі лишаються маловивченими, нерідко дискусійними, хоча проблема просторіччя вже близько п’ятдесяти років є предметом обговорення у вітчизняному мовознавстві. Зазначимо, що було висунуто кілька концепцій, відповідно до яких під терміном *просторіччя* об’єднуються мовні факти різного характеру. Перш за все, не всі українські мовознавці визнають наявність в українській мові явища просторіччя або, визнаючи цей факт, прагнуть користуватися для його позначення іншою термінологією. Погляди ж тих представників вітчизняного мовознавства, які визнають існування самого цього явища, так і доцільність його називання терміном *просторіччя*, можна згрупувати в три основні категорії.

1. Хронологічно першим і досі, очевидно, найпоширенішим поглядом на природу просторіччя є його розуміння як наявності, з одного боку, спотворених, помилкових слів у неграмотному мовленні та, з другого боку, згубилої, зниженої лексики, що входить у систему загальнонародної мови, але вживання якої засуджується з етичних міркувань [12, с.153]. Цей погляд іде від традиції російського мовознавства, де вивчення цього явища розпочалося раніше і звідки було взято сам термін *просторіччя*: “*Просторіччя* — слово, граматична форма або зворот переважно усного мовлення, що вживається в літературній мові звичайно з метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також просте невимушене мовлення, яке містить такі слова, форми і звороти” [18, с.239].

В українському мовознавстві думку про те, що просторіччя лексика поділяється на дві групи: “1) слова зі зниженим експресивно-емоційним забарвленням і 2) слова, що своєю граматичною, фонетичною формою або слововживанням різко відходять від літературної норми”, вперше висловила Л.А.Коробчинська, яка розпочала в середині 1960-х років обговорення питань, пов’язаних із розмежуванням кодифікованої і некодифікованої розмовної мови [6, с.45]. Вона поділяє лексику розмовної мови на власне розмовну, так зване просторіччя, грубе просторіччя або вульгаризми. Дослідниця зауважує, що підставою для об’єднання їх під однією назвою просторіччя було значення зниження, властиве цим групам [5, с.4]. У Словнику української мови (СУМ) подано таке визначення терміну *просторіччя*: 1. Побутове мовлення (на відміну від книжної, літературної мови). 2. Слово, граматична форма, зворот, що не є нормою літературної мови, але вживається в побутовому мовленні, а в художніх творах використовується як стилістичний засіб для надання мові зневажливого, іронічного, жартівливого, грубуватого та ін. відтінку [9, VIII, с.301].

2. Другим поглядом на природу просторіччя є його розуміння як одного зі “*структурно-функціональних різновидів загальнонародної мови, який, не будучи обмеженим територіальними або*

вузькосоціальними рамками, разом з діалектами та жаргонами протистоятъ літературній мові, її розмовному стилю” [14, с.498-499]. У словниках української мови позначка **прост.**, “яка б однозначно вказувала на належність відповідної одиниці до некодифікованої, але широко вживаної розмовної мови” [16, с.1], досі не практикувалася. У СУМі ремарка *розм.* ставилася при словах як літературної розмовної мови, так і нелітературної. Отже, зміст поняття “розмовне” в основному дорівнює “просторічне”, при цьому береться до уваги розмовне мовлення, що не маркується певним стилем мови, а обмежене сферою побуту. У проспекті “Нового словника української мови” позначка **прост.** “характеризує одиниці, що, маючи поширення на всій або значній території функціонування української мови і не будучи, таким чином, діалектно обмеженими, не входять, проте, до складу літературної мови (носіями літературної мови такі одиниці відомі, але звичайно відчувуються ними як ненормативні, субстандартні, знижені в своїй стилістичній характеристиці)” [13, с.118]. О.О.Тараненко, таким чином, основним критерієм просторічності називає ознаку позанормативності, зазначаючи в примітці: “Не можна сприймати (ідуци слідом за російською лексикографічною традицією) просторічну лексику і фразеологію як обов’язково або переважно грубу в емоційному плані” [13, с.118].

Основними критеріями просторічності можна вважати: 1) ненормативність — для відмежування просторіччя від розмовної літературної мови; 2) певну стилістичну зниженість (з погляду носія літературної мови); 3) загальнопоширеність — для розрізнення просторіччя і соціальних або територіальних діалектів та індивідуальних неправильностей мови [16, с.5].

Таким чином, більшість дослідників української мови (І.Г.Чередниченко, А.П.Коваль, А.В.Лагутіна, Ю.О.Карпенко, Л.А.Коробчинська, О.Д.Пономарів та ін.) визнають наявність просторіччя в українській мові, користуються цим терміном у своїх працях, виділяючи певне коло таких слів.

3. Третій погляд на природу просторіччя недиференційований. Деякі мовознавці (І.М.Кириченко, С.П.Левченко, А.А.Бурячок) об’єднують просторіччя з розмовною лексикою під загальною назвою *розмовно-просторічні слова*, позначаючи її відповідно ремарками *вульгарне*, *фамільярне*, *розмовно-знижене* тощо. Інші українці (М.А.Жовтобрюх, Г.П.Іжакевич, А.П.Грищенко та ін.) об’єднують його з розмовною лексикою під загальною назвою *розмовно-просторічні слова*. Як зазначає М.А.Жовтобрюх, “*просторічні слова характерні для простої розмовної мови, а тому їх називають це розмовно-просторічними*” і вони поширені насамперед в усній мові, використовуються здебільшого при безпосередньому спілкуванні людей, хоч, звичайно, вживаються і в художній літературі. Іншим стилем літературної мови, зокрема публіцистичному, такі слова не властиві. Істотною ознакою розмовно-просторічних слів є те, що вони характерні для загальнонарод-

ної усної мови в цілому, а не для якогось говору чи групи їх, отже, ці слова не можна змішувати з діалектизмами, сферою вживання яких також є усна розмовна мова [3, с.68; 11, с.153-154].

До вже сказаного додамо, що просторіччя були також сферою наукових інтересів І.Огієнка, який приділив чимало уваги, популяризації української мови, у тому числі й живого народного мовлення. “Український стилістичний словник” Івана Огієнка [8] — унікальна праця в україністиці, в якій, крім іншого, поданоно багатий просторічний матеріал із відповідними коментарями.

Однією з форм українського просторіччя є суржик. Сам термін “суржик” запозичений з сільськогосподарської лексики. СУМ фіксує це слово в таких значеннях: 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т.ін.; борошно з такої суміші; 2. *перен., розм.* Елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова [9, IX, с.854].

Питання очищення української мови від небажаних, невмотивованих русизмів перебуває в колі невідкладних завдань українського мовознавства. Особливо ефективною ця робота була у 20-х — на початку 30-х років ХХ століття, що засвідчують праці О.Курило, О.Синявського, М.Гладкого, М.Сулими, І.Огієнка та ін. Актуальним залишається це питання й тепер. “Усі ми знаємо і щодень бачимо, як далеко зайшло розпочате царатом і продовжене тоталітарним радянським режимом зростіщення нашого народу, тобто позбавлення його предковичного духовного підґрунтя, руйнування його цінностей і святоців” [4, с.6]. Зусилля мовознавців спрямовані на дерусифікацію української мови, збереження її самобутності. Але саме явище суржикового мовлення до цього часу залишається мало дослідженим в українському мовознавстві, а його назва — умовною, образною, хоча й широко вживаною. Нетермінологічність цього поняття змушує мовознавців при використанні слова брати його в лапки і робити примітку: “Первісно термін млинарського ремесла: суміш зерна пшениці і жита, жита і ячменю, ячменю і вівса та ін.” [19, с.15] або: “Суржиком називали мішанину зерна — жита, пшениці, ячменю, вівса, а також муку з такого зерна; це були не першосортне зерно та низького сорту мука” [1, с.6]. У Л.Ставицької знаходимо: “Образна мотивація цього лінгвістичного терміна доволі прозора та прозаїчна: **суржик** — суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса тощо; борошно з такої суміші; елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно... Проте зовсім не зерново-борошняний фактор визначив біографію цього слова-поняття, а людський. Він перебуває на периферії й негативно при вимовлянні слова вголос у свідомості не спливає, але відзначений у Бориса Грінченка: “Человек смешанной расы. **Се суржик: батько був циган, а мати дівка з нашого села**”... Абстрагувавшись від зерново-борошняної субстанції суржику, лінгвісти зішлись на тому, що це все-таки мова, хоч би як сакральна риторика цього поняття у національній культурі суперечила сут-

ності мовної мішанки і хоч би якою безсистемною та невпорядкованою та мова була” [10]. “Суржик” — мова, в якій штучно об’єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов. Уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (внаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами. Це збіднена мова, позбавлена національного колориту, краси і виразності. Найпоширеніший суржик у побутовому мовленні [7, с.616]. Отже, функціонально суржик співвідноситься з українським просторіччям. За нормальних обставин українське просторіччя має бути однією з підсистем української мови (так само, як російське просторіччя є однією з підсистем російської), однак суржик не є такою підсистемою, оскільки до його складу входять елементи, які не можуть бути зареєстровані в жодному нормативному словнику української мови [17, с.54].

У 90-х роках ХХ століття суржик стає об’єктом пильних лінгвістичних досліджень. Як відзначають дослідники, суржик формується на основі двох джерел: 1) з недостатнього чи повного невміння висловлюватися або писати як своєю рідною мовою, так і другою мовою, що паралельно функціонує в мовній практиці; 2) з хибного уявлення, в основі якого теж лежить низька культура, ніби суржик краще передає атмосферу “офіційності”, більш “начальствено” впливає на підлеглих або на слухачів [2, с.9]. Суржик настільки утвердився в нашому житті, що його іноді називають навіть “третьою мовою”. У контексті сучасної мовної ситуації в Україні, коли разом з поступовим запровадженням української мови як державної в різні сфери суспільного життя існує незадоволення цим явищем з боку певних кіл російськомовного населення, О.О.Тараненко зауважує: “У деяких російських і російськомовних в Україні засобах масової інформації висловлюються іронічні побажання надати цьому “українському піджину” статусу літературної мови, яка б об’єднувала більшість україномовного населення України” [15, с.278].

Справжній “суржиковий” бум в українській літературі розпочався в 1990-і роки, коли впали цензурні, редакторські і под. обмеження й автори в пошуках самовираження та максимальної об’єктивності перейшли всі дотепер відомі у вітчизняній художній творчості “норми” залучення цієї мовної мішанини. Як відзначає О.О.Тараненко, “неоднозначно сприймається використання “суржису” в сфері культури — як засобу комізму з одного боку, продовження і навіть посилення його у зв’язку з ослабленням редакторських обмежень, з другого, — випадки незадоволення української інтелігенції з приводу надмірного витинання цих особливостей мовного портрета українця” [15, с.278].

Явище невмотивованого, нічим не виправданого вживання російських слів замість відповідних українських у розмовній мові

¹ Тут і далі посилання на джерело: *Огієнко ІІ*. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української літературної мови. — Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1978. — 496 с.; у дужках номер сторінки.

людей, які не володіють нормами української літературної мови, відзначається практично у всіх працях зі стилістики та культури української мови, у підручниках та посібниках з української літературної мови. Вживання “суржику” критикують у різноманітних мовних колонках і на сторінках у газетах та журналах, у передачах на мовні теми на радіо й телебаченні. Проте воно, на жаль, поки що не виявляє тенденції до звуження.

На практиці одним з перших звернув увагу на масове вживання невинуватих русизмів в українській мові й подав рекомендації щодо їх усунення І.Огієнко. Ненормативні русизми, у своєму Стилістичному словнику (вперше був виданий у 1924 р.), мовознавець фіксує за допомогою таких ремарок:

м. (слово московське (російське) або слово чи вираз, що вживається під московським впливом), наприклад: **безперервно м.**, треба: невинно, постійно, без перестанку [26]¹; **безуслівно м.**, треба — безумовно [26]; **берегти** кого-чого або кого-що; Берегти хати або й хату. Берегтися кого-чого: Берегтися вогню; бережу, а не берегу *м.*; бережи, а не береги *м.* [27]; **вважати** за кого-що, а не ким чим *м.*: Вважати кривду за правду. Вважає його за чорта. Вважаю за свій обов'язок, вважаю за потрібне, а не **рахую** своїм обов'язком *м.*, **рахую** потрібним *м.* [44]; **вибачайте**, вибачте, пробачте, перебачте, простіть, даруйте, а не *вибачають* (це дослівний переклад вульгарного *извиняюсь*, хоч цю форму *извиняюсь* вже має П.Беринда в своїм Словнику 1627 р.). — Вибачати кому, а не кого [51]; **виключно** — це з *м.* *исключительно*, ліпше б казати — чисто, геть чисто, самий [54]; **відносно** часто вживають у нас в розумінні *м.* “*относительно*” зам. нашого що до, на це, проти, супроти [65]; **возраст м.**, треба: вік [71]; **врешті-решт** — це дослівний переклад з *м.* “*въ концѣ концовѣ*”, треба кінець-кінцем, кінцем, на самий кінець, або: врешті [75]; **годинник**, а не часи *м.* [86]; **голодування**, а не голодівка *м.* [87]; **завбільшки**, а не величиною *м.* [135]; **завглибшки** або углиб, а не глибиною *м.* [135]; **завдовжки** або удовж, а не довжиною *м.* [135]; **замовляти**, замовити, а не заказати *м.* [141]; **занавіса**, завіса, а не занавіс *м.* [141]; **збанкрутувати**, а не обанкрутитись *м.* [148]; **іменно г.м.**, треба — якраз, власне [172]; **кажись**, вульгарне *м.*, треба — здається [177]; **криша м.**, треба — покрівля, верх, дах, дахівка [200]; **куля**, а не пуля *м.* [202]; **мішати** — змішувати: Мішай кашу; Не плутати з *м.* *мѣшать* — перешкоджати, заважати [231]; **необхідний**, необхідно, необхідність — все це новотвори з *м.* *необходимый*, -мо, -мость, ліпше вживати — потрібний, потрібно, потреба [249]; **освоїтись м.**, треба — привичаїтись [265]; **почва м.**, треба — земля, ґрунт; давня мова слова *почва* не знала. Добра земля; родючий ґрунт. В народній рос. мові слово *почва* теж не відоме [310]; **починати**, а не **начинати м.** [310]; **предсідатель м.**, треба — голова [312]; **прежній м.**, треба — колишній, попередній, перший [312]; **скоропостижна**

смерть *м.*, треба — нагла смерть [366]; **слідуючий** — новотвір на зразок *м.* “*следующий*” та нім. *folgend*: Гурток виставив *слідуючі* вистави, треба — *такі*. Дискусія представлялася *слідуючо*, треба — *так, ось так*. *Слідуюче* засідання відбудеться завтра, треба — чергове, наступне, даліше [369];

а.г.м. (давнє українське слово, що ще збереглося в мові Галичини та в Росії або живе під московським впливом), наприклад: **близь** *а.г.м.*, на В.У. близько, коло, поблизу [32]; **вжесточитися** *а.г.м.*, на В.У. [Велика Україна або літературна мова Великої України (цеб-то східної частини України, що була під Росією)] озвіріти, завзятися, запектися (**ожесточитися** *а.м.*) [50]; **відчали-ти** *а.г.м.*, треба — відпливати [66]; **вокруг** *а.г.м.*, треба — навколо, наоколо, навкруги, круг [71]; **жестокий** *г.а.м.*, на В.У. жорстокий, лютий [129]; **жестокість** *г.а.м.*, на В.У. жорстокість, лютість [129]; **жизнь** *г.а.м.*, на В.У. вже не вжив., звичайно кажуть життя [130]; **опитний** *г.м.а.*, на В.У. — досвідчений, досвідний [264];

а.м. (архаїзм, що підтримується в мові московським впливом), наприклад: **боротьба** (вимова: бородьба) в Г. [Галичина, часом — західна Україна взагалі; в Г. — в Галичині] борба *а.м.* [36]; **воняти** *а.м.*, треба — смердіти [72]; **кіготь**, а не коготь *а.м.*; кігтя (вимовляємо: кіхтя) [184]; **кладовище**, а не кладбище *а.м.*; також: гробки, могилки, кладовисько [185]; **клевета**, клеветати, клеветник *а.м.*, на В.У. звичайно не вживаються, тут: брехня, наклеп, поговір, обмова, наклепувати, обмовляти, брехун [186]; **кормити** *а.м.*, треба — годувати [195]; **лента** *а.м.*, треба — стрічка [212]; **почитати** *а.м.*, треба — шанувати, поважати [310];

г.м. (слово, що вживається в Галичині і є також у московській мові, або галицьке слово, що постало чи живе під впливом мови московської), наприклад: **безвідрадний** *г.м.*, треба — нерадісний, безрадісний [25]; **біле** *г.м.*, на В.У. — білизна, плаття, одіж чи одежа, часом — хусти [30]; **ввиді**, **увиді** *г.м.*, на В.У. на взір, на зразок, як [44]; **веснушки** *г.м.*, на В.У. ластовиння: Має ластовиння на виду. Усе лице обсіло ластовиння [49]; **впрочім** *г.м.* Впрочім, я присягла. На В.У.: проте, а в тім, зрештою, але [74]; **вроді** *г.м.*, На В.У. наче, подібно до, на зразок, ніби [75]; **глоток** *г.м.*, на В.У. ковток [85]; **гуськом** *г.м.*, треба — оден по одному, ключем [95]; **напримір** *г.м.*, треба — наприклад [245]; **независимий** *г.м.*, на В.У. — незалежний, вільний [248]; **независимість** *г.м.*, на В.У. — незалежність, воля [248]; **неприличний** *г.м.*, на В.У. — непристойний [250]; **нервний** *г.м.*, на В.У. — нервовий [250]; **новість** *г.м.*, треба — новина [254]; **ножиці**, а не ножниці *м.* [254]; **образоване** *г.м.*, треба — освіта, виховання [258]; **підчеркувати**, підчеркнути *г.м.*, на В.У. — підкреслювати, підкреслити [283]; **приличний** *г.м.*, треба — пристойний (в давнину “приличний” — це пійманий на гарячій злодій) [315]; **сейчас** *г.м.*, на В.У. — зараз, негайно [359];

рос. (російське слово), наприклад: **складати** часто вживають як рос. “*составлять*”, треба — *становити*. Вода становить (а не складає) найважливішу частину землі (Сл. Гр.) [365];

Отже, “Український стилістичний словник” Івана Огієнка досить широко наводить елементи просторіччя та невинуватених русизмів в українській мові. У ньому подано рекомендації щодо їх усунення і на сьогодні він є актуальною працею в цій ділянці.

Список використаних джерел:

1. *Антисуржик*. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За загальною редакцією Олександри Сербенської: Посібник. — Львів: Світ, 1994. — 152 с.
2. *Білодід І.К.* Проблеми сучасного життя мови (Виховання культури усного побутового мовлення) // Усне побутове літературне мовлення. — К.: Наук. думка, 1970. — С.5-14.
3. *Жовтуброх М.А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. — К.: Вища шк., 1972. — 401 с.
4. *Жулинський М.Г.* Без єдиної державної мови не буде України // Вечірній Київ. — 1999. — 27 січня. — С.6.
5. *Коробчинська Л.А.* Лексика розмовної мови // Питання мовної культури. — К.: Наукова думка, 1968. — Вип. 2. — С.3-14.
6. *Коробчинська Л.А.* Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках // Лексикографічний бюлетень. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — Випуск IX. — С.41-54.
7. *Ленець К.В.* Суржик // “Українська мова”. Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С.616.
8. *Огієнко І.І.* Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української літературної мови. — Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1978. — 496 с.
9. *Словник української мови* / За заг. ред. І.К.Білодіда. — К.: Наукова думка, 1977. — Т.8. — С.301.
10. *Ставицька Л.* Кровозмісне дитя двомовності // Критика. — Число 10 (48). — Жовтень 2001. — С.20.
11. *Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія* / За заг. ред. акад. І.К.Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 440 с.
12. *Сучасна українська мова: Довідник* / Л.Ю.Шевченко, В.В.Різун, Ю.В.Лисенко; За ред. О.Д.Пономарева. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Либідь, 1996. — 320 с.
13. *Тараненко О.О.* Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — Київ-Кам'янець-Подільський, 1996. — 172 с.
14. *Тараненко О.О.* Просторіччя // “Українська мова”. Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С.498-499.
15. *Тараненко О.О.* Українська мова наприкінці ХХ століття: старі проблеми і нові перспективи // *Studia z Filologii i S³owiańskiej*, 35 SOW, Warszawa 1999. — С.273-290.

16. *Товстенко В.Р.* Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2000. — 22 с.
17. *Труб В.М.* Явище “суржику” як форма просторіччя у ситуації двомовності / / Мовознавство. — 2000. — № 1. — С.46-58.
18. *Филин Ф.П.* Просторечная лексика // Русский язык. Энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия, 1979. — 432 с.
19. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. — Чернівці: Рута, 1998. — 208 с.

The article considers the term “colloquialism”. It is pointed out that “pigeon Ukrainian” is one of the forms of Ukrainian colloquialism. The author proves that colloquialism belonged to the sphere of scientific interests of I.Ohienko who was the first to pay attention to the wide usage of Russicisms into the Ukrainian language and advised how to get rid of them in his “Ukrainian Stylistic Dictionary”

Key words: colloquialism, pigeon Ukrainian, Russicisms.

Отримано: 30.08.2005 р.

УДК 811.161.2'282 (477.43)

Н.П.Шеремета

Кам'янець-Подільський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК У ТВОРАХ КАЛЕНИКА ШЕЙКОВСЬКОГО

У статті подано короткі відомості з біографії та творчого доробку видатного дослідника мови та побуту подолян, уродженця Кам'янця-Подільського Каленика Васильовича Шейковського; проаналізовано фонетичні, морфологічні, лексичні та фразеологічні особливості подільського говору на матеріалі подільських етнографічних та фольклорних розвідок, надрукованих під назвою “Быт подолян”.

Ключові слова: подільський говір, фонетичні ознаки, морфологічні риси, лексичні особливості, фразеологізми.

Іван Огієнко і Каленик Шейковський — два самобутні дослідники духовних скарбів українського народу, його мови, національної культури. Їхні імена назавжди залишаться в історії Кам'янця-Подільського.

Каленик Васильович Шейковський народився 1835 року у м. Кам'янці-Подільському. 1857 року він закінчив тут духовну семінарію. Іван Огієнко упродовж 1918-1920 рр. був ординарним професором і першим ректором Українського університету в Кам'янці-Подільському. Він спрямовував великі зусилля на те, аби наш навчальний заклад став справжнім регіональним осередком відродження української мови, духовної культури Поділля, що було, з одного боку, ополячене, а з другого, — зрусифіковане.

Серед багатьох мовних питань, які розробляли ці два науковці, вагоме місце займає концепція розвитку живої розмовної мови. Найважливішим фактором виховання молоді Іван Огієнко — людина енциклопедичних знань і палкий патріот України, видатний український просвітник і громадський діяч — вважав виховання рідною мовою, яку сприймав як джерело національного духу, культури. Мова, за твердженням педагога й ученого, нерозривно пов'язана з народом та його історією, *“і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати”* [2, с.114]. Тому Огієнко радить усіма засобами вселяти в душі вихованців любов до “материнської” мови, завдяки якій і формується коріння духовного світу людини. Каленик Шейковський упродовж усього життя своїм науковим доробком робив виклик царським прислужникам, які, як пише дослідник мови і побуту подолян у ненадрукованому рукописі “Несколько слов о южнорусском народе и в особенности о его языке”, *“прямо прагнули принизити південноруський народ, вселити до нього та його мови огиду, не вивчивши ні народу, ні його мови і навіть нічого не зробивши для вивчення його”* [3, с.92].

Сучасні ґрунтовні дослідження з української діалектології, лінгвістичної географії; розгортання діалектологічних, лінгвогеографічних, історичних досліджень з української мови переконає у необхідності публікації як нового зібраного матеріалу, так і аналізу усіх наявних джерел. Це і зумовило вибір *теми* нашої розвідки. *Метою* її є дослідження особливостей подільського говору в етнографічному збірнику К.Шейковського “Побут подолян”. Для реалізації поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання*: розглянути наукову літературу з теми; подати короткі відомості з біографії та творчого доробку видатного дослідника мови та побуту подолян Каленика Шейковського; проаналізувати ознаки подільського говіркового мовлення початку ХХ ст. на матеріалі творів К.Шейковського, М.Номиса та ін.

Каленик Шейковський — відомий український мовознавець, етнограф, фольклорист і видавець. Ще під час навчання в Київському університеті (1859 р.) брав участь у створенні недільних шкіл у Києві. Відомий він і як автор та видавець підручника для цих шкіл “Домашня наука”. Основним джерелом для цієї праці була жива народна мова з використанням народних прислів'їв, приказок, казок, пісень, переважно тих, що вживались на Поділлі. Неабиякий інтерес і здібності до наукової діяльності виявляв талановитий студент упродовж усього навчання у вузі. Але після закінчення університету отримати роботу на Україні Шейковському не вдається. 1862 року він виїжджає до Орловської губернії, а далі у м. Бобруйськ, де йому поталанило відкрити власну друкарню. Незважаючи на такі заходи царського уряду, як циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва 1863 р. та так званий Емський указ 1876 р. про забо-

¹ У прикладах збережено графічну систему тогочасного видання.

рону друкувати книги й тексти до музичних нот українською мовою, ввозити в Імперію українські книги, видані за кордоном, про заборону сценічних вистав і читань українською мовою тощо, К.В.Шейковський починає видавати українські книжки. Однак 1876 р. за надрукування “Метаморфоз” Овідія українською мовою його було заслано до Мензелінська Уфімської губернії (тепер — Татарстан). Але і тут він не залишав улюбленої справи і викладав у прогімназіях.

Активний учасник суспільно-політичного руху в Україні другої половини XIX ст., Каленик Шейковський відомий також і як автор та видавець, на жаль, так і не закінченого українсько-російського словника “Опыт Южнорусского словаря” з великим здебільшого фольклорно-етнографічним ілюстративним матеріалом, який налічує біля 7000 статей.

Шейковський подав ґрунтовні для свого часу класифікацію та порівняльну характеристику звуків української мови і запропонував власний правопис (“Про фонетичні властивості південноруської мови” (1859) та “Кілька слів про південноруський народ і особливо про його мову” (1862)).

Він є також автором кількох статей з етнографії Поділля, як-от: “Побут подолян” (1859-1860), “Про привітання та поздоровлення у подолян” (1862). Записуючи місцевий етнографічний і фольклорний матеріал, дослідник намагався якнайточніше передати народну вимову.

В етнографічному збірнику “Побут подолян”, що видавався К.В.Шейковським, була опублікована стаття “Про похорони” та казки “Іван Розбійник”, “Смерть за куму”, “Чоловік від Бога”. Перше і останнє оповідання були записані 1847 року в Кам’янці-Подільському. Тому в цих творах виразно виявляються ознаки фонетичної, граматичної і лексичної системи подільських говірок, які й досі зберігаються у мовленні подолян.

Так, до **фонетичних ознак** належать:

- наближення ненаголошеного [o] до [y] (“укання”): *турік*;¹
- редукція (випадання) голосного: *хтіли*;
- перехід [e] в [o] (лабіалізація [e]): *оусіо*;
- ствердіння приголосних у іменникових, прикметникових, займенникових, дієслівних і прислівникових формах: *дес, тямьт, робыт, мустыт, хлопэц, расна, здоровэцка, ходыт, плачут, кажут, тэрпыт, роспаліт, зісталос, стоіт, хтос, сыдыт, пітходыт, просьт, бэрыс*;
- регресивне уподібнення (асиміляція) за глухістю на межі префікса і кореня та кореня і суфікса: *звіткі, розказуваль, роснытуваты, роспаліт, росныска, пітпэраты, піткынуты, пітходыт*;

¹ Тут і далі для порівняння використано фраземи, узяті із збірки М.Номиса “Прислів’я, приказки і таке інше” (К., 1993).

² Цифрами в дужках позначаємо сторінки збірки М.Номиса.

- уподібнення (асиміляція) за місцем і способом творення: *ды-выц'ця*;
- заступлення одного звука іншим (субституція): *фостачі* та ін.

Морфологічні риси:

- виявлення регулярного закінчення **-и** у давальному відмінку однини іменників жіночого роду колишніх основ на приголосний: *матеры*;
- вирівнювання прикметників м'якої групи за твердим різновидом: *остатнэ*;
- збереження давніх форм особово-предметних та означальних займенників: *до нэго, на нюю, жадэн*;
- поширення повторюваних (редуплікованих) форм вказівних займенників: *тамтой*.

В оповіданнях Каленика Шейковського чітко вирізняються також **лексичні особливості** подільських говірок, як-от: *пател'ня, нын'ка, япка, захурував, здибав* та ін.

Досить багато є і подільська **фразеологія**, що віддзеркалює громадські й моральні засоби життя народу: *такий гарний, що нэ можна; ходыт як сам нэ свій; нэ ма що й казати; тэрпыт, а ні пысне; оударився бідолаха по полам руками; він настояв на своїм; а сынові ані ві, ані горушкы; с цымы словами пустыв іого; пішла собі* та ін. Деякі з фразеологізмів, що використовує Шейковський, поширені в інших українських, у тому числі і подільських говірках¹. Порівняймо, наприклад: *такий гарний, що аж ну й хороша, хоч малюй* (378)²; *чумак сумує так, що нэ можна і ой чумаче, чумаче, життя твоє собаче* (464); *награмузляв він кривлію на картълюсці та як напише дурень, то не розбере й розумний* (287); *працює як той чорний віл і ніколи й носа втерти* (44); *терпыт, а ні пысне й треба бідувати до гробової дошки* (141); *багато дечого приточували та не все то правда, що на весіллі плещуть* (315); *грушки на вербі* (318); *брехав, доки зовсім не вбрехався* (319) та ін.

Каленик Васильович Шейковський змушений був жити далеко від рідної землі. Він постійно відчував нестачу коштів, безробіття, незрозумілості, перешкоду у видавничій діяльності, тому багато його творів так і залишились ненадрукованими. Однак численний надрукований і ненадрукований науковий доробок є надійним джерелом для вивчення мови, фольклору і побуту українського народу, а його подвижницька діяльність гідна наслідування.

Список використаних джерел:

1. Марахов Г.І. Про автора "Опыта южнорусского словаря" // Вісник АН УРСР, 1970. — № 5.
2. *Мит. Гларіон*. Мої проповіді. — Вінніпег, 1973.
3. *Шевченко Л.В.* Каленик Шейковський — дослідник мови та побуту подільян // Духовні витоки Поділля: творчі історії краю (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9-11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-

- Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С.91-93.
4. *Шейковський К.В.* Быт подолян. — Т.І, Вип.2. — К., 1860.

The article contains brief information about biography and creative work of the outstanding researcher of language and life of people from Podilya, native of Kamjanets-Podilskyj' Kalenyk Vasyliovych Sheykovskiy; phonetical, morphological, lexical and phraseological peculiarities of Podilya dialect were analyzed on the material of ethnographical and folklore explorations of Podilya, printed under the name "Life of people from Podilya".

Key words: Podilya dialect, phonetical features, morphological traits, lexical peculiarities, phraseology.

Отримано: 2.09.2005 р.

УДК 811.161.2:81-112

Л.В.Мужеловська

Кам'янець-Подільський державний університет

ІВАН ОГІЄНКО ПРО ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ В "ГРАМАТИЦІ" М.СМОТРИЦЬКОГО

У статті відбито погляди Івана Огієнка на орфографічні норми "Граматики" М.Смотрицького, описано вагомі суспільно-політичні та культурно-історичні чинники, які зумовили появу цієї книги, відзначено, що унормований в граматиці М.Смотрицького правопис церковнослов'янської мови міцно й надовго закріпив на Україні в системі правопису історичну етимологію як основний принцип.

Ключові слова: граматика, український, правопис, унормування, церковнослов'янський, світський, історичний, етимологія, підґрунтя, традиція, стабільний.

"Граматика" Мелетія Смотрицького — один з найвидатніших творів XVII століття не тільки вітчизняного, але й усього слов'янського мовознавства. Цю книгу високо вшановували славісти-мовознавці різних епох та періодів. Можна послатися хоч би на те, що видатний учений Г.В.Ягич називав її "найважливішим явищем" серед інших праць у тогочасній слов'янській філології, "головним посібником", що користується "великим авторитетом". П.Житецький, характеризуючи граматику М.Смотрицького, вважав, що саме "звідси веде свій початок так звана грамотність руська взагалі та й українська зокрема".

Не залишив поза увагою цей видатний твір давнього мовознавства невтомний поборник української соборності, відомий тепер усьому світові мовознавець, історик мови й правопису Іван Огієнко. Так, досліджуючи історію українського правопису, вчений у своїй досить об'ємній праці "Нариси з історії української мови: Система українського правопису" (Варшава, 1927) називає творця "Граматики" "упорядником нового правопису на Україні", "славним ученим того часу".

Поява “Грамматики” М.Смотрицького, на думку І.Огієнка, зумовлена вагомими суспільно-політичними та культурно-історичними чинниками. Відродження науки і літератури, організація освітньої справи, боротьба з експансією, що йшла з Заходу після прийняття Люблінської унії в 1569 році, внаслідок якої почалася так звана “міграція полонізмів” в усне мовлення українського народу, потреба підручників для школи, вимоги нормування тогочасної літературної мови — все це разом ставило завдання створити граматичну працю на східнослов'янському ґрунті.

Іван Огієнко з цього приводу зауважував, що, починаючи з кінця XVI ст., тогочасні традиційні граматична й правописна системи в Україні, побудовані загалом на засадах церковнослов'янщини, поступово занепадають, бо *“знялася в нас полемічна література, яка в більшості своїй провадилася вже новою українською літературною мовою. Взагалі за цей час (1569-1654) сильно зростає українська література й виступає наука богословів, учених, проповідників і т.ін., що пишуть уже новою літературною мовою. Наприклад: Лаврін Зизаній, Єлїсей Плетенецький, Іов Борецький, Леонтій Карпович, Ісая Копинський й ін.”* [3, с.105]. Щодо правопису, то, на думку вченого, *“чужий правопис Євфимія [тирновський патріарх — Л.М.] теж потроху губить в нас неживі свої риси, і помалу витворюється новий правопис, вже більше пристосований до живої української мови”* [4, с.4].

Помітний вплив на розвиток і становлення української мовознавчої науки мали тоді й перші освітні заклади — братські школи, які *“починають повставати з половини XVI ст., наприклад, в Острозі, Львові, Києві й інших містах, і вони так само багато допомагали розвоєві нашої літературної мови”* [3, с.105]. Саме у цей період виникає книгодрукування і для потреб братських шкіл створюються перші граматики, авторами яких були українці. Відомий учений-лінгвіст В.Німчук зазначає, що *“важливим етапом в історії українського й усього східнослов'янського мовознавства на той час стала “Граматіка доброголаволиваго еллино-словенскаго языка”, надрукована у Львові 1591 році”* [2, с.21]. Вважається, що її було складено викладачами і студентами Львівської братської школи. У 1596 році у Вільні виходить друком “Граматіка словенска” Лаврентія Зизанія. Це була перша спроба кодифікації церковнослов'янської мови. Учений великою мірою використовує термінологію львівської граматики 1591 року, але розширює й удосконалює її.

У науці були спроби визначити інші, конкретніші джерела, з яких ніби виходив Мелетій Смотрицький, коли починав працювати над своєю граматою. Так, спостерігається чимало значних збігів та аналогій у визначенні багатьох теоретичних понять та мовних одиниць у “Граматіці” М.Смотрицького з окремими місцями латинської граматики Меланхтона (1526 р.), грецьких граматик Ласкариса (1547 р.), Крузія (1573 р.) та ін.

Саме названі граматики й стали підґрунтям для написання Мелетієм Смотрицьким своєї праці, і, як зазначає І.Огієнко, *“року*

1619 вона вийшла у світ під назвою “Грамматіки Славенскія правилноє Синтагма”.

Але у порівнянні з іншими граматиками — львівським “Адельфотесом” (1591) та “Грамматикою” Л.Зизанія (1596) — книга Мелетія Смотрицького здобула собі великий авторитет і загальне визнання. Спираючись на церковнослов'янську традицію, всі ці філологічні видання кінця XVI — початку XVII ст. міцно і надовго закріпили на Україні й взагалі у східних слов'ян, зокрема в системі правопису “історичну етимологію як основний принцип”.

З-поміж цих трьох відомих праць професор І.Огієнко у своїх “Нарисах з історії української мови: Система українського правопису” чільне місце відводить саме аналізу правопису “Грамматіки” М.Смотрицького, відзначаючи, що вона майже “на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов'янського світу. Правопис Смотрицького запанував у всіх народів, що вживали кириліцького письма; взагалі з цього часу Київ став законодавцем щодо правопису для всіх слов'янських народів” [4, с.4]. На думку вченого, у цій книзі дається повна система церковнослов'янського правопису, яка в той час відіграла важливу роль у розвитку всієї слов'янської літератури. Правопис українських церковнослов'янських книг з часом стає загальнослов'янським. Саме тому грамматика М.Смотрицького без змін (за винятком наголосу) була вже у 1648 році передрукована в Москві. На початку XVIII ст. близько ста її примірників було перевезено до Сербії. А.Кримський з цього приводу зауважував, що після впровадження в XVII ст. в українську писемність латиниці, “яка великого успіху у нас [в Україні — Л.М.] не здобула”, перемогу над нею все ж таки отримав Мелетій Смотрицький “з своєю об'єднально-правописною грамматикою “Синтагмою” і церковнослов'янським альфаветом, з його **ѣ, њ**, з твердим знаком **ѣ** і іншими неживими книжними особливостями. Грамматику — “синтагму” Мелетія Смотрицького визнавали й шанували не тільки ми та білоруси, польські підданці, а так само й Москва, не добачаючи в ній нічого чужого для себе. Може, навіть найбільшого успіху ця Мелетія Смотрицького грамматика набула собі не де, як саме в Москві” [1, с.288].

Хоча грамматика Мелетія Смотрицького й відіграла свого часу важливу роль у стабілізації церковнослов'янського правопису в слов'янській писемності, проте, як зазначав І.Огієнко, потребам живої мови українського народу правопис цей не відповідав, “тому він не звільнив української мови від її чужої старої одежі — давнього правопису” [4, с.4]. З нового в цій орфографії І.Огієнко виділяє лише букву Г, яку Мелетій Смотрицький остаточно закріпив і узаконив для українського письменства. Загалом же професор І.Огієнко визнав, що М.Смотрицький тільки впорядкував “той правописний хаос, що закорінився був до нього”.

Таким чином, унормована орфографія церковнослов'янської мови “Граматики” М.Смотрицького ще досить тривалий час послідовно використовувалася не тільки в українських текстах, але й у світському письменстві, постійно зазнаючи впливу живого мовлення українського народу та набуваючи всеукраїнського визнання.

Відомо, що сьогодні наші мовознавці працюють над новою редакцією українського правопису. Вони мають різні орієнтації, які переважно виявляються в намаганнях, з одного боку, у правописному кодексі нічого не змінювати і, з другого боку, вдосконалити чинний правопис, зберігши в ньому все апробоване традицією та внісши украї необхідні зміни.

Сподіваємося, що численні праці проф. І.Огієнка з питань українського правопису цінно прислужаться сучасній мовознавчій науці, яка врахує необхідність збереження оригінальної будови української мови, правописних традицій і нинішніх прогресивних ідей для створення в майбутньому єдиного для всіх українців світу стабільного правопису.

Список використаних джерел:

1. *Кримський А.* Нарис історії українського правопису до 1927 року. — Твори в 5-ти томах. — Т.3. — К., 1973.
2. *Німчук В.В.* М.Смотрицький — теоретик і дослідник церковнослов'янської мови // Мовознавство. — 1979. — №6.
3. *Німчук В.В.* Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.ст. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002.
4. *Огієнко І.І.* Історія української літературної мови. — К., 1995.
5. *Огієнко І.І.* Нариси з історії української мови: Система українського правопису. — Варшава, 1927.

The author of the article analyses I. Ogienko's views on the orthographical norms of “Grammar” by M.Smotritskiy; the important social and political, cultural and historical preconditions, which caused the appearance of this book are described. The author states that standard orthography of Church-Slav language in Smotritskiy's “Grammar” consolidated historical etymology as the main principle in the orthography of Ukraine for a long time.

Key words: grammar, Ukrainian, spelling, normalization, Slavic church, literal, historical, etymology, base, tradition, stability.

Отримано: 1.10.2005 р.

ІВАН ОГІЄНКО Й УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 821.161.2-09:261.4 “18”

Л.М.Горболіс

Сумський державний педагогічний університет

ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕЦЕПЦІЯХ І.ОГІЄНКА Й УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.

У статті на матеріалі відомих і малодоступних джерел у порівняльному аспекті з'ясовується суголосність ідей українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. із концепцією І.Огієнка про релігійну культуру українців, “рідномовні обов'язки” духовенства у церкві.

Ключові слова: концепція, “рідномовні обов'язки”, релігійна культура, національна свідомість.

Активна участь українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. на ниві просвіти та погляди митців на необхідність посиленої уваги до морального виховання українців автор статті вже мала нагоду почасти висвітлити [3]; об'єктом пильної уваги дослідників були мовознавчі, літературознавчі, педагогічні праці І.Огієнка, а також його духовна (церковна) діяльність. Завдання даної статті полягає в тому, щоб на основі відомих і малодоступних джерел із доробку українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. (І.Франка, О.Кониського, Олени Пчілки, Лесі Українки, Т.Зіньківського, Б.Грінченка, А.Кримського, Л.Яновської) та культурного і церковно-громадського діяча І.Огієнка виявити суголосність їхніх поглядів на синтез язичницьких і християнських традицій в релігійній культурі українців, роль церкви та україномовної проповіді у формуванні духовного світу та національної свідомості народу.

Досліджувані джерела посутньо уконкретнюють характеристику культурно-мистецького, суспільного життя України кінця ХІХ — початку ХХ ст., доповнюють наші уявлення про боротьбу української громадськості за рідне слово. Компаративістський підхід до заявленої у заголовку проблеми обраний уперше, що підкреслює новизну даної студії.

Ретельний аналіз залучених нами матеріалів засвідчує, що українські письменники кінця XIX — початку XX ст. та І.Огієнко порушували важливі для осмислення духовної культури українців проблеми. Так, скажімо, вони глибоко розуміли необхідність знати дохристиянські вірування українського народу, оскільки *“без належного знання дохристиянських вірувань годі зрозуміти історію української культури та літератури, як давньої, так і нової”* [6, с.9].

І.Франко у статтях “Наші коляди”, “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”, І.Нечуй-Левицький у праці “Світогляд українського народу”, Олена Пчілка у студії “Українські колядки”, І.Огієнко у праці “Дохристиянські вірування українського народу” констатують вплив язичницьких вірувань на світогляд, мораль народу, розуміють велике значення в релігійній культурі українців народних традицій. Тема значущості давньої віри присутня також у листах Лесі Українки до М.Драгоманова від 3 вересня 1891 р., А.Кримського від 6 червня 1912 р., у щоденникових записах Л.Яновської: *“Не було б язичників, не було б ідолопоклонників, не було б мук зневіри, відчаю, не було б мук відшукування єдиного Бога, але не було б ні віри, ні надії, ні жаху, ні радощів, ні бажання”* [16, с.3]. Як бачимо, митець звертає увагу на діалектичні зв'язки первісних вірувань із психологією, мораллю нових релігій, розуміє світоглядні переконання як складний комплекс етичних, естетичних, соціальних, психологічних чинників. Запис свідчить про глибину осягнення письменницею проблеми віри, що дозволило їй у художніх творах розкрити весь діапазон внутрішніх можливостей героїв, котрі дотримуються предківських традицій.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, І.Огієнко зауважують тісний зв'язок первісних вірувань із природою, довкіллям, глибоко розуміють сутність давніх звичаїв, підкреслюють присутній вплив християнства на становлення моральних засад буття народу, роль кліру у складному процесі формування звичаїв, збереження і передачі досвіду. Духовні особи, констатує, скажімо, Б.Лепкий, хотіли поезію життя (давні традиції, обрядовий фольклор тощо) *“заступити прозою кар земних і небесних”* [9, с.93]. Подібні думки, як відомо, висловлює і Т.Зіньківський [5]. Проте лагідні, людяні звичаї, психоментальні настанови українців та ряд інших чинників визначили доміанти духовної культури нашого народу.

Як засвідчують опрацьовані автором раритетні видання, прогресивні духовні особи надавали великого значення давнім віруванням, розуміли їх як цінний матеріал для вивчення психології, духовної культури, першопочатків релігії та моралі нашого народу [4]. Однак деякі свята, що мають чітко виражене дохристиянське походження, на думку окремих представників церкви, аморальні за змістом. Про це йдеться, наприклад, у виступах священиків М.Симашкевича, С.Венгрженівського [11; 2]. А письменник А.Кримський

зазначає: *“Треба знати, що духівництво давніш забороняло справляти Купайла: казали, що тяжкий гріх — це свято святкувати, бо воно є ідолопоклонське”* [8, с.31].

Українські письменники порубіжжя усвідомлювали життєву цінність свят, звичаїв і були переконані, що руйнування традицій є причиною відчуження людини від етнічного середовища, а дотримання релігійних, моральних, правових та інших норм запобігає духовній асиміляції українців і виховує їх уважними до минулого, мудрими, толерантними, милосердними й порядними у ставленні до ближніх. Тому в письменників найбільше занепокоєння викликав той факт, що *“старшина церковна відокремилась від народу і бісом дивилась на його споконвічні звичаї”* [17, с.4], а деякі священники, з тривогою повідомляв О.Кониський у журналі “Правда”, забороняли селянам співати колядки та щедрівки [7, с.569], вели боротьбу з народними звичаями, як зауважує Леся Українка у статті “Джон Мільтон”, Б.Лепкий у “Начерку з історії української літератури” тощо.

У спогадах І.Нечуя-Левицького, незакінченій студії Лесі Українки “Джон Мільтон” та її листі до А.Макарової від 14 травня 1894 р., дописі В.Стефаніка “Молоді попи”, статті П.Грабовського “Дещо про освіту на Україні” засвідчено, що багато представників кліру не дбають про благополуччя народу, не засуджують деспотизм, експлуатацію, навпаки — вимагають послуху владі, ведуть аморальний спосіб життя, не дотримуються свят, підпорядковують релігійно-моральні норми власним інтересам. Це одна з головних причин відчуження народу від церкви, зневіри в благодійності духовенства.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький підкреслюють духовну єдність хлібороба із землею. Український хлібороб із примітивним зняряддям праці, але глибокою життєвою мудрістю і великим життєвим потенціалом, не перервав “злитості з землею. І.Огієнко, як і письменники, наголошує на персоніфікації та сакралізації землі у світорозумінні українця. Любов українця до землі І.Франко називає могутньою і неминучою пристрасною: *“Відірвіть селянина від землі, від турбот, що пов’язані з нею, від інтересів, якими вона його проймає, доможеться того, щоб він забув про свій селянський світ — і нема народу, нема народного світогляду”* [13, с.192]. У підсвідомості селянина закорінений прадавній інстинкт покладання на природу.

Спостереження українських письменників над життям народу дозволяє їм висновувати: народ не схвалює формальних зв’язків із церквою, він прагне у храмі задовольнити свої духовні потреби, тішити естетичні смаки; селяни вважають своїм обов’язком ходити до церкви та розуміти сказане священником, у чому виявляється їх висока моральна культура, глибока релігійність, турбота про спасіння душі. Сумлінність, увага до власного внутрішнього світу, чесність українця не дозволяють йому бути неправдивим перед Богом і собою, адже *“тяжко молитися тому, у що не віриш”* [12, с.212]. Наша жінка, наголошує Л.Яновська, *“помирає і не знає своєї релігії, бо не*

чула ніколи Святого Письма на рідній мові, не чула ніколи в храмі зрозумілої їй проповіді” [15, с.651]. Такі факти виявляють І.Франко, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, І.Нечуй-Левицький та ін. Митці усвідомлюють нагальну потребу наблизити церкву до духовних потреб українців, націоналізувати суспільне життя, плекати мовні традиції, народнорелігійні звичаї. Але їхні проекти потопають у вирі урядових заборон українського слова, що охопили всі сфери буття нашої нації — освіту, літературу, релігію, музику, книгодрукування, театр. Як відомо, цими проблемами глибоко переймався й І.Огієнко: “Сильну русифікацію України розпочав ще цар Петро I, і цей процес не згавав і не згаває аж до наших часів: українська інтелігенція ще з XVIII ст. легко прийняла російську мову, позаповнювала російські школи, прийняла до свого дому російську обстановку й російський спосіб життя” [6, с.406].

О.Кониський, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, Г.Хоткевич, М.Грушевський, П.Грабовський та ін. називають причини, що сприяють обрусінню українців, — адміністрація, школа і церква. Про нагальність і гостроту цієї проблеми свідчать численні виступи. Митці наголошують на масовості обрусіння і висловлюють занепокоєння наслідками, до яких воно могло призвести. Г.Хоткевич із тривогою констатує: “Школа — московська, начальство — московське, закони — московські, язик — московський, суди — московські. Уже сам Бог і то став московським, бо у церкві до Бога ніп призивав не на рідній українській мові, а на московській. І під тим натиском — забув народ сам себе, забув своє ім’я, забув своїх предків, забув свою мову — забув усе” [14, с.8].

І.Огієнко, як і письменники кінця XIX — початку XX ст., переконаний, що впровадження української мови в усі сфери життя має сприяти національному й політичному самовизначенню, піднесенню національної свідомості, духовному збагаченню народу. Священики, переважна більшість яких захищає інтереси уряду, сприяють поширенню русифікації. Церква, зауважує Т.Зіньківський, стає своєрідним “департаментом” уряду, “кописткою” з поліцейськими функціями. О.Кониський додає: “Великороси-єпископи розсилають до сільських українських священиків секретные предписания (підкреслення О.Кониського. — Л.Г.) не проповідувати у церкві українським язиком” [7, с.570]. Користуючись російською мовою в церкві та спілкуючись нею з паствою, представники кліру доводили, по-перше, свою вірність уряду та Синоду, по-друге, вищість над простолюдом, “бо, як говорити до мужика по-мужичи, то він стане за пана-брата” [7, с.568]. Самовіддана служба священиків “третьому членові російського символу віри — “самодержавію” [4, с.324] стала причиною заполітизованості проповіді, упередженого тлумачення Святого Письма, Божих заповідей у церкві та освітніх закладах. Несвідоме своїх громадянських обов’язків духовенство, на переконання письменників, руйнує релігійні моральні традиції українців. Ці болючі питання, як відомо, неодноразово порушував у своїх виступах й І.Огієнко. І чи не найпромовистішим прикладом є його “Рідномовний катехизис для

вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства”, де у розділах “Церква й рідна мова”, “Духовенство й рідна мова” виголошено: *“Кожна віра найміцніше зв’язана з рідною мовою народу, бо рідна мова — то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова — шлях до Бога. [...] Усі церковні богослуження мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину. Богослуження незрозумілою мовою не приносять вірним усієї тієї духової користі, що є його ціллю.[...] Народ, що слухає Служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в’язня, що любиться світом Божим через в’язничі ґрати. [...] Священик, що виголошує проповіді не рідною вірним мовою, чинить непростенний гріх проти добра Церкви, бо не промовляє до душі їхньої, цебто не буде їх”* [10, с.30-34].

Небажання священиків захищати інтереси народу, нести слово Боже рідною мовою викликають недовіру, збайдужіння простолуду до починань усієї інтелігенції, що стосувалися просвіти, організації читальень. І.Франко, Б.Лепкий, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, О.Кониський, Т.Зіньківський та ін. занепокоєні стосунками, які складаються між духовенством і народом, оскільки байдужість представників кліру та їх нехтування народними традиціями стають головними причинами руйнування національних основ релігії та моралі. *“Дуже цікава річ, — наголошує О.Кониський у статті “Український націоналізм”, — що наше сільське духовенство, забороняючи співати селянам колядки й щедрівки, нігде не заборонило їм співати гидких пісень, бо ... вони великоруські”* [7, с.569]. Ситуація, що склалася, загрожує двома наслідками: 1) заборона виконувати на свята обрядові пісні язичницького походження порушує “права людські”, “волю віри”, про що неодноразово попереджали М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, Леся Українка, Т.Зіньківський, А.Кримський; 2) щоб уникнути проблеми із урядом і догодити владним структурам, священство насаджує чужомовні фольклорні зразки аморального змісту, сприяючи розбещенню простолуду.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, Б.Лепкий, Леся Українка, І.Огієнко та ін. розуміли релігійну культуру народу як складну систему, що синтезує язичницькі і християнські традиції, вважали за необхідне впроваджувати рідну мову в церкві, виступали проти духовної асиміляції народу, руйнування морально-етичних основ його буття, засуджували відданість представників духовенства політиці уряду. Дана стаття повністю не вичерпує проблеми; ще потребує ґрунтовного вивчення питання активної співпраці українських письменників та І.Огієнка на ниві морального виховання народу, що важливо для характеристики культурно-мистецького, суспільного життя України початку ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. *Chruchman*. Местный народный праздник “Рахманский Великдень” // Подольские епархиальные ведомости. — 1884. — № 18. — С.351-354.
2. *Венгрженовский С.* Языческий обычай “гоньты шуляка” // Киевская старина. — 1895. — № 9. — С.282-323.
3. *Горболіс Л.* Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. — Суми: Козацький вал, 2004. — 200 с.
4. *Грінченко Б.* Яка тепер народна школа на Україні // Жите і слово. — 1896. — Т.4. — С.241-258; Т.5. — С.321-334.
5. *Зіньківський Т.* Штунда, українська раціоналістична секта // Берегиня. — 1995. — № 1-2. — С.99-118.
6. *Лларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу — К.: АТ “Обереги”, 1994. — 424 с.
7. *Кониський О.* Український націоналізм // Правда. — 1875. — № 14. — С.566-572.
8. *Кримський А.* Звинигородщина // Українська література в школі. — 1991. — № 7. — С.30-33.
9. *Лейкий Б.* Начерк історії української літератури: У 2 кн. — Мюнхен: Український вільний університет, 1991. — Кн. 1. — 272 с.
10. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — К.: АТ “Обереги”, 1994. — 72 с.
11. *Симашкевич М.* Местный народный праздник “Розгри” // Подольские епархиальные ведомости. — 1884. — № 23. — С.467-475; № 24. — С.493-500.
12. *Українка Леся.* Твори: У 12 т. — К.: Наук. думка, 1977. — Т.8. — 319 с.
13. *Франко І.* Твори: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1980. — Т.28. — 439 с.
14. *Хоткевич Г.* Хто ми і чого нам треба. — Харків: Просвіта, б. р. — 30 с.
15. *Яновська Л.* Твори: У 2 т. — К.: Дніпро, 1991. — Т.1. — 712 с.
16. *Яновська Л.* Щоденник 1909, 1912 рр. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ. — Ф.38. — № 107. — 28 с.
17. *Яцків М.* Записна книжка. Б.д. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ. — Ф.98. — № 672. — 42 с.

The equality in sounding of the ideas of Ukrainian writers at the end of the XIX century — beginning of the XX century with the I.Ohienko's conception about the Ukrainian people's religious culture, “Mother tongue's duties” of the clergy in the church, is defined more exactly in the article on the basis of wellknown but difficult of access sources in the comparative aspect.

Key words: nationality consciousness, conception, religious culture, “Mother tongue's duties”.

Отримано: 30.04.2005 р.

**МОЛИТВА ІВАНА ОГІЄНКА ЗА УКРАЇНУ
(Поетична творчість митрополита Іларіона
на сторінках канадських часописів)**

У статті досліджується недостатньо вивчена поетична творчість Івана Огієнка на сторінках канадських часописів «Слово істини», «Наша культура», «Віра й культура»

Ключові слова: Огієнко, поезія, часописи «Слово істини», «Наша культура», «Віра й культура»

Тоталітарною системою було заборонено чимало імен видатних українських діячів, письменників, істориків, педагогів, а їхні праці знаходились у спецховачах. Так, у 1950 році почали масово вилучатись з бібліотек твори відомого українського державного і церковного діяча, носія і творця національного духу Івана Огієнка (митрополита Іларіона). А з квітня 1974 року наказом Головліту, який стосується передовсім редакцій засобів масової інформації, видавництва, просвітницьких організацій, заборонялось згадувати у будь-якому контексті його ім'я.

Лише після проголошення незалежності українці отримали можливість знайомитись з працями Івана Огієнка.

У багатій спадщині митрополита Іларіона поезії, на перший погляд, займають ніби непомітне місце, тому вони мало розглядалися науковцями. А тим часом без поезій творчий доробок Івана Огієнка не викінчений. Не претендуючи на всебічне дослідження цього жанру у творчості митрополита Іларіона, ставимо собі за мету зупинитися на окремих зразках його поетичних творів, опублікованих на сторінках канадських часописів «Слово істини», «Наша культура», «Віра й культура», які видавав і редагував І.Огієнко.

Так, у місячнику «Слово істини» за рік (з листопада 1947 р. по листопад 1948 р.) видруковано 35 поезій митрополита Іларіона, вісім з них у першому номері: «Радуйся Чиста Маріє», «Кому я повім своє горе», «Бездомний», «Вартівниця», «Схід сонця», «Тепла заступниця», «Покрова», «Пурпур заходу».

Зупинимось, зокрема, на вірші І.Огієнка «Бездомний», надрукованому у числі 1 часопису «Слово істини» за 1947 рік. Тема вірша — гірка доля українських емігрантів, які розкидані по світах. Життєві негаразди змусили нашого співвітчизника покинути рідну країну. Він не має постійного місця проживання, волі, душевного спокою. В чужій країні почуває себе обділеним, голод і холод заставляють його братися за будь-яку роботу, працювати від ранку до вечора. У тяжкі хвилини знаходить розраду у зверненні до Бога, зокрема, до Матері

Божої, адже не завжди на чужині можна було перемовитися рідним словом з близькою людиною.

*Пречистая Діво, — я з Рідного Краю
Був змушений лихом втікати,
І став я бездомний, й світами блукаю,
Позбавлений волі та хати...
І скрізь я чужий, скрізь не маю пристанку,
Не маю ніде я спокою:
На праці нужденній весь день від світанку,
Прибитий нуждою тяжкою...*

Доля емігрантів хвилювала митрополита Іларіона. З його ініціативи були організовані комітети опіки над скитальцями, які підтримували українців у різних країнах.

Використовуючи поезію, Огієнко допомагав читачам глибше, емоційніше сприймати зміст інших матеріалів, надрукованих в часописах.

Якщо на сторінках «Нашої культури» поетичні твори з'являлись рідко, то на шпальтах «Віри й культури» — майже в кожному номері. А з другого числа 1959 року вірші митрополита Іларіона друкувались на 2-3-х сторінках під загальною назвою «Денник моєї душі».

Лейтмотив поетичної творчості митрополита Іларіона — любов до України. У вірші «Любов» автор клянеться у палкій вірній любові до України:

*Я взяв своє серце малими руками,
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами,
І став я орати її переліг.
Й нікому вже більше не дав я любові,
Бо другого серця кохати не маю,
І вірним останусь, аж дошки соснові
Єдину любов мою спинять безкраю... [1]*

Використовуючи алюзію «І вірним останусь, аж дошки соснові // Єдину любов мою спинять безкраю...», І.Огієнко підкреслює, що ніщо його не змусить відректися від України. У службі народові він вбачав мету людського життя. Подаючи особистий високий взірець, митрополит Іларіон закликав ставити інтереси України на перше місце, а найбільшою християнською чеснотою вважав любов.

Одні вірші засвідчують любов до рідного краю, готовність весь вік служити Батьківщині. Інші, наприклад, поезія «Кому я повім своє горе», — розкривають душевний стан митрополита Іларіона, його тугу за рідною землею, бажання хоч на хвилинку повернутись додому,

*А серце без Рідного Краю
Трипоче, як пташка, й болить...
Чи я коли щастя зазнаю*

Побачить його хоч на мить? [2]

У поезії «У неділю святу», надрукованій в 6 числі «Нашої культури» за 1953 рік, використовуючи біблійні образи, Іларіон змальовує нелегке життя українського народу:

*...І Христові Пречиста Госпожа
Виливала в сльозах людські стони:
«Подивися, Мій Сину, он долі
На родючих ланах — лиш руйни:
То все змори голодні та голі,
Недобиті сини України...*

Тема вірша «У неділю святу» — змалювання тяжкого життя українців та заклик до боротьби за свободу. Твір пересипаний прямою мовою, котра належить Діві Марії. Вона, просячи свого Сина за людські долі, звертається до нього такими епітетами: «*Мій солодкий, улюблений Сину, // Заступися за розп'яті люди, — // Я з Тобю світами полину, // Подивись: світ над прірвою всюди*». Про що б не писав митрополит, усе пов'язує з рідним краєм, з його народом.

Використовуючи епітети, автор змалював важке злиденне життя українського народу: «*А ось тут за міцними дротами, // У цих вогких холодних таборах, // Засланці з України без тамі // Догорять у кротячих норах...*».

Іван Огієнко намагається словом пробудити національну свідомість, привити любов до рідного краю. Він ні на мить не сумнівався в тому, що для його Батьківщини настануть кращі часи. Такі оптимістичні сподівання простежуються в багатьох віршах, опублікованих на шпальтах канадських часописів, зокрема у вірші «Христос Воскрес»:

*Христос Воскрес, а з Ним воскресне
І Україна в славі й силі,
Йї до неї вернуться на весну
Сини-вигнанці орлокрилі! [3]*

Митрополит вірив у світле майбутнє, був впевнений, що минуть роздори, настане згода й засяє над нашим многостраждальним народом правдиве сонце — свобода.

І.Огієнко у своїй поезії багато уваги приділяв мовним питанням. Наприклад, на сторінках числа 4 часопису «Слово істини» за 1950 рік подає художньо оформлений варіант виникнення мови у містерії «Рідна мова»: «*...І Господь нахилився над першими Людьми, йї поклав на них Руці Свої йї промовляє:*

*Нехай же народиться Мова,
Мов крила орлині,
На поміч всечасно готова,
Як подруг Людині,
Як щит і крищева Покрова
До віку віднині!»*

Іван Огієнко вважав мову найбільшим багатством культури:

«...без мови вся культура — будована на піску» [4]. Постійно, вмільо й наполегливо прививав знання української мови і любов до неї читачам «Віри й культури» не тільки статтями, дослідженнями, а й поезією. Тяжкий шлях становлення української мови він описав у вірші «Рідна мова»:

*Творилась віки Українська Мова
І потом, і кров'ю народу,
Як дар найсвятіший від Вічного Слова
На зоряне щастя та згоду [5].*

За часів тоталітарного режиму російського царизму слово було чи не єдиною зброєю у руках нашого народу. Про надзвичайну силу слова йдеться також у вірші митрополита Іларіона «Слово»

*Слово — то меч обісичний:
Вбиває і живить воно...
Таким його видав Предвічний
Людині на зброю давно [6].*

За допомогою антитези автор підкреслює широкі можливості слова, як засобу боротьби за краще життя.

Вірш Огієнка перегукується з поезіями Лесі Українки «Слово, моя ти єдина зброє», О.Олеся «Слово рідне», Д.Павличка «О рідне слово, хто без тебе я» та іншими.

Поезія митрополита Іларіона насичена образотворчими засобами, тропами, стилістичними фігурами. Наприклад, у вірші «Пурпур заходу», вміщеному на сторінках числа 1 часопису «Віра й культура» за 1953 рік, автор використовує різновид метафори уособлення: «Проміння цілує омлоєну воду // Й купається в тихім озерці» та паралелізм: «Стою зачарований, й радісні стіви // Трояндами з серця пливуть». Закінчується вірш блискучим поетизмом, ліричний герой говорить, що коли звернене «до Неба моління», то в серці його «Купається Бог».

Тема поезії «Тихий дощик на душу» — роль і місце молитви у житті прихожан. У вірші молитва перемежується з описами природи. Якщо молитва щира, то «в душі розцвітають всі листочки» [7], людське серце знаходить спокій.

У вірші «Розрада» автор при допомозі апострофи переконливо доводить усім читачам «Віри й культури», що молячись, людина проганяє втому, зцілює свою душу: «Людино розумна, людино свідомка, — // Молитва розрада тобі: // В молитві минає душевна втома. // Й серце радіє в журбі» [8]. Оскільки митрополит Іларіон порівнював молитву з цілющою водою, то й не дивно, що багато його віршів мають форму молитви.

Митрополит Іларіон у своїх віршах звертається також до Бога, вимолюючи для України краще життя:

*Й хилю перед Богом коліна,
Й гарячу Молитву шепчу я:*

*«Хай в щасті росте Україна
Й співає Тобі: «Алилуя!»... [9]*

У деяких поетичних творах, вміщених на сторінках часописів, помітно їх зв'язок з фольклором. Так, у першому номері «Віри й культури» за 1955 рік надруковано поезію «Новина», яка має ознаки коліскової: *«Ой люлі, пора, Сину, спати. // Рости й вбирайся у силу: // Залізни розломимо ґрати. // І впустимо воленьку милу».*

Зовнішня побудова цього твору дає можливість глибше відчутти розмах емоцій, настроїв, що несе та чи інша строфа.

Одним із часто вживаних тропів Івана Огієнка є асоціонім (троп, у якому аби підкреслити особливе значення слова, пишуть його з великої літери). За допомогою асоціонімів автор виділяє слова, які йому особливо дорогі. У вірші «Заповіт», вміщеному на сторінках числа 12 «Віри й культури» за 1954 рік, використано кілька асоціонімів: *«Блажен, хто жертву вміє нести // За Рідний Край свій та Народ», «Й засяє всім тоді кохане // Правдиве сонечко, — Свобода!».* Наявні вони й у вірші «Пурпур заходу»: *«Й Молитва палка до Пречистої Діви // Освітлює всю мою путь» [10]* та інших творах.

Релігійна поезія митрополита Іларіона не всім була зрозумілою. Леся Килимник у своїй статті «Невтомна праця Митрополита Іларіона», надрукованій у числі 1-2 часопису «Слово істини» за 1950 рік, пише: *«Ці — релігійного змісту поезії часом критики не розуміючи піддають гострому осуду. Справа в тому, що релігійна поезія має велике виховне значення в народі й читається з любов'ю. Українська релігійна література розвивалася ще до XVII ст., починаючи з ранніх часів християнства. В Україні переважно в ті далекі часи панувала релігійна тематика. З часів Московського полону 1688 р. Українська Церква зазнає страшну кривду з боку Москви та Варшави і ця література занепадає зовсім».*

Релігійну поезію не можна міряти на міру інтимної, громадської чи політичної лірики. Вона має свою особливість, свою красу, романтичну емоціональність, постійне романтичне забарвлення, а часом і фон».

З огляду на такий факт авторка переконана, що за поетичні твори митрополита Іларіона українська спільнота повинна дякувати йому, бо ними він збагачує нашу літературу.

Тому є всі підстави стверджувати, що поезія митрополита Іларіона має особливу цінність в українській літературі.

Список використаних джерел:

1. Іларіон. Любов // Наша культура. — 1952. — Чис. 8. — С.12.
2. Іларіон. Кому я повім горе своє // Слово істини. — 1947. — Чис.1. — С.5.
3. Іларіон. Христос воскрес // Наша культура. — 1953. — Чис.6. — С.9-10.
4. Огієнко Іван. Сучасна Українська літературна мова // Віра й культура. — 1955. — Чис.2. — С.22.
5. Іларіон. Рідна мова // Віра й культура. — 1956. — Чис.1. — С.7.
6. Іларіон. Слово // Віра й культура. — 1957. — Чис.7. — С.13.

7. *Ларіон*. Тихий дощик на душу // Віра й культура. — 1954. — Чис.7. — С.16.
8. *Ларіон*. Розрада // Віра й культура. — 1955. — Чис.8. — С.17.
9. *Ларіон*. Молитва // Наша культура. — 1953. — Чис.4-5. — С.8.
10. *Ларіон*. Пурпур // Віра й культура. — 1953. — Чис.1. — С.6.

The article deals with the not yet well studied poetry of Ivan Ogienko on the pages of some Canadian magazines such as «Slowo istyny», «Nasha kultyara», «Vira i kultyara» and «Our Culture».

Key words: Ogienko, poetry, Canadian magazines, «Slowo istyny», «Nasha kultyara», «Vira i kultyara».

Отримано: 25.06.2005 р.

УДК 821.161.2-1(092)

Н.С.Лізниченко

Ніжинський державний педагогічний університет ім. М.В.Гоголя

**КАТЕГОРІЇ “КРАСИ”, “ГАРМОНІЇ”, “МІРИ”, “КАЛОКАГАТІЇ”:
ЇХ МІСЦЕ ТА ФУНКЦІЯ В КУЛЬТУРНОМУ УНІВЕРСУМІ
ІВАНА ОГІЄНКА**

Аналізується ранній і пізній етапи поетичної творчості Івана Огієнка, в яких порушуються художньо-естетичні, філософські, соціально-політичні та моральні питання часу, в якому жив і творив автор.

Ключові слова: поезія, краса, гармонія, міра, добро, зло, душа

Поетичну творчість Івана Огієнка можна розділити на два періоди: ранній, в якому звучать мотиви смутку, розчарування, нерозділеного кохання, і пізній, зрілий період, (це, в основному, релігійна лірика, містерії, релігійні поеми, історичні драми та поеми). Перерва між раннім та пізнім періодами — п'ятдесят років.

Як відомо, поетична творчість — це найскладніший вид словесного мистецтва, підпорядкований свідомості і смакам творця. Естетичні погляди Івана Огієнка склалися в основному на ранньому етапі його життя, в період активних духовних пошуків, вагань і розчарувань. Але це не означає, звичайно, що естетика поета не розвивалась по мірі його духовної еволюції. Зміни в ній були суттєві і помітні, про що свідчать чітко визначені два періоди його життя: світський (1882-1940) та духовний (1940-1972).

І.Огієнко не ставив перед собою завдання творити нову естетичну теорію. Активно беручи участь спочатку в громадському і політичному, а потім у релігійному житті свого часу, він намагався усвідомити основні проблеми людського буття і допомогти людям знайти правильний шлях у житті. Він думав і діяв у дусі свого часу. Майже всі його поезії написані на злобу дня, адже завдання поета полягає в тому, щоб його поетичні полотна відповідали на питання художньо-

естетичного життя, на філософські, соціально-політичні і моральні питання часу, бо ж справжній митець є його совістю.

В основі Огієнкової естетики лежить чотири категорії: “краса”, “гармонія”, “міра” і “калокагатія”, які займають центральне місце в його культурному універсумі. Якраз у цьому і полягає цінність його мистецьких творів. Вони володіють такими універсальними ознаками, які надають їм естетичної неповторності й індивідуальності. Звичайно, ці естетичні категорії не були винайдені зусиллями самого Огієнка. Це доводить історія і української, і античної естетики. Ще ранньовізантійський неоплатонік Псевдо — Діонісій Ареопатит в трактаті “Про імена Бога” стверджує, що мистецтво є проявом божественної краси і бачить досконалу красу лише в Бозі. Августин Блаженний у своїй “Сповіді” говорить, що Бог — єдина в своєму роді і непідробна краса, а Фома Аквінський стверджує, що за допомогою інтелекту людина пізнає і божественну ідею, і земне буття (в тому числі і красу земних предметів).

Естетика в Україні зародилась як частина філософського смаку і була тісно пов'язана з християнською моральністю. Остаточна християнізація естетичної схеми відбувається в зрілому романтизмі. Романтичне мистецтво тотожне релігійному одкровенню. Пізнаючи Бога, людина пізнає себе. Іван Огієнко, як і поети-романтики ХІХ ст. (А.Метлинський, М.Максимович, Д.Григорович, Т.Шевченко), черпав з народнопоетичної творчості високу чистоту, природність, релігійність. Тому в його творах і знаходимо названі світоглядні вияви.

Наділений від природи даром гострого емоційно-естетичного сприйняття, І.Огієнко завжди був чутливим до художньої культури свого часу, до естетичних теорій попередників, яких він достатньо добре знав і на які опирався в своїх багаточисленних творах. І не просто опирався, а й у значній мірі синтезував, приводячи їх у систему.

Найперше, ця система будується на протиставленні двох першопричин життя: Добра і Зла.

*Добро і Зло — одне творіння:
Хто зна Добро, той знає Зло. [1]*

Цим вона споріднена з християнством і багатьма творами українських письменників, у яких порушується ця проблема (“Лісова пісня” Лесі Українки, “Intermezzo” М.Коцюбинського, а також твори І.Франка та Т.Шевченка).

Стати на боці Добра для того, щоб перемогти Зло, — ось головне завдання християнської естетики і багатьох творів І.Огієнка (“Христос Воскрес!”, “Святая правда”, “Народження людини” та ін).

У містерії “Народження людини. Добро і Зло на світі” чиста Душа шукає собі місця в Господнім Світотворі, а сили Добра і Зла борються за панування над нею. Врешті, Душа стверджує, що вона живе за Божими Заповідями. Символічна картина, якою завершується містерія, — мати співає над колискою новонародженої дитини,

— свідчить про те, що сили Добра перемогли Зло і що духовна надія життя продовжується. Ідея містерії І.Огієнка (людина народжується для добра, хоча мало не все своє свідоме життя му- сить боротись із злом) має своє продовження і в інших творах автора. За все зло, залишене нею на землі, вона мусить розплачу- ватись обов'язково: за зраду батьківської віри (“Скитальник”), за розпутне життя (“Марія Єгиптянка”) за зраду батьківщини (“Туми”), за вбивство або за зневагу Божих Заповідей (“Каїн і Авель”).

Важливе місце в культурному універсумі І.Огієнка займає по- няття краси. Краса — це одна з найважливіших законів естетики. Вона живе в кожній розумній людині. Краса — це ідеал І.Огієнка. Якщо в ранній ліриці він бачить її у барвистій квітці (“Я квітку барвисту в саду посадив”), в мелодії ніжної маминої пісні (“Давно це було”...), то вже в зрілій поезії І.Огієнка змальовує красу космічного і соціального універсуму. Вищою красою наділеним Всесвіт, який не випадково названий універсумом. Як християнин, що вірить у ство- рення світу Богом, він намагався в усіх частинках його побачити красу, адже християнська ідея створення Богом світу із нічого ви- значила специфіку ставлення І.Огієнка до матеріального світу і його краси. Світ, створений божественним розумом, є відображенням бо- жественної краси.

*Господь створив Усесвіт на безодні,
Й йому нема початку ні кінця,
По всій Вселенній Руці знаєть Господні,
У Всесвіті скрізь дише Дух Творця [2].*

*Природа — велич й гордість Божа,
Уся вона — сама краса,
Цвіте там людям вонна рожка,
На квітах перлється роса [3].*

Про красу Господнього творіння в захопленні говорить Авель:

*Яка краса кругом в природі,
Прекрасен кожен Божий твір! [1, с.213]*

Іван Огієнка не переставав захоплюватись і радіти красою неба, світлом сонця, місяця і зірок, дивною блакиттю моря, красою і різ- нобарвністю пейзажу, рослинним і тваринним світом:

*Ой цілувало сонце в очі
Заснули квітоньки весняні,
Вони ж, як та красуня ночі,
Будились знов від щастя п'яні!
На Голготі*

Звичайно, ця краса природи і матеріального світу, до якої при- йшло християнство задовго до І.Огієнка, зовсім не була повторен- ням однієї з традицій класичної античної естетики чи естетики Серед-

ньовіччя або Відродження. У нього все ускладнювалось. Він, як і естети Середньовіччя, вважає, що Бог є вища мудрість, вище благо, вища краса, але разом з цим підносить і ідеал людини як найвищого божественного творіння. Згідно християнського вчення, *“людина була задумана і створена Творцем як вершина і вінок видимого світу”* [4]. Старозавітна думка про те, що людина була створена на образ і подобу Божу, дала багату поживу для будь — якої естетики, орієнтованої на Біблію, і для самого І.Огієнка.

Господь створив у Світ Людину

На Образ свій і на Подобу, — читаємо в одній із його поезій [1, с.233].

У своїй творчості І.Огієнко неодноразово порушує морально-етичну позицію людини, яка усвідомлює, що духовні цінності мають значимість вищу, ніж матеріальні. Прикладом може бути образ Марії Єгиптянки з однойменної поеми митрополита Іларіона. В 12 років вона залишила своїх батьків і подалася до Олександрії, де 17 років вела легковажне життя, аж поки не переконалася, що розпуста веде жінку до згуби. Це сталося після дива-видіння, коли невидима сила не пустила її до Єрусалимського Храму, де був знайдений житворящий хрест розп'яття.

*Марія вперше йде до Храму, —
Широкі двері всім привітні! —
Вже чути пахоць фіміяму,
Ікони сяють он блакитні!
Та що таке, — незримі руки
Марію ставлять аж на дворі!...
Вона вмливає від розпуки,
А в серці стогони суворі...
Марія серцем зрозуміла,
Що їй не місце у святині [5].*

Тоді вона йде в Зайорданську пустелю і 47 років живе на самотині в найсуворішому подвижництві. Відмовившись від земної краси, тілесної насолоди, вона поспішає, щоб знайти духовне багатство, небесну красу. Ще за життя вона стала святою, бо йшла по водах Йордану не замочивши ноги.

*Йде Марія по Йордані!
Йордан їй ніженьки цілує,
Сама прозора, як ліля,
Брентить довкола: Алчюя! [5, с.69]*

Поет переконує, що люди можуть бути щасливими, морально і духовно зрілими тоді, коли в серцях зберігатимуть чистоту духовності, дану людині Богом. Адже на духовності тримається людське життя. А бути духовно багатим — це вірити в Бога, добро, справедливість. Бог приносить людям добро і любов, моральне задоволення, очищає

людські душі від зла. Про це його вірші “Совість — око Боже”, “Без Бога жить не можна”, “Молитва”, “Ікони-образи”, що увійшли до збірки — читанки для молоді недільних українських шкіл та для родин під назвою “Бог і світ”.

*Якщо душею прагнеш щастя,
А серце лине до спокою, —
Прийми Спасенного Причастя
І буде мир святий з тобою!... [6]*

І.Огієнко, як і естети Середньовіччя, виховує читачів у дусі християнського благочестя, справжньої віри. Свідченням цього є його поетичні збірки “Бог і світ” та “Легенди світу”.

Незважаючи на те, що митрополит Іларіон селянського походження, він був поетом високої культури. Тонко володіючи мистецтвом слова, поет вдало використовує дзвінки та прозорі біблійні образи, по-новому відкриваючи для цінителів високої поезії християнську ідею. Бог І.Огієнка — “огонь в людині вічний”, “без Господа людина мертва, не проживе й одного дня...”

*“Господь терпеливий, й на людські провини
Він має безмірне терпіння,
Господь Милосердний дає для Людини
Широку дорогу спасіння”.*

*“Правдиве щастя тільки в Бозі
І тільки в Нім святе спасіння...” [1, с.258].*

Будь-яка краса в світі і в мистецтві уявлялась йому вираженням вищих істин буття, а призначення письменника — у глибокій свідомості української нації, у служінні народу і любові до України, у споконвічній Православній Вірі. Про це його вірші “Солодка за Віру Голгота”, “Не чую вже більше образ”, “Не говори”, “Неправди не зношу”, “Найбільше щастя” та ін. Якраз у цьому і полягає висока користь краси і мистецтва.

І.Огієнко приділяв багато уваги гармонії як одній із закономірностей краси. Гармонія (грецьке *harmonia* — звук, стрункість) — це складна естетична категорія, яка часто розглядається як основа і необхідна умова прекрасного. Ще в давньогрецькій міфології Гармонія — це дочка бога Арея і богині кохання Афродіти. В цьому образі відбилися краса і боротьба, кохання і війна. Одначе у Гомера гармонія естетичного значення ще не мала. Певного естетичного змісту гармонія набуває в класичній античній естетиці досократів (Геракліт, Демокріт, Емпедокл), а пізніше у Сократа, Платона, Арістотеля. Так, як і “міра”, “пропорція” чи “симетрія”, гармонія відноситься до тих категорій, які характеризують загальні структурні принципи (“мірність”, “цілісність” речі), але на відміну від них гармонія характеризує зміст структурного цілого. Вона тісно пов’язана з поняттям єдності протилежностей. Гармонія — найдавніша категорія естетики.

Поезія І.Огієнка засвідчує про велике прагнення автора знайти

ключ до гармонії світу. Якраз еволюція І.Огієнка полягає в тому, що він, змальовуючи земне життя, без сумніву доводить, що Бог є творцем і земної краси, і людини. І це злучає світ у єдине гармонійне ціле. Про це його вірші “Господь І Бог”, “Божий світ”, “Найбільший Божий твір — людина”.

*Ніхто без Бога жить не може,
Він всьому Світові Отець, —
Усе на світі тільки Боже,
Бо Він Усесвіту Творець!
Божий світ.*

Поетія І.Огієнка не лише про гармонійне влаштування Всесвіту, а й про природу. Змальовані ним картини природи викликають у читачів виразні зорові враження. Наприклад, у вірші “Бездня” море зображено лаконічно, штрихами: розбурхані хвилі, водні громади, яким немає ні кінця, ні краю співають про Господню велич:

*Безкраї простори в безбережнім морі
Співають про велич Господню,
А я, порошинка, в Його світотворі,
Силкуюсь збагнути безодню... [7]*

Автор уникає деталізації, а віддає перевагу граничному узагальненню. Його принцип дуже схожий на принцип романтичної недовленості, який був притаманний Д.Г.Байрону (1788-1824) — англійському поету-романтику. І байронівські, і огієнківські пейзажі гармонують відповідному настрою. Природа бере безпосередню участь і в розвитку сюжету, і гармонує з переживаннями і думками героїв твору.

І.Огієнко намагається у своїх віршах не лише зупинитись перед чарівною величчю гармонії Божественного, а йде далі — шляхом пізнання цієї гармонії: (містерія “Народження людини”, “Рідна мова,” “Каїн і Авель”, поема “Марія Єгиптянка” та ін.). Він все своє свідоме життя шукав суть буття, відкривав таїну його загадкової величі. Його багата уява витала над далеким видноколом людського життя, і своїм поетичним словом автор ніби обнімав увесь простір земного і небесного, на сторожі якого стоїть Ісус, і творив неперевершені релігійні поетичні полотна. Вірші І.Огієнка перегукуються не лише з віршами поетів-романтиків, а й з поезією бароко, ідейно-естетичні засади якого парадоксально поєднують авторське відчуття незбагненності світу з прагненням віднайти таїну буття.

*Умом збагнути не спроможен,
Тебе я, Боже, тільки чую:
В душі та в серці носить кожен
Твою Істоту Пресвяту! [8]*

На гармонійній згоді частин і елементів основується кожен віршований рядок поета. Саме звучання вірша насолоджує наш слух, тому що суть гармонії, як зазначав А.Августин, полягає в єдності і згоді протилежностей: “В усіх речах, — писав він, — пізнаємо ми

владу закону відповідності, зв'язку, співзвучності і згоди протилежних елементів. Греки називали це гармонією" [9].

Осягаючи художню ідею митця, читач дістає справжню естетичну насолоду: гармонійне поєднання художньої довершеності віршового мовлення, вишуканого образного слова, граціозності думки — усе це прилучає до світу прекрасного, збагачує наші душі. Нас заворожує власний стиль І.Огієнка, довершеність поетичного мовлення. Його мова жebонить, немов весняний струмок. Різновиди звукових рядків поета розмаїті і виразні, а це свідчить про його вільне володіння усіма засобами евфонічного урізноманітнення, про майстерне варіювання алітераціями та асонансами.

*Проміння цілує омлоєну воду
Й купається в тихім озерці,
Й трояндою майською пурпур заходу
Горить у воді й моїм серці.* [10]

Відомий французький художник-класицист Нікола Пуссен говорив, що ідея краси складається з трьох елементів: порядку, форми і міри. Міру він вважав головним елементом художнього цілого.

Міра — універсальна категорія естетики. Антична міра — це естетика золотой середини. Охопивши всі періоди і всі типи історичного розвитку греко-римського світу, вона вже ніколи не зникла в інших культурах, а тільки приймала різні форми і створювала новий зміст у зв'язку з необхідністю часу і суспільства.

Вже Августин — середньовічний філософ — у своїй фундаментальній праці "Про музику" розробив найбільш послідовно категорію міри. Адже музику він вважав найдосконалішою дисципліною. Музика — це мистецтво добре модулювати, а слово "модуляція" походить від слова "modus" — міра. Одначе, на думку Августина, міри повинні дотримуватись не лише в музиці, але й у всьому "добре зробленому".

І.Огієнко своєю поетичною творчістю довів, що міра — категорія симетричності, пропорційності частин у художньому творі, це вміння поета відкинути все зайве, що заважає чітко виразити ідею, піднести поетичний твір до такої простоти і ясності, коли форма твору перестає відчуватися, а вірш стає одним цілим. Його поезія — проста і доступна для читача. Характерною ознакою її є ясність і виразність мови. *"Івану Огієнкові взагалі невластива ускладнена манера висловлювання, надмірне захоплення модерною термінологією. У нього ясність думки, чіткість і послідовність позиції знаходять природне втілення у прозорій словесній формі"* [11]. Він надавав великого значення внутрішньому звучанню, мелодиці і ритмові слів. Дуже влучно про творчість І.Огієнка сказав його учень С.Ярмусь: *"Ніхто за нашого двадцятого століття не написав так багато, як професор І.Огієнко, пізніше митрополит Іларіон. У нього був своєрідний огієнківський стиль. Його мова — чиста, думка ясна, речення короткі; все основане на джерельному матеріалі. І все написано Огієнком-Іларіоном читається і розуміється легко"* [12].

І.Огієнко — майстер художнього слова. Він дає читачеві естетичний ідеал літературної мови. Сам І.Огієнко писав, що його мова *“щиро народня і своїм істотним змістом, віковичним українським стилем — це мова, яка глибоко відбиває Віру українського народу, його істотну глибоку релігійність”* [13]. Для його віршів характерна природність вислову, стилістичні міри авторських словотворів, відчуття делікатності. Його мова — музична і пластична. Синтаксичний ряд і лексична семантика об’єднуються у створенні пластичних словесних картин.

Просвітленість, щирість поетичного слова — такі домінанти поезії І.Огієнка. Наприклад:

*Я взяв своє серце малими руками
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами,
І став я орати твердий переліг.*

*Й нікому вже більше не дав я любові,
Бо другого серця кохати не маю, —
І вірним зостанусь, аж дошки соснови
Єдину любов мою спинять безкраю* [14].

Поняття “калокагатії” вводить в естетику Сократ. Воно стало одним з головних принципів в побудові теорії європейської естетики. По-справжньому прекрасне — це прекрасно-добре (грецьке *kalos* — прекрасний, краса і *agathos* — добрий, хороший, морально досконалий). Неперекладний термін античної естетики, який означає гармонію зовнішню і внутрішню, що є умовою краси людини. Класичний ідеал калокагатії віддзеркалюється в грецькій ліриці. Співцем цього ідеалу був Піндар. “Калокагатія” стала і предметом оспівування І.Огієнка.

У своїх поетичних творах він змальовує славу, силу, життєву енергію і завжди обирає близьких йому по духу персонажів: гетьман Богдан Хмельницький, Авель, князь Олексій Розумоський, Іван Борина, великий будівничий української держави Іван Мазепа, його найбільш довірена особа Пилип Орлик, видатні учені — богослови Мелетій Смотрицький та Памва Беринда, ігумени Іов Княгиницький та Іов Почаївський, архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетеницький і гетьман Петро Сагайдачний...

Герої його творів — мудрі гетьмани (Сократ вважав, що калокагатійною може бути мудра людина), справедливі, великі будівничі української держави, видатні постаті української історії — справжні державотворці. Таким є головний герой драматичної поеми “На чужині” Дмитро Туптало. Це митрополит Ростовський і Ярославський — великий український учений і поет, автор знаменитих на весь християнський світ “Житій святих”, якому російський цар Петро І не міг простити ні сміливих і незалежних його думок, ні проповідництва при дворі гетьмана Мазепа, ні оборони прав Української церк-

ви. В Сибірі мав конати Дмитрій або в Петербурзьких казематах, але, зважаючи на його світовий авторитет ученого і богослова, а також на його хворобу, цар призначив Туптала митрополитом Ростовським. Та не зламала Дмитрія ні нелегка семирічна служба на засланні, ні тяжка хвороба. Стоячи при Святому Престолі в останні хвилини свого життя, він сповідується перед Богом і рідним народом:

*Я на працю кладу свої сили,
Та не знаю, куди я добіг:
Усе ближче стає до могили,
А я тільки орю переліг... [15]*

В образі Д.Туптала впізнаємо самого автора. Немало крутих і тернистих житейських доріг пройшов зі своїми героями І.Огієнко-поет. Його теж по праву можна назвати калокагатійною людиною.

Поезія І.Огієнка допомагає нам, читачам, досягнути певні метафізичні істини, здобути мудрість самопізнання, увійти в священний храм Біблії. Адже сам автор тонко відчуває всепов'язаність світу в єдиному естетичному пориві, відстоює Добро у боротьбі зі Злом. У його творах Бог залишається у центрі світу, але Людина не розчиняється перед Богом. Божественне й індивідуальне стають продовженням одне одного. Людина в поезії І.Огієнка прагне проникнути у глибокі та загадкові таємниці природи, вона молиться, вірить у вищий сенс Божественної доброти і світобудови.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити таке:

1. Естетика І.Огієнка — це його зв'язок із традицією видатних мислителів Візантії, повага до мудрості древніх, бережливе ставлення до злетів їх філософської і богословської думки. Вона побудована на протиставленні двох першопричин життя: Добра і Зла і являє собою важливу ланку в історії естетичної думки. В ній знайшли відображення майже всі основні досягнення естетики, починаючи від античності і аж до сьогодення. В нього багато і нових, власне огієнківських знахідок. Основні структурні закономірності культурного універсуму І.Огієнка майже повністю зводяться до власне естетичних закономірностей. Це перш за все — краса, гармонія, міра, калокагатія. Всі ці закономірності лежать в основі його поетичної творчості.

2. Краса — ідеал І.Огієнка. Він, як і естети середньовіччя, вважає, що Бог є вища мудрість, вище благо, вища краса, але разом з цим підносить ідеал людини як найвищого божественного творіння.

3. Прилучаючись до загальноєвропейського культурного сировища, що виросло з християнської античної традиції, І.Огієнко подає естетичну картину світу: тут і краса Всесвіту, і гармонія переживання героїв, і Бог як естетичний ідеал — все це уособлює в собі філософське поняття божественного.

4. І.Огієнко наближається до великого італійського поета середніх віків Данте Аліґ'єрі (1265-1321), який вважав, що мистецтво слова мусить очищати душу людини. Він продовжив започатковані Данте поєднання літературного стилю з піднесеним філософським і релігійним змістом.

5. Митрополита Іларіона можна назвати калокагатійною Людиною.

Список використаних джерел:

1. *Митрополит Іларіон*. Каїн і Авель. Твори. Т.1. Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — С.223.
2. *Іларіон*. Усесвіт // Слово істини. — 1948. — Ч.10-11. — С.2.
3. *Митрополит Іларіон*. Народження людини // Там само. — С.34.
4. *Бьчков В.В.* Малая история византийской эстетики. — К., 1991. — С.19-20.
5. *Митрополит Іларіон*. Марія Єгиптянка. — Париж, 1947. — С.50.
6. *Митрополит Іларіон*. Найперше таїнство — причастя // Бог і світ: Читанка для молоді недільних і українських шкіл та для родин. Частина перша. — Вінніпег, 1954. — С.50.
7. *Митрополит Іларіон*. Безодня // Слово істини. — 1948. — Ч.1. — С.1.
8. *Іларіон*. Розум // Там само. — 1949. — Ч.12. — С.3.
9. *Бьчков В.В.* Эстетика Аврелия Августина. — М., 1984. — С.143.
10. *Митрополит Іларіон*. Невинна кров // Вікові наші рани. — Вінніпег, 1961. — С.29.
11. *Лісняк С. Невідомська Л.* Погляди Івана Огієнка на розвиток української літературної мови // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. — Кам'янець-Подільський-Київ, 1997. — С.154-157.
12. *Ярмусь С.* Феномен Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — Київ-Вінніпег, 1998. — С.17.
13. *Огієнко І. (Митрополит Іларіон)*. Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови. — Вінніпег, 1961. — С.10.
14. *Іларіон*. Любов // Слово істини. — 1948. — Ч.8. — С.12.
15. *Митрополит Іларіон*. На чужині // Вікові наші рани. — Вінніпег, 1960. — С.95.

The article comprises the analysis of early and late periods of Ivan Ohienko's poetry. The author's contemporary aesthetic, philosophical, social, political and moral problems are reflected in his work.

Key words: poetry, beauty, harmony, measure, good, evil, soul.

Отримано: 13.05.2005 р.

**НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА: ВІД “МОНОЛОГІЧНОГО”
ДО ПОЛІФОНІЧНОГО РОМАНУ**

Аналізуючи романи Н.Королевої у хронологічній послідовності, автор статті доводить, що письменниця рухалася, за класифікацією М.Бахтіна, від монологічного роману до творення роману поліфонічного. В ході дослідження характеризуються риси цих двох романих форм, а також сюжетно-композиційні та нараційні особливості романів Н.Королевої.

Ключові слова: монологічний роман, поліфонічний роман, нарація, наратор, нарати.

М.Бахтін запровадив умовний поділ романів на монологічні (в яких основна увага приділяється тільки голосу оповідача або оповідача і головного героя, як, наприклад, у “Місті” В.Підмогильного) і поліфонічні, але насправді поділ цей дійсно умовний, бо сам Бахтін стверджував, що *“будь-який роман більшою чи меншою мірою є діалогізованою системою образів мов, стилів, конкретних і невід’ємних від мови свідомостей”* [1, с.361]. Монологічними науковець називав переважно ті романи, що були створені літературою “до Достоевського”, але в розділі “Жанрові і сюжетно-композиційні особливості творів Достоевського” він одночасно вказує на ті риси поліфонічності, що ведуть свій родовід ще з античності, з риторичних і художніх жанрів, проходять через карнавальний характер літератури Відродження, творчість Рабле, Шекспіра, Грімельсгаузена, Вольтера і Дідро і яскраво виявлені у романах Бальзака, Гюго, Жорж Санд, Діккенса, Сю, хоча й не знаходять ще такого цілісного вияву, як у романах Ф.Достоевського [2, с.170-308].

Поява поліфонічного роману Достоевського не означає, що від того моменту “монологічні” романи більше ніхто не писав. Ця структурна романна модель продовжувала залишатися продуктивною в європейських літературах, у тому числі й в українській літературі. Більше того, у вітчизняній літературі “монологічний” роман домінував. Навіть таке розлоге епічне полотно, як “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, більше тяжіє до “монологічного” типу роману, ніж до поліфонічного. Це не означає, що “монологічний” роман априорі програє поліфонічному (хоча М.Бахтін підсвідомо вважав його значно нижчою романною формою). Так, до вершин української літератури можна зарахувати такі підкреслено “монологічні” твори, як “Микола Джеря” І.Нечуя-Левицького, “Хочу!”, “Записки кирпатого Мефістофеля” В.Винниченка, “Кармелюк” В.Гжицького, “Місто” В.Підмогильного та ін. Однак загальноєвропейською тенденцією кінця XIX-XX століть було саме тяжіння до роману поліфонічного як найбільш придатного для відтворення складного, суперечливого, мінливого світу в новітню епоху.

Такий еволюційний рух можна простежити й на прикладі романістики Наталени Королевої, якщо розглядати її твори в хронологічній послідовності їх появи з-під пера письменниці, а не в тому порядку, який пропонує видання початку 90-х років [3] (у цьому виданні романи “Сон тіні”, “1313”, “Предок” подаються у хронологічній послідовності зображуваних у цих творах подій).

Першим за часом написання був роман “1313”, опублікований у “Дзвонах” протягом 1934-1935 років. Через весь роман проходить доля єдиного центрального персонажа Константина Анклітцена, винахідника пороху, більше відомого під чернечим іменем Бертольда Шварца. Окремі розділи роману висвітлюють події з життя інших персонажів (блазня Лекерле і його брата-науковця Карла, фізика Брудерганса й “ченця-вартівника” Бертрама, Колумби і фрау Тільди, блаженного Абе-ля й ченця Нарциса й ін.), є в романі навіть і вставна новела про Генріха Кунца, що чарівним чином вилікував “паненя” “пана з Кірхентурма”. Але ці епізоди і вставна новела так чи інакше зав’язані на поста-ті того ж таки Константина, опосередковано повідомляють нам або щось нове про цього персонажа, або відтворюють ставлення інших персона-жів твору до молодого Анклітцена. Діалогічність виникає майже ви-ключно зі взаємодії двох лише позицій: головного персонажа й авторсь-кої, — позиції інших персонажів присутні тільки спорадично, вони є недовершеними, розмитими, виконують виключно допоміжну функцію.

Приблизно за тими ж принципами твориться наративно-струк-турний тип роману Н.Королеви “Предок” (1937 рік написання; навіть поділ на розділи і використання епіграфів надзвичайно близькі між собою для обох романів). Тут теж є вставні новели: про Йосафата й Варлама [3, с.335-336], про Готфріда Рюделя й Мелісенду [3, с.367-368], про Свангільд і Швено [с.369-371], теж з’являються розділи, повністю присвячені іншим персонажам, але все це знову є тільки допоміжними засобами для характеристики головного персонажа Кар-лоса де Лачерди. Видається, що цей роман втрачає в діалогічності ще більше від попереднього, оскільки тут часто авторська позиція збіга-ється з позицією Карлоса. Фактично змістове багатоголосся творить-ся майже виключно через відтворення внутрішніх суперечностей в душі одного персонажа — де Лачерди, який є художньою трансформа-цією постаті історичного далекого предка самої Наталени Королеви.

У наступному, 1938-му, році Н.Королева публікує окремим ви-данням “Сон тіні”. Очевидно, цей твір мав бути складовою частиною більшого за обсягом роману, у чому переконує завершення “Сну тіні”, точніше, його незавершеність: персонажі відправляються із Александрії до “столиці світу”, до Риму. Підтвердженням цій думці є й архів письменниці, в якому знаходиться неопубліковане продов-ження роману — 18 розділів, об’єднаних назвою “Останній бог”.

За обсягом “Сон тіні” приблизно однаковий із романом “1313” і явно менший від “Предка”. Проте зразу можна зауважити, що в цьому романі, порівняно з попередніми, значно більша кількість персонажів. А головне,

кожен із них є самодостатнім, він існує не тільки і не стільки для того, щоб повідомляти нам щось про головного героя чи бути для нього своєрідним тлом, а є носієм неповторного цілісного світогляду. Так, двійниками між собою виступають чинний і майбутній імператори Андріан і Марк Аврелій. Частково ці образи корелюють із образом Антіноя, але цього аж ніяк не можна сказати про Августу Сабіну, яка створює ще одну двійницьку пару з Андріаном, але не має відповідного стосунку до Антіноя, якого умовно можна назвати одним із головних героїв.

Опозиція язичництво/християнство не вирішується, як цього можна було б сподіватися від правовірної католички Н.Королевої, однозначно на користь християнства. Право вибору залишається за читачем, а обидві позиції відтворюються досить випукло. Так, швидше позитивним, ніж негативним персонажем постає гетера Хризіс, сповідувачка давньогрецької естетики з її культом краси і кохання. Сповідувачем подібної філософії початково постає у романі також і Антіноя, який здатен навіть у смерті побачити естетичну довершеність: "... *Танатос такий же прекрасний, крилатий, завітчаний й усміхнений, як і Ерос!*" [3, с.68]. У "Сні тіні" сповідує античний культ прекрасного людського тіла й юна танцівниця Ізі, роксоланка з походження, виключно служительською мистецтва постає грекиня Гелене. Така ж за духом і значна кількість епіграфів, наприклад: "*Злетів до мене з неба Ерос, обгорнений пурпуровим плащем*" [3, с.6].

Взірцем нового, християнського світобачення постають Афра з Антонією, для яких законом життя стають заповіді раннього християнського віровчення: "*Не бездіяльного взорювання, постів та бичувань, а праці потрібно.*

... щоб ліше служити людям, не йди ховатися до печер. Не в пустиню тікай. Іди до хворих, до старих, безпомічних і безпорадних, їм помагай. Їм служи. Служи не за платню, не за гроші, а з любові до людини. Зі співчуття. З милосердя" [3, с.120].

Важливо те, що навіть персонажі другого й третього плану — Вер, Татіан, роксолан Матор, патрицій Лівій постають як довершені характери, із власними поглядами на життя, що теж мають право на існування. Особливо цікавою постаттю є філософ Стробус, вихователь Ізі, сократівський скепсис якого поєднується високим гуманізмом, ніби займаючи проміжне становище між відмираючим світом антики і новонароджуваним світом християнства.

Загалом сюжет "Сну тіні" будується як історія трагічного кохання Антіноя й Ізі, але попри цю традиційну інтригу перед нами постає панорамне, багатогранне відтворення життя Римської імперії, й Александрії зокрема, II століття нашої ери, з усіма суперечностями доби й живими, повнокровними постатями персонажів, які не тільки вирішують злободенні для них проблеми, але й переймаються тими питаннями, які зараховуємо до "вічних".

Завершальним у низці романів Н.Королевої мав бути твір "Quid est veritas?", перші розділи якого вже у 1939 році були опубліковані

у львівських “Дзвонах”. Однак остаточний, повний варіант роману побачив світ лише у 1961 році [4], тому нам не відомо, чи він був завершений ще на переломі 30-40-х років, чи письменниця доопрацьовувала його в кінці 50-х. Багато в чому цей роман розвиває ту проблематику, яка постала ще в “Сні тіні”. Маємо ту ж опозицію язичництва/християнства, яка не визнає однозначної переваги другого над першим. Образ Марії Магдалини в *Quid est veritas?*” є ніби синтезом образів Хризис та Ізі зі “Сну тіні”, навіть її внутрішні монологи багато в чому повторюють ті фрази прихильників естетичної досконалості і пантеїстичного світосприйняття, що були в попередньому романі. “... не розуміла вічно гнівного, мстивого “жидівського бога”, що все лише забороняв, погрожував і карав. Для її (Маріям. — М.В.) гелленської душі Бог був насамперед Радість, велика промінна Радість! А світ і життя — його найчарівніші дарунки людству... А... все неестетичне було для Марії нестерпним...” [4, с.134]. Зрештою Марія завершує той рух до нової віри, до якої, очевидно, мали прийти і героїні попереднього роману: “Не кохання, що перекувітає, як найчарівніша квітка, бо така її природа! — але якусь ще не знану й, може, недосяжну, велику, вічну, нев’ялу Любов прагне вмістити мое серце... Любов, яка не в’яне, як найчарівніша квітка, і не переходить у “тепло домашнього затишку”, тихе призначення, що в’яже родину...” [4, с.226]. У тому, що це закономірний перехід від простішої до вищої форми віровчення, а не конфлікт релігій, переконують і епізоди, пов’язані з друїдами, що проживали в той час на території сьогоднішніх Франції та Іспанії. Їх вірування були органічними серед світу природи і для їх рівня знань про світ, наратор називає їх існування “піввегетативним” у позитивному розумінні цього слова. Але воно самовільно зникає перед світом розуму, який потребує вже вищого шабля вірувань [4, с.374-375].

“Діалектика душі” Марії Магдалини є тільки однієї з багатьох сюжетних ліній роману, і назвати її домінуючою сюжетною лінією дуже важко. Так само крім цієї героїні, як мінімум, ще чотири персонажі можуть претендувати на роль “головних персонажів”: Прокула і Понтій Пилати, їх син Кай та Йосиф Ариматейський. Важко також назвати другорядними також ще цілий ряд персонажів: Марта, її сестра Маріям і брат Лазар, Гела, Аполлодора та ін. І кожен із цих персонажів постає зі своєю правдою життя і своєю “діалектикою душі”. Щоби їх відтворити, авторка вдається до різноманітних форм поєднання голосів наратора й різних нараті, ставлячи в центр зображення кожен раз іншого персонажа.

Для прикладу, простежимо, як відбувається ця “передача голосів” на початку роману. Спершу голос наратора зливається з голосом первосвященикового скриба Єгонатана, згодом отримуємо симбіоз голосів наратора і Кая Пилата. Надалі голос наратора переходить у поєднання з голосом матері й батька Пилатів (саме не від наратора, а нібито від них ми дізнаємося про Йоканаана, тобто Йоанна Хрестителя, його страту, про Ірода Антипу, його прийомну дочку Саломе та ін.) після цього роман заповнюють безлікі голоси голоти, яка суне до

Єрусалиму в очікуванні дива, потім на перший план виходить Йосиф Ариматейський, далі — Маріям і її сестра Марта, згодом — лише Маріям, потім — вона ж таки з Прокулою Пилат, далі, вже після розп'яття Ісуса, — через внутрішні і зовнішні монологи та діалоги “саморозкриваються” первосвященики. І так до кінця роману кожен “крупніший” чи “дрібніший” персонаж постає із власним цілісним світоглядом, з його діалектикою, розкриваючись до найпотаємніших глибин душі. У свою чергу, ці персонажі, їх голоси і “правда” кожного з них вступають у складні взаємини між собою, створюючи множинні світи смислів та інтерпретацій роману, значно більшу їх кількість, ніж це дозволяє робити роман “монологічний”.

Філогенез повторює онтогенез. Генеза романістики Н.Королевої повторює генезу європейської романістики ХХ століття, рухаючись від “монологічної” форми до поліфонічної. “Монологічний” роман може нічим не поступатися поліфонічному романові (усе залежить від авторського задуму та його художньої реалізації), але останній є вищою стадією розвитку романного жанру і потенційно дає письменникові значно більше можливостей для відтворення суперечливості і складності світу сучасності, для розширення інтерпретаційної парадигми твору.

Безперечно, детального вивчення потребує рукописна спадщина письменниці. Це стосується не тільки не опублікованого роману “Останній бог”, але й літературно-критичних роздумів, спогадів письменниці, які могли б пролити світло на те, чи рух від “монологічного” до поліфонічного роману був інтуїтивно-спонтанним, чи це була свідома настанова Н.Королеви у пошуках найадекватнішої форми творення повноцінного герметичного світу роману.

Список використаних джерел:

1. *Бахтин М.* Эпос и роман: О методологии исследования романа // Вопросы эстетики и литературы. — М.: Художественная литература, 1975. — С.357-392.
2. *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Художественная литература, 1972. — 468 с.
3. *Королева Н.* Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські. — К.: Дніпро, 1991. — 670 с.
4. *Королева Н.* Quid est veritas? — Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1961. — 452 с.

Analyzing N.Koroleva's novels in chronological succession, the author of the article proves that the writer moved, according to M.Bakhtin's classification, from monologue novel to creating polyphonic novel. In the course of research the author characterizes features of the two novel forms as well as plot, composition and narrative peculiarities of the novels by N.Koroleva.

Key words: monologue novel, polyphonic novel, narration, narrator, narratee.

Отримано: 14.06.2005 р.

ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 37(477.43) “1918-1920”

І.О.Кучинська

Інститут педагогіки АПН України, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКА ЗРІЛІСТЬ ПЕДАГОГІВ-НОВАТОРІВ В РОКИ ДУХОВНО-НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ (1918-1920 рр.)

Розглядаються громадянські погляди деяких видатних українських педагогів у роки духовно-національного відродження 1918-1920 рр.

Ключові слова: Огієнко, громадянськість, виховання, відродження, громадянська зрілість

Проблема оптимізації громадянського виховання учнівської молоді є важливим напрямком дослідження сучасної педагогічної науки. Суспільна потреба у громадянському вихованні особистості зафіксовано у низці державних документів: Конституції України, Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній Доктрині розвитку освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції громадянської освіти в школах України, Концепції позашкільної освіти та виховання. Вимогою часу та актуальним завданням вітчизняної системи освіти є утвердження громадянського виховання як пріоритетного напрямку реформування змісту навчально-виховної роботи.

Безперечно, процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави пов'язаний із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу. Цей процес, в першу чергу, потребує формування громадянської культури підрастаючого покоління. Важливу роль щодо цього відіграють усі ланки системи освіти загалом і громадянське виховання та освіта зокрема.

Громадянське виховання — це формування громадянськості як інтегральної якості особистості, що дає можливість людині відчутти себе морально, соціально, політично дієздатною та захищеною. Виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму — любові до свого народу, до України. Велике значення у розв'язанні цього завдання має виховання поваги до батьків, свого народу, усвідомлення своєї належності до нього як представника, спадкоємця і наступника, досконале знання рідної мови. З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність і активність, готовність працювати для розвитку Батьківщини.

Важливе місце в громадянському вихованні посідає громадянська освіта — навчання, спрямоване на формування знань про права і обов'язки людини. Громадянська освіта тісно пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності особистості в суспільній сфері, що передбачає політичну, правову і економічну освіченість.

Сьогодні українські науковці, такі як О.Сухомлинська, М.Боришевський, В.Вишневський, Л.Крицька, М.Рогозін, І.Тарасенко, В.Оржехівський, С.Рябов, К.Чорна та інші, привертають увагу у своїх роботах саме до проблеми розвитку громадянського виховання, роблячи наголос на його актуальності та своєчасності.

Але вважаємо необхідним звернути увагу на те, що ідеї громадянського виховання поряд з духовно-національними ініціювалися ще у роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) видатними українськими вченими-педагогами, такими як М.Грушевський, І.Огієнко, Д.Дорошенко, С.Русова, І.Крип'якевич, П.Клименко та багато інших. Робився акцент на те, що громадяни України повинні бути національно свідомі, духовно розвинені, соціально грамотні особистості. Виховання громадянина має бути, на їх погляд, спрямованим передусім на розвиток патріотизму — любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму, підкреслювали вони, повинна бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як демократичної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини.

З патріотизмом, як відомо, органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Іван Огієнко був переконаний (завжди відстоював цю точку зору) у тому, що одним з головних показників громадянської зрілості є збереження української мови, досконале володіння нею. Адже, на його погляд, саме рідна мова — це є *“найцінніший ґрунт для духовного виховання сильного характеру”*, який необхідний у становленні громадянської зрілості.

Виходячи із розуміння важливості і значимості цінності національного виховання, Іван Огієнко завжди у своїх виступах підкреслював такі основні правила поведінки майбутнього громадянина:

- вивчай, шануй, оберігай і розвивай духовне багатство нації;
- не роби зла ні людям, ні природі, постійно розумій свій громадсько-патріотичний обов'язок перед суспільством;
- мужньо стій за віру, бо лише вірою сильний народ;
- контролюй свої вчинки, своєю совістю, честю свого народу, своїм громадянським обов'язком;
- тільки в чесній праці твоя добра слава;
- зміцнюй своє тіло, загартовуй себе, пам'ятай, що в здоровому тілі здоровий дух.

Ці правила поведінки майбутнього громадянина, на погляд педагога, здійсняться, якщо виховний процес у національній школі буде спрямований, в першу чергу, на духовно-національні та громадянські цінності.

Аналіз архівних даних переконливо свідчить про те, що І.Огієнко, Л.Білецький, С.Русова та інші викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету вважали, що із вступом дитини до школи значно розширюється коло її спілкування, урізноманітнюється рольовий діапазон, зростає значення навчання і праці, поступово посилюється роль власної активності особистості в її соціалізації. Ось чому, на їх погляд, в цей період, надзвичайно важливе значення надається національним поглядам вчителя, його громадянської та моральної зрілості.

Слово вчителя — це дуже тонкий інструмент, за допомогою якого, зазначав І.Огієнко, він впливає на підостаючу особистість. Ось чому воно повинно бути рідною мовою. Дар слова — це одне з найбільших досягнень людини. Одне із важливіших завдань педагога, наголошував вчений, — систематично удосконалювати ці здібності, прагнути до високого рівня майстерності.

Педагогам та керівникам шкіл, рекомендував І.Огієнко, потрібно засвоїти важливу педагогічну істину: ефективність виховної роботи залежить від її організації, тобто не тільки від того, що роблять учні і вчителі, але від того, як вони це роблять, які форми та методи використовують та яка позиція учнів у цій діяльності.

Свій погляд на ефективність виховного процесу вчений-педагог разом з іншими педагогами реалізував у Кам'янці-Подільському (1918-1920 рр.), коли за два роки своєї керівницької діяльності І.Огієнко відкрив державний український університет, гімназію (при університеті) і понад 90 шкіл (по всьому Поділлію). Варто визначити, що педагогічну громаду Огієнко-міністр орієнтував застосувати у виховній праці духовно-національні традиції українського народу, аргументуючи це тим, що без застосування моральних, культурно-історичних здобутків минулого формування гармонійно-розвинутої осо-

бистості, громадянина, патріота не здійсниться. Саме громадянська зрілість видатного педагога була тією рушійною силою у виборі світоглядної позиції, яка відрізняла І.Огієнка поміж інших.

Список використаних джерел:

1. *Ларіон*. Мої проповіді. — Вінніпег, 1973. — 115 с.
2. *Ларіон*. Навчаймо дітей своїх української мови!: Проповіді: Вінніпег, 1961. — 64 с.
3. *Ларіон*. Наш бій за державність. Віра й культура. — Вінніпег, 1962. — 224 с.
4. *Ларіон*. Служимо своєму народові! — Холм, 1942. — 8 с.
5. *Ларіон*. Як жити на світі. Мій дарунок для молоді. — Холм, 1943. — 48 с.
6. *Кучинська І.О.* Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. — 104 с.
7. *Кучинська І.О.* Духовні джерела Івана Огієнка: Навчальний посібник. — Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. — 88 с.

The civil opinions of some outstanding Ukrainian pedagogues in the years of spiritual national revival are viewed upon in the article.

Key words: Ohienko, community, upbringing, civil maturity.

Отримано: 25.05.2005 р.

УДК 371(477)(092)

Л.Л.Ляхоцька

*Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти
АПН України, м. Київ*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ АНДРАГОГІКИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті зроблена спроба проаналізувати андрагогічні погляди Івана Огієнка в контексті вирішення сучасних проблем післядипломної освіти в Україні.

Ключові слова: глобалізація, національний ентузіазм, дерусифікація шкіл, національна освіта, рідномовне виховання, українознавчі студії, демократизація освіти.

Національно сильний характер виробляється тільки глибокою, систематичною і послідовною національною освітою.

Іван Огієнко

Оновлення інформації, глобалізація життя призводять до того, що здобуті знання застарівають і втрачають своє значення. Ця проблема є загальнолюдською і в усьому світі реалізується через систему післядипломної освіти. Нині вже не диплом на все життя, а освіта протягом усього життя стає чинником науково-технічного прогресу.

Ідея навчання дорослих з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей належить Дж.Дьюї і Е.Линдману, що обґрунтували необхідність навчання дорослих, спираючись на їхній власний досвід, і спрямованість на досягнення цілей.

Представники школи гуманістичної психології А.Маслоу і К.Роджерс довели провідну роль особистості в процесі її навчання, закономірність зростання освітніх потреб людини і поступовий перехід вікових особливостей в індивідуальні [2, с.25-26].

В Україні на початку ХХ століття формування андрагогічного підходу (від грец. “*андро*” — людина і “*зогік*” — виховання) пов’язане і з ім’ям відомого педагога, мислителя, науковця, одного з провідних церковних, громадських і культурних діячів — Івана Огієнка. З позицій інтересів сучасної державної політики в Україні в галузі освіти населення, яка будується з урахуванням світових тенденцій пріоритетності освіти дорослих, звернемося до андрагогічних поглядів одного з корифеїв української педагогіки.

Новий величезний спалах українського національного ентузіазму, який стався в 1917-1920 рр., привів у рух усі верстви суспільства, віродив українську державність, національно-культурне життя. Найсвідоміше українське громадянство і насамперед інтелігенція активно включилися в процес творення національної освіти, рідномовного виховання.

Звістку про початок Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. в Росії І.Огієнко отримав в університетській аудиторії під час чергової лекції в університеті святого Володимира в Києві.

З перших днів революції І.Огієнко активно бере участь у створенні суверенного державного життя України, власної національної школи.

З метою організації українського шкільництва було 1917 р. закладено Всеукраїнське Товариство Шкільної Освіти. І.Огієнко стає членом Київського осередку. Вже на перших установчих зборах Товариства було визначено основні його завдання — заснування рідної школи, “*щоб народ не калічив свого духу, ... поставити цю справу на рівень найголовніших педагогічних вимог...*” [1].

Освітня громадська організація до заснування Генерального секретаріату народної освіти виконувала серед українського народу функції центрального державного апарату — піклувалася про організацію української школи, про встановлення певної термінології та певного правопису, про створення національних підручників тощо, тобто виконувала функції, які належало б здійснювати відповідним органам тимчасового російського уряду. Не залишало Товариство поза увагою і українське вчительство. У квітні 1917 року було організовано та проведено Всеукраїнський з’їзд учителів і професорів. У травні 1917 року в Києві влаштовані курси для підготовки лекторів на літні учительські курси, на яких було закладено і першу професійну учительську організацію — Всеукраїнську Учи-

тельську Спілку (далі ВУС). В цей період І.Огієнко розпочинає читати курс лекцій з історії української мови.

Здекларувавши 10 червня 1917 р. першим Універсалом, що *“однині самі будемо творити наше життя”*, плеяді кращої педагогічної інтелігенції того часу належало визначити найголовніші підвалини освіти українського народу.

Дерусифікація шкіл в Україні та введення в програми всіх шкіл української мови та літератури, предметів українознавства стають першочерговими завданнями Генерального секретаріату УНР. Це стосувалося і вищих навчальних закладів.

Для вирішення ж оперативних завдань та розгляду важливих проблем поточного моменту секретаріату необхідно було створити універсальний за складом та компетентністю постійно діючий робочий орган. Ним став прототип теперішніх міністерських колегій — Генеральна (головна) шкільна рада, або ж Генеральна рада освіти. До праці в цьому надзвичайно важливому органі управління з вироблення форм і змісту національної освіти Генеральний секретар освіти І.Степенко запросив і провідного науковця-педагога того часу І.Огієнка.

Молодого вченого хвилювали причини, що гальмували впровадження української мови в школах та вищих навчальних закладах. На 2-му Всеукраїнському учительському з'їзді, який проходив у Києві з 10 по 12 серпня, І.Огієнкові — одному із 700 членів педагогічного форуму, як знаному в Україні фахівцеві-філологу, надано трибуну для проголошення ґрунтовної доповіді *“Рідна мова в школі”*, в якій знайшли відображення широка панорама стану викладання української мови в пореволюційну добу, бачення автором шляхів подолання перешкод під час формування єдиної нової національної школи.

Він бере активну участь в обговоренні поставлених на з'їзді проблем, вносить свої зауваження до тексту проекту його резолюції.

Резолюції 2-го Всеукраїнського учительського з'їзду стали програмою діяльності для Генерального секретаріату освіти, всіх свідомих вітчизняних педагогів. 12 серпня на з'їзді діячів вищої школи, на якому головував професор М.Грушевський, І.Огієнко виступив з доповіддю *“Найперші завдання української філології”* [7]. Неодноразово педагог звертав увагу на методіку викладання рідної мови та підготовку вчителів-словесників нової української школи.

13-15 серпня 1917 року в Києві відбувся Всеукраїнський Професійний Учительський з'їзд, в якому брало участь 141 делегатів — представників від 13 тис. членів уже тоді об'єднаного вчительства. З'їзд затвердив ВУС як професійну учительську громадську організацію, яку всебічно підтримував і Іван Огієнко. Нами досліджено, що одним із головних рішень з'їзду стало питання організації професійної підготовки вчительства. Так, у розділі *“Освіта вчителя”* перший Всеукраїнський Професійний Учительський з'їзд *“для пошрення освіти сучасного вчительства визнає необхідним: 1. Улаштувати курси по загальноосвітнім та педагогічним предметам. 2. Звести командировки малодосвідчених з педагогічної справи учителів*

у школи з доброю постановкою діла. 3. Утворити передвижні виставки ученого знаряддя і літератури, заснувати педагогічні музеї і бібліотеки, а також улаштувати науково-педагогічні екскурсії. 4. В найбільшому числі відкрити учительські семінарії та інститути, поволі скасовуючи всякі іспити на звання учителя і всякі курси і класи для підготовки учительства, бо вони не досягають свого завдання. 5. Через чотири, п'ять років праці учитель повинен мати піврічний або однорічний відпуск для поновлення і поширення своїх знаннів" [1, с.36-39]. Таким чином, ВУС стала першою централізованою інституцією щодо професійної організації та перепідготовки кваліфікованих педагогічних кадрів. Саме літом 1918 р. міністерством освіти з безпосередньої участі ВУС організовано 64 так званіх учительських курсів, з них 5 — польською та єврейською мовами.

І.Огієнко не тільки підтримував і ставив на обговорення педагогічних форумів освітянські проблеми. Він плідно працював над їх реалізацією. Зокрема, у сфері створення нових національних підручників з-під його пера лише в 1917 р. вийшло понад десять різних значних педагогічних та дидактичних праць: "Українська граматична література. Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити української мови", "Вчимося рідної мови. Нариси про мову вкраїнську", "Український правопис, його історія і закони", "Орфографічний словник", "Рідна мова в українській школі", "Тернистим шляхом. Про кривди народу вкраїнському", "Українська мова. Показчик літератури до вивчення нашої мови", "Історична хрестоматія української мови. Зразки нашої мови з найдавніших часів" та ін. Сама назва книг дає зрозуміти, що підручники з історії української мови, словники, методика викладання, навчальні програми вкрай були потрібні українському вчителю.

Такий цінний педагогічний доробок І.Огієнка, який багатотисячними накладами розходився по всій Україні, був необхідний для впровадження в життя концепції національної освіти. Він не обмежувався виконаною роботою. В 1918 р. побачили світ нові книги вченого: "Краткий курс украинского языка. Пособие для студентов, учителей и учащихся старших классов средних учебных заведений", "Грамматика української мови. Приклади і матеріали для класної роботи. Для початкових шкіл і нижчих класів гімназій", "Українська граматика. Ч. I. Основи вкраїнського правопису. Підручник для першого року навчання в народних школах та для підготовчого класу шкіл середніх", "Українська граматика. Ч. II. Основи вкраїнського правопису. Підручник для 2-го і 3-го року навчання в народних школах та для підготовчого й першого класу шкіл середніх" та ін.

Як вище було зазначено, ім'я І.Огієнка відоме і серед співробітників редакції щомісячника "Вільна Українська Школа" — друкованого органу ВУС. Перше число цього часопису побачило світ у вересні 1917 р.

Необхідно відзначити цікаві за змістом, актуальні за темою, доступні за формою, а головне — корисні для практичної педагогічної діяльності матеріали, що друкувалися в журналі. Ось, наприклад, окремі з них: Націоналізація школи; Принципи українознавства; Методи українознавства; Нова школа в українській республіці; Про самоосвіту народного вчителя; Проект фізичної термінології; Лірика як засіб виховання; Самостійні твори в початковій школі; Поетичний елемент при навчанні історії; Малювання — мова дитини; Чи суперечить навчання у школі Закону Божого принципам чистої педагогіки; З приводу заснування Товариства “Копійка на Рідну Школу”; Шкільні організації учнів українців м. Києва; Проспект українських підручників та ін.

Окрім “Вільної Української Школи”, цього фактичного віддзеркалення хроніки освітнього життя України, з’явилися місцеві педагогічні часописи. Серед них “Освіта” (Кам’янець-Подільський), “Учитель” (Черкаси), “Нова школа” (Полтава) та ін. У міру поглиблення й зростання рідної школи нові педагогічні часописи відображали інтереси української школи, висвітлювали її потреби, намічали нові шляхи в шкільництві, а також прагнули бути органами професійного та духовного об’єднання вчительства.

Багато цінних матеріалів помістив І. Огієнко в двотижневику Подільської губернальної народної управи “Освіта” (1918). Учений входив до його редакційної колегії як ректор університету.

І.Огієнко — один із перших національних учених, який закладав підвалини української вищої освіти. Ще напередодні нового 1917-1918 навчального року приват-доцент Київського університету св. Володимира І.Огієнко проаналізував стан виконання постанови Генерального секретаріату освіти про організацію в державних університетах українознавчих кафедр.

З вересня І. Огієнко активно сприяв реалізації нового грандіозного проекту організації вищої школи в Україні, його включили до малої ради з організації першого Народного українського університету в Києві.

Незабаром ініціативну групу було розділено на три факультетні комісії: правничу, фізико-математичну та історико-філологічну, секретарем останньої згодом став І.Огієнко. Його обрано також викладачем кафедри української мови.

5 жовтня відбулося урочисте відкриття університету. На цьому святі право зачитати свої академічні промови отримали вчений секретар університету Ф.Сушицький та секретар історико-філологічного факультету І.Огієнко.

Тема промови останнього “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу” пізніше лягла в основу курсу лекцій, який І. Огієнко читав у Народному університеті.

7 листопада 1917 р. у Києві було відкрито другу вищу школу, в організації та діяльності якої брав участь І.Огієнко, — Українську педагогічну академію. Під час її урочистого відкриття І.Сте-

шенко щиро вітав її організаторів — професорів Б.Тутковського, В.Зіньківського, І.Четверякова, приват-доцентів О.Грушевського, І.Огієнка, Ф.Сушицького, К.Широцького, перших курсистів академії, яких за планом набору мало бути 40, а поданих заяв виявилось 90 [1].

Педагогічна академія як вищий навчальний заклад, за задумом І.Огієнка та його колег-педагогів, мала протягом року навчати вчителів з вищою освітою, допомагати Генеральному секретаріатові, гімназіям і школам вирішувати найпекучішу тогочасну проблему — поліпшити освіченість педагога, готувати вчителів українознавства. Дійсними слухачами академії були викладачі, які закінчили вищі школи або учительські інститути, вільними — ті, хто закінчив учительські семінарії або навчався на останніх курсах вищих шкіл. За одноставною оцінкою сучасників в академії викладав цвіт тодішньої української наукової інтелігенції, серед якої — викладач курсу історії української мови Іван Іванович Огієнко. Талановиті професори прагнули підготувати вчителя нового типу, який би розумів живу душу дитини, сприймаючи її інтереси, як власні, любив свій народ і його мову.

Вища школа, як вершина освітнього процесу, вимагала своєї розбудови. Над цим інтенсивно працювали кращі сили національної інтелігенції.

Вивчаючи спадщину відомого вченого, зазначимо, що андрагогічна діяльність І.Огієнка достатньо значна. Він — один із розробників планів та організатор педагогічних курсів з підготовки та перепідготовки вчителів національних шкіл, фундатор державних педагогічних курсів, лектор з курсу української мови для урядовців Міністерства закордонних справ, професор кафедри української мови Вищих жіночих курсів (Жекуліної) [7].

Ім'я І.Огієнка увійшло в історію українського шкільництва і як засновника 2-го Державного українського університету в Кам'янці-Подільському. Університет був закладений за новим зразком. Тим самим його фундатор прагнув створити нову систему організації вищої освіти, яка спиралася б на передовий світовий досвід і відповідає характерові та традиціям найкращих університетів Європи та Америки. Вивчення різних джерел показує, що вчений спрямував великі зусилля на те, аби саме університет став тим справжнім осередком відродження української мови, національної культури цього, з одного боку, сполученого, а з іншого, — зрусифікованого краю. У цей період учений постійно працював над тим, щоб мова, як і багата українська духовна спадщина, зайняли в новому вищому навчальному закладі чільне місце. Ще наприкінці 1918 р. очолювана І.Огієнком Рада професорів КПДУ ухвалила вести навчання лише українською мовою. 17 лютого 1919 р. міністр розпорядився, щоб абітурієнти перед зарахуванням у вуз довели перед екзаменаційною комісією своє вміння розмовляти українською мовою. На факультетах університету (фізико-математичному, правничому, сільсь-

когосподарському, богословському) запроваджувалося вивчення української історії, мови, літератури. Проте науковим центром національного відродження в КПДУУ був історико-філологічний факультет. Праці його викладачів частково були опубліковані в 5-ти томах “Записок Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету”, в окремих лекційних курсах “Історія української мови” І.Огієнка, “Слов’янознавство” М.Драй-Хмари, в науково-літературному журналі студентських представників “Нова думка”, членами редколегії якого були студенти і викладачі факультету. Університетська професура працювала над створенням біографічного словника визначних діячів Поділля.

Для талановитої молоді з бідних селянських родин, які не мали закінченої середньої освіти, ректор Кам’янець-Подільського університету І.Огієнко відкрив чотирирічну гімназію для дорослих. Наступність у здобутті знань, прилучення гімназистів до наукової роботи, відбір кращих випускників для навчання в університеті — все це сприяло підвищенню рівня освіти та культури серед дорослого населення України. Зазначимо, що ректор І.Огієнко дозволяв широким колам кам’янецького громадянства слухати виклади курсів університетських дисциплін [7].

Розуміючи непересічне значення наукових рідномовних книг для успішної організації навчально-виховного процесу, просвітництва серед населення І.Огієнко, звернувшись до громадськості, стояв біля витоків створення університетської бібліотеки, в яку надійшли унікальні історичні документи, матеріали, книги про національну культуру України.

Як головноуповноважений уряду УНР, учений санкціонував діяльність комісії з перекладу українською мовою діючих в державі кримінальних і цивільних законів, складанню юридичного словника, який був підготовлений та виданий в університетських “Записках” (т. 3, 4) викладачами правничого факультету. І.Огієнко доручив групі богословів-професорів перекласти на українську мову Святе писмо. “Діяння Святих Апостолів” — перший доробок перекладачів.

Крім виконання обов’язків ректора, І.Огієнко вів чималу громадську роботу, підтримував зв’язки з організаціями “Просвіти”, був членом українського православного Кирило-Мефодіївського братства, виступав з лекціями перед військовими, цивільним населенням і священослужителями, брав участь у наукових дискусіях.

Політичний устрій в Україні змінювався надто швидко. Реформи в освітянській системі Директорії УНР 1918-1920 рр., спрямовані в основному на впровадження базованих на українському ґрунті процесів навчання та виховання, містять надзвичайно цінний і актуальний для сучасної України досвід відродження національної освіти.

Президія Директорії в складі голови В. Винниченка та членів її — О.Андрієвського, А.Макаренка, С.Петлюри та Ф.Швеца — з перших днів спрямувала свою діяльність на відновлення про-

цесу українізації, започаткованого Українською Центральною Радою та частково загальмованого урядами гетьманату П.Скоропадського. Основний тягар її реалізації було покладено на Міністерство народної освіти та мистецтва, міністром якого було призначено професора Івана Івановича Огієнка.

Бажанням міністра І.Огієнка було, щоб школа, відповідаючи кращим педагогічним завданням і вимогам педагогічної теорії і практики, вбираючи в себе все, що є кращого в світовій педагогічній практиці, разом з тим відповідала національним і соціальним вимогам людей.

1918-1920 рр. активізувалася діяльність ВУС. Розуміючи величезне значення, яке відігравала учительська спілка у формуванні національного світогляду, І.Огієнко всіляко підтримував її діяльність. Він добився від уряду виділення в 1919 р. додаткових коштів на зміцнення національно-освітньої справи, яку ВУС проводила на місцях [1, с.191].

Документи Міністерства на чолі з І.Огієнком засвідчують процес глибокого реформування національної освіти, яке в тісному контакті з бюро ВУС визначало основні його напрями. Насамперед, з метою забезпечення освітніх потреб національних меншин передбачалося проводити побудову нової школи: а) за національною ознакою; б) при обов'язковій загальній безплатній освіті в рамках двох ступенів єдиної школи на основі єдиних програм; в) організацію та демократизацію управлінських кадрів.

І.Огієнко добре розумів, що ніяка, навіть найкраще організована, шкільна система не буде працювати без талановитих педагогів.

Коло проблем, пов'язаних з учительством, І.Огієнко не зводив лише до матеріальних питань, ставив їх ширше, підносив до рівня виховних завдань. Він дбав, зокрема, про формування національно свідомих кадрів, з високим рівнем культури та освіти. Під його керівництвом було розроблено план реорганізації і переведення на державне утримання народних педагогічних семінарій та інститутів, забезпечення бібліотек українськими книгами і підручниками.

Розвиток шкільної мережі всіх типів вимагав створення відповідної системи підготовки учителів. У зв'язку з тим, що передбачалося значне збільшення кількості вищих початкових шкіл, а вищі та середні навчальні педагогічні заклади були неспроможні швидко підготувати учителів для таких шкіл, 3 березня 1919 р. уряд УНР ухвалив постанову про утворення тимчасових курсів для підготовки учителів вищих початкових шкіл у Вінниці, Миколаєві, Херсоні та Житомирі й окремо в Кам'янці-Подільському до утворення там вищого учительського навчального закладу.

Вимушені постійні евакуації Директорії УНР не дали змоги в повному обсязі реалізувати благородні задуми її засновників. Тривалий час над Україною знову панувала російська мова. Але справа українських освітян не минула безслідно. І.Огієнко проявив себе на історичній арені з повною силою, презентувавши високу

наукову, педагогічну і державницьку культуру, створив оригінальний освітянський напрям, дав зародки новому українському письменству, змодлював майбутню структуру побудови національної освітньої системи.

Перебіг подій на українсько-більшовицькому фронті не був сталим.

Потенціал І.Огієнка був добре відомий членам Директорії як по роботі в Києві, так і на Поділлі. Не використати його сповна, коли державі бракувало розумних і досвідчених працівників, означало завдати їй фізичної й моральної шкоди. То ж не випадково, що вченого було призначено в червні 1919 р. радником Міністра освіти 4, найвищого класу [7].

Як радник Міністра народної освіти, професор І.Огієнко головував на засіданні наради по організації інституту позашкільної освіти.

Було ухвалено організувати постійний Інститут позашкільної освіти при Педагогічній академії. Курс в інституті мав бути однорічним. Приймалися особи тільки з вищою освітою. Програма складалася з загального та спеціального курсів.

У загальний курс входили: психологія, соціологія, наука державного права, педагогіка, економіка, українознавство, яке включало українську мову, історію, письменство, географію, етнографію, мистецтво й природу України відповідно до потреб хліборобства.

Спеціальний курс складали такі дисципліни: психологія юрби, теорія та принципи позашкільної освіти, її форми в Україні і за кордоном, організація народних будинків, театральних вистав, історія театру, український театр давній і сучасний, організація хорів, українська національна пісня, організація національних музеїв і різних просвітніх спілок, огляд їх в Україні і за кордоном.

У промовах І.Огієнка, членів ради С.Сірополка і В.Чехівського лунав заклик до широкої, планомірної, систематизованої позашкільної роботи в державному масштабі. Вони вимагали поставити завдання “всенародного навчання дорослих” на рівень “всенародного навчання дітей шкільного віку” [15].

За пропозицією Кирило-Мефодіївського братства 15 вересня 1919 р. І.Огієнка було затверджено в складі уряду І.Мазепи на посаді міністра ісповідань. Очоливши Міністерство ісповідань, як справжній педагог, дбаючи не лише про сучасне, й про майбутнє української церкви, велику увагу приділяв налагодженню цілісної системи навчання і виховання майбутніх священиків.

Міністр ініціював розроблення програми духовної освіти в Україні, яка передбачала закладення богословських факультетів при всіх університетах України, створення при духовних семінаріях і богословських факультетах системи короткотермінових пасторських курсів для осіб з середньою освітою, курсів дияконів і ін. Як видно з документів, програма ця не залишилася декларацією, а з наполегливістю, притаманною І.Огієнкові, при першій нагоді набирала практичних форм.

За пропозицією міністра ісповідань для православних служителів культу Кам'янця відкрилися чотириденні курси, де слухачів ознайомлювали з історією України, церкви, літератури і географії, а професор І.Огієнко виступав з лекціями про українську мову Святого письма. Влітку 1920 р. університет організував тримісячні курси для підготовки кандидатів на посади українських парафіяльних священиків та дяконів.

Надзвичайні організаторські здібності, гнучкість у стосунках з людьми, вміння згуртувати навколо себе колектив однодумців — усе це сприяло тому, що в найдраматичніший в історії української революції час І.Огієнка було призначено на найвищу світську посаду в структурах державної влади — головноуповноваженим Міністром уряду УНР, яку він обіймав з 15 листопада 1919 р. до 9 липня 1920 р.

І.Огієнко, всупереч польському тиску, відстоював інтереси української державності: не дозволяв закривати українські державні установи та освітні заклади; домагався державного утримання низки початкових шкіл, духовної семінарії, юнацької військової школи та університету; опротестовував наказ, за яким в українських школах запроваджували обов'язкове навчання польською мовою, заборону носити українську військову уніформу й відзнаки.

Поразка визвольних змагань українського народу змусила І.Огієнка емігрувати до Польщі. 1921 р. він перебрався до Тарнова, де в цей час перебував Уряд УНР. Інтелігенські кола гуртувалися навколо громадсько-освітніх установ. Серед них найбільший доробок в національній справі — видавництво “Українська Автокефальна Церква”, яке видало за редакцією І.Огієнка серію книжок з церковних, національних і мовних проблем: “Мова українська була вже мовою церкви: Нариси з історії культурного життя церкви української” (1921), “Українська граматика. Ч. 1. Основи вкраїнського правопису: Підручник для підготовчого класу шкіл середніх” (1921), “Українська мова як мова Богослужбова: Право живої мови бути мовою церкви” (1921), “Українські шкільні молитви” (1921), “Духовна освіта в Польщі” (1921), “Наглядна таблиця милозвучності української мови. Для школи й самонавчання” (1922), “Головніші правила українського правопису” (1922), “Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових. Для школи й самонавчання” (1923), “Наглядна таблиця для вивчення побічних речень. Для школи і самонавчання” (1923), “Наглядна таблиця українського правопису. Для школи і самонавчання” (1923), “Український стилістичний словник” (1924).

Крім того, І.Огієнко заснував тут Український народний університет та українську гімназію. В цей скрутний для всіх емігрантів час міністр ісповідань, ректор Українського народного університету в Тарнові професор І.Огієнко допомагає інтернованим військовослужбовцям при штабі діючої армії в організації та роботі “Спілки захисту рідної мови”, метою якої було національне виховання військовослужбовців і тісне згуртування їх на ґрунті необхідності захищати рідну мову від “засилення” її чужою.

З 1924 р. І.Огієнко з родиною живе у Винниках, неподалік від Львова. Щоб заробити на життя, він викладав українську мову і літературу в Українській жіночій учительській семінарії. Але за українофільську діяльність в чужій державі польська влада в 1926 р. його звільнила з цієї посади.

14-річний варшавський період (1926-1939 рр.) був новим етапом академічної і дидактичної праці І.Огієнка.

Щиро прагнучи прислужитися своєму народові, І.Огієнко активно популяризує в діаспорі українознавчі студії шляхом розповсюдження спеціальних періодичних та книжкових видань.

Виникає ідея створити науково-популярний місячник, присвячений вивченню рідної мови, на сторінках якого пропонувалась би потреба мовного об'єднання нації, ідея соборності мови та велика праця заради її здійснення в умовах, коли через історичні обставини Україна була розчленована різними державами — більшовицькою Росією, шляхетською Польщею, боярською Румунією, Чехословакчиною, а згодом і Угорщиною.

А народ, який не має спільної літературної мови, на переконання І.Огієнка, — недозріла нація. Ось чому такою актуальною була потреба у виданні, яке б замість вузькопрофесійної, філологічної тематики ставило завдання спонукати українське громадянство до засвоєння та плекання унормованої рідної мови, як фактора самозбереження.

Відкриваючи часопис, І.Огієнко писав: *“Хочемо створити з “Рідної мови” загальноукраїнську трибуну, де кожний заінтересований знайде потрібну йому відповідь на сумнівні питання чистоти й правильності нашої мови”* [9].

У редакційній статті, зверненій до читача, коротко викладено програму часопису — короткі публікації з найрізноманітніших відділів української мови: її історія, давні пам'ятки, життя слів (семантика й етимологія), українська літературна мова й вимова, відмінність наддніпрянської від наддністрянської мов, український наголос, українська діалектологія, церковнослов'янська мова, архаїзми української мови, українська палеографія і палеотипія, правопис, запозичені слова в українській мові, питання синтаксису, помилкові і невдалі вирази українських письменників, українська наукова термінологія, листування з читачами, мовні завдання, головні питання загального мовознавства, україномовна бібліографія, рецензії, огляд мовних новинок українських видавництв — книжок, часописів тощо, проблеми школи й методики навчання рідної мови. Заявлена була й бібліотека “Рідної мови” — систематичне видання підручників, посібників, словників.

Редакція ставила перед собою досить широку програму дій, прагнучи прилучити чим більше прихильників, і не лише з числа інтелігенції — вчителів, священників, працівників газет і журналів, а й з пересічного громадянства.

Аналізуючи творчу спадщину І.Огієнка в часописі “Рідна мова”, зазначимо, що вона, безумовно, актуальна і важлива для сьогодення, оскільки, як педагог універсального обширу та проблематики, він

розглядав процес виховання як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ, церкви, преси та ін. на формування особистості.

Незважаючи на півстолітню давність, журнал “Рідна мова” для сучасності є джерелом поглиблення педагогічних поглядів, порадником кожному творчому вчителю в період становлення національної системи рідномовного навчання і виховання

Значення журналу “Рідна мова” в неперервній рідномовній освіті українського народу виняткове. Протягом семи років він сів свої рідномовні ідеї. Адже *“преса — головний двигун розвитку рідної мови, школа навчання соборної літературної мови”*, яка *“муєть клепати ідею всенаціональної єдності (єднання — авт. Л.Л.) народу”* [11, с.22].

Андрагогіка Івана Огієнка — це життєвий “шлях свідомого громадянина”: від родинного виховання, релігійно-просвітницького впливу церкви до здобуття фахової освіти, а також постійного вдосконалення здобутих знань. У зв’язку з цим, учений створював підручники не тільки для школи, а й для самостійного навчання. Серед них — “Курс українського язика” (1919), “Українська граматична література” (1918), “Українська мова. Бібліографічний покажчик до вивчення української мови” (1918), низка наочних таблиць для школи і самонавчання (1923), “Рідне слово” (1934) та ін.

Такі видання для самостійного поглиблення знань з рідної мови, на нашу думку, складають окрему огієнківську технологію навчання.

Використовуючи виховні можливості рідної мови як навчального предмета, автор підручників стимулював прагнення національно-мовної особистості до самоосвіти і самовиховання, до формування наукового світогляду на світ, суспільство, природу, мову, культуру.

Отже, на підставі досліджених документів, зазначимо, що в педагогічній спадщині Івана Огієнка спостерігається спроба розвитку та подальшого формування андрагогічного підходу, в якому підкреслювалася соціокультурна і ціннісна переорієнтація освітньої діяльності, готовність і здатність людини до саморозвитку, її прагнення до самоактуалізації, розробка інноваційних підходів щодо організації самостійної роботи. Переймаючи у кращих діячів освіти і культури минулого естафету творчого пошуку, звернемося до проблем освіти сьогодення.

У сучасних умовах, коли процес демократизації освіти відбувається внаслідок відмови від раніше домінуючої адаптаційної системи навчання і виховання та переходу до нової парадигми особистісно-орієнтованого типу освіти, значення післядипломної освіти (яка донедавна тільки стала повноправною складовою освіти) суттєво зростає. Сьогодні перед післядипломною галуззю як ланкою в системі неперервної освіти постають такі важливі завдання:

- соціально захистити кожного працівника з вищою освітою;
- забезпечити реалізацію його прагнень щодо професії та кар’єри;
- озброїти фахівця фундаментальними науково-предметними знаннями за рахунок відбору нового, актуального, перспективного; використати особистісні ресурси спеціаліста, сформулати у

- нього мотивацію і потребу безперервно вдосконалюватися;
- диференціювати післядипломну освіту відповідно до запитів і можливостей слухача.

У структурі післядипломної освіти сьогодні ми говоримо вже про підвищення кваліфікації як цілеспрямовану, спеціально організовану, керовану систему, яка забезпечує всебічний розвиток навчання і самоосвіти спеціаліста з моменту одержання диплома і до кінця життя.

На початку XXI століття в межах гуманістичної, орієнтованої на особистісний розвиток парадигми освіти в європейській Україні склалися різноманітні освітні технології (модульно-рейтингова, дистанційне та розвиваюче навчання, педагогіка життєтворчості тощо). Як і в першій третині XX століття, так і сьогодні виникають проблеми створення нових інституцій (у даному випадку центрів), які здійснювали б підготовку і підвищення кваліфікації відповідно до цих технологій. Реалізацію цього, по-справжньому важливого завдання ускладнює відсутність детально розробленої нормативної основи післядипломної освіти і недосконалість механізмів реалізації чинних законодавчих актів.

Потребують оновлення і форми підвищення кваліфікації. Основною формою ще і сьогодні залишаються курси підвищення кваліфікації. Хоча в навчальних закладах післядипломної освіти широко використовується стажування, розроблені пакети завдань для кореспондентського підвищення кваліфікації, організується підвищення кваліфікації за індивідуальним графіком, є необхідні умови для організації дистанційного підвищення кваліфікації.

На жаль, й досі у новому XXI столітті в Україні актуальною залишається проблема єдиної державної мови. Зросійщення української нації продовжується, політики сперечаються, а двомовність знищує тільки відроджену українську мову, а з нею і українознавчі предмети в навчальних закладах.

“Хто формує освіту, той формує суспільство” — це твердження відомого педагога-гуманіста Януша Корчака [3, с.62] стає особливо актуальним у контексті кардинальних змін, передбачених процесом демократизації освіти в Україні сьогодні.

Список використаних джерел:

1. *Вільна Українська Школа.* — 1917. — Ч.1. — С.2-3.
2. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. *Корчак Я.* Правила життя. — К.: Молодь, 1989. — 317 с.
4. *Ляхоцький В.* Археографічне опрацювання епістолярної спадщини українських громадських і політичних діячів кінця XIX — першої третини XX ст. // *Архіви України.* — 1995. — 4-6. — С.81-87.
5. *Ляхоцький В.* Гуртки плекання рідної мови // *Початкова школа.* — 1997. — №12. — С.56-58.
6. *Огієнко І.* Рідне слово: Початкова граматики української літературної мови // *Рідна мова.* — Ч.7. — С.325.

7. *Огієнко І.* Моє життя // Наша культура. — 1935. — Кн.7. — С.447-453.
8. *Огієнко І.* Психологія мови // Рідна мова. — 1937. — Ч.5. — С.199.
9. *Огієнко І.* Від редакції // Рідна мова. — 1933. — Ч.1. — С.2.
10. *Огієнко І.* Краткий курс українського языка (Из лекцій по истории українського языка). К., 1918. — 238 с.
11. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.
12. *Огієнко І.* Граматика української мови О.Павловського 1818 р. — К., 1918. — 114 с.
13. *Огієнко І.* Мова й українознавство // Рідна мова. — 1934. — Ч.4. — С.163-166.
14. *Протокол* засідання наради по організації інституту позашкільної освіти від 8.08.1919 р. — ЦДАВОУ. — Оп.3. — Спр.8. — Арк.25.
15. *Постернак С.* Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. — К.: Друкар. — 1920. — 130 с.
16. *Хориков Є.* Організаційно-педагогічні умови розвитку післядипломної педагогічної освіти // Післядипломна освіта в Україні. — №3. — 2003. — С.10-11.

The article tends to analyse Ivan Ohienko's views upon the human upbringing in the context of postgraduate education in Ukraine.

Key words: globalization, national enthusiasm, reverse russification of schools, national education, multilingual upbringing, Ukrainian country studies, democratization of education.

Отримано: 20.09.2005 р.

УДК 929:371.4 Огієнко (477)

В.М.Лисак

Львівська комерційна академія

ОСОБЛИВОСТІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЇХ АКТУАЛЬНІСТЬ У НАШ ЧАС

У науковій публікації відображені зміст, форми організації та методи родинного виховання, які визначив Іван Огієнко в загальній системі національного виховання. Проаналізовані кращі педагогічні праці Огієнка, зроблені відповідні висновки, розроблені конкретні рекомендації щодо родинного виховання в сучасній українській сім'ї.

Ключові слова: Іван Огієнко, родинне виховання, релігійне виховання, українська родина, громадськість.

Педагогічна концепція Івана Огієнка побудована на пріоритетних національних ідеях, містить актуальні дидактичні принципи, категоріальний апарат, має важливе прикладне значення. Сьогодні педагогічна спадщина Івана Огієнка є об'єктом жвавого інтересу педагогів-практиків, вчених, громадських та духовних діячів. Огієнкознавці активно досліджують життєвий та науково-просвітницький шлях митрополита Іларіона як педагога, відзначають особливості його педагогічної концепції, акцентують увагу на духов-

них джерелах творчої спадщини великого вченого. Зокрема, дослідники А.Марушкевич, З.Тіменик, І.Кучинська, І.Тюрменко, М.Тимошик у своїх монографічних працях глибоко опрацювали різноманітну за змістом та унікальну за формою педагогічну спадщину вченого, визначивши основоположні загальнонаціональні ідеї, пріоритетні риси української системи виховання та процесу навчання у рідній школі.

На нашу думку, варто відокремити актуальність теоретичних положень Івана Огієнко щодо родинного виховання у сучасній педагогічній науці та виховній практиці. Тому метою даного дослідження є виділення змісту, форм організації та методів родинного виховання Івана Огієнко та обґрунтування необхідності практичного використання у наш час.

Іван Огієнко як педагог-теоретик виступив із цілісною системою навчання та освіти в Україні та теорією національного виховання, у якій родинний і релігійний вплив розумівся як визначальний. Як педагог-практик митрополит Іларіон пройшов важкий тернистий шлях від школи початкової до середньої і високої, вершиною його професійних здобутків були міністерські і духовні посади та звання.

Виховний вплив на юну українську особистість, за І.Огієнком, це — вдале поєднання засобів народної педагогіки, традицій тобто “Домашньої Церкви” (родинно-духовного виховання) та “Церкви Соборної” (релігійного виховання у храмі і при ньому). Саме у батьківському домі, в Брусиліві, майбутній митрополит відчув сутність вищої духовності народних свят, звичаїв, обрядів, зрозумів магічну силу щирої молитви, досягнув глибинності і неосаяжності людських можливостей. Вже у третьому класі Іван стає “помічником учителя” і входить у широкий світ педагогічної науки та практики. Тісна співпраця з видатними українськими педагогами Софією Русовою, Б.Грінченком, С.Черкасенком, О.Барвінським забезпечили чіткість та послідовність дидактичних поглядів вченого, які поєднувалися з глибокими лінгвістичними, етнопсихологічними, духовними знаннями та практикою державотворця, професора, духівника.

Професійна педагогічна діяльність Івана Огієнко розпочалася зразу ж після закінчення Київського університету, коли непересічний студент почав працювати вчителем середньої школи та комерційного училища в Києві, згодом приват-доцентом і професором університетів у Києві, Кам’янці-Подільському, Варшаві, Манітобі, деканом Колегії Андрія Первозванного у Вінніпезі. Як істинний педагог та вчений, у різні часи був членом наукових товариств (Товариство Нестора Літописця в Києві — з 1912 р., Архівна Комісія в Києві — з 1913 р., Архівна Комісія в Катеринославі — з 1914 р. та деяких інших). У 1918-1920 роках І.Огієнко керував Міністерством освіти і віросповідань Української республіки та Кам’янець-Подільським державним українським університетом. Як послідовний урядовець і національно свідомий українець, Огієнко за дорученням Директорії підготував і видав наказ про перехід на

українську мову викладання в школах усіх типів та постанову про запровадження обов'язкового безкоштовного навчання дітей шкільного віку. Професійно-викладацька та просвітницька діяльність Івана Огієнка органічно поєднувалася з чітко висловленими педагогічними поглядами щодо виховного впливу на особистість.

Показово, що теоретико-педагогічна спадщина І.Огієнка різноманітна за тематикою та жанровою специфікою. Зокрема, можна виділити науково-публіцистичні праці з проблематики виховання: "Українська культура" (1918), "Наука про рідномовні обов'язки" (1924), "Книга нашого буття на чужині", "Бережимо все своє рідне" (1956), "Хвалімо бога українською мовою" (1962); навчально-методичну літературу: "Українська граматична література" (1908), "Посібник для учителів, учнів та для самоосвіти" (1912), "Замітки з методики" (1912), "Читанка для молоді" (1956), серія "Наглядних таблиць для школи й самонавчання" (1920) та художні твори на морально-етичну тему. Таким чином, педагогічна концепція Івана Огієнка спрямована на формування національної свідомості та самосвідомості особистості в процесі навчання та виховання в українській родині та у своїй школі.

Іван Огієнко справедливо вважав, що основними завданнями освітньо-виховного процесу в навчальних закладах повинні бути: система національного виховання з пріоритетом родинного; викладання та учіння рідною мовою, доступність і єдність навчання усіх дітей незалежно від соціального, майнового та расового стану чи віросповідання; створення системи підготовки національних педагогічних кадрів. Головним у розвитку духовності та вихованості української молоді, Огієнко визначав християнську доброчесність, справедливість і працьовитість. Ці основоположні риси молодого українця можливо виховати насамперед у добропорядній родині рідною мовою на основі християнських звичаїв, традицій, обрядів. Саме родинне виховання є тим основоположним каменем, на якому тримається фундамент, стержень майбутньої особистості, здорової тілом і душею, або знівченої, покаліченої, морально звороднілої. У кращій публіцистично-педагогічній праці "Мої проповіді" Огієнко переконливо доводив: *"Чого навчиши змалку, того діти не забудуть ціле життя"*. Саме у єдності родинного та релігійного виховання вчений бачив синкретизм рідної школи. Тепер, як ніколи, варто визначати єдині духовні цінності релігійного, особистого та соціального характеру, цілеспрямовано навчаючи і виховуючи дитину в домашніх умовах та в школі. На жаль, сьогодні, у час масового виїзду батьків, зокрема, матерів за кордон у пошуках матеріальних статків для своїх дітей, виховання у родині зазнає непоправної шкоди: молодь втрачає почуття відповідальності перед батьками, які реально не мають змоги виставляти педагогічні вимоги. В результаті матеріально забезпечена українська молодь значно більше втрачає у плані ду-

ховному, спостерігається загальний занепад внутрішньої культури особистості, яка формується. Зокрема, в українському суспільстві протікає зниження позитивної мотивації до навчання у вищому навчальному закладі, молоді люди зневіряються у перспективах майбутнього працевлаштування, що спричиняє збільшення психологічно залежності від тютюну, алкоголю, наркотичних засобів. В останні роки частка суїцидів серед підлітків перевищує тисячу випадків на рік, серед основних причин виділяють нерозуміння батьків потреб власних дітей, недостатність батьківської опіки, виховання у неповних сім'ях. Саме *“релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх поколінь, пережитки давніх століть — усе те, що склало людину, у нас —українець”* [7, с.21], — наголошував Іван Огієнко на засобах родинного виховання.

У кращих науково-популярних працях вченого *“Наука про рідномовні обов'язки”* (1924), *“Книга нашого буття на чужині”*, *“Бережімо все своє рідне”* (1956), *“Хвалімо бога українською мовою”* (1962), *“Дохристиянські вірування українського народу”* (1965) обґрунтовано сутність родинного виховання як основи формування національної свідомості та самосвідомості особистості, розглянуто структуру педагогічної деонтології — науки про виховні обов'язки батьків перед дітьми, що мають систему морально-етичних правил, єдність релігійного та сімейного виховання, важливість спілкування батьків та дітей.

Варто визнати також, що 32 роки Іван Огієнко перебував на різних духовних посадах, пройшовши шлях від архимандрита до митрополита, чітко і послідовно визначився у змісті і формах та результатах релігійного виховання в українській родині. *“Я професором і педагогом зостався на все життя”*, — виголосив митрополит Іларіон у своїй проповіді *“Моя ідеологія”* у Вінніпегу 5-6 травня 1957 року. Найголовнішою у вихованні свідомої української дитини, — вважав професор, — повинна бути віра. Він переконливо доводив, що: 1) віра без діла мертва (людину визначають діла, вчинки, стосунки з ближніми, або *“як вона на ділі виявляє віру”* [8, с.91]; 2) свою віру найбільше потрібно виявляти в любові до ближнього, хворого, ув'язненого, приниженого і т.п.; 3) віруючий повинен мати чисте сумління (*“У кого чисте сумління, в того й чисте серце, а це веде до повного щастя”* [8, с.91]; 4) обов'язок віруючого — довіра до людей.

Вчений наголошував, що в родині віра в існування Бога, як і віра у себе, в свої досягнення та в своє майбутнє має ґрунтуватися на високих духовних почуттях та прагненнях, як у батьків взагалі, так і в дітей зокрема. Віруюча дитина завжди відчуває потребу в духовному спілкуванні, у добрих вчинках у необхідності бути комусь корисною. Тому Іван Огієнко зазначав: *“Віруючому легше жити на світі, бо йому все в житті ясне... Віра дає людині сили легше терпіти все, що на неї спадає... Віра в Бога, як у вічну вищу правду, тримає світ від остаточного безладу. Віра дає людині певне душевне заспокоєння, цебто блаженство, щастя”* [8, с.18]. Таким чином, єдність родинного та релігійного у процесі виховання взаємопов'язана та

обмовлення способом життя українців, визначальними етнопсихологічними рисами, сформованим світобаченням.

Вчений у своїх дослідженнях розділяє зміст понять “родина” та “сім’я” і подає чітке і послідовне їх тлумачення у 4-ому томі “Етимолого-семантичного словника української мови”, виданому у Вінніпезі, в 1995 р. вже за часів незалежної України. *“Родина, за І.Огієнком, — це сім’я, переважно чоловік, жінка і діти і їх близькі родичі, які живуть в одному домі. Старе слово ро-динь — родич, родіє, рідня. Родина спочатку визначала володіння роду, дідину, старе слово — от-вчина, дядина...”* [3, с.184]. Значно простішим та вужчим за семантикою є тлумачення змісту поняття “сім’я”, тобто, *“це люди, близькість яких визначається родовим спорідненням, у давній мові це ряд поколінь, що походять від одного родоначальника”* [3, с.262]. Таким чином, митрополит Іларіон, у системі національного виховання виділяв складову родинного, а не сімейного виховання, оскільки родина визначається не лише батьками, а й іншими кровно спорідненими родичами, які через спілкування, збереження та відзначення народних звичаїв, обрядів та традицій, брали участь у вихованні дітей та молоді.

У родинному вихованні вважав митрополит найбільшу вагу мають моральні обов’язки та відповідальність батьків перед власними дітьми, емоційний комфорт родини, єдність вимог до дітей з боку обох батьків та їх високий інтелектуальний та духовний розвиток. Дослідник виділяє найбільш несприятливі фактори виховання у родині: 1) *“коли батьки соромляться рідної мови”* [4, с.27]; 2) *“коли мати не захистить її (дитині) правдивої любові до неї”* [4, с.28]; 3) *“зневагу до рідної історії, бо “це зовсім обезцінює наше славне минуле”;* 4) *“намагання пристосуватися до способу життя чужинців, що вказує на “початок винародовлення”* [3, с.25].

Аналізуючи спілкування батьків і дітей, як необхідну умову виховного процесу, повністю погоджуємося з І.Огієнком, що воно повинно досягати духовного рівня, оскільки саме тут відображена кровна і душевна спорідненість. Варто визнати, що українські батьки повинні бути психологами у стосунках з власними дітьми, володіти професійним педагогічним спілкуванням не на примітивному рівні, а на вищому — духовному. Бо саме через спілкування дитина отримує батьківське тепло, відчуває любов і ласку, а також захищеність і безпеку. Однозначно, що батьки повинні знати, чим живе і цікавиться їх дитина, які моральні якості їй притаманні, який перебіг емоційних станів та настроїв, а також корегувати особливості характеру та темпераменту.

Вчений вважав, що необхідно виховувати в українській дитині з раннього дитинства терпеливість, розумно-оцінне ставлення до матеріальних благ, бажання творити добро. Він радив, зібравши усю близьку і дальшу родину, читати послання св. Апостола Якова *“Як жити у світі?”*. Авторський заклик: *“Читаю, склич усю свою родину і перечитай це послання вголос всім!”* [6, с.39], — небезпідставний, бо саме у посланні є ряд настанов, побажань, рекоменда-

цій, а деколи прямих вказівок, як правильно батькам вести бесіди із власними дітьми, які формуються як особистості. Варто виділити ті основоположні християнські принципи у суті виховних бесід, які сповідував сам Іван Огієнко як богослов, вчений, громадський діяч і як батько передусім, що також яскраво прокоментовані у посланні: *“Двоєдушна людина не постійна”* [6, с.5]; *“Пожадливість народжує гріх”* [6, с.5]; *“Гнів людський не чинить правди”* [6, с.7]; *“Не нарікайте один на одного”* [6, с.19] тощо.

Саме тому професор вважав людину найвищою духовною цінністю, оскільки вона *“є образом і подобою божою”, а вже тим самим високою і шанованою* [7, с.63] і наголошував, що необхідно усіма дієвими засобами формувати у дітей моральні якості, залучаючи до цього разом з батьками учителів, служителів церкви. *“Все людство зростає, — проповідував митрополит, — а з ним зростає й розуміння високості людської істоти, божественності людини”* [7, с.165].

У педагогічній концепції Івана Огієнка також варто виділити тезу: *“родина — громадські організації”*, яка простежується дослідником у праці *“Наука про рідномовні обов’язки”*. Зокрема, видатний педагог вважав, що в громадських організаціях можна формувати як певні навички трудової, фізичної, естетичної діяльності, так і моральні норми та духовні якості. Розумне поєднання родинного та громадянського виховання, — писав І.Огієнко, суттєво впливає на формування національної свідомості та самосвідомості, власного світобачення і є підґрунтям для дальшого розвитку професійних здібностей. Проф. Огієнко виділяє з-поміж інших впливові громадські організації: державні органи, спілки письменників, Церкву зі своїм духовенством, спортивні організації, театральних діячів, вчених, котрі повинні співпрацювати з кожною родиною українською мовою. Бо на його найсвятіше переконання: *“Найголовніший обов’язок кожної держави — всіма можливими силами дбати про найголовніший розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови”* [4, с.13]. Як провідний український мовознавець, І.Огієнко вдало поєднував науково-дослідну, громадську та педагогічну роботу, видаючи численні методичні розробки, підручники, посібники, словники, порадики для батьків, вчителів, української молоді.

Таким чином, аналізуючи педагогічну, духовну, науково-просвітницьку спадщину І.Огієнка, доходимо висновку про можливість визначення основних напрямів взаємозв’язку родини та громадських організацій у виховному процесі: 1) скоординовані дії, що забезпечать диференційований підхід у вихованні різновікових особистостей; 2) спільні виховні заходи, що забезпечать основні дидактичні цілі; 3) взаємообумовлені методи стимулювання розвитку духовно-моральних рис майбутнього українця-патріота; 4) об’єднання зусиль для розвитку розумових здібностей особистості; 5) взаємовплив у формуванні морально-вольових якостей дитини.

Отже, у педагогічній концепції Івана Огієнка родинне вихован-

ня займає чи не найважливіше місце, оскільки саме в батьківському домі закладаються фундаментальні основи формування національної свідомості та самосвідомості, індивідуально-психічні особливості людини як майбутнього українця, патріота, громадянина. Неоціненний теоретико-практичний досвід та невтомна митрополита Іларіона як професора і педагога забезпечили йому гідне місце в українській педагогічній науці.

Список використаних джерел:

1. *Кушинська І.* Духовні джерела Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський, 2004.
2. *Марушкевич А.* Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка: Монографія. — К., 1998. — 339 с.
3. *Митрополит Іларіон.* Етимолого-семантичний словник української мови. — Вінніпег, 1995. — Т. IV.
4. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів, 1956.
5. *Митрополит Іларіон.* Книга нашого буття на чужині: "Бережимо своє рідне!": Ідеологічно-історичні нариси. — Вінніпег, 1993.
6. *Митрополит Іларіон.* До благочестивого читача: Передмова // Як жити на світі: Соборне послання святого апостола Якова. — Вінніпег, 1957.
7. *Митрополит Іларіон.* Мої проповіді. — Вінніпег, 1973.
8. *Митрополит Іларіон.* Моя ідеологія // Календар "Рідна нива". — Вінніпег, 1973.
9. *Митрополит Іларіон.* Слово во время люте: Наука про віру // Календар "Рідна нива". — Вінніпег, 1971.
10. *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка. — К.: Заповіт, 1997. — 231 с.

The contents, form of organization methods of family upbringing which Ivan Ohienko singled out in general system of national upbringing are considered in the article. The best pedagogical works by Ohienko are analyzed, the appropriate conclusions are made, the definite recommendations concerning modern Ukrainian family upbringing are developed.

Key words: Ivan Ohienko, family upbringing, religious upbringing, Ukrainian family, community.

Отримано: 21.04.2005 р.

УДК 364

І.П.Дроздова

Харківська національна академія міського господарства

ВЧИТЕЛЬ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття є спробою зробити аналіз та накреслити подальші перспективи розвитку проблеми загальнопедагогічної підготовки вчителя-словесника щодо рідномовних обов'язків, закладених Іваном Огієнком.

Ключові слова: сутність педагогічної підготовки вчителя, філософія освіти, єдність теорії та практики в підготовці вчителя, оновлена парадигма освіти.

Складні перетворення в Україні на зламі суспільно-політичних формацій минулого ХХ сторіччя не могли не обумовити формування нової системи педагогічної освіти, особливості підготовки педагогічних кадрів, а значить, і специфіку загальнопедагогічної підготовки вчителя, як соціальної за змістом, у вищих навчальних закладах. У цей час остаточно сформовується українська національно-філософська ідея, випрацьована плеядою педагогів та громадських діячів: В.Антоновичем, Д.Багалієм, В.Винниченком, М.Грушевським, О.Духновичем, С.Русовою, І.Штепшенком, серед яких визначне місце посідає видатна постать сподвижника, справжнього трударя і генія української культури Івана Івановича Огієнка.

Він заклав підвалини відродження української національної ідеї, сформулював загальну історико-теоретичну сутність, зміст і структуру становлення та розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України. Специфіка розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителів у період визвольних змагань українського народу 1917-1919 рр. (Української Народної Республіки, Гетьманату і Директорії) склалась у дослідженнях І.Огієнка у струнку наукову педагогічну концепцію, що обумовила подальші творчі пошуки системи, інноваційних моделей, новітніх освітньо-професійних програм загальнопедагогічної підготовки вчителів України. Зрозуміло, педагогічні явища і процеси, детерміновані соціально-економічним розвитком країни, суспільно-політичним рухом та національно-філософськими течіями цих періодів історії. Оскільки історико-педагогічні дослідження Івана Огієнка передовсім взаємопов'язані із непротими суспільно-політичними подіями епохи, то наукові ідеї автора стали підґрунтям специфічної філософсько-педагогічної системи освіти, що, безсумнівно, збагатили етично-моральну і гуманістичну думку не тільки свого часу, але й наступних поколінь. Постать вчителя у творчості Огієнка, з одного боку, не була предметом постійного спеціального дослідження, але проблеми сутності і змісту загальнопедагогічної підготовки вчителя нерозривно інтегровані із проблемами духовності українського народу, свободи людини, її творчих національних засад, шляхами впровадження української мови в громадське життя України цієї доби.

Вчитель національної школи має беззаперечний вплив на становлення і розвиток системи освіти, вищої педагогічної школи, остаточно вирішує філософсько-педагогічний зміст національного і загальнолюдського, створює засади для вільного національного розвитку. Усіма цими питаннями переймався Огієнко, зробивши вагомий внесок у розвиток політики українізації, прискоренню національного будівництва в соборній Україні.

Протягом свого складного й яскравого життя і творчості він розроблював і закладав методолого-теоретичні та методичні основи загальнопедагогічної підготовки вчителя в системі освіти України, приділяв увагу таким значним питанням, як сутність педагогічної

діяльності, єдність теорії та практики в підготовці вчителя. За теоретичну базу дослідження правили матеріали з історії України та національної культури, праці його з питань філософії освіти та оновленої парадигми виховання та навчання підростаючого покоління, проблем з історії національної освіти. До вивчення складних процесів виховання та навчання він прагнув підійти з позицій багатовимірності, відкидаючи однобічні судження.

Розвиток освітньої політики, філософсько-педагогічної думки початку ХХ століття, першого періоду УНР та Директорії пов'язаний із визначною особистістю Івана Огієнка. Його ідеї національної школи, науково-педагогічні підходи лягли в основу освітньої політики Української Народної Республіки.

Іван Огієнко був міністром освіти у першому та другому урядах УНР. Успішно закінчивши 1909 р. історико-філологічний факультет університету св. Володимира, І.Огієнко захистив магістерську дисертацію, присвячену творчості Й.Галатовського. Працював учителем у комерційній школі і водночас слухав лекції на Вищих педагогічних курсах. З 1917 р., на запрошення Центральної Ради, читає в Київському університеті курс історії української мови. Упродовж двох років (1917-1918) виходить кілька його підручників: “Українське писання”, “Українська граматика для навчання в народних школах”, “Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає навчатись української мови”, “Вчимося рідної мови”. У 1917 р. він розпочинає переклад Біблії українською мовою. 1918 року стає професором Київського університету і водночас призначається головою Комісії створення нових вищих шкіл. З його ініціативи організуються Українські державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, український історичний факультет у Полтаві [1, с.62]. Ще 1918 року Огієнко взявся за створення і видання своєрідного poradnika студентам, вчителям, учням і всім, хто бажав самостійно вивчити українську мову. Того ж року у видавництві книгарні Є.Череповського, що видавало переважно україномовну літературу, побачив світ ґрунтовний бібліографічний покажчик “Українська мова”. У цій праці зримо вимальовується структура майбутньої унікальної “Історії української літературної мови” (1949), фундаментального дослідження, значення якого для українського мовознавства трудно переоцінити. І хоч не одразу (майже через півстоліття), але ця глибинна праця знайшла шлях до науковців як безцінний національно-духовний скарб свого народу. У цей період І.Огієнко викладає українську мову на Вищих жіночих курсах, в університетах та Духовній академії. Він є автором праці “Українська культура” (1918) та “Відродження Української Церкви” (з однойменною доповіддю виступив на Всеукраїнському православному церковному Соборі, 1918). Будучи ректором Українського університету в Кам'янці-Подільському, складає програму свята проголошення Акту Соборності України, а наступного року – виконує обов'язки керівника державного апарату УНР [2].

Видатна постать Івана Огієнка й величезний діапазон його дія-

льності залишила помітний слід у розвитку педагогічної думки, освіти і культури Української Народної Республіки. Під його керівництвом проводилася кропітка робота по створенню української національної школи, українізації державних інституцій. У цей період часу були засновані Українська Академія наук, Київська православна академія, Національна бібліотека, відкрито до десяти кафедр українознавства у ряді вищих навчальних закладів. Встановлено державні іменні стипендії більш ніж 30 видатним українським історикам, філософам, поетам, композиторам, письменникам. У системі виховання відроджуються традиції козацтва та гетьманства [3].

У такому насиченому ритмі життя професор І.Огієнко знаходив час для головного: створення і видання для різних верств населення україномовних підручників, посібників, наочного матеріалу. На порядку денному поставала нагальна потреба впровадження української мови в державні інституції, навчальні заклади, церкву, громадські організації. Усього ж протягом 1917-1918 років у київських видавництвах вийшло друком близько двадцяти великих і малих за обсягом навчальних підручників і посібників І.Огієнка, призначених для вивчення української мови всіма категоріями населення — від школярів та студентів до військових та державних урядовців. У формуванні системи педагогічної освіти, специфіки підготовки педагогічних кадрів, як соціальної за змістом, яскраво віддзеркалюються філософські, філософсько-політизовані, філософсько-релігійні погляди І.Огієнка періоду визвольних змагань українського народу, відродження української національно-філософської ідеї, що знайшли подальший розвиток і підтримку в майбутньому.

Звернення до історико-педагогічних цінностей творчості І.Огієнка має велике науково-практичне значення і є важливою передумовою розбудови вищої педагогічної школи, поглибленого процесу її становлення, соціально-детермінованих змін у змісті, досвіду актуалізації й творчого застосування провідних ідей загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищій школі України того періоду, їх упровадження в процесі реформування вищої педагогічної освіти нинішньої України.

Коли ми визначаємо місце педагога, вчителя-мовника у перенесенні, вдосконаленні, збереженні для наступного покоління мовної самобутності, на думку спадають слова Івана Огієнка, у яких відчувається біль і переживання за долю української мови: *“Зроблено все, що було в силі людській, щоб чесно й достойно стояти на сторожі слова. Працю докінчить наступне покоління”* [4, с.271]. Хочеться вірити, що буде саме так. Нехай здійсняться задуми і прагнення знавця і захисника рідного слова.

Список використаних джерел:

1. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX — перша половина XX ст.): Монографія. — К.: ІЗМН, 1998. — 328 с.

2. *Пилявець Л., Рибачук М.* Огієнко І.І. // Етнонаціональний розвиток України. — К., 1993. — С.783-785.
3. *Сірополко С.* Історія освіти на Україні. — Львів: Т-во “Взаємна Поміч Українського вчителства”, 1937. — С.42-76; *Субтельний О.* Україна. Історія. — К.: Либідь, 1993. — С.437-443.
4. *Огієнко І.І. (митрополит Ларіон).* Історія української літературної мови. — Либідь, 1995. — 296 с.

In the article an attempt is made to analyse the perspectives for further elaboration of the problem of general pedagogical training of philology teachers on the basis of mother-tongue responsibilities theory worked out by Ivan Ogienko.

Key words: the gist of the pedagogical training of teacher; philosophy of education; unity of theory and practice in teacher training; renew of education paradigm.

Отримано: 6.09.2005 р.

ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

В.С.Прокопчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ПЕРШІ КРОКИ ЦЕНТРУ ОГІЄНКОЗНАВСТВА

Предметом розгляду даної статті є створений в Кам'янець-Подільському державному університеті Центр огієнкознавства — структурний підрозділ, що займається вивченням і популяризацією творчої спадщини професора Огієнка І.І., ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920), його завдання й перші здобутки.

Ключові слова: Центр огієнкознавства, митрополит Іларіон, діаспора, конференції, наукова діяльність, навчально-методична допомога, Товариство Івана Огієнка.

Про Центр огієнкознавства ніхто не писав. І це зрозуміло: з часу відкриття минув лише рік. Ідея його заснування пробивала дорогу більше десяти років і пов'язана з поверненням в Україну доброго імені й творчого доробку професора Огієнка І.І. — педагога, ученого, письменника, державного і церковного діяча. Син Волині, він розкрив свої можливості і творчий потенціал у роки національно-визвольних змагань на Поділлі, у Кам'янці-Подільському, де за дорученням гетьманського освітнього міністерства готував відкриття українського державного університету, очолив його, вибудовував міжцерковні відносини в Українській Народній Республіці, 1920 року представляв інтереси уряду УНР у взаєминах з польською військовою адміністрацією. В еміграції віддався служінню церкві й науці. Повернення І.Огієнка на Батьківщину стало можливим вже після його смерті в зв'язку з перебудовою, гласністю, незалежністю України. Дорога додому виявилася важкою. Ось деяка хроніка легітимізації імені й творчості видатного українця:¹

1990 р. — філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного педінституту під керівництвом декана Євгенії Іванівни Сохацької провів вечір, присвячений виникненню 1918 року й діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету, де вперше заговорили про вклад в історію, освіту й культуру України професора І.Огієнка. 28 листопада рада факультету висунула пропо-

зицію про перетворення Кам'янець-Подільського педінституту в університет і присвоєння йому імені першого ректора, проведення наукової конференції, присвяченої ювілею І.Огієнка;

1992 р. — 16-17 квітня — подолавши чималі перепони, у Кам'янці-Подільському відбулася науково-теоретична конференція “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972 рр.)” — перша в Україні; було ініційовано, а на львівській науковій конференції “Незабутні імена науки” 27 травня 1992 р. створено Товариство Івана Огієнка, очолене головою Євгенією Сохацькою, співголовами Андрієм Бурячком, доктором філології, Олексієм Опанасюком, головою Житомирської обласної організації Національної спілки письменників України, Олегом Купчинським, доктором філологічних наук, науковим співробітником Наукового товариства ім. Т.Шевченка (Львів), відповідальними секретарями — Іриною Тюрменко, правнучкою І.Огієнка по лінії брата, Сергієм Болтівцем, кандидатом психологічних наук. У вересні цього року вчена рада К-ПДП прийняла рішення про перейменування вузу, відповідні документи направила Кабінету Міністрів України;

1993 р. — Товариство І.Огієнка зініційувало вузівський референдум, збило біля двох тисяч підписів на підтримку ідеї перейменування ВНЗ;

1995 р. — створено Комітет з присудження премії ім. І.Огієнка, ряд громадських організацій Кам'янця-Подільського, а найперше — Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка, “Просвіта”, надіслали заяву-звернення Прем'єр-міністру Є.Марчуку, міністру освіти М.Згуровському щодо реорганізації Кам'янець-Подільського педінституту в університет і присвоєння йому імені першого ректора;

1997 р. — 22 жовтня — урочисто презентовано Кам'янець-Подільський державний педуніверситет, але вже без імені В.Затонського і ще — без імені І.Огієнка; в Україні відзначено 115-річницю від дня народження І.Огієнка; у Кам'янці-Подільському відбулася друга огієнкознавча наукова конференція;

1998 р. — розгортається шалена боротьба навколо імені І.Огієнка. Заступник голови СБУ В.Пристайко на звернення голови Товариства І.Огієнка Є.І.Сохацької повідомив, що компрометуючих матеріалів про І.І.Огієнка в архівах СБУ та Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії не виявлено. На захист доброго імені вченого піднялася преса, у “Подільських вістях” зі статтею “Іван Огієнко: “Працю довершить наступне покоління?”” виступила Тетяна Слободянюк;

2003 р. — 17 вересня — у день проведення міжнародного конгресу українських істориків “Українська історична наука на

сучасному етапі розвитку” відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки, присвяченої фундатору і першому ректорові Кам'янець-Подільського державного університету професору І.І.Огієнкові, яке за участі широкої наукової й педагогічної громадськості здійснили ректор О.Завальнюк, голова облдержадміністрації В.Лундишев, Кам'янець-Подільський міський голова О.Мазурчак та професор І.Тюрменко. На стелі митрополит Іларіон (проф. І.Огієнко) і слова: “Іван Огієнко (1882-1972) Фундатор і ректор Кам'янець-Подільського українського державного університету, відкритого 22 жовтня 1918 року”.

У центрі всіх цих подій виявилася постать Євгенії Іванівни Сохацької. Її світогляд й патріотичну позицію формувала Львівщина, край, де в силу історичних обставин рідна мова, історія і культура завжди мали особливий ґрунт, де завжди пульсувала національна українська ідея, знаходила підтримку й оборонство. Вищу освіту здобула в Дрогобицькому державному педінституті, аспірантуру проходила у відділі дожовтневої літератури Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. 1975 року захистила дисертацію “Современник” (1836-1866 рр.) і українська література. Проблема російсько-українських літературних взаємозв'язків”. З 1974 року — в Кам'янець-Подільському державному педінституті, 1988-2004 років — декан філологічного факультету.² У Кам'янці-Подільському її знання, природний талант, потужна експресія й організаторські здібності зазнали дальшого розквіту й реалізації. Історична необхідність — час боротьби за незалежність, розбудову суверенної української держави — визначила її роль промотора раніш окреслених подій, а життя і творчість Івана Огієнка, повернення його імені і спадщини в Україну стали зброєю, з допомогою якої вона невпинно дробила зашлакований менталітет опонентів, формувала національний світогляд і патріотичну позицію студентів, викладачів, жителів Хмельниччини та й України. Саме її позиція, активна діяльність визначили Кам'янець-Подільському педвузу роль штаб-квартири Товариства Івана Огієнка, хоча на законних підставах її могли б виконувати і Житомир, і Київ, і Львів, також пов'язані з життям і діяльністю І.Огієнка. Закономірним є і те, що Центр огієнкознавства виник у Кам'янець-Подільському держуніверситеті: тут відбулася перша огієнківська наукова конференція, звідси зусиллями кандидата філологічних наук, доцента Сохацької Є.І. ініціювалися, знаходили підтримку і її різноманітну участь інші науково-дослідницькі заходи в Україні.

Пропозиції голови Товариства Івана Огієнка знайшли підтримку ректора Кам'янець-Подільського державного університету, професора Завальнюка Олександра Михайловича. 24 червня 2004 року вчена рада університету під його головуванням затвердила “Положення про науково-навчальний Центр огієнкознавства” і керівни-

цтво Центром поклала на доцента кафедри української літератури Є.І.Сохацьку.²

Положення надало Центру огієнкознавства статус *“структурного підрозділу університету, який здійснює наукову і навчально-методичну діяльність з проблем вивчення і популяризації спадщини визначного вченого, державного і громадського діяча, фундатора Кам’янець-Подільського університету Івана Івановича Огієнка”*.³ У структурі Центру — науково-навчальна лабораторія, при Центрі функціонує Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка. Керує діяльністю Центру огієнкознавства — забезпечує планування, виконання покладених завдань — керівник. Працює і лаборант, який веде картотеку наявних праць професора І.І.Огієнка, книг, статей про нього, його творчість, надає науково-методичну допомогу студентам, магістрантам, що працюють в царині огієнкознавства, готує методичні матеріали, здійснює облік та видачу літератури.

Положенням визначені основні завдання Центру:

1. Організація та проведення науково-дослідної роботи з проблем огієнкознавства:

- підготовка і видання періодичних (раз на два роки) наукових збірників “Іван Огієнко і сучасна освіта та наука”;
- надання навчально-методичної допомоги студентам в написанні курсових, дипломних і магістерських робіт на огієнківську тематику, а також аспірантам з названої проблематики;
- надання навчально-методичної допомоги при читанні спецкурсів, присвячених спадщині І.Огієнка;
- збір бібліографії про І.І.Огієнка;
- комплектування Центру працями І.Огієнка та про нього;
- встановлення зв’язків з науковими центрами, вищими навчальними закладами України та Канади (Колегія Святого Андрія) з метою узагальнення та досвіду вивчення спадщини Івана Огієнка;
- встановлення зв’язків із загальноосвітніми закладами міста та області з метою пропаганди спадщини Івана Огієнка.

2. Організація та проведення заходів, присвячених вшануванню пам’яті І.Огієнка та пропаганди його творчості:

- проведення щорічних Огієнківських читань;
- організація зустрічей з лауреатами премії імені Івана Огієнка;
- проведення студентських науково-практичних конференцій, присвячених І.Огієнкові;
- ініціювання, проведення та участь у міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях з проблем огієнкознавства.⁴

За короткий період Центр сформував бібліотеку, яка налічує близько 500 праць професора І.І.Огієнка та книг про нього. Велику цінність складають праці І.Огієнка, видані вінніпезьким Інститутом

Дослідів Волині при сприянні Товариства “Волинь”, і в першу чергу — голови управи ІДВ доктора Сергія Радчука та голови Товариства Іллі Онуфрійчука. З останнім автор статті зав’язав стосунки ще 1996 року,⁵ отримав з Канади три посилки літератури, у тому числі — твори професора І.Огієнка, і передав частину колишньому ректорові професору Копилову А.О., а решту згодом — керівнику Центру, всього — близько 50 книг. Основні надходження літератури з діаспори сталися після встановлення зв’язків Є.І.Сохацької з секретарем ІДВ Надією Шаварською та Ніною Луговою з Вінніпегу. Як відомо, ще 27 квітня 1963 року загальні збори Інституту Дослідів Волині після виходу книг “Релігійність Т.Шевченка”, “Митрополит-мученик Арсеній Мацієвич” прийняли рішення про створення Ініціативного комітету для видання праць митрополита Іларіона.⁶ А 31 травня 1968 року він офіційно заповів видання своїх творів виключно Товариству “Волинь” у Вінніпезі та Інституту Дослідів Волині. Заповіт гласив: *“... Одночасно доручаю членам Товариства “Волинь”: др. проф. Ю.Мулик-Луцикові, ред. М.Подворнякові, о. Степанові Ярмусю, інж. Іллі Онуфрійчукові та п. І.Похильчукові спільно допильнувати друку і передрук вище згаданих моїх праць, а також прошу їх зайнятися опікою Фондів з моїх праць, виданих Видавничою комісією, Ініціативним комітетом і Т-вом “Волинь”. Одночасно зазначаю, що окрім згаданих осіб і управи Товариства “Волинь” ніхто не може користуватися фондами з моїх видань”*.⁷

Силами ІДВ побачили світ понад 20 книг професора І.Огієнка. Сьогодні в бібліотеці Центру можна працювати з “Дохристиянськими віруваннями українського народу”, “Словником Шевченкової мови”, “Історією церковно-слов’янської мови” в 2 томах, “Стилістичним словником української мови”, “Семантично-етимологічним словником української мови” в 4 томах та іншими працями проф. Огієнка І.І., виданими за кордоном.

12 січня 2005 року ректор університету О.М.Завальнюк висловив подяку керівникові управи ІДВ докторові С.Радчуку за праці митрополита Іларіона (проф. І.Огієнка) та книги інших науковців діаспори, видані Інститутом й передані Центру огієнкознавства, запросив до дальшої співпраці.

У Кам’янці-Подільському пройшло дві наукових конференцій “Духовна і науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка в контексті українського національного відродження” — 1992, 1997 рр., видано збірники, які вмістили більше 200 доповідей, повідомлень відомих науковців Болтівця С.І., Бурячка А.А., Жовтобрюха М.А., Завальнюка О.М., Кеби О.В., Колотила Т.І., Копилова А.О., Кудрявцева М.Г., Насмінчук Г.Й., Маркітантова Ю.О., Мацька В.П., Сохацької Є.І., Ткачука П.Є., Третяк В.В., Тюрменко І.І., Чехівського О.О., Яропуд Л.Г. та інших дослідників.⁸ Примітною ознакою зростаючого інтересу до творчої спадщини І.Огієнка, яка налічує близько 2 тисяч праць, є участь у конференціях студентської молоді, учительства.

Керівник Центру, голова Товариства Івана Огієнка Є. Сохацька та співголови А. Бурячок, О. Купчинський, О. Опанасюк, відповідальні секретарі І. Тюрменко, С. Болтівець стали організаторами огієнкознавчих конференцій у Львові (1992), Києві (1994, 1995, 1997), Житомирі (1997). 2003 року побачив світ перший науковий збірник “Іван Огієнко і сучасна освіта та наука”,⁹ а це 35 статей, які торкаються наукової і державницької діяльності І.І. Огієнка, його мовознавчих, літературознавчих, філософських праць, історії огієнківського руху. Минуло два роки, і ось у руках читача новий колективний доробок, ініційований і підготовлений Центром черговий збірник.

Не раз заходжу в офіс Центру і щоразу застаю то викладачів, що добирають літературу для спецкурсів, семінарів, чи студентів, магістрантів, які шукають матеріали для своїх досліджень. Консультує Євгенія Іванівна. А вона має чим поділитися, бо сама показує приклад наукових досліджень у царині огієнкознавства. У книзі статей, виданих до 30-річчя науково-педагогічної діяльності лауреата Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка доцента Сохацької Є.І., вміщено 14 розвідок із 40 її огієнкознавчих праць. Досить місткими в джерельному відношенні є статті “І.І. Огієнко і Г.О. Костюк (до історії взаємин двох науково-культурних діячів нашої доби)”, “Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам’янці-Подільському (1918-1920 рр.)”, “Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка”, “Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка”, “З життя Товариства Івана Огієнка” та інші.¹⁰

Центр огієнкознавства множить зв’язки з тими, хто докладає зусиль до пізнання Огієнка, використання його праць у науковій, навчально-виховній роботі. Зв’язки з американським континентом цілком природні, адже саме там пройшли останні десятиліття життя, релігійної, наукової й культурно-просвітницької діяльності славетного українця, там знаходиться архів, живуть сучасники й соратники митрополита Ларіона. Багато дали контакти з паризькою бібліотекою С. Петлюри, Василем Михальчуком, що підтримує листування, Анною Фігус-Ралько, співголовою Фундації імені митрополита Ларіона (Огієнка), співробітницею вінніпезької газети “Український голос”.

Не менш плідними стали стосунки з українським співголовою Фундації, першим лауреатом Огієнківської премії, головним редактором видавництва “Либідь” Миколою Тимошиком. Саме він в Україні втілює в життя видавничий проект Фундації “Запізніле вороття”, який передбачає донесення до вітчизняного читача невідомих праць професора І. Огієнка. Він реалізується в двох серіях: — перша — “Ру-

⁹ Мати Огородника Г.А. — рідна сестра Огієнка Гната Федоровича.

¹⁰ Василь Гнатович Огієнко був студентом II-го курсу Коростишівського педагогічного технікуму.

^{***} Василь Гнатович Огієнко помер 8.8.1992 р.

^{****} Таку суму встановила районна інстанція Директорату від 8 квітня 1993 р., отож дійсна ціна цього видання становила десь близько 2 млн. укр. купонів.

кописна спадщина” — з щонайменше 7 видань (“Українське монашество”, “Тарас Шевченко”, “Розп’ятий Мазепа”, “Богдан Хмельницький”, “Моє життя”, “Церковна хронологія”, “Художні твори”) і друга — “Зарубіжні першодруки” — з 13 видань. М.Тимошик виступає не тільки видавцем, а й упорядником, автором передмов та наукових коментарів. Вже побачили світ 7 книг з передбачених 20, остання — “Свята Почаївська Лавра”.¹¹

Дякуючи зусиллям керівника Центру й голови Товариства Івана Огієнка Є.І.Сохацької, постать видатного ученого, його творчий доробок стають все більш доступними й зрозумілими сучасникам. У Кам’янець-Подільський, Центр огієнкознавства, що знаходиться в головному корпусі держуніверситету по вулиці І.Огієнка, 61 їдуть, пишуть. Тут навколо спадщини І.Огієнка пульсує наукове, навчально-методичне життя. Якщо і Ви, Читачу, захочете зайти сюди, Вас спочатку зустрінє барельєфна постать першого ректора університету, а згодом — усміхнена й привітна очільниця Центру Євгенія Іванівна Сохацька. Ви дізнаєтесь про плани, чергові проекти і найбільшу й сокровенну мрію добитися присвоєння університету імені Івана Огієнка. Тут доторкнетесь до раніш невідомого світу, і Ваше духовне життя стане ще цікавішим і багатшим. Центр огієнкознавства набирає сили й досвіду.

Доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т.Шевченка, голова Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) Микола Тимошик в листі на адресу університету підкреслив: “*Щиро радію, що саме Євгенія Іванівна очолила Центр огієнкознавства, який, переконаний, стане незабаром головним і авторитетним осередком навчання й популяризації творчої та наукової спадщини Вашого першого ректора*”. Ці сподівання, звичайно, розділяють керівництво й колектив університету, всі шанувальники творчості професора Огієнка І.І.

Примітки:

1. Хроніка зроблена за матеріалами книги Євгенії Сохацької “На варті українства” (Кам.-Под.: Оіом, 2004).
2. *Поточний* архів Кам’янець-Подільського державного університету, протокол засідання вченої ради від 24 червня 2004 р., №7.
3. *Поточний* архів КПДУ, Положення про науково-навчальний Центр огієнкознавства. — С.1.
4. Там само. — С.1-2.
5. Див. детальніше: *Прокопчук В.С.* Ілля Федорович Онуфрійчук — організатор волинських краєзнавчих студій в діаспорі // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали ІХ наук. іст.-кр. міжнар. конф., 20-23 січня 1998 р. Наук. збірник.* — Луцьк: Надстир’я, 1998. — С.74-76; Аналог. стаття в “Літописі Волині” (Вінніпег, 1999. — Ч.19-20. — С.26-31).
6. *Літопис* Волині. — 1964. — Ч.VII. — С.120.
7. Там само. — 1977-1978. — Ч.12. — С.194-195.

8. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження. Тези доповідей наук.-теор. конференції до 110-річчя від дня народження.* — Кам.-Под., 1992. — 220 с.
9. Див.: *Євгенія Сохацька.* На варті українства. Статті з літературознавчого і культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності. — Кам.-Под.: Оіум, 2004. — С.272-370.
10. *Іван Огієнко (митрополит Іларіон).* Свята Почаївська Лавра / Упор., авт. передмови М.С.Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2004. — 440 с., іл. (Видавничий проект Фундації ім. Митрополита Іларіона (Огієнка) “За-пізніле вороття”. — Серія 2. “Зарубіжні першодруки”. Том 3.)
11. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта:* Наук. зб.: Серія історична та філологічна. Вип. 1. — Кам.-Под., 2003. — 200 с.

The article inform about the formation of the Centre of Ohienko Studies which has recently been formed in Kamjanets-Podilsky State University. The Centre collects data about Ohienko's works who was the principal of Kamjanets-Podilsky State Ukrainian University in 1918-1920. The Centre's tasks and research results are stated.

Key words: Centre of Ohienko Studies, cardinal Harion, colony, conferences, research work, education aid, Ivan Ohienko Society.

Отримано: 13.09.2005 р.

УДК 001(477.42)(092)

М.С.Поліщук

Краєзнавець, м. Брусилів

ІВАН ОГІЄНКО Й СЬОГОДЕННЯ РІДНОГО ЙОГО БРУСИЛОВА

У статті йдеться про труднощі щодо увічнення пам'яті Івана Огієнка в Брусиліві на Житомирщині, де він народився.

Ключові слова: Великий Українець, репресії, кабінет-музей, слава предків, пошана.

То була десь середина 90-х років ХХ ст. Ми завітали до методичного кабінету відділу народної освіти Брусилівської райдержадміністрації з метою переглянути журнал “Рідна школа”. Завідуюча Лариса Михайлівна Пінчук люб'язно надала нам комплект. Тут же вона розпочала розмову педагогічного спрямування:

— Ми використовуємо в своїй роботі педагогічну спадщину і російських педагогів, — підкреслила пані Пінчук. Це нас здивувало. Наступила мовчанка. Розмова перервалася.

... Згадалися слова народного депутата України Левка Лук'яненка з його книги “Вірую в Бога і Україну”, де він зазначив, що значна частина українського вчительства, вихована в ті радянські часи, далека від національних традицій [1, с.173]. І справді, вихову-

вати з учнівської молоді українських патріотів зможе лише учитель — патріот України.

Для відродження системи національної освіти в Україні насамперед треба спиратись на багату педагогічну спадщину українських педагогів. Серед них наш земляк, родом з Брусилова Іван Іванович Огієнко — Просвітитель, Мислитель, Великий Українець ХХ ст.

Його постать, як педагога, повинна бути поряд з такими педагогами, як Песталоцці Й.Г. (1747-1827), Коменський Я.А. (1592-1670), Ушинський К.Д. (1823-1871), Ващенко Г. (1878-1967), І.І.Огієнко більше, набагато більше прислужився рідному народові, ніж наш український педагог К.Д.Ушинський. Так, Ушинський вважається одним із засновників педагогічної науки в Росії і Україні, творцем народної школи, фундатором дитячої і педагогічної психології. Так, Ушинський створив провідну ідею педагогічної теорії — ідею народності виховання. Так, Ушинський вважається педагогом світового масштабу, цілою епохою в розвитку не тільки національної, а й світової педагогічної думки [2, с.74].

Однак К.Д.Ушинський не розробляв концепції української національної освіти. Він не створив жодного українського підручника. Навіть не складав українського букваря! А Т.Г.Шевченко для недільних шкіл в Україні склав і видав “Букварь южноруський” у 1861 р. тиражем у 10.000 екземплярів.

З проголошенням у 1991 р. незалежної Української держави повернувся із забуття І.І.Огієнко. Повертається українському народові його багатюща наукова спадщина. Передбачається видання повного зібрання його творів, а це, на думку деяких вчених, становитиме, орієнтовно, 100 томів. Наближається ювілейна дата в 2007 році — 125-та річниця від дня народження І.І.Огієнка. Отож сподіваємось на вихід у світ перших томів цього видання.

До цієї ювілейної дати слід було б поставити в Брусиліві пам'ятник І.І.Огієнкові. Макет такого пам'ятника виготовив скульптор, заслужений діяч мистецтв України В.І.Фещенко з Житомира.

Окрім цього, необхідно встановити меморіальні дошки в місцях, пов'язаних з Огієнком у рідному Брусиліві.

Але, крім усього вищесказаного, необхідно відкрити на батьківщині нашого земляка літературно-меморіальний музей його імені. Ще в 1993 р. Григорій Андрійович Огородник*, один з родичів І.І.Огієнка, підняв клопотання перед місцевою владою в Брусиліві про повернення будинку по вул. Лесі Українки, 49 в цьому ж селищі, що належав раніше Гнату Федоровичу Огієнку, і використати його для заснування музею І.І.Огієнка. Педагога Г.Ф.Огієнка в 1930 р. було засуджено на три роки заслання на Північ, звідки він не повернувся. Репресіям піддано і його сім'ю (син Григорій — педагог, не повернувся із заслання, син Василь** відбув термін заслання і повернувся додому, двом дочкам — педагогам Марії і Олександрі — було наказано залишити працю і

виїхати за межі району, а їхній будинок місцева влада незаконно відібрала. Згаданий син Г.Ф.Огієнка Василь у своєму заповіті^{***} вказав, щоб цей будинок використати для заснування в ньому музею І.І.Огієнка або ж віддати його для потреб української православної церкви. Кілька років Г.А.Огородник оббивав пороги кабінетів місцевої влади з проханням повернути цей будинок, однак районне керівництво залишалось байдужим. Влада продала цей будинок стороннім людям за безцінь — всього-на-всього за 56.453 українські купони^{****}.

У березні 2002 р. в приміщенні Брусилівської української православної церкви Київського патріархату завдяки старанням священника Олега відбулось урочисте відкриття кабінету — музею І.І.Огієнка. В ньому побували чимало відвідувачів. Зокрема в 2003р. відвідав кабінет-музей Микола Плав'юк — останній президент Української Народної Республіки в еміграції, лауреат премії імені І.І.Огієнка.

Щоб залучити до педагогічної спадщини нашого земляка учнівську молодь, ми звернулись восени цього року до редактора районної газети “Відродження” Л.М.Філоненко з проханням допомогти налагодженню постійного відвідування школярами кабінет-музею. Л.Філоненко зателефонувала до школи №2 в Брусиліві. Першою вчителькою, яка організувала екскурсію своїх вихованців до кабінету-музею І.І.Огієнка, стала Наталія Миколаївна Бісик. Вона тоді працювала в Брусилівській середній школі №2 вчителем української мови й літератури. Отож наприкінці навчального року влітку 2003 р. відбулась перша екскурсія школярів до кабінету-музею. Вони змогли побачити і погортати книги І.І.Огієнка.

У цій же школі виготовлено стенд, де розміщено фотографії з життя і діяльності на педагогічній ниві І.І.Огієнка, а в шкільній бібліотеці організована виставка книг, написаних Огієнком. Кабінет-музей Огієнка відвідала група зі школи №1 Брусилова. На уроках з народознавства в школах району вчителі ознайомлюють дітей з педагогічною спадщиною Огієнка.

А пізніше цього ж року ми звернулися до керівників районного відділу освіти з проханням організувати екскурсію вчителів під час проведення серпневої конференції педагогічного колективу району.

Вчителі району побували в кабінеті-музеї. Відбулося своєрідне спілкування їх з колишнім міністром освіти Директорії Української Народної Республіки І.І.Огієнком, прилучення до його педагогічної спадщини.

... Все це перші кроки. Щоб вийти зі скрутного становища, в якому опинилося питання про відкриття літературно-меморіального музею І.І.Огієнка в Брусиліві, наш земляк О.О.Омельченко, лауреат премії імені І.І.Огієнка, подарував свій власний будинок в Брусиліві по вул. Лесі Українки 25, для розміщення в ньому названого музею.

Цей будинок знаходиться поруч з садибою, де народився Огієнко. Якихось сотня метрів. Залишилось зробити лише юридичні формальності щодо оформлення передачі цього будинку для музею.

На наш запит Міністерство культури і мистецтва України повідомило: *“Підтримуючи необхідність створення такого музею, зазначаємо, що, згідно з ст. 7 Закону України “Про музеї та музейну справу”, рішення про створення музею приймає співзасновник, який повинен забезпечити його приміщенням, музейним зібранням, фінансуванням тощо. У даному випадку — Житомирська обласна державна адміністрація.*

У свою чергу, відділ музейної справи Мінкультури готовий доручити Національному музею літератури України надати організаційно-методичну допомогу у створенні цього музею”.

Місцеві власті знову стали чинити перепони. Нам надійшов лист з управління культури Житомирської облдержадміністрації від 28 серпня 2003 р., в якому повідомлялось, що після документального оформлення передачі будинку Омельченка у власність громади смт. Брусилова там буде розміщено районний краєзнавчий музей, в експозиціях якого життя та діяльність І.І.Огієнка висвітлюватиметься в повному обсязі.

Цей краєзнавчий музей створено давно, ще при тодішній радянській владі, має своє власне приміщення по вул. Огієнка, 1. Бачте, як пояснила завідувача відділом культури райдержадміністрації, дитяча музична школа знаходиться в тісному приміщенні. Необхідно додаткові класні кімнати. Отож і вирішили: краєзнавчий музей перенести в будинок, подарований Омельченком, а будинок, що вивільниться, передати музичній школі.

Люди добрі, не можна ігнорувати волі Омельченка! Адже він подарував свій власний будинок для розміщення в ньому літературно-меморіального музею І.І.Огієнка! Знаючи таку ситуацію, Омельченко і не поспішав з юридичним оформленням передачі свого будинку для музею. Ось так і простояв три роки цей будинок під замком! Три роки. І ніяких позитивних зрушень.

Якби було шире бажання у можновладців, то літературно-меморіальний музей І.І.Огієнка можна було б відкрити ще на початку 90-х років ХХ ст. А колишній голова райдержадміністрації В.І.Шпакович запевняв присутніх на березневих урочистостях пам'яті І.І.Огієнка, що такий музей буде відкритий. Слова виявились пустопорожніми.

Обіцяло керівництво району вдруге відкрити в банку окремих рахунок для збору коштів від приватних громадян, організацій, підприємств на побудову пам'ятника. Так і не було нічого зроблено. До речі, ще на початку 90-х р. розпочато було збір коштів для цієї мети, але банк “Україна” тоді зазнав банкрутства і гроші пропали.

15 січня 1996 р. в Брусиліві з'явилася вулиця Івана Огієнка.

Селищна рада перейменувала стару назву вулиці “1 Мая” на честь нашого земляка І.Огієнка. Але дивна річ! Місцева райгазета “Відродження” продовжує називати в своїх публікаціях цю вулицю під старою назвою “1 Травня”. Запитусьмо редактора Л.Філоненко, в чім річ. Виявляється, що в селищній раді немає коштів, щоб виготовити новий штамп (з новою назвою вулиці) та інші юридичного характеру папірці. Це виглядає досить смішно. За якихось вісім років не знайти коштів! Це просто нісенітниця.

А коли ми запропонували цій же районній газеті матеріал під назвою “Мандрівка вулицями Брусилова”, де між іншим було згадано вулицю, якою ходив малий хлопчик-школяр Ваня Огієнко до Воскресенської школи прислужувати священику Никанору Сташевському (так розпочиналися перші кроки на релігійній ниві майбутнього митрополита Іларіона), і що цю вулицю названо його ім'ям, то редакція газети не наважилася надрукувати його. Як не наважилася публікувати й іншу замітку “Останнє пристановище І.І.Огієнка”, в якій йшлося про останній період життя нашого земляка в Канаді, про висловлену думку відомого канадського релігійного діяча Степана Ярмуса: православна церква в недалекому майбутньому визнає і долучить до плеяди святих також і ім'я І.Огієнка за його великий внесок у відродження Української православної церкви.

— Це не Огієнкова газета, — відповіла редактор райгазети “Відродження”. Ось так з вересня 2003 року і залежалися в редакційному портфелі ці два матеріали!

І все ж таки цього 2005 року вищезгадані матеріали про І.І.Огієнка надрукувала газета “Вільне слово”, що виходить у Житомирі.

Отже, як бачимо з наведених фактів, попередній урядовий режим не був заохочений гідно вшанувати пам'ять нашого земляка І.І.Огієнка (хоч дещо було зроблено: засновано премію його імені, встановлено гранітну стелу біля родинної садиби, яка стверджує, що тут народився І.І.Огієнко, перейменовано на його честь вулицю в Брусиліві), замість конкретних справ були лише обіцянки.

Адже, за висловом українського письменника М.Т.Рильського, той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього, хто не відає про славу предків, сам не вартий пошани.

Список використаних джерел:

1. *Лук'яненко Левко*. Вірую в Бога і Україну. — К., 1994.
2. *Потапенко К.К.* Педагог світового масштабу // Рідна школа. — 1994. — № 8.

The article deals with the difficulty in commemoration of Ivan Ohienko in Brusyliv in Zhytomyrschyna where he was born.

Key words: Great Ukrainian, repressions, office-museum, ancestors glory, honour.

Отримано: 10.03.2005 р.

СЛОВО ЯК КРАСА І СИЛА

Розмова з лауреатом Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка 2005 року професором Ярославом Поліщуком

— *Пане Ярославе, Ви щойно повернулися з почесною відзнакою. Хочу насамперед привітати Вас! Розкажіть, будь ласка, про цю премію та її вручення.*

— Спасибі, що розділяєте зі мною цю несподівану радість. Це приємно. Вважаю відзначення премією імені великого подвижника нашої нації дуже високою нагородою. Бути причетним до цього імені — висока честь. Хоча, на жаль, досі в Україні про Митрополита Іларіона (проф. І.І.Огієнка) мало знають, а нерідко перекручують правду, повторюючи позавчорашні стереотипи. Уже одного перекладу Біблії рідною мовою було б досить, аби стати в ряд найдостойніших українських діячів. Але, крім цього перекладу, Митрополит Іларіон дав нашій культурі десятки найцінніших праць з теології, історії, мово- та літературознавства, етнології тощо. Він був великим патріотом і духовним провідником (українців у вигнанні, а метою життя поставив визволення України. Тому вшанування пам'яті великого українця є важливим патріотичним обов'язком. Десять років тому Всеукраїнським Товариством імені Івана Огієнка, Житомирською обласною радою та Національною Спілкою письменників України було ухвалено створення Огієнківської премії. У минулих роках її були удостоєні знані наші письменники, вчені, діячі культури, як-от Анатолій Погрібний, Зиновій Тіменик, Валерій Шевчук, Микола Тимошик та інші. Нині премія присуджувалася вже вдесьте, засвідчивши певну традицію. Прикметне, що урочистості відбуваються в родинному містечку Івана Огієнка Брусиліві на Житомирщині. Термін також не випадковий: 29 березня перестало битися серце блаженнішого Митрополита, отже, в ці дні вшановують його світлу пам'ять. На урочистості до Брусилова з'їхалися численні гості — зі столиці та багатьох регіонів України. Це і лауреати премії, і члени Огієнківського комітету, визначні письменники та вчені, журналісти. Ми мали зустріч у районній адміністрації, відвідали Кабінет-музей в церкві УПЦ КП, були учасниками панахиди на місці садиби Огієнків, а головною подією дня стало оголошення та нагородження нових лауреатів Огієнківської премії і великий святковий концерт, zorganizований місцевими митцями. Урочистість видалася справді теплою та зворушливою. Коли я промовляв (вже в ролі лауреата цієї почесної відзнаки), то був вражений увагою та зацікавленням залу. Відрадно, що земляки Митрополита Іларіона свідомі цього славного імені й воно надихає їхні почуття.

— *А які заслуги бралися до уваги при відзначенні Огієнківською премією?*

— Огієнківський комітет відзначив передусім мої книги останніх років, серед них наукові монографії, краєзнавче видання про Рівне, а також минулорічну збірку есеїв “Мости і мілини». Наукова творчість була представлена в бібліографії, яка налічує понад 170 позицій, зокрема це ряд закордонних публікацій. Гадаю, бралася до уваги й громадсько-культурна діяльність, зокрема радіо- й телепередачі, публікації в пресі, відкриті лекції тощо. Хоча за фахом я викладач вищої школи, але так завжди велося, що виступати доводилося не тільки перед студентами. І це зрозуміло, бо наша молода держава потребує багато сил, аби щоденно утверджувати її стратегічні позиції. Це здебільшого рутинна робота, якої назовні не видно. На межі 1980-90-х років узагалі мене приваблювала журналістика, бо у пресі з’явилася можливість сказати нове слово, розбивати стереотипи, говорити про раніше заборожене й репресоване в нашій культурі. Гарні були часи, натхненні! Вірилося тоді, що Україна швидко перебуде ту кризу, в яку втрапила після розпаду СРСР. На жаль, на зміну тим рокам прийшли сіро-депресивні враження доби Кучми, що багато в чому нагадували брежнєвський маразм. Я став менше уваги приділяти контактам із пресою, а зосередився на науковій творчості: написав монографію “Міфологічний горизонт українського модернізму” (перше видання побачило світ 1998 року, друге, доповнене та перероблене 2002-го), захистив докторську дисертацію...

— *А пізніше у Вашій біографії, почалася “польська» сторінка? Як Ви стали викладачем україністики у провідному університеті Польщі, де зараз працюєте?*

— Так, восени 2001 року я отримав офіційне запрошення на працю від Ягеллонського університету, що у старовинному Кракові. Сприймав це не тільки як честь, але і як своєрідний виклик. Адаже умови праці за кордоном мають суттєві відмінності від наших, до того ж, треба було добре знати польську мову. У Кракові мене справді чекало немало нових клопотів. Довелося розширювати кваліфікацію, читати й засвоювати багато нового. Словом, ця зміна була водночас і великою спокусою, і сильним стресом. Ягеллонський університет належить до найдавніших у Центрально-Східній Європі, до сьогодні зберігся його середньовічний корпус, а назагал там є дуже вдале поєднання міцних традицій і сучасних наукових моделей знання. Університет просто вражає: численні корпуси розташовані в старовинному центрі міста, студентів нині близько сорока тисяч, блискучі наукові школи, прецікаві відкриті лекції видатних інтелектуалів Європи... До речі, в рейтингу вищих навчальних закладів Польщі Ягеллонський університет постійно займає почесну першу позицію за якістю знань

та престижем. В Україні мені ні з чим було порівнювати побачене й пізнане. Своєю чергою, це спонукало до інтенсивного саморозвитку. Нерідко в моєму віці (поволі наближаюся до 45-літнього рубежу!) люди вже пливають за течією і не докладають зусиль до саморозвитку. Зізнаюся, я також іноді мав подібні настрої: у хвилини розчарування усвідомлював, як багато втрачено з моєю провінційною освітою, незнанням іноземних мов, мимовільним марнотратством часу замолоду, в умовах СРСР, коли кар'єра для таких, як я, вихідців із немоєнклатурних сімей, була заблокована. Але потроху звільнявся від цих стереотипів, переконувався, що спроможний на більше. І це радувало, утверджувало в певності себе, надихало на ширші обрії пізнання. Адже україністику треба було заактуалізувати в сучасних культурних контекстах Європи, яка стрімко змінюється (ось і Польща вже в Євросоюзі).

З особливою теплотою згадую минулу осінь у Кракові, де довелося пережити ейфорію нашої Помаранчевої революції. Вже у жовтні ми з дружиною почали працювати у дільничній комісії при Генеральному консульстві України; там пережили перший і другий раунд виборів з масою цікавих пригод. Але найцікавіше почалося у другій половині листопада, коли свідоме українство, а переважно молодь, студенти, почали збиратися й готуватися до спротиву. Майже щодня ми проводили якісь публічні акції. Було також величезне зацікавлення польських медіа, я ледве встигав давати коментарі та інтерв'ю про ситуацію на Україні. Їздив і на прес-конференцію до Варшави, деś навіть в Інтернеті натрапив на свої прогнози розвитку подій (на щастя, вони справдилися, корумпований режим потерпів нищівну поразку). Одним із найбільш зворушливих моментів тих днів, як пам'ятаю, було засідання вченої ради університету, на якій одноголосне прийняли звернення до України зі словами підтримки учасникам протесту, зокрема студентам та викладачам освітніх закладів. Тоді усі члени ради, заслужені професори прикріпили собі помаранчеві стрічки на лацкани піджаків, висловлюючи тим самим солідарність з Україною. Чи варто говорити, що я почував себе справжнім іменинником на тому історичному засіданні?... А за якийсь тиждень помчав до Києва, щоби на власні очі побачити Майдан.

— *Отже, революційні події в Україні позбавили Вас академічного спокою, захопили?*

— Ще й як! Тепер, озираючись назад, я дуже тішуся, що доля подарувала мені шанс бути свідком і учасником двох українських революцій — 1990-го та 2004-го. У часі першої я був у Києві, навчався в аспірантурі, але з не меншим ентузіазмом працював у Товаристві української мови та Народному Русі, за що на мене мав зуб недремний партком. Прекрасно пам'ятаю той неповторний жовтень, час студентського голодування на Майдані

та велелюдних маніфестацій. Чи міг би я уявити собі, що за якихось чотирнадцять років усе повториться, але вже з більшим успіхом, бо народ наш справді виросте і стане таки силою? Цього разу на Майдані стояв уже мій син Павло та його ровесники. Коли за цей час з'явилося таке свідоме покоління, то, виходить, наші зусилля не пішли на марно.

— *А як склалася приватна сторінка вашої біографії?*

— Маю гарну, дружну сім'ю. Дружина, як і я, філолог, викладач. Син вивчає право в Київському університеті. Донька поки що школярка. Дуже тішимося, коли зустрічаємося разом, та це буває не так часто, як хотілося б, переважно на свята. А ще маємо чудову традицію, яку, сподіваюся, діти колись передадуть моїм внукам: щороку влітку здійснюємо цікаву подорож, вивчаючи та пізнаючи рідну Україну — природу, музеї, святині. В минулі роки ми об'їздили Шевченкову Черкащину, Київ, Житомирщину, Крим. У планах нові цікаві мандрівки, які надихають, дарують неймовірні враження і духовно збагачують. От тільки б дочекатися відпустки й погожого літа!

— *Ваша професійна діяльність пов'язана з викладанням української літератури...*

— Так. Ніколи не шкодував, що вибрав такий фах, надто ж — у часи юності, коли українська література на тлі престижної російської виглядала просто безнадійно-безперспективною. А вибір був свідомий, бо походжу з учительської філологічної родини, в якій шанувалося рідне художнє слово. Підрісши, я зрозумів, що Слово — не тільки краса, а й сила, воно оберіг нашої духовності й духовний меч, яким маємо вибороти українську волю. Література — це основа основ серед гуманітарних наук. Аби навчитися розуміти її, треба пізнати філософію і психологію, історію і соціологію. Одним словом, пізнання літератури дає універсальний світогляд, наскільки в нинішніх умовах можемо говорити про універсалізм. Цього переконання тримаюся й досі. Між тим, неодноразово мав нагоду переконатися в його слушності, зустрічаючи вихованців минулих років. Не всі вони, ясна річ, працюють за фахом, але практично всі стверджують, що вивчення літератури багато дало для особистісного розвитку, світогляду й виховання.

До речі, вже двадцять літ, як викладаю у вищій школі. Перед тим ще кілька літ учителював. Починав із звичайного асистента в Рівненському педінституті (нині — гуманітарний університет), а з 2001 року маю звання професора. Нерідко дивуються чи називають мене молодим професором. На жаль, у нас утвердився стереотип, що професор конче має бути сивим і глибоким пенсіонером. Так досі діяла українська освітня система, що цю посаду можна було здобути лише в поважному віці. Свій кар'єрний шлях я долав чесно і відповідально, через що не маю підстав соромитися того професорства. Однак в Україні, де

останніми роками наукові звання продавалися чи роздавалися вищим чиновникам, існують фальшиві критерії. У нас поки що мало цінують якість знань, рівень наукової школи. Тому нерідко маю нагоду нарікати на брак розуміння навіть у середовищі колег.

— *А чи зберігаєте Ви контакти з Рівненським гуманітарним, з яким пов'язали значну частину свого життя?*

— Іноді мені закидають, що, мовляв, зазнався, відцурався. Відповідаю жартом: працювати з комп'ютером не означає тільки стирати з нього куряву ганчіркою. Так само рівень моїх стосунків з Рівненським гуманітарним університетом не має вичерпуватися читанням лекцій для студентів. У минулі роки на кафедрі української літератури РДГУ, якою я керував протягом майже десяти років, виросло нове талановите покоління, що здатне забезпечити добрий рівень навчання. А моїм інтересам відповідає більш кваліфікована робота — консультування аспірантів та дипломників. Це, вважаю, нормально. Однак дехто в РДГУ дивиться зизим оком, заздрить, плете інтриги. Словом, немає пророка у власній вітчизні.

— *Тобто, Ви не зовсім задоволені тим, як Вас сприймають тут, удома?*

— Знаєте, в Рівному я вже набачився всякого і пережив значно драматичніші часи. Тому, що є сьогодні, особливо не дивуюся, розуміючи, як багато треба часу й зусиль, аби змінити на краще нашу невільницьку, провінційну, закомплексовану свідомість. Здається, Федір Достоєвський таки мав рацію, коли у своїх знаменитих “Бісах” стверджував, що на місці геніальності можна поставити глупоту, вона може бути навіть секретом успіху в Росії. Спосіб урядування, який спостерігаю в наших чиновників (у тому числі в керівництві РДГУ), нагадує мені цю останню формулу. Чи можна серйозно говорити про рівень науки і знання в університеті, яким керує кандидат наук, а у вченій раді засідають завгоспи та функціонери, а не вчені? Між іншим, мене до складу тієї вченої ради так ніколи й не запрошували, а мої перспективні проекти успішно заховали під сукно. Вражає маразм та примітивне маніпулювання в нашій системі. Не знаю, кого дурять наші власть імущі, номінуючи себе академіками якихось приватне зорганізованих на московських задвірках “академії», присвоюючи собі чужі наукові праці, видаючи їх у неймовірно багатоособовому співавторстві або, скажімо, призначаючи на посади професорів старих маразматиків, що все життя спеціалізувалися на науковому (?) комунізмі. Це саме той випадок, коли глупота пишається собою і нахабно рекламує себе та робить успіхи, підминаючи слабких та нездатних до самозахисту. Зрозуміло, що я чи мені подібні стають поганим тлом для такого маразматичного “самомнення», а відтак лишається безсумнівно опозиція до владної глупоти. Між тим, навіть студенти (за

винятком найтугодумніших) не вірять у всілякі штучно роздуті “слов”янські” вивіски з відповідною московсько-мінською міжнародністю. Мені ж дуже весело перебувати в нашому провінційному місті, де на кожному кроці як не “європейські», то “міжнародні” інституції, і кпоти з цієї примітивної реклами, розрахованої на абітурієнта-“совка” і його батьків відповідної кондиції. Такі фокуси нагадують відомий першоквітневий жарт, коли журналісти показали телесюжет про високий урожай спагеті в швейцарських горах, а після передачі маса глядачів телефонувала до редакції з запитаннями про насіння цього овочу, який їм також захотілося виростити.

І смішно, і гірко. Бо в контексті цих подвійних стандартів і подія, з приводу якої оце розмовляємо, меркне. Адже ми вже звикли, що нагороди та відзнаки в нашій країні неминуче пов’язані з корупцією й даються за наближеність до влади. Бути професором нелегко, коли тебе оточують сотні ялових “проФФесорів” (один із них, на щастя, не став президентом країни, але маса його клонованих родичів — при посадах і владі!).

— Проте ми не сумніваємося, що Вам Огієнківська премія дісталася заслужено. Хай же висока відзнака додасть натхнення і сили, щоб долати негаразди і утверджувати культ справжньої науки, про який мрієте!

— Дай Боже, аби так сталося! Вірю в молоду генерацію, яка сьогодні починає формувати нашу громадську думку і громадянську позицію.

*Розмовляла Галина Дубова,
тижневик “Сім днів” (Рівне),
4 квітня 2005 року*

Отримано: 5.10.2005 р.

Я.О.Поліщук

ДУХ У ВИМІРАХ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Промова при врученні Огієнківської премії 2005 року

Чим більше часові горизонти віддаляють незвичайну постать Митрополита (професора Івана Огієнка), тим виразнішою, масштабнішою і величнійшою вона видається. Час заліковує рани, замулює образи й об мови, зате увищує те, що нетлінне чи принаймні тривке, — насвітлюючи його сьйвом справжніх, несюхвилинних вагостей.

Такими є вартості духу. У них квінтесенція віковичних людських зусиль, радостей і мук, осягнень і страждань. У них ціла галактика здобутого нелегкою працею і терпінням досвіду. Ці вартості сьогодні

можуть служити правдивим, автентичним критерієм оцінки наших попередників, у тому й блаженного Митрополита Іларіона, блискучий слід якого в українській культурі залишиться незатертим.

Постать Митрополита Іларіона відкривається мені головно у трьох найважливіших вимірах, кожен із яких не тільки висвічує сутність його вчення, а й дивовижним чином втілює заповіді свого часу. Це виміри покликання, патріотизму, універсальності. У всьому, що чинив цей великий українець, у всьому, що залишив він по собі як духовний спадок, бачимо втілення унікальної цільності характеру, світогляду та віри, те, що Іван Франко свого часу називав “цілим чоло віком”. Звідси, очевидно, народжувалася подиву гідна (надто ж — як на обставини вигнання, поневірянь чужиною, знеславлення й забуття) певність себе, що так само була необхідною умовою гідної самореалізації цієї не буденної особистості.

Вимір покликання. Це надзвичайна віра в себе та своє призначення на землі. Віра, що ламає всякі перепони, долає невдачі й розчарування, чинить звитягу в неймовірно важких умовах буття. Вона вела Івана Огієнка крізь ціле його многотрудне життя — крок за кроком, етап за етапом. Від свідомого вибору предмету наукових студій, яким стала староукраїнська духовна література та її подвижники, через викладання нашої літератури й культури в період революційного піднесення й еміграційного двадцятиліття в Польщі — до добровільно прийнятої місії духовного провідника свого знедоленого, нищеного та деморалізованого війнами й окупаціями народу.

Свідомістю свого покликання осяяна вся багата життєва і творча діяльність Митрополита Іларіона. Власне, йдеться про поєднання в одній особі багатьох покликань, які вдалося ідеально злагодити між собою. Бо, приймаючи щораз більші обов'язки, відповідні вимогам часу й ситуації, професор і душпастир не звільняв себе від попередньо взятих функцій, не відмовлявся від незавершених великих справ. У його світлій постаті глибоко втілюлося покликання вченого, здатного не тільки досліджувати віддалену історію свого народу, а й давати їй нові, свіжі, оригінальні інтерпретації, наново відкриваючи своїм сучасникам очі на свою національну традицію та привертаючи тим самим до минувшини і її уроків. Не менш важливим виявилось покликання вчителя, організатора, наставника й порадирика, авторитетного діяча: хоч не всім умів догодити своєю тверезою й послідовною поставою, зате був неодмінним авторитетом для молодих, прикладом і взірцем. Не злегковажив Іван Огієнко свого родинного покликання, будучи чоловіком і батьком, хай як нелегко було йому цей обов'язок виконувати в часах напівголодного існування та наймитування на чужині. І вже важко поминути увагою покликання патріота, що завжди, як далеко не гнала б його неприхильна доля чужими дорогами, лишався вірним сином своєї батьківщини, ніс Україну в своєму серці.

Вершиною ж його життєвого служіння було найвідповідальніше покликання — духовного батька, провідника й проповідника Божого Слова. Навіть найвеличніша з його справ — досконалий і точний переклад Біблії українською — то тільки частка великого обов'язку, який на себе поклав. Адже йшлося не тільки про те, аби дати можливість пізнавати сакральне Слово по-українськи, це Слово треба було щоденно й щогодинно доносити до свідомості вірних — через проповіді й молитви, розмови й напучування, книги, листи й приватні опінії. Цей шлях Митрополит пройшов гідно, витворивши тим самим за океаном, далеко від рідної України цитадель її духовної традиції, причому в ті часи, коли на самій Україні атеїстичний режим майже цілком витравив із національної пам'яті його земляків ту славетну традицію, що од віків сформувалася в місії Митрополита Іларіона і Володимира Мономаха, Петра Могили й Дмитра Туптала.

Щоденним критерієм призначення була його неустанна праця. Таку працю Митрополит усвідомлював як щось більше, ніж просту необхідність чи рутинний обов'язок. Вона була осяяна натхненням, вірою, рацією найглибшого сенсу і покликання. Відтак робота в розумінні великого тлумача Біблії — то “люба жертва”. Щоденне методичне виконання своєї місії на землі давало почуття внутрішнього спокою і душевного миру на тлі світських тривог та суспільних бур. В одному з Огієнконих віршів сформульована ця просто і змістовна заповідь, адресована передусім собі самому, а й іншим:

*Нехай горить в тобі завзяття,
А в праці сяє хай кінець.*

Вимір патріотизму. Він так само ви являє в Митрополиті Іларіоні видатну, неординарну особистість. Він не про сто вмів любити Україну, але вмів по чуватися українцем, органічно, природно й глибоко. Переконання у своїй національній ідентичності було на стільки сильним, що не пасувало навіть перед труднощами, нерідко спонукало на ризик для кар'єри чи й життя. Саме так діялося, наприклад, у період дореволюційної Росії чи і) часі революції в Кам'янці на Поділлі. Буду чи молодим співробітником Київського університету св. Володимира, на ті часи сильного форпост русифікації та офіційної політики імперії, Огієнко, всупереч заборонам, одним із перших перейшов на українську мову викладання. А на посаді ректора Кам'янецького університету він, по суті, зреалізував свою оригінальну концепцію першого національного університету, значення якої не маліє й по сей день, коли наша вища школа далеко не звільнилася від примітивної та псевдо наукової практики періоду комуністичного поневолення.

Волею долі більшу частину життя довелося Івану Огієнкові провести по за батьківщиною. Побут на далекій чужині був особли-

во нелегким і драматичним випробуванням для патріотичних почуттів. У тих умовах Огієнкове принципове українство часто було не зрозуміле навіть для близького оточення. Певна річ, воно тільки ускладнювало життя й додавало проблем там, де можна було обійтися без підкреслення своїх національних переконань. Посідаючи видатний талант інтелектуала та вченого-гуманітарія, Іван Огієнко міг зробити блискучу кар'єру як професор котрогось із європейських чи американських університетів. Зрештою, багато хто з українців так і зробив, заглибившись у наукову працю та відмежовуючись від національно-визвольних змагань, що часами, здавалося, заходи ли в глухий кут і втрачали перспективу. Однак у випадку Огієнка це було неможливим, оскільки його гарячий патріотизм був чимось настільки натуральним та органічним, що без нього не мислилася ані кар'єра, ані творчість, ані гідна самореалізація в житті.

Митрополит Іларіон почувався до обов'язку нести Україну не лише у своєму серці, а й утверджувати її у світі. Про це свідчить його багатогранна діяльність на духовно-науково-культурному полі, де українство та його найвизначніші досягнення завжди представлялися на тлі культури європейської та світової. Українську християнську традицію з її тисячолітньою історією він вважав невідривною частиною загальноєвропейської культурної спадщини. Митрополит здавав собі справу з важливості такої місії – нести образ України у світ, відкривати його, заявляти про свою батьківщину та її добру славу. Це була, без сумніву, далекоглядна позиція, справді державницька свідомість великого патріота свого краю і свого народу.

Сьогодні, у незалежній Україні, ми рідко згадуємо про патріотичну поставу великих попередників, для яких любов до Вітчизни не могла бути ані вигодою, ані модою, ані підставою кар'єри, зате вказувала на шлях поневірянь, переслідувань та страждань. Приклад Митрополита Іларіона тут показовий: він здійснив ту сув'язь по колінь і традицій, яку не змогли забезпечити жодні інституції. Він сам протистояв цілим машинам репресій та денационалізації, твердо й непомстувливо виказуючи свою вірність землі, яка його народила.

Вимір універсальності. Важко говорити про універсальність конкретної людини в умовах галопаючого ХХ віку, доби інтенсивних технологій та масової комунікації. Але в постаті Митрополита Іларіона трохи призабута універсальність людської природи таки виявилася, до того ж виявилася велично й неповторно. Це був всеосяжний, унікальний талант. Сучасників уражав його енциклопедизм, що нагадував людину-інститут, людину-академію. Як гостро таких велетів мислі потребувала наша бездержавна, упосліджена минув шина! І як небагато їх могла мати, коли сусідні, такі державні народи мали всі шанси переманювати такі таланти на службу собі.

Якщо оцінювати творчість як символічну автобіографію (а такий підхід практикується в сучасній гуманітаристиці), то з писань

покійного Митрополита можна скласти уявлення про його власні духовні орієнтири. Грані духовного образу автора пізнаємо в героях його наукових та художніх творів. Це подвижник віри Йов Почаївський і князь-меценат Костянтин Острозький, мученик Арсеній Мацієвич і схимник-мудрець Паїсій Величковський, незрівнянний митрополит-реформатор Петро Могила і прекрасне гроно його учнів – теологів та поетів, блискучий бароковий літератор святий Дмитро Туптало (Ростовський) і гетьман вільнолюбного чину Іван Мазепа... Для Івана Огієнка ці й подібні постаті героїчної минувшини України були виразниками її властивого духу, самої суті цього народу і його Божого призначення на землі. Йому боліло, що визвольні прагнення українців протягом віків тлумилися репресіями, жертвами, втратами, кров'ю, стражданнями і трагізмом. Але це тільки утверджувало в переконанні, що шлях великих українців – правдивий, істинний, бо ціною страждань і жертв наша Батьківщина наближалася до ідеалу християнського благочестя.

Драма української еміграції ХХ століття також виростала до біблійної аналогії переходу через Ханаанську пустелю в прагненні волі. Новітнє вигнання (в тім і своє власне) Митрополит Іларіон трактував як свідомий вибір: покинути спрофановану дійсність, щоб зберегти образ духовної України та передати її у спадок молодшим поколінням. Це була та сакральна територія, яка, попри всі біди і труднощі, оберігала ідею України, що врешті-решт, вибухнула нашою омріяною і оплаканою державністю. Водночас це був неймовірно важкий досвід творення на пустельнім піску чужини і трясинні підлості. На тій пустельній дорозі не бракувало нерозуміння, заздрості, обмов та підозр, що завжди супроводять великих людей у їхньому спілкуванні з людьми пересічними.

Митрополит Іларіон невтомно діяв, аби зреалізувати свою життєву програму, – засновував, просвіщав, проповідував, створював, зміцнював розбудовував. Він стратегічно осмислював український дух, як мало хто із його сучасників. Біда в тому, що плоди його універсальної творчої праці тривалий час були заборонені та піддані остракізмові тут, на материковій Україні. Сьогодні те, що десятиліттями плекалося нашими земляками на чужій землі, стає нарешті затребуваним тут, удома, на рідній рахманній землі. Камінь, відкинутий будівничими минулого, стає наріжним, хоч як нелегко усвідомлює собі цю істину наше роз'єднане й ослаблене суспільство. Перемагаючи час, воскресає духовний спадок Митрополита Іларіона, очищається від бруду, скверни, одноденності, як воскреслий Лазар від струхлілих шат.

Кланяюся світлій пам'яті патрона цієї чудової урочистості. Сердечне вдячний Комітетові у справах премії імені Івана Огієнка, учасникам та гостям цього свята, гостинному Брусилову за честь прилучитися до висот його духовних вимірів. Уроки, заповіді й перестороги Митрополита Іларіона не втрачають на актуаль-

ності. Апелюючи до збірної свідомості свого народу, Іван Огієнко свого часу писав:

*Як ми всі націю соборну
У всім єдиною нестворим, —
Зітруть нас легко вражі жорна,
Ми будем ввік народом хворим.*

Слава Богові, українці епохи Помаранчевої революції врешті перекопали себе і цілий світ, що не хочуть бути “народом хворим” і врешті прихилять до духовного здоров’я, позбуваючись літніх болячок невірності. На шляху цього uzдоровлення завжди нашим добрим ангелом-охоронцем буде блаженний Митрополит, професор Іван Огієнко, великий уродженець цієї землі.

Отримано: 7.10.2005 р.

НАШІ АВТОРИ

Галина Бондаренко (м. Луганськ), асистент кафедри філології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Людмила Бондарчук (м. Житомир), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мови з методикою викладання в початкових класах Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Ірина Васильків (м. Львів), учителька історії СЗШ № 31 м. Львова.

Микола Васьків (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завкафедри теорії та історії журналістики й української літератури Кам'янець-Подільського державного університету.

Тетяна Воротняк (м. Київ), здобувач кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лариса Горболіс (м. Суми), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Сумського державного педагогічного університету імені Антона Макаренка.

Галина Дубова (м. Рівне), тижневик “Сім днів”.

Ірина Дроздова (м. Харків), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та російської мов Харківської національної академії міського господарства.

Алла Євграфова (м. Суми), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету.

Олександр Завальнюк (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор, академік АНВШ України, ректор Кам'янець-Подільського державного університету.

Борис Коваленко (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Наталія Коваленко (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Олександр Комарницький (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського державного університету.

Леонід Куценко (м. Кіровоград), доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Кіровоградського педаго-

гічного університету імені Володимира Винниченка, член Спілки письменників України.

Ірина Кучинська (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Інституту педагогіки АПН України.

Надія Лаврусевич (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії журналістики й української літератури Кам'янець-Подільського державного університету.

Василь Лизанчук (м. Львів), доктор філологічних наук, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка, професор, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, академік АНВШ України.

Віра Лисак (м. Львів), доцент, завідувачка відділення психолого-педагогічної підготовки Львівської комерційної академії.

Наталія Лізниченко (м. Ніжин), студентка V курсу філологічного факультету Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя.

Лариса Ляхоцька (м. Київ), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри систем відкритої освіти Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Володимир Ляхоцький (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завкафедри соціології Київського національного медичного університету імені Олександра Богомольця, академік АНВШ України, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Людмила Марчук (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету, докторант Інституту української мови НАН України (м. Київ).

Людмила Мужеловська (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Галина Насмінчук (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського державного університету.

Ніна Огієнко (м. Чернігів), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Чернігівського державного університету.

Олег Озірко (м. Львів), кандидат фізико-математичних наук, ад'юнкт-професор, завідувач кафедри загальноакадемічних дисциплін Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Михайло Паночко (м. Івано-Франківськ), аспірант кафедри української мови Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Микола Поліщук (м. Брусилів), кандидат історичних наук, краєзнавець.

Ярослав Поліщук (м. Краків), доктор філологічних наук, професор Інституту східнослов'янської філології Ягелонського університету, м. Краків.

Віктор Прокочук (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент УАІН, директор бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету.

Олег Рарицький (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії журналістики й української літератури.

Микола Рожик (м. Львів), кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії Львівського національного університету імені Івана Франка.

Марія Слободян (м. Львів), кандидат філософських наук, доцент кафедри загальноакадемічних дисциплін Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Євгенія Сохацька (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії журналістики й української літератури, завідувачка Центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського державного університету, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Микола Тимошик (м. Київ), доктор філологічних наук, професор, завкафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Ірина Тюрменко (м. Київ), доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Київського національного університету харчових технологій.

Наталія Черниш (м. Львів), кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи і редагування Української Академії друкарства.

Наталія Шеремета (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Анатолій Шинкарюк (м. Кам'янець-Подільський), доктор психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Кам'янець-Подільського державного університету.

ЗМІСТ

<i>Переднє слово</i>	3
1. Огієнкознавство як наукова проблема	
<i>Тюрменко І.І.</i> Сучасне вітчизняне огієнкознавство: парадигма розвитку та перспективи досліджень	4
2. Іван Огієнко й предтечі національного відродження	
<i>Сохацька Є.І.</i> Толерантність чи ворожнеча? (Духовні пошуки Мелетія Смотрицького та Івана Огієнка в світлі реценції Берестейської унії 1596 року)	11
<i>Насмінчук Г.Й.</i> Жанр треносу в європейсько-українських паралелях	19
<i>Огієнко Н.М.</i> Іван Огієнко про вплив “Міней” Дмитра Туптала на формування духовності українського народу	23
<i>Лаврусевич Н.О., Рарицький О.А.</i> Література доби бароко в шкільному вивченні	25
3. Іван Огієнко й проблеми сучасного життя України: політологічний й культурологічний виміри	
<i>Тимошик М.С.</i> Його “Бій за державність” на часі (Іван Огієнко та його послідовники в боротьбі за українську Україну)	30
<i>Слободян М.І., Васильків І.Д.</i> Ідея соборності України у творчій спадщині Івана Огієнка(митрополита Іларіона).....	40
<i>Черниш Н.І.</i> Погляди І.Свенціцького та І.Огієнка на витоки українського друкарства	48
<i>Бондаренко Г.П.</i> Принципи науки про рідномовні обов’язки Івана Огієнка й сучасність	56
<i>Бондарчук Л.І.</i> Шляхами до істинного Шевченка: за сторінками досліджень І.Огієнка та Я.Дзири	62
<i>Лизанчук В.В.</i> “Міркуймо глобально, працюймо локально, творімо національно!” [Про монографію Олега Гриніва “Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення. Непретензійні нотатки”. – Львів, 2004. – 436 с.]	67
<i>Рожик М.Є.</i> Видання, яке виявилось на часі [Про монографію Василя Лизанчука “Кайдани не кують: факти, документи, коментарі про росчіщення в Україні”. – Львів, 2004. – 992 с.]	77
<i>Шинкарьук А.І.</i> Погляди І.Огієнка на іконопочитання та мистецтво іконопису (за матеріалами монографії “Іконоборство”)	82

4. До створення наукової біографії Івана Огієнка

Поліщук Я.О. Семінар професора Володимира Перетца та початки наукової діяльності Івана Огієнка.....	86
Завальнюк О.М. Біографія Івана Огієнка за українськими часописами 1918-1919 рр.	93
Комарницький О.Б. Брусилів – рідне містечко Івана Огієнка – напередодні і в добу Української революції 1917-1920 рр.	101

5. Сучасники Івана Огієнка, їх вклад у розвиток української духовності

Огірко О.В. Духовні велетні ХХ століття: митрополити Андрей та Іларіон	109
Ляхоцький В.П. З Україною в серці (Симон Петлюра та Іван Огієнка – праведники нації, подвижники духовного ренесансу, будівничі державності)	119
Кущенко Л.В. Дон Кіхот із Кам'янця-Подільського	138

6. Іван Огієнко – мовознавець

Євграфова А.О. Маловідомі сторінки лексикографічної спадщини Івана Огієнка	146
Паночко М.М. Іван Огієнко як дослідник української юридичної термінології	152
Марчук Л.М. Значення “Граматики” Мелетія Смотрицького для удосконалення і розвитку української граматичної термінології	156
Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Просторічна лексика в “Українському стилістичному словнику” Івана Огієнка	160
Шеремета Н.П. Особливості подільських говірок у творах Каленика Шейковського	168
Мужеловська Л.В. Іван Огієнко про орфографічні норми в “Граматичі” М.Смотрицького	172

7. Іван Огієнко й український літературний процес

Горболіс Л.М. Питання релігійної культури у рецепціях Івана Огієнка й українських письменників кінця ХІХ – поч. ХХ ст.	176
Воротняк Т.І. Молитва Івана Огієнка за Україну (Поетична творчість митрополита Іларіона на сторінках канадських часописів)	182

Лізвиченко Н.С. Категорії “краси”, “гармонії”, “міри”, “калокагатії”: їх місце та функція в культурному універсумі Івана Огієнка	187
Васьків М.С. Наталена Королева: від “монологічного” до поліфонічного роману	197

8. Іван Огієнко й проблеми національного виховання на сучасному етапі

Кучинська І.О. Громадянська зрілість педагогів-новаторів в роки духовно-національного відродження України (1918-1920 рр.)	202
Ляхоцька Л.Л. Сучасні аспекти андрагогіки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка.	205
Лисак В.М. Особливості родинного виховання у педагогічній концепції Івана Огієнка та їх актуальність у наш час	218
Дроздова І.П. Учитель у педагогічній спадщині Івана Огієнка	224

9. До історії Огієнківського руху

Прокочук В.С. Перші кроки Центру огієнкознавства	228
Поліщук М.С. Іван Огієнко й сьогодення рідного його Брусилова	235
Слово як краса і сила. Розмова з лауреатом Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка 2005 року професором Ярославом Поліщуком (записала <i>Галина Дубова</i>)	240
Поліщук Я.О. Дух у вимірах митрополита Іларіона. (Промова при врученні Огієнківської премії 2005 року)	245
Наші автори	254

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет
Всеукраїнське товариство Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

I СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск II

Підписано до друку 20.10.2005 р. Формат 60 x 84/16.
Гарнітура "Петербург". Обл. вид. арк. 17,2.
Умовн. друк. арк. 14,9. Зам. № 175. Наклад 150.

Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського
державного університету

Вул. Івана Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

Свідоцтво серії ДК № 117 від 11.07.2000 р.